

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 77(5), Μάρτιος 1987
τιμή τεύχους 200 δρχ.

ΚΚΕ: ανοίγματα και χάσματα

Τό τυπογραφικό «λάθος»

Γιά τή φιλοσοφία τοῦ μαρξισμοῦ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 13 ΜΑΡΤΙΟΥ 1987
τεύχος 77 (5) (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άρυστειδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Δευτέρης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Έλενη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Έξάλλου λάβαμε την ακόλουθη επιστολή:

Άπό αυτό τό τεύχος σταματά ή συνεργασία μας μέ τόν ΠΟΛΙΤΗ. Γιά τούτο θέλουμε νά φύγουν και τά όνόματά μας άπό τόν κατάλογο τών τακτικών συνεργατών. Έπειδή ή διακοπή τής συνεργασίας μας δέν είναι θέμα πού άφορά μόνο τήν όμάδα τού ΠΟΛΙΤΗ άλλα επίσης τούς άναγνώστες και τήν Άριστερά, στό επόμενο τεύχος θά εξηγήσουμε τούς λόγους τής απομάκρυνσής μας.

Λεωνίδας Λουλουδης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Πέτρος Πιζάνιας.

• Σκίτσα Χρήστου Πικριδιά.

• Τή διάρθρωση τών δοκιμίων έκανε ό Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, τήν άναπαραγωγή τών φίλμ ή Χριστίνα Άναστασίου, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου.

• Έκδότης, ό Άγ. Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.

• Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.

• Έκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 57.57.940

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Κομμουνιστική άνανέωση σημαίνει	7
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Πολιτική επισκόπηση	8
Άγγελου Έλεφάντη, Θέσεις τού ΚΚΕ: γλωσσικά πάρεργα	10
Σταύρου Λιβαδά, Στή φάση τών έργων	11
Έλένης Δημητρίου, Τό χιόνι πέφτει	13
Μαριάννας Δήτσα, ΑΕΙ, SOS	13
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Οί Θέσεις γιά τό 12ο συνέδριο τού ΚΚΕ: άνοιγματα και χάσματα	14
Γιώργου Καρρά, Τό νέο τού νέου φορέα	17
ΠΟΛΙΤΗΣ, Στιγμιαία και αύτόφωρα	20
Γεωργίας Πετράκη, Πρόσφυγες στό Λαύριο	22
Σπύρου Γεωργάτου, Οί νέοι, τό αύγό και τό Πανεπιστήμιο	25
Γιάννη Παπαμιχαήλ, Άρχαιο πνεύμα, άθάνατο	28
Γιόζεφ Βαιζενμπάουμ, Ηλεκτρονικοί ύπολογιστές, επιστήμονες και πολεμικά έργα	30
Βάσιος Καρκαγιάννη, Διανοούμενοι, έξουσία και κριτικός λόγος	32
Κώστα Γαβρόγλου, Η άνανέωση, ή «ΝΕΑ» και οί μάζες	35
Γιώργου Πάσχου, Η κρίση τών κομμάτων και ή Άριστερά	39
Κοστανζο Πρέβε, Ποιές «φιλοσοφικές μορφές» γιά τόν μαρξισμό	44
Μιχάλη Χλέτσου, Τό κράτος και ή άναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης	49
Άρ. Μπαλτά, Άλ. Νεχαμά, Η φιλοσοφία στις ΗΠΑ σήμερα	53
Γ. Μαργαρίτη, 1821, ό Θάνατος τό άλλο όνομα τής Λευτεριάς	60
Γιώργου Γιαννουλόπουλου, Ο δαίμονας τού τυπογραφείου και ή κριτική	63
Σάββα Πατσαλίδη, Ο θάνατος τού συγγραφέα και ή διασπορά τού νημάτος	69
Έρσης Χατζηαργυρού, Έξαγωγές-εισαγωγές	81
ΣΤΙΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΥΝ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ	82
Παντελή Μπουκάλα, Κέρματα	86
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	88

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., έξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 2.500, έξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, έξάμηνη 1.400

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης: Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757940

Τώρα πού χώρισαν οί δρόμοι...

Εχουν πιά περάσει δύο μήνες από τότε πού τό ΚΚΕ έσωτερικου διασπάστηκε και τυπικά. Στο τέλος τής εβδομάδας ή τάση πού έπιμένει στή διατήρηση του κομμουνιστικού χαρακτήρα του κόμματος πραγματοποιεί τήν πρώτη της σύσκεψη, μαζί με άλλους κομμουνιστές και άριστερους, στο πλαίσιο τής διαδικασίας για τήν αυτόνομη συγκρότησή τής.

Δέν είναι λίγες οί φωνές μέσα ή και έξω από αυτόν τό χώρο, πού αντιμετώπιζουν τό έγχείρημα με σκεπτικισμό ή και άπαισιοδοξία· τά έπιχειρήματα, οί κίνδυνοι πού παραμονεύουν, γνωστοί σε όλους μας: ή διάσπαση μιās ήδη μικρής πολιτικής δύναμης, ή άδυναμία πρόσβασης στο κεντρικό πολιτικό προσκήνιο και συνεπώς ή άδυναμία διατύπωσης μιās —έστω και δυνάμει— πρότασης έξουσίας, ό φόβος του γκρουπούσκουλου. Άλλά όλοι αυτοί οί —ύπαρκτοι— κίνδυνοι και οί άδυναμίες δέν μπορούν και δέν πρέπει να ματαιώσουν τό έγχείρημα τής κομμουνιστικής ανανέωσης. Και δέν θα τό ματαιώσουν αν μπορέσουμε να διατυπώσουμε σαφέστερα τό έγχείρημα αυτό, πολιτικά, ιδεολογικά και οργανωτικά.

Τί σημαίνει λοιπόν σήμερα αυτή ή έμμογή στο «κάπα»; Τι σημαίνει δηλαδή κομμουνιστής και κομμουνιστικό κόμμα σήμερα, και κυρίως τί συνεπάγεται αυτό; Η άπάντηση είναι αρκετά εύκολη στο οργανωτικό και, ίσως, στο ιδεολογικό επίπεδο, αλλά πολύ πιο δύσκολη στο πολιτικό, στο κομβικό επίπεδο δηλαδή πού επικοινωνεί με όλα τά άλλα, με τόν έαυτό του και με τήν κοινωνία.

Η ελληνική κομμουνιστική Άριστερά —άλλά όχι μόνον αυτή— διαπαιδαγωγήθηκε και άνδρώθηκε σε περιόδους «ένδιάμεσων» άγώνων, σε περιόδους πού κυριαρχούσε ή άμυνα άπέναντι στο φασισμό, ή πάλη για τή δημοκρατία, οί εθνικοαπελευθερωτικοί άγώνες. Όλα αυτά συντέλεσαν ώστε εδώ και αρκετές δεκαετίες βασική αιχμή τής Άριστερας να είναι ή πολιτική πάλη και όχι ή κοινωνική, ή, για να τό πούμε σαφέστερα —και λιγότερο παρεξηγήσιμα— οί κομμουνιστές αναλώθηκαν στην πάλη για πολιτικούς μετασχηματισμούς (ή για τήν απόκρουση πολιτικών μετασχηματισμών) και όχι —άμεσα— για τόν ριζικό κοινωνικό, τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Τό γεγονός δέν έμεινε χωρίς συνέπειες για τήν ίδια τήν ιδεολογία των σημερινών άριστερών, και για ό,τι ονομάζουμε κρίση τής Άριστερας. Αυτή ή «υπερπολιτικοποίηση» είναι διάχυτη σε όλο τό φάσμα τής Άριστερας, ακόμα και των πιο διαφορετικών έδοχών τής, κορυφαία τής δε έκδήλωση ήταν ή ίδια ή μετεξέλιξη του ΚΚΕ έσωτερικου, ό διαχωρισμός δηλαδή τής πολιτικής από τό κοινωνικό όραμα των κομμουνιστών.

Οσοι άντέδρασαν στή μετεξέλιξη του ΚΚΕ έσωτερικου και επέμειναν στον κομμουνιστικό του χαρακτήρα, ακόμα και εκείνοι πού δέν ήταν ένταγμένοι στο κόμμα, δέν χώρισαν από τους πρώην συντρόφους τους μόνο λόγω ιδεολογικών —και πολύ περισσότερο προσωπικών, όπως θέλουν να τίς παρουσιάσουν— διαφορών. Υπήρξαν, σχεδόν σε κάθε περίπτωση, και ριζικές διαφωνίες επί τής πολιτικής. Μόνο πού ως τώρα, όλοι μας αφήναμε τίς διαφωνίες αυτές να κινούνται στο επίπεδο τής πολιτικής φαινομενολογίας, του φορμαλισμού. Αν λοιπόν τώρα θέλουμε — και πρέπει να μιλήσουμε επί τής πολιτικής ουσίας των διαφορών με τό νέο κόμμα είναι ότι ή πολιτική του δέν τό καθιστά άντικαπιταλιστική δύναμη και έπομένως δύναμη του κοινωνικου μετασχηματισμου. Και γενικότερα: κανένα άριστερό ή κομμουνιστικό κόμμα στην Ελλάδα δέν συμπεριφέρεται πολιτικά ως άντικαπιταλιστική δύναμη.

Σέ τελευταία άνάλυση αυτή είναι ή μοναδική άνάγκη πού ύπαγορεύει τήν αυτόνομη οργάνωση των κομμουνιστών τής ανανέωσης, και ταυτόχρονα τό έπιτακτικότερο —και πιο δύσκολο— καθήκον τους. Όφειλουμε δηλαδή σήμερα να επανακαλύψουμε και να ανακαλύψουμε τά πάντα, να έγκαλέσουμε τά θεωρητικά μας έφόδια, τήν πολιτική έμπειρία, τήν κοινωνική γνώση, για να άπαντήσουμε, όπως τό έκαναν και άλλοι πριν από μας, στο άπλο αλλά άναντικατάστατο έρώτημα: ποιά συγκεκριμένη πολιτική συμπεριφορά ύπαγορεύει ή καθοριστική άνάγκη να ύπάρξουν οί κομμουνιστές ως άντικαπιταλιστική δύναμη.

Ο εργολαβικός δρόμος στόν σοσιαλισμό....

ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΩΝ

Νέο αίμα στην κυβέρνηση εδώ και ένα μήνα και τό ΠΑΣΟΚ επιδόθηκε με ανανεωμένα εφόδια στο θεάρεστο έργο της αλλαγής. Ή αμχανία των πρώτων ημερών, πού ήταν κρίσιμες εφόσον ή νέα κυβέρνηση ήθελε εξαρχής να κερδίσει τίς έντυπώσεις, διασκεδάστηκε με τίς καταιγιστικές αναγγελίες μεγαλεπήβολων έργων, έργων ζωής για τό 2000. Τά έργα διαφημίστηκαν έπαρκώς και, κάπου εκεί, ό ρόλος τους τελείωσε. Τώρα θά περιμένουμε τά τέλη Μαΐου, όταν θά ανοιχτούν οί πρώτες προσφορές για τή «μελέτη, κατασκευή και χρηματοδότηση» τους. «Έμεις από τήν πλευρά μας είχαμε άπλως τήν ιδέα», άκούμε, μόνο πού άναρωτιέται κανείς, άφου είναι έτσι άπλά τά πράγματα, γιατί αυτή ή ιδέα δέν είχε έρθει στους κυβερνώντες μερικά χρόνια νωρίτερα. Άλλά αυτά έχει ή πάλη των ιδεών.

Συνέχεια στόν καταιγισμό δόθηκε με μιάν άλλη ιστορία πού χροنىζε από τό 1982 και πού στό βωμό της έπεσαν όκτώ (άν μās βοηθάει ή μνήμη μας) ύπουργοί. Πρόκειται για τό νομοσχέδιο του ένιαιού φορέα για τά ραδιοτηλεοπτικά μέσα, τό όποιο (μετά από μιά νέα ιδέα πού εξαφνα κατέλαβε τόν κ. Παπανδρέου) προβλέπει και ιδιωτικούς ή δημοτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, τοπικής όμως έμβέλειας, οί όποιοι θά ιδρύονται ύστερα από άδεια του Δ.Σ. τής ΕΡΤ. Τό σ.ν., άφου άναδιοργανώνει τίς διάφορες ύπηρεσίες τής ΕΡΤ άναφέρεται και στα διοικητικά τής κρατικής τηλεόρασης. Δημιουργείται μιά αντιπροσωπευτική συνέλευση κοινωνικού έλέγχου ή όποία θά συνέρχεται δics κατ' έτος, θά άποτελείται από εκπροσώπους δήμων, «παραγωγικών τάξεων», εργαζομένων κ.λπ. και θά έλέγχει κατά πόσον ή ΕΡΤ λειτουργεί σύμφωνα με τά ειωθότα. Γενικά τή λειτουργία τής ΕΡΤ θά τή άσκει τό Διοικητικό Συμβούλιο, πέντε από τά έπτά μέλη του όποίου διορίζονται από τήν κυβέρνηση. Άλλά και ένα άλλο σώμα πού θεσπίζεται, τό Συμβούλιο Έλέγχου, πού θά έλέγ-

χει —κυρίως σέ προεκλογικές περιόδους— τά περί πολιτικοκομματικής ίσοτιμίας προβλήματα, άπαρτίζεται από έναν εκπρόσωπο του κάθε άναγνωρισμένου στή Βουλή κόμματος, καθώς και ίσο αριθμό εκπροσώπων τής κυβέρνησης. Και επειδή ή κυβέρνηση προέρχεται συνήθως από κάποιο άναγνωρισμένο στή Βουλή κόμμα, τό κυβερνών κόμμα θά άσκει έλεγχο στόν έαυτό του διαθέτοντας πάντα τούς μισούς σύν έναν στό Συμβούλιο Έλέγχου.

Γενικά διαβάζοντας τό νομοσχέδιο άποκτά κανείς τήν έντύπωση ότι ό άρμόδιος ύπουργός, άλλά και συνολικά ή κυβέρνηση, δέν έχουν στό μυαλό τους τό ένδεχόμενο ότι μπορεί κάποτε νά χάσουν τήν έξουσία. Έκτός πιά κι άν κρίθηκε ότι ένα πιο πλουραλιστικό νομοσχέδιο θά πρόδιδε ήττοπάθεια στις γραμμές του ΠΑΣΟΚ.

Ό καταιγισμός σχεδίων δέν σταμάτησε εκεί, άφου βδομάδες τώρα ή Βουλή συνεχώς (νομο)σχεδιάζει: ίσότητα των φύλων, ναρκωτικά (ας μήν ξεχάσουμε τίς καταγγελίες των δύο βουλευτών για άνάμειξη των διοικητικών άρχων στή διακίνηση ναρκωτικών, όπως τίς ξεχάσε ό κ. Δροσογιάννης) και από ό,τι λέγεται σέ λίγο καιρό θά ακολουθήσει τό επίσης χροنىο σχέδιο για τό μοίρασμα τής εκκλησιαστικής περιουσίας. Οί μέρες για τό Κιλελέρ πλησιάζουν, άλλά άν κάποιος είναι φιλόποτος θά άναρωτηθεί: πρόκειται άραγε για τήν τελευταία πρίν τίς εκλογές έπέτειο του Κιλελέρ στήν όποία ό πρωθυπουργός θά έχει τήν ευκαιρία —και τή χρονική άνεση— νά εξαγγείλει και νά ύλοποιήσει (τουλάχιστον νομοθετικά) τό μοίρασμα τής εκκλησιαστικής περιουσίας;

Κατά τά άλλα τό κατρακύλισμα τής άλλοτε κραταιάς τριανδρίας του ΠΑΣΟΚ συνεχίζεται, οί διευθυντές των ΕΡΤ εκπαρθώνονται, τό ίδιο και ό εξαφνα εύθικτος κυβερνητικός εκπρόσωπος πού βιάστηκε νά παρουσιάσει τή συμφωνία για τή Φωνή τής Άμερικής και δέν είχε τήν ευφύια νά περιμένει μήπως και κάποια διαφορετική ιδέα καταλάβει τόν κ. Παπανδρέου ένόψει τής όμιλίας του στήν ΠΑΣΕΓΕΣ.

Ο ΠΡΙΝΟΣ ΚΑΙ Η ΥΦΑΛΟΚΡΗΠΙΔΑ

Άλλ' οί ιδέες του κ. Παπανδρέου δέν σταμάτησαν στα σχέδια έργων και στις αλλαγές προσώπων. Μιά από τίς πρώτες ενέργειες του ύπουργείου Βιομηχανίας, Ένεργειας και Τεχνολογίας, μετά τόν άνασχηματισμό, ήταν ή άναγγελία τής εξαγοράς των μετοχών του κοινοστίσιου πού έκμεταλλεύεται τά πετρέλαια του Βορείου Αιγαίου.

Τό θέμα είναι γνωστό και δέν χρειάζεται νά τό περιγράψουμε. Θά προσπαθήσουμε άπλως νά διερευνήσουμε μερικά έρωτήματα. Κατ' άρχήν ή λεπτομερής ενημέρωση του κ. Σαρτζετάκη για τό θέμα, ό χρονος τής εξαγγελίας (λίγες μέρες μετά τό Νταβός), ή άφιξη στήν Άθήνα ξένων κυβερνητικών στελεχών για νά συζητήσουν τό θέμα, τό γεγονός ότι ή εξαγορά άποτελεί πρώτο θέμα συζήτησης στις ξένες πρεσβείες των Άθηνών, τέλος ή άμηση και «ένεργος» άνάμειξη τής Τουρκίας, όλα αυτά δείχνουν ότι τό ζήτημα τής εξαγοράς έχει άρκετά μεγάλες διαστάσεις πού όπωσδήποτε ξεφεύγουν από τό πλαίσιο του ύπουργείου Βιομηχανίας και Ένεργειας ή του ύπουργείου Οικονομικών και άπτονται τής ευθύνης του ύπουργείου Έξωτερικών. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή κυβέρνηση γνώριζε εκ των προτέρων τίς διαστάσεις τής ένέργειας της και τίς αποδέχθηκε (ή, κατά μιά άλλη άποψη, σκόπιμα τίς καλλιέργησε).

Η πιο «συντηρητική» έκδοχή είναι ότι ή κυβέρνηση έκανε αυτό τό βήμα για νά άποτρέψει τίς επικείμενες έρευνες τής Κοινοπραξίας άνατολικά τής Θάσου, οί όποιες θά δημιουργούσαν ένταση στις έλληνοτουρκικές σχέσεις. Όμως από τήν ίδια τή σύμβαση τό ελληνικό κράτος είχε τό δικαίωμα νά άπαγορεύσει τέτοιες έρευνες χωρίς νά έλέγχει τήν πλειοψηφία των μετοχών και, άκόμα, δέν ήταν άνάγκη τό δικαίωμα αυτό νά τό άσκήσει δημόσια, ώστε νά δώσει επιχειρήματα στήν τουρκική πλευρά. Η έκδο-

χή αυτή στέκει μόνο αν η κυβέρνηση προσπάθησε προηγουμένως ανεπιτυχώς να συνεννοηθεί με τις ξένες εταιρίες.

Αντ' αυτού γνωρίζουμε ότι η κυβέρνηση είχε κάνει το Δεκέμβριο μιά εικονική (ως προς το προσφερόμενο ποσό) προσφορά εξαγοράς της Ντένισον, η οποία δεν ήταν παρά το προοίμιο της σημερινής —πομπώδους— αναγκαστικής εξαγοράς. Μιά δεύτερη έκδοχή που άκουστηκε, θέλει τις δυτικές πρεσβείες, άκομα και την Τουρκία, να είναι κατά βάση σύμφωνες με την εξαγορά, γιατί μόνο αν η ύφαλοκρηπίδα είναι υπό κρατικό έλεγχο θά μπορούσαν η Ελλάδα και η Τουρκία να διαπραγματευθούν για το Αιγαίο. Η έκδοχή αυτή, που βλέπει τα γεγονότα κάπως «σικέ», θεωρεί ότι βρισκόμαστε στις άπαρχές ενός ελληνοτουρκικού διαλόγου για το διακανονισμό των θεμάτων του Αιγαίου και της ύφαλοκρηπίδας.

Υπάρχει βέβαια και η τρίτη, ενδιάμεση, άποψη, ότι η κυβέρνηση θέλησε με την πράξη της να ανακινήσει το θέμα της ύφαλοκρηπίδας. Αν οι ξένες εταιρείες καταφύγουν σε διεθνή δικαστήρια, τότε το θέμα διεθνοποιείται, και μάλιστα αν τα δικαστήρια αυτά δικαιώσουν το κονσόρτσιουμ, τότε αυτόματως θά έχει δικαιωθεί και το ελληνικό κράτος απέναντι στις τουρκικές διεκδικήσεις. Έχοντας έτσι το πάνω χέρι, η κυβέρνηση προτείνει στην Τουρκία προσφυγή στη Χάγη και γενικά κινεί μιά ιστορία που, ακόμα

κι αν δεν καταλήξει πουθενά, επικαιροποιεί διεθνώς τις ελληνοτουρκικές διαφορές, πράγμα που η ελληνική έξωτερική πολιτική τό έχει ανάγκη (όπως η τουρκική έξωτερική πολιτική έχει ανάγκη τό αντίθετο). Παράλληλα τά «έθνικά θέματα» γίνονται έπίκαιρα και στο έσωτερικό της χώρας κι αυτό άποσπᾶ κάπως τόν κόσμο από τά έσωτερικά ζητήματα.

Δέν θά πρέπει πάντως έδῶ νά παραλείψουμε τήν έπίσκεψη τού κ. Μπούτου στην Τουρκία, σε μιάν άποστολή που θά χαρακτηριζόταν «ανεπίσημη-διερευνητική». Ο κ. Μπούτος είναι πολιτικό πρόσωπο, αλλά δέν άνήκει σε κανένα κόμμα, άρα δέν έχει έπίσημη κρατική ή κομματική ιδιότητα.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΑΠΕΡΓΙΩΝ

Κατά τά άλλα ο μήνας που πέρασε χαρακτηρίστηκε από τήν ύφεση, αν ὄχι τήν άπουσία, τών απεργιακών κινητοποιήσεων, ύστερα από τή μεγάλη κορύφωση τόν Ιανουάριο και τό Φεβρουάριο. Η άπεργία τών Έργατικών Κέντρων στις 16 Φεβρουαρίου και τής ΑΔΕΔΥ στις 16 και 17 τού ίδιου μήνα ήταν οι κορυφαίες και συνάμα οι τελευταίες συνδικαλιστικές εκδηλώσεις γενικού χαρακτήρα. Οι λόγοι είναι βέβαια πολιτικοί και σχετίζονται με τό ΚΚΕ.

Η άρχή της σύγκρουσης τού ΚΚΕ με τή Νέα Δημοκρατία έγινε στή συγ-

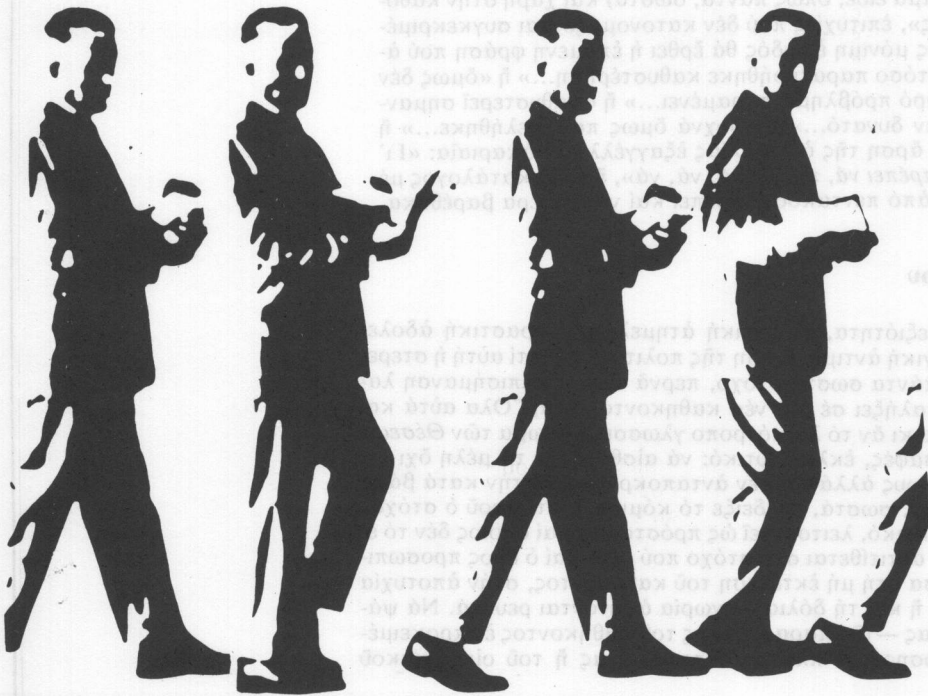
κέντρωση της Όμόνοιας, όπου άκούστηκαν άσυνήθιστα πολλές επικρίσεις για τό νεοφιλελευθερισμό. Άκολούθησε η διακοπή της άπεργίας τών τραπεζικών με ψήφους τού ΚΚΕ και τού ΠΑΣΟΚ, ενώ τήν ίδια εβδομάδα στή Βουλή τό ΚΚΕ ξεσπάθωνε κατά της Νέας Δημοκρατίας και μάλιστα πέρασε μαζί με τό ΠΑΣΟΚ στή Βουλή τό ψήφισμα για τήν ειρήνη παρά τήν αντίθεση της Νέας Δημοκρατίας (τό ψήφισμα αυτό είχε καθυστερήσει δέκα μέρες προκειμένου νά είναι ομόφωνο).

Πολλοί κατηγορήσαν τότε τό ΚΚΕ για έπικείμενο μορατόριουμ με τό ΠΑΣΟΚ. Όστόσο δέν θά πρέπει νά ξεχνάμε ότι λίγες μέρες πριν της άπεργίας η Νέα Δημοκρατία όριστικοποίησε τή γραμμή της για άμεση προσφυγή στις κάλπες και οι γενικές άπεργίες άποτέλεσαν γι' αυτήν τήν πρώτη άφορμή για «ύλοποίηση» της νέας γραμμής. Τό γεγονός λοιπόν ότι κατά κάποιο τρόπο η Νέα Δημοκρατία οικειοποιείτο πολιτικά τις κινητοποιήσεις, αλλά και η αύξημένη πιθανότητα που ύπάρχει νά βρισκεται μετά από ένα χρόνο η Νέα Δημοκρατία στην έξουσία, στή θέση τού ΠΑΣΟΚ, άνάγκασαν τό ΚΚΕ νά πατήσει έγκαιρα φρένο. Άλλωστε, άναφορικά με συγκεκριμένες άπεργίες, όπως αυτή τών τραπεζικών, είναι γνωστή η πάγια τακτική τού ΚΚΕ νά τις συγκρατεί, όταν βλέπει ότι κινδυνεύουν νά έκφυλιστούν. Όλα αυτά δέν σημαίνουν βέβαια κανένα μορατόριουμ με τό ΠΑΣΟΚ· αντίθετα τό ΚΚΕ, όπως εξάλλου τονίζουν ρητά και οι Θέσεις για τό Συνέδριό του, πασχίζει για νά διατηρήσει μιάν ισόρροπη αντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ και τή Νέα Δημοκρατία.

Κατά τά άλλα, η έπιτυχία τού Φώτη Κουβέλη στους δικηγόρους θεωρήθηκε από τήν πλειονότητα της Κ.Ε. τού ΚΚΕ έσωτερικού ως ένδειξη της πρώιμης άπήχησης τού νέου κόμματος και πανηγυρίστηκε δεόντως. Στην πραγματικότητα, βέβαια, ο Φώτης Κουβέλας πήρε από τό ΠΑΣΟΚ τις ψήφους τών νέων δικηγόρων, οι όποιοι είχαν πέρυσι μιά τρίμηνη μετωπική αντίπαράθεση με τήν κυβέρνηση. Θά πρέπει πάντως νά προσθέσουμε ότι ειδικά οι δικηγόροι είναι αρκετά προσεκτικοί στο ιδεολογικό περιεχόμενο της ψήφου τους και έπομένως η άποκομμουνιστικοποίηση τού ΚΚΕ έσωτερικού θά πρέπει, ειδικά γι' αυτόν τόν κλάδο, νά διευκόλυνε τήν υπερψήφιση τού Φώτη Κουβέλη.

Μπορεί όμως τό νέο κόμμα νά προσείλκυσε νέους δικηγόρους, αλλά έχασε τούς κομμουνιστές. Έκείνους που αυτή τήν Παρασκευή, 13 Μαρτίου, πραγματοποιούν τήν πρώτη τους σύσκεψη που θά θέσει τις βάσεις για τή συγκρότησή τους.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Θέσεις γιὰ τὸ 12ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ — γλωσσικὰ πάρεργα —

Τὸ ΚΚΕ «μιλάει νέα γλώσσα», ἐκσυγχρονίζεται, κάνει ἀνοίγματα, ἐγκαταλείπει τὸν πατροπαράδοτο σεκταρισμό, ἐναρμονίζεται μὲ τὸ πείραμα Γκορμπασόφ. Τὸ ΚΚΕ ἐμφανίζει ἕνα νέο προφίλ, ἀνοίγει διάλογο μὲ τὸ λαό, ἀκούει, δέχεται. «Ἡ γνώμη σου μετράει...» διακηρύσσει μιά ἀφίσα του πού γέμισε τοὺς τοίχους τῆς Ἀθήνας...

Ἴσως, πολιτικοὶ ἀναλυτὲς καὶ πολλοὶ πολίτες, ἂν πρωθύστερες ἐπιλογὲς τοὺς τὸ ἐπιβάλλουν (δηλαδή ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ συμπαράταξη τῶν δημοκρατικῶν ἀριστερῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ΚΚΕ μπορεῖ νὰ ἀνοίξει μιά διέξοδο) διακρίνουν μιά νέα ποιότητα στὸν πολιτικό λόγο τοῦ ΚΚΕ, ἴσως βλέπουν ὅτι ὑπάρχουν νέα στοιχεῖα, νέες ἐπεξεργασίες καὶ θέσεις. Ἀλλά τὰ χιόνια δὲν λιώνουν.

Ἄγωνα σκέψη, ξύλινη πραγματικότητα

Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ ἄμεση πραγματικότητα τῆς σκέψης λέει κάπου ὁ Μάρξ. Μιά καὶ μιλάμε λοιπὸν γιὰ τὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ μοναδικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ πραγματικότητά τῆς γλώσσας του, τῆς ξύλινης γλώσσας του, προδίδει τὴν ἀπροκάλυπτα ἄκαμπτη καὶ ὀλοκληρωτικὰ ἄγωνα σκέψη πού τὸ χαρακτηρίζει: μᾶς ὀδηγεῖ στὸν κεντρικὸ πυρῆνα τῆς, ἐκεῖ ὅπου ἔχουν τὴν ἔδρα τους τὰ περιεχόμενά της, ἐκεῖ πού φωλιάζουν οἱ πραγματικὲς σημασίες της.

Ἐνα κομματικὸ κείμενο, ὅπως εἶναι οἱ *Θέσεις γιὰ τὸ 12ο συνέδριο*, εἶναι κατ' ἀρχὴν ἕναυσμα γιὰ συζήτηση μὲ τὰ κομματικὰ μέλη: μιά πρόταση πού τὰ κομματικὰ μέλη θὰ τὴ σκεφτοῦν, θὰ κομμεντιάσουν, θὰ τὴ βελτιώσουν. Θεωρητικὰ ὅλα εἶναι δυνατὰ, ἀκόμη καὶ νὰ τὴν τροποποιήσουν μερικὰ ἢ ὀλικά, ἐνδεχομένως καὶ νὰ τὴν ἀπορρίψουν. Τὸ ἴδιο ὅμως τὸ κείμενο, ὁ λόγος τοῦ (ἡγετικοῦ) κόμματος ἀποκλείει κάθε τέτοιο ἐνδεχόμενο διότι ἡ σχέση πού καθιερώνει μὲ τὰ μέλη εἶναι μιά σχέση ὑποταγῆς καὶ ἰδεολογικῆς χειραγώγησης. Τὸ κείμενο τρομοκρατεῖ, θέλει νὰ τρομοκρατήσῃ ἐνοχοποιώντας τὰ μέλη στὰ ὅποια ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς δράσης τοῦ κόμματος.

Ὁ λεκτικὸς μηχανισμὸς εἶναι ἀπλός. "Ὅποιος ἔχει τὸ κουράγιο νὰ διατρέξει τὶς ἀτέλειωτες σελίδες τῶν *Θέσεων*, ἰδίως ἐκεῖνες πού προορίζονται γιὰ τὶς ὀργανώσεις καὶ τὰ μέλη (κεφ. 5ο, 6ο, 7ο κομματικὴ οἰκοδόμησις, 8ο ἰδεολογικὴ διαφωτιστικὴ δουλειά τοῦ κόμματος), θὰ μείνει ἐμβρόντητος ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπα ἐπαναλαμβανόμενη διατύπωση ἀνεξαρτήτως θέματος: «τὸ κόμμα σωστὰ εἶδε ὅτι...» (ἔπεται αὐτὸ πού τὸ κόμμα εἶδε, ὅπως πάντα, (σωστὰ) καὶ χάρι στὴν καθοδήγησή του «σημειώθηκαν σοβαρὲς ἐπιτυχίες», ἐπιτυχίες πού δὲν κατονομάζονται συγκεκριμένα ποτέ. Ἀλλά σέ τούτῃ τῇ θετικῇ πορείᾳ ὡς μόνιμη ἐπωδὸς θὰ ἔρθῃ ἡ ἐπόμενη φράση πού ἀμαυρώνει ἢ ἀκυρώνει τὴν ἐμβέλειά της: «Ὡστόσο παρατηρήθηκε καθυστέρηση...» ἢ «ὅμως δὲν προχώρησε ἰκανοποιητικά...» ἢ «ὅμως σοβαρὸ πρόβλημα παραμένει...» ἢ «καθυστερεῖ σημαντικά...» ἢ «ὅμως δὲν ἀξιοποιήθηκε ὅσο ἦταν δυνατό...» ἢ «συχνά ὅμως παραμελήθηκε...» ἢ «ἐμφανίστηκαν ὡστόσο παραλείψεις...». Ἡ ἄρση τῆς ἀνωμαλίας ἐξαγγέλλεται ἀκαριαῖα: «Γι' αὐτὸ οἱ ὀργανώσεις καὶ τὰ κομματικὰ μέλη πρέπει νὰ, πρέπει νὰ, νὰ, νὰ», ἔπεται κατάλογος μὲ ἀπειράριθμα νὰ καὶ πρέπει. Μέτρηση πάνω ἀπὸ πεντακόσια πρέπει καὶ νὰ, ὕστερα βαρέθηκα.

Ἡ πολιτικὴ λειτουργία τοῦ στερεότυπου

Περὶ τίνας πρόκειται; Γιὰ φιλολογικὴ ἀδεξιότητα, αἰσθητικὴ ἀτημελησία, φραστικὴ ἀδολεσχίας, ἀχαλίνωτη φυγὴ στὴν καθηκοντολογικὴ ἀντιμετώπιση τῆς πολιτικῆς; Γιατί αὐτὴ ἡ στερεότυπη φραστικὴ δομὴ πού ἀρχίζει μὲ τὸν πάντα σωστὸ στόχο, περνᾷ ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση λαθῶν ἢ ἀνεπαρκειῶν ἐφαρμογῆς γιὰ νὰ καταλήξῃ σὲ μιά νέα καθηκοντολογία; "Ὅλα αὐτὰ καὶ κάτι ἀκόμη πού ἐξάγεται ἀπ' ὅλα αὐτὰ, ὅσο κι ἂν τὸ λαϊκότερο γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν *Θέσεων* πασχίζει νὰ φανεῖ ἀπλό, στιβαρό, λαϊκὸ, σαφές, ἐκλαϊκευτικὸ: νὰ αἰσθανθοῦν τὰ μέλη ὅχι ὅτι πάνω τους πέφτει ἡ εὐθύνη τοῦ κινήματός τους ἀλλά ὅτι δὲν ἀνταποκρίθηκαν στὴν κατά βάση σωστὴ καθηκοντοθεσία, στοὺς στόχους πού, σωστά, ὑπέδειξε τὸ κόμμα. Γιατί ἀφοῦ ὁ στόχος εἶναι σωστός τὸ καθῆκον εἶναι πάντα ἐπιτακτικὸ, λειτουργεῖ ὡς πρόσταγμα καὶ ὅποιος δὲν τὸ ἐκτελεῖ ὅπως πρέπει, ὅποιος τὸ παραβαίνει, ἀντιτίθεται στὸ στόχο πού ὅλοι καὶ ὁ ἴδιος προσωπικά θεώρησαν σωστὸ. Ἄρα τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὴ μὴ ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντος, στὴν ἀποτυχία δηλαδή, καὶ τὴν ἀσύγνωστη παραμέληση ἢ καὶ τὴ δόλια ὀλιγωρία ἀφήνονται ρευστά. Νὰ ψάξεις γιὰ τίς πραγματικὲς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας — τῆς παραμέλησης τοῦ καθήκοντος ἐν προκειμένῳ, ἐκεῖνο τὸ ἀσήμαντο τῆς μὴ ἐκπλήρωσης τοῦ πλάνου στρατολογίας ἢ τοῦ οικονομικοῦ

πλάνου— είναι επικίνδυνο διότι ένδεχομένως οί αιτίες βρίσκονται άλλοι: στόν ίδιο τό στόχο ή γενικότερα σέ εκείνους πού τόν έθεςαν, δηλαδή στό ήγετικό κόμμα καί τρόπο πού βλέπει τά πράγματα. Απομένει συνεπώς ή κοινή διαπίστωση γιά τό πενιχρό αποτέλεσμα καί από κεί καί πέρα, ξεκομμένο τό αποτέλεσμα από τή δυνατότητα διερεύνησης τών αιτίων πού τό παρήγαγαν, εύκολη ή απόδοση στό «φταίχτη», τό κομματικό μέλος. Αιτός πού «βάζει» τό καθήκον, δηλαδή ή ήγεσία, μπορεί άνά πάσα στιγμή νά διερμηνεύει κατά τό δοκοῦν τή στάση τών ύπευθύνων γιά τήν έκτέλεσή του. Τό χρέος είναι δεδομένο. Η έννοχοποίηση, γενική ή ειδική, ό μηχανισμός μέ βάση τόν όποιο ό καθένas «μπορεί καί πρέπει» νά αισθάνεται έννοχος, άρα κατηγορούμενος, άπολογούμενος, ύποτελής. Αποκαλύπτεται έτσι ή πραγματική λειτουργία τής ζύλινης γλώσσας. Γιατί, άφού ή σκέψη δέν είναι θαλερή, άφού δέν έρχεται νά άναζητήσει τή συνεργεία τής σκέψης τών μελῶν μέ όλα τά άπρόβλεπτα καί αιφνιδιαστικά πού ένα τέτοιο πάντρεμα ένδεχομένως θά είχε, άφού οί πάντες πρέπει νά ύπαχθούν στόν ήγετικό κανονισμό πού ύπαγορεύει ή αρισιό όρθότητα του κομματικού λόγου, τότε καί ή γλώσσα καταβυθίζεται στό άπροσπέλαστο στερεότυπο, εκεί πού όλοι πρέπει νά έξομοιωθούν, νά φαίνονται ίδιοι: ύπόλογοι άπέναντι στόν κομματικό νόμο, στό λόγο του ήγετικού κόμματος...

Τά χιόνια δέν λιώνουν. Δέν συνηθίζεται μέσα στό καταχείμωνο.

Άγγελος Έλεφάντης

Μεταφορών συνέχεια: Τά μεγάλα έργα

Στό Νταβός τής Έλβετίας, στίς άρχές του χρόνου, φιλοτεχνήθηκε τό νέο πρός έξαγωγήν πρόσωπο τής άλλαγής: μοντέρνο καί κοσμοπολιτικό, τεχνοκρατικό καί άντικρατικό, πιστό στήν ιδιωτική πρωτοβουλία καί τόν άναπτυξιακό ρόλο του ξένου κεφαλαίου, ιδιαίτερα γιά τίς «άναπτυσσόμενες» χῶρες.

Έβερσι στό Νταβός, ό οικονομολόγος καθηγητής κ. Παπανδρέου επανένεγραψε τόν έαυτό του στή μεγάλη οικογένεια τών ιδεολόγων-τεχνοκρατών του σύγχρονου καπιταλισμού, πού διερευνούν νέους προσανατολισμούς καί στέργουν στήν άναζήτηση νέων άγορών γιά τό διεθνές κεφάλαιο. Φέτος ό πολιτικός ήγέτης καί πρωθυπουργός τής Έλλάδας προσεκόμισε στό «παζάρι τών επενδύσεων» καί τή χῶρα του. Έπιδεικνύοντας τά «προσόντα τής» δέν υπενθύμισε μόνο τά άδιαμφισβήτητα έλκτικά προνόμια πού ή ισχύουσα νομοθεσία — άρχής γενομένης από τό νόμο 2687/53— παρέχει στίς ξένες βιομηχανικές, έμπορικές καί ναυτιλιακές έπιχειρήσεις. Είναι γνωστό πώς αυτή ή νομοθεσία, παρόλο πού δέν έθίγη στό έλάχιστο από τήν πασοκική άλλαγή, ούδόλως απέδωσε τά τελευταία χρόνια.

Υποσχέθηκε επιπλέον διεύρυνση τών θεσμικών δυνατοτήτων επενδύσεων καί μεγέθυνση τών οικονομικών άνταλλαγμάτων, αλλά καί πολιτικές διασφαλίσεις τών επενδυτών. Τό σόλο κρεσέντο περί «ένοικουτών στα ρετιρέ» έναρμονίζόταν στήν όλη έννοχη στρωση ώστε νά γίνει πειστικός ό λόγος.

Τό νέο πρόσωπο

Όμως μεγαλύτερη έναρμόνιση άποτελεί ή άκολουθήσασα κυβερνητική άλλαγή. Κυβέρνηση καί κόμμα διαχωρίζονται μέ σχίσμα... άβυσσαλέο. Τά πρόσωπα —«φορείς τής άλλαγής»— ύποβιβάζονται σέ όραματιστές του αύριο καί τήν πολιτική καλούνται νά τήν άσκήσουν άχρωμοι καί τεχνοκράτες άλεξιπτωτιστές. Η κυβέρνηση πράττει γιά τό σήμερα καί τό αύριο καί τό κόμμα όραματίζεται —λέει— γενικώς, γιά τό μέλλον. Η πρώτη —παγκοσμίως— έπίσημη θεσμοθέτηση τής διάστασης πράξης καί θεωρίας.

Τίποτε από τό πασοκικό παρελθόν καί παρόν δέν εγκαταλείπεται. Απλώς διαχωρίζονται οί ρόλοι. Τά έργα από τά λόγια. Οί τριτοδρομικές άνησυχίες γιά αύτοδυναμη οικονομική άνάπτυξη, γιά κοινωνικοποιήσεις, γιά τό ρόλο του δημόσιου τομέα ως έμβρυουλκού στήν άναπτυξιακή προσπάθεια, γιά τά πενταετή, γιά τό λαό στήν έξουσία, καθώς καί οί τριτοκοσμικές ιδεοληψίες γιά μιά Έλλάδα πυρήνα ενός νέου πόλου μέ τίς γειτονικές τρίτες χῶρες, πού θά όρθωνε άνάστημα στόν άμερικανικό καί τόν ευρωπαϊκό ίμπεριαλισμό, δέν απέδωσαν έργα. Καί προτείνονται ως διαρκής ήμερήσια διάταξη τών κομματικών συνεδριάσεων, μαζί μέ ό,τι άλλο σχετικό ήθελε προκύψει, μέ στόχο τήν Έλλάδα του 2100. Για τήν τρέχουσα πολιτική, τήν κυβέρνηση, παραμένει ή έπαχθής γιά τούς εργαζόμενους λιτότητα, τό αυταρχικό κράτος καί ή άναζήτηση μέ κάθε τίμημα ιδιωτικών επενδύσεων. Κι επειδή οί ντόπιες... μās τέλειωσαν, ή μόνη λύση τό Νταβός καί στόχος... οί Όλυμπιακοί άγῶνες του 1996.

Καί ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ καί πρωθυπουργός; Ἄπ' αὐτόν ἀπορρέουν καί σ' αὐτόν ἐνοποιούνται τὰ πάντα. Ὁ πραγματιστής καί ὁ ὀραματιστής ταυτόχρονα. Στὴ μιὰ τσέπη ἡ διακήρυξη τῆς 3ης τοῦ Σεπτεμβρίου καί στὴν ἄλλη τὰ πρακτικά τοῦ Νταβός· μοιράζει στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του. Ἄλλωστε, αὐτός μόνον προεδρεύει. Στὸ ΠΑΣΟΚ καί τὴν κυβέρνησή. Γενικῶς...

Οἱ νέοι ρόλοι

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ νέο πλαίσιο τῆς πασοκικῆς ἐξουσίας ἀναγγέλθηκαν τὰ μεγάλα ἔργα. Μετρό καί Σπάτα, αὐτοκινητόδρομοι, Ἀχελῷοι καί γέφυρες. Τὰ περισσότερα εἶχαν ἀξιολογηθεῖ ὡς ἀχρηστά στὸ πρόσφατο παρελθόν. Ἀπουσίαζαν ἀπὸ τὶς κατά καιροῦ ἐκδόσεις τῶν πενταετῶν προγραμμάτων ἢ ἐμπαιναν ὡς παραγέμισμα τῆς τελευταίας στιγμῆς, δι' ἐπικολλήσεως.

Σήμερα ἀναγορεύονται, διὰ στόματος αὐτοῦ πού πρῶτος τὰ ἀναθεμάτισε, σέ ἔργα πρῶτης προτεραιότητας, πού μόνο ἀπὸ τοὺς ξένους μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν.

Δὲν ἀμφιβάλλει κανεὶς γιὰ τὴ σημασίᾳ τους, ὡς ἔργων ὑποδομῆς πού ἔπρεπε νὰ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ, στὸ πλαίσιο καί μιᾶς γενικότερης ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς, πού θὰ συνδυάζει τὴ μεταβολὴ καί τὴν αὔξηση τοῦ εἰδικοῦ βάρους τοῦ δημόσιου ὡς πρὸς τὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Προκαλεῖ θυμηδία ὁμως, ἀλλὰ καί ἀγανάκτηση, ἡ ἀνάσυσή τους ἀπὸ τὸ χρονοντούλαπο, ἡ ταύτιση τῆς ἀνάπτυξης μὲ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν καί μόνο τῶν ἔργων καί κυρίως ἢ λόγω παντελοῦς ἐλλείψεως οἰκονομικῶν διαθεσίμων καί προγραμματισμοῦ παράδοσή τους ἀνευ ὄρων καί προϋποθέσεων σέ ὅποιον ἐνδιαφερόμενο. Ἀπὸ τὴ φύση τους αὐτὰ τὰ ἔργα μπορεῖ ν' ἀποδώσουν ὑψηλά κέρδη καί γρήγορες παρασύρονται ἀπὸ τὶς μεταμορφώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ, καί εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ θελήσουν νὰ διασφαλιστοῦν, μεγιστοποιώντας τὸ τίμημα.

Οἱ νέοι προσανατολισμοὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ καί οἱ ρόλοι πού ὑποχρεώθηκαν ν' ἀναλάβουν κυβέρνησις καί ΠΑΣΟΚ παρέχουν κατ' ἀρχὴν τὶς πρῶτες ἐγγυήσεις. Ἄλλωστε, ποιὸς πιστεύει πλέον στὰ κατά καιροῦς τρένα, ὅπως αὐτὸ τῶν νέων τεχνολογιῶν, τῆς μικροηλεκτρονικῆς καί τῆς βιοτεχνολογίας, στὰ ὁποῖα θὰ ἐπιβαίνουμε ὡς Ἑλλάς. Κινεῖται πάντα τὸ τρένο τῆς ἀλλαγῆς μὲ τὸν κ. Παπανδρέου καί τοὺς ἐμπίστευτους του...

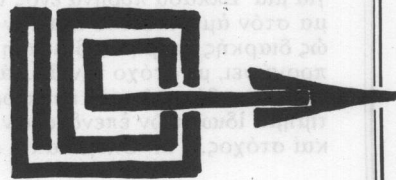
Σταῦρος Λιβαδάς

Τὰ SOS γιὰ τὰ ΑΕΙ

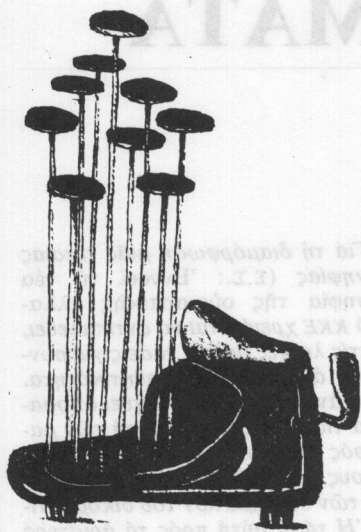
Στὴν Τρίτη ἡ Ἄποψη μὲ τίτλο «SOS ἀπὸ τὰ ΑΕΙ» (Νέα, 10/3/87) ὁ Γιώργης Γιατρομανωλάκης μὲ ἀφορμὴ τὸ πρόσφατο «σημα κινδύνου» γιὰ τὴν κατάστασις στὰ ΑΕΙ πού ἐξέπεμψαν πέντε πρυτάνεις ἀπὸ πρωινῆ ἐφημερίδα, ἐκφράζει τὴν ἄποψη πὼς ἡ πανθομολογούμενη κακοδαιμονία στὰ ΑΕΙ δὲν ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο στὶς ἐλλείψεις τῆς λεγόμενης ὑλικοτεχνικῆς ὑποδομῆς. Ἐντοπίζει τὴν κατ' ἐπανάληψη περιγραφόμενη μὲ ζοφερά ἀλλὰ καί θολὰ χρώματα κακοδαιμονία τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης κυρίως σέ ζητήματα πού σχετίζονται μὲ τὴ στάσις τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι στὴν ἐκπαίδευσις: «ἡ καταπιεστικὴ καί βάρβαρη κάποτε ἐξάρτησις τῆς παιδείας ἀπὸ τὰ ἰδεολογικὰ τερτίπια, ἀπὸ τὰ πολιτικάντικα σχέδια καί τὰ κοντόφθαλμα κομματικὰ συμφέροντα» περίμενε ὁ ἀρθρογράφος κάπως νὰ μετριάσῃ ἀπὸ «μιὰ κυβέρνησις λαοπρόβλητη καί μὲ ἀρχές σοσιαλιστικῆς».

Γνωρίζει, δηλαδὴ, ὁ Γ. Γιατρομανωλάκης πὼς τὰ «τερτίπια» αὐτὰ λίγο-πολύ ὑπῆρχαν σέ ὅλες τὶς ἐποχές. Ἰσως σήμερον νὰ μὴν εἶναι πῶς μετριάσμενα, πάντως εἶναι τερτίπια πῶς «πλουραλιστικά» ἀπ' ὅ,τι γιὰ παράδειγμα στὰ δικά μας φοιτητικὰ χρόνια. Διαφαίνεται ἀνάμεσα στὶς γραμμῆς του πὼς εἶναι «κάτι ἄλλο» ἐκεῖνο πού λείπει, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Ἰδεολογικὸς Μηχανισμὸς τῆς ἐκπαίδευσης νὰ ἔχει ἀπογυμνωθεῖ ἀπὸ ἐκείνες τὶς ἰδεολογικῆς λειτουργίες πού ἐπιτρέπουν νὰ μιλάμε γιὰ Ι.Μ.Ε. καί γιὰ σχέσεις πού προσδίδουν σέ ὅλο τὸ πλέγμα τῆς ἐκπαίδευσης ἀλλὰ καί τῆς παιδείας τὴ συνεκτικότητά, τὴν ἐγκυρότητα καί ἐν τέλει τὴν κοινωνικὴ «χρησιμότητα».

Ἄλλὰ τὸ νὰ ἐπαναλάβουμε ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ φράσις: «πρόκειται γιὰ κρίσις ἀξιών» δὲν μᾶς βγάζει ἀπὸ τὴν ἀμηχανία μας. Ἀναπαράγει μόνο κι ἄλλες κραυγῆς SOS ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὅλοι μας, ἀλλὰ κυρίως οἱ διδάσκοντες καί οἱ διδασκόμενοι, ξέρουμε καλά πὼς ἡ διδακτικὴ λειτουργία, ἡ διδακτικὴ σχέση ἔχει ἀνεπανόρθωτα διαρραγεῖ. Ὅπως ξέρουμε πὼς γιὰ τὴν ἀμφισβήτησις καί ἐν τέλει τὴν ἀπόρριψιν τοῦ παραδοσιακοῦ ρόλου τοῦ δασκάλου — πού συνεπάγεται μιὰ ἀλυσίδα ἀπὸ λειτουργίες: τὸ διδασκασίμ, τὴ μετάδοσις γνώσεων, ἄρα μιὰ κιβωτὸ γνώσεων, κοινωνικῆς ἀνάγκες, πολιτισμικῶς κώδικες — πρῶτοι ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ προοδευτικοὶ δάσκαλοι. Ἀπορρίπτοντας τὶς παραδομῆνες ἀξίες τῆς ἐκπαίδευσης δημιουργήθηκε ἕνα κενό, τὸ κακὸ εἶναι πὼς τίποτε ἐξίσου συνεκτικὸ δὲν πῆρε τὴ θέση τοῦ κενοῦ πού προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτησις. Τὸ πανεπιστήμιον δὲν προσφέρει πιά γνώσεις, θυσιάζοντάς τες στὸ βωμὸ τῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως. Δὲν μποροῦμε πια νὰ μεταδώσουμε «ἀθῶα» τῇ Γνώσει, γιὰτὶ ἀντιπαραθέτουμε τὴν κριτικὴ, τὴν οὐσιαστικὴν παιδείαν στὴν ἐγκυκλοπαιδικὴ μὀρφωσις. Ἔχει διαμορφωθεῖ ἕνα πρότυπο «προοδευτι-

κού δασκάλου» που κρίνει και αμφιβάλλει περισσότερο παρά διδάσκει. Αυτή η κρίση του ρόλου του δασκάλου αλλοίωσε τα βασικά εκπαιδευτικά και πολιτιστικά πρότυπα που διαρθρώνανε τις αποδεκτές αξίες της εκπαίδευσης.

Δέν μπορώ, φυσικά, να ισχυριστώ πως τα πράγματα θά ήταν δυνατόν να είναι αλλιώς. "Αλλοστε, αφού τό κενό που αφήνει η ρήξη αυτού του βασικού παιδευτικού δεσμού λειτουργεί προς όφελος της επιβολής της τεχνοκρατικής εκπαίδευσης και κουλτούρας, δείχνει πως τό πρόβλημα και οι αιτίες του είναι βαθύτερες και πιο σύνθετες.

Μέ τις καλύτερες, άριστερότερες, επιστημονικότερες προθέσεις διαιωνίζουμε τό κενό και μεγαλώνουμε την απόσταση ανάμεσα στην παιδεία και την εκπαίδευση. Μήπως σήμερα η παιδεία δέν μπορεί πια να σχετίζεται με τά ΑΕΙ;

Μαριάννα Δήτσα

Τό χιόνι πέφτει...

Χιονίζει... Γιατί όχι;

"Όταν θά έχουν τυπωθεί αυτές οι γραμμές, τά χιόνια θά έχουν λιώσει για τά καλά. "Αν πέσουμε έξω στη μετεωρολογική μας πρόβλεψη, τόσο τό καλύτερο για όλους μας. Ξυπνήσαμε ένα πρωινό του Μάρτη και χωρίς να τό περιμένουμε η "Αθήνα ήταν όλόλευκη. Αυτή τή «μοιραία» Δευτέρα 9 του μηνός, τό πρωινό, με την πιο πυκνή χιονοθύελλα η "Αθήνα δέν ήταν έρημη. Κόσμος αρκετός κυκλοφορούσε στους δρόμους, στά πεζοδρόμια της Κεντρικής "Αγοράς, άναβαν φωτιές, έπιναν κονιάκ και καλαμπουρίζαν. "Όσοι είχαν βγει στους δρόμους ήταν χαρούμενοι, όσοι γλιστρούσαν γελοΰσαν, δέν ξεστομίζαν χριστοπανηγίες. Είναι αλήθεια πως πολλά μαγαζιά ήταν κλειστά, κλειστές όμως οι μπουτίκ (άλλωστε δέν είχαν και τίποτα να πουλήσουν αυτή τή μεσοβέζικη εποχή) της "Ερμού, του Κολωνακίου και των συνοικιών, όχι οι πολυάριθμοι πάγκοι της Κεντρικής "Αγοράς και τά καταστήματα των περιχώρων.

"Ήταν μιά έκτακτη, μιά διαφορετική μέρα για την "Αθήνα. Γι' αυτό και στό καφενείο που στάθηκα για λίγο, άνοιχτό κι όχι άδειο, για τόν περίφημο έσπρέσο του, όλοι κουβεντιάσαμε άναμεταξύ μας σάν γνώριμοι. Στο δρόμο έπεφτε ό ένας πάνω στον άλλο, αλλά βρεγμένοι και ξαναμμένοι, άντάλασσαν χαμογελαστοί νεύματα φιλικά.

Και επειδή ήταν μιά μέρα έκπληξη για τή ρουτίνα της "Αθήνας, ήταν σχεδόν φυσικό τά πάντα να «δυσλειτουργήσουν»: ό Δήμος δέν είχε προβλέψει ν' άποθηκεύσει άλάτι για τούς παγωμένες δρόμους όπως προνοεί π.χ. ό Δήμος του "Αμβούργου, οι άνθρωποι βρήκαν ευκαιρία να μην πάνε στη δουλειά τους, τά σχολεία έκλεισαν.

"Έτσι κι αλλιώς, μιά κοινωνία που δουλεύει άποκλειστικά επί πενθημέρου βάσεως, μιά κοινωνία που οι άπεργίες της μοιάζουν περισσότερο με διατεταγμένη ύπηρεσία και καθηκοντολόγιο, πως θά μπορούσε άραγε να άντισταθεί στη δικαιολογία των σφοδρών χιονοπτώσεων για να λουφάξει άλλη μιά μέρα;

Οί έφημερίδες: ό λευκός κίνδυνος

"Όμως οι έφημερίδες την έπομένη παρουσίασαν αυτά τά άπλά φυσικά γεγονότα και αυτές τις κοινωνικές συμπεριφορές ως μιά τεράστια άπειλή. "Όλα εντάσσονταν στην κινδυνολογία για να μπορεί να υπάρξει ό γιγαντότιτλος του μισού πρωτοσέλιδου: διάλυση, τίποτε δέν λειτουργήσει, που πήγαν τό κράτος και η διοίκηση, αν συνεχιστεί η κακοκαιρία θά υπάρξει πρόβλημα άνεφοδιασμού της πρωτεύουσας! Καιρός να στησουμε πάλι ούρές στά σούπερ μάρκετ. Ρεπορτάζ, πολυσέλιδες περιγραφές της "Αθήνας της 9ης Μαρτίου με σκηνές κατακλυσμού και κόλασης. "Οδηγίες της "Αύγης (10/3) για τό πως θά ταμπουραθούμε καλύτερα σήμερα στό σπίτι μας με ένα κοκτέιλ όλο θερμίδες (έπονται συνταγές). Κι όμως οι έφημερίδες βγήκαν κανονικά την έπομένη του κατακλυσμού και της άπόλυτης αθηναϊκής έρημίας και έλεγαν επιπλέον αυτές τις βλακείες. "Ο κ. Νέτας ευχαρίστησε τούς άνδρες που παρά τό χιόνι και τή γλίστρα έφτασαν ήρωικά ως την "Αγία Παρασκευή για να μās ταλαιπωρήσουν με την ισότητα των δύο φύλων πάνω από δύο ώρες. Κι άλλα τόσα πράγματα καλώς καμωμένα παρά τό χιόνι.

Τήν έπομένη του κατακλυσμού, ξημέρωσε μιά ηλιόλουστη μέρα. Οί πιο πολλοί είχαν προετοιμαστεί ψυχολογικά για άλλη μιά μέρα ζόφου και... καθισιού. "Ίσως μόνο η έκκληση του κ. Τρίτη στις ειδήσεις των 12 να λειτουργήσουν πάση θυσία τά σχολεία (ώρα 9 άνακοινώθηκε η άπόφαση να παραμείνουν τά σχολεία κλειστά στις 10/3) να γαργάλησε τόν πατριωτισμό όρισμένων δημοσίων λειτουργών. Νά συμμορφωθούν με την άπόφαση των άρμοδίων η να θυσιαστούν στο βωμό της Παιδείας; Τους φαντάζομαι ν' άνοιγοκλείνουν την κουρτίνα του παραθύρου τους και ν' άτενίζουν τό νυχτερινό άττικό ούρανό. Πάντως, παρά την ηλιόλουστη μέρα, όσα παιδιά ξέρω δέν είχαν σχολείο.

"Ελένη Δημητρίου

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΚΚΕ: ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΧΑΣΜΑΤΑ

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Οί εφημερίδες λοιπόν μιλούν για ανοίγματα. Κάτι ο Γκορμπατσόφ πού, λογικά, δέν θά πρέπει νά έχει αφήσει ανεπηρέαστες τίς απόψεις του ΚΚΕ, κάτι ή αντίδραση τής ΚΝΕ, πού υποχρέωσε μάλιστα τόν κ. Φλωράκη σέ αναδίπλωση στή διάρκεια τής παρουσίας των *Θέσεων*, καί εύκολα πείθεται κανείς δι τήν καινούργια πρέπει νά υπάρχει σ' αυτές τίς *Θέσεις*. Άλλωστε ή ίδια ή Κ.Ε. στό όλιγόλογο εισαγωγικό της σημείωμα θέλοντας (;) νά ενισχύσει αυτή τήν έντύπωση τονίζει πώς οί *Θέσεις* «διαπερνούν από τό καινούργιο πού ζητά ή ζωή καί ή πάλη στήν εποχή μας». Άλλά ακόμα καί αυτή ή έκφραση είναι παλιά καί τό ΚΚΕ τήν έχει χρησιμοποιήσει κατ' επανάληψη.

ΤΟ ΚΟΜΜΑ - ΜΠΑΛΑΝΤΕΡ

Διαβάζοντας τίς *Θέσεις* επιβεβαιώνει κανείς εκείνο πού ήδη γνωρίζει: δι δηλαδή τά οποιαδήποτε πολιτικά ανοίγματα ή φραστικές καινοτομίες (άν υπάρχουν) μόνο δευτερεύουσα —ή δημοσιογραφική— σημασία έχουν. Πρίν καί πίσω από όλα αυτά προέχει ή πολιτική ιδεολογία ή, ακόμα καλύτερα, ή πολιτική κουλτούρα, ή νοοτροπία πού διαπερνάει τίς *Θέσεις* αλλά καί κάθε άλλη εκδήλωση του κόμματος. Καί αυτή παραμένει τραγικά αβαλλοιώτη. Έντυπωσιάζει μέ τή ρηχότητα τής σκέψης, τήν εύκολία στήν ανάλυση, τήν κοινοτοπία στό συμπέρασμα, τή γραμμική λογική πού λαχαινασμένα προσπαθεί νά συνδέσει καί νά γεφυρώσει τά χάσματα. Κομβικό σημείο καί ταυτόχρονα μαγική έννοια μπαλαντέρ πού καλύπτει όλα τά κενά, βουλώνει τίς τρύπες, συνδέει ιστορικά στάδια ποιοτικά αλληλοσυγκρούμενα αλλά καί λογικές ανακολουθίες, μαγική λέξη λοιπόν τό κόμμα (μέ κάπα κεφαλαίο, όπως μέ λάμδα κεφαλαίο ήταν γιά τό ΠΑΣΟΚ ό λαός).

«...Γιά τήν άνοδο τής επιρροής καί τής έκλογικής δύναμης του Κόμματος είναι ανάγκη —μέ μία ανώτερη πολιτική καί ιδεολογική δουλειά— νά ξεπερνιέται στή συνείδηση των μαζών τό γενικό σχήμα δεξιά-αντιδεξιά (...) νά προβάλλεται πιά πειστικά ή λύση τής αλλαγής καί ό ρόλος του ΚΚΕ σ' αυτήν.

«Όλοι σχεδόν διαπίστωσαν καινοτομίες καί ανοίγματα στίς *Θέσεις* του ΚΚΕ γιά τό 12ο συνέδριό του. Καί επειδή οί καινοτομίες δέν μπορεϊ παρά νά αναφέρονται στά όσα τό ίδιο τό κόμμα υποστήριξε παλαιότερα, πρέπει, γιά νά είμαι ειλικρινής, νά προσθέσω δι τίς *Θέσεις* γιά τό 11ο συνέδριο δέν τίς είχα διαβάσει. Ή έπαφή μου μέ τίς *Θέσεις* του ΚΚΕ σταματάει στό 10ο συνέδριό του, πάνε δηλαδή κοντά δέκα χρόνια τώρα: ήταν τότε μία περίοδος, τουλάχιστον στό κεφάλια μας, επαναστατική καί διαβάσαμε καί κρίναμε δι, τι τό κομμουνιστικό έβγαίνε στή δημοσιότητα. Έκτοτε τά πράγματα κατακάθισαν, οί διαφορές μέ τό ΚΚΕ όχι μόνο παγιώθηκαν αλλά σιγά σιγά συνειδητοποιήσαμε τό άγεφύρωτο χάσμα πού μάς χωρίζει καί έτσι σταμάτησε καί ή λιγοστή πνευματική έπαφή μέ τά ιδεολογικοπολιτικά δημιουργήματα του κόμματος αυτού. Άς μου συγχωρηθεί τό πρώτο πληθυντικό πρόσωπο αλλά νομίζω δι έδώ καί αρκετά χρόνια δέν είμαι ό μόνος πού ή πληροφόρησή του γιά τό ΚΚΕ βασίζεται κυρίως στίς εφημερίδες.

Νά αποδείχεται ή ρεαλιστικότητα των λύσεων πού προτείνει. Νά χρησιμοποιείται γλώσσα πού νά φέρνει τό Κόμμα σέ πιά ζωντανή καί άμεση σχέση...».

Τό κείμενο των *Θέσεων* είναι γεμάτο μέ τέτοιες ταυτολογίες όπου τό ζητούμενο έκλαμβάνεται ως δεδομένο. Άλλά ή ταυτολογία καί ή ρηχότητα τής ανάλυσης κρύβεται μέ τήν παρεμβολή του κόμματος σ' αυτήν. Τό ΚΚΕ δέν θά πεί δι τό άλφα θά ίσοῦται μέ τό βήτα όταν τό βήτα θά ίσοῦται μέ τό άλφα. Θα πεί αντίθετα: τό άλφα θά ίσοῦται μέ τό βήτα όταν τό κόμμα εντείνοντας τή δράση του καί ανεβάζοντας τό επίπεδο τής πολιτικής του δουλειάς δημιουργήσει τέτοιες συνθήκες ώστε τό βήτα νά ίσοῦται μέ τό άλφα.

«...Γιά τή διαμόρφωση μιās τέτοιας πλειοψηφίας (Σ.Σ.: Έννοεί τή νέα πλειοψηφία τής ουσιαστικής αλλαγής) τό ΚΚΕ χρειάζεται νά αντιπαλεύει, μέσα στίς λαϊκές μάζες, τάσεις γιά συντηρητική αναδίπλωση, παθητικότητα. (...) Καί αντίστοιχα νά ενισχύει αποφασιστικά τίς τάσεις γιά στροφή των μαζών πρὸς τά άριστερά, πλατύτερη ένταξη τους στό λαϊκό κίνημα καί ξεπερασμα των διλημάτων του δικομματισμού. Ή τάση αυτή πρὸς τά άριστερά μπορεϊ νά υπερισχύσει καί νά γίνει κυρίαρχη, στό βαθμό πού οί άριστερές καί προοδευτικές δυνάμεις θά κάνουν, μέ τό συνασπισμό τους, πιά χειροπιαστή καί ρεαλιστική τή λύση τής αλλαγής. Άπαραίτητη προϋπόθεση γιά τή διαμόρφωση τής νέας πλειοψηφίας είναι ή αποφασιστική αύξηση τής επιρροής καί τής δύναμης, μαζί καί τής έκλογικής, του ΚΚΕ».

Άπό τήν αρχή ως τό τέλος οί *Θέσεις* λένε ένα πράγμα: πάμε γενικά καλά, αν δουλέψουμε περισσότερο καί καλύτερα, αν εξαλείψουμε αδυναμίες καί καθυστερήσεις, θά μπορούμε στό δρόμο τής «αλλαγής μέ κατεύθυνση τό σοσιαλισμό». Όσον άφορά τή λιγοστή ανάλυση, αυτή επιχειρείται μέ τίς παμπάλαιες κωδικοποιημένες έννοιες του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ), τής επιστημονικοτεχνικής επανάστασης (ΕΤΕ), του ιμπεριαλισμού (ή λέξη χρησιμοποιείται αποκλειστικά υπό έθνική έννοια, γιά νά δηλώσει άπλώς τίς Ήνωμένες Πολιτείες).

Κεφαλαίωδη προβλήματα του σοσιαλισμού, τής μετάβασης σ' αυτόν, του σύγχρονου κόσμου ούτε καν τίγονται — αντικαθίστανται από δύο λεξούδες: «υπάρχουν οί βασικές αντικειμενικές υλικές προϋποθέσεις γιά τό περασμα στό σοσιαλισμό», λείπουν όμως οί «υποκειμενικές». Γενικά οί τάσεις πού κυριαρχούν στή σύγχρονη κοινωνία, τή διεθνή ή τήν ελληνική, ακόμα καί στό επίπεδο τής πολιτικής, δέν αναλύονται, δέν γίνεται προσπάθεια νά συντεθούν σέ ένα πιά άφηρημένο επίπεδο, άπλως περιγράφονται, ή μάλλον αναφέρονται (δρισμένες μόνον) καί από κεί καί πέρα μπαίνει τό κομματικό καθήκον τής αντιμετώπισής τους. Ή εικόνα του κόμματος-όδηγού έχει πιά κωδικοποιηθεί τόσο, ώστε

διαβάζοντας τις *Θέσεις* να έχει κανείς συνεχώς την έντύπωση πώς πρόκειται για οδηγίες πλοήγησης. Τό σκάφος-κόμμα μέσα στους ύφάλους και τὰ μποφόρ της κοινωνίας-θάλασσας, χαράζει πορείες, επισημαίνει ύφάλους, καθορίζει τὰ λιμάνια πού θέλει νά πιάσει, όμως όλα αυτά αφορούν τὸ σκάφος (τὸ κόμμα) καὶ ὄχι τὴ θάλασσα κοινωνία — πού ὑποτίθεται πὼς ἐπιδιώκει νὰ τὴ μετασχηματίσει.

Βέβαια, ἀπὸ τὴν κοινωνία τὸ κόμμα ἀντλεῖ μέλη, κομμουνιστές. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν σοσιαλιστικὸ μετασχηματισμὸ ἀποκομίζει κανεὶς τὴν έντύπωση (ἂν καὶ κάτι τέτοιο πούθενά δέν ἀναφέρεται ρητᾶ) ὅτι εἶναι θέμα ὠρίμανσης τῶν «ὑποκειμενικῶν προϋποθέσεων», ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, νὰ ὠριμάσουν ὄλοι τόσο ὥστε νὰ φτάσουν τὸν δικὸ μας βαθμὸ ὠρίμανσης, νὰ γίνουν ὄλοι κομμουνιστές σάν κι ἐμᾶς. Ἄλλὰ ἐπειδὴ κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο, γι' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι χωρίζονται σὲ τρεῖς κατηγορίες: σ' αὐτοὺς πού εἶναι μέσα στό κόμμα, σ' αὐτοὺς πού δέχονται τὴν «ἀκτινοβολία» τοῦ κόμματος καὶ στοὺς τρίτους, πού ἀντικειμενικά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μέ τὸ ΚΚΕ, ἀλλὰ ὑποκειμενικά ἀνήκουν ἄλλοῦ. Ἡ ἀποψη τοῦ κόμματος εἶναι ὅτι ἡ τρίτη κατηγορία πρέπει νὰ μεταπηδήσει στὴ δεύτερη καὶ ἡ δεύτερη στὴν πρώτη. Ἡ πρώτη κατηγορία εἶναι τὸ ἄλας τῆς γῆς. Οἱ *Θέσεις* ἀφιερώνουν συνεχῶς σὲ διάφορα κεφάλαια παραγράφους γιὰ τὴ βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου τῶν κομματικῶν μελῶν, τὴν ἰδεολογική καὶ τὴν πολιτική τους ἐπιμόρφωση, τὴν ἐξάλειψη τῶν τριβῶν, τὴ συνοχή πού θὰ πρέπει νὰ τοὺς διακρίνει. Καὶ ὁποιος ξέρει ἀπὸ λίγο πὶο κοντὰ τὸ ΚΚΕ, θὰ γνωρίζει ὅτι τὸ σημαντικότερο ζήτημα πού ἀπασχολεῖ τὴν κομματική του καθημερινότητα εἶναι τὸ «οἰκογενειακόν». Ἡ σημασία πού δίνεται στὴ συνοχή τοῦ κόμματος φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν εὐαισθησία πού ἐπέδειξε ὁ Χαρίλαος Φλωράκης στό Στάδιο Ειρήνης καὶ Φιλίας, μετὰ τὴν προηγηθεῖσα μουρμούρα ἀπὸ πλευρᾶς ΚΝΕ σχετικά μὲ τὴν ἰδεολογικὴ συνέπεια τῶν *Θέσεων*.

Ἡ δεύτερη κατηγορία εἶναι ἡ λεγόμενη «Ἄριστερά» καὶ ὄλοι γνωρίζουμε ὅτι τὸ ΚΚΕ ἔχει κάνει διάφορα πολιτικά βήματα γιὰ νὰ τὴ στοιχίσει σταθερὰ γύρω ἀπὸ τὸ κόμμα. Πρὸς αὐτὴν τὸ ΚΚΕ ἔχει νὰ ἀπευθύνει τὴν πολιτική του πρόταση γιὰ τὴ συσπείρωση τῶν ἀριστερῶν καὶ προοδευτικῶν δυνάμεων. Πρὸς τὴν τρίτη κατηγορία ἀντιθετα, τὸ ΚΚΕ ἀπευθύνει τὴ στρατηγική του πρόταση ἢ, ἂν θέλετε, τὴν κοινωνική του πρόταση.

«...ΜΕ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ»

Τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῶν *Θέσεων*,

πού τιτλοφορεῖται «Ἀλλαγή μὲ κατεύθυνση τὸ σοσιαλισμὸ» καὶ περιγράφει τοὺς πολιτικούς προσανατολισμούς τοῦ κόμματος, εἶναι ἐκεῖνο πού ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τὴν περί ἀνοιγμάτων φιλολογία. Μάλιστα ὁ Μ. Παπαναγιώτου ἔγραφε στὴν *Ἀγὴ τῆς Κυριακῆς* 15.2 ὅτι ἔγινε μοίρασμα τῶν διαφόρων κεφαλαίων τῶν *Θέσεων*, ὥστε οἱ «σκληροὶ» πού ἀντιστέκονται στὰ ἀνοίγματα νὰ πάρουν τὰ ἰδεολογικοοργανωτικά κεφάλαια, ἐνῶ οἱ «ἀνανεωτικοὶ» κράτησαν τὴν πολιτική, δηλαδή τὸ 4ο κεφάλαιο.

Δέν χρειάζεται όμως νὰ μπεῖ ὁ ἀναγνώστης στὸν κόπο, ἀφοῦ τὸ ἴδιο τὸ 4ο κεφάλαιο ξεκινᾷ ἐπιθυμίζοντας ὅτι «τὸ ΚΚΕ, στό Πρόγραμμά του, πού ἐγκρίθηκε στό 10ο Συνεδριό του, διαπιστώνει ὅτι (...) ἡ ἀντίθεση πού κυριαρχεῖ στὴ χώρα μας εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ντόπια μονοπωλιακὴ ὀλιγαρχία καὶ τὸν ἱμπεριαλισμὸ, πρῶτα ἀπ' ὄλα τὸν ἀμερικανικόν, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καὶ σ' ὄλες τὶς ἄλλες κοινωνικές τάξεις, στρώματα καὶ ὁμάδες, τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Μὲ βάση τὴν κυρίαρχη αὐτὴ ἀντίθεση (...) ἡ Ἑλλάδα θὰ φτάσει στό σοσιαλισμὸ μέσα ἀπὸ μιὰν ἐνιαία ἐπαναστατικὴ διαδικασία πού θὰ περιλαμβάνει δύο στάδια ἐπαναστατικῶν μετασχηματισμῶν (...) ἕνα ἀντιιμπεριαλιστικὸ-ἀντιμονοπωλιακὸ δημοκρατικὸ κι ἕνα σοσιαλιστικὸ στάδιο».

Καὶ τὸ κείμενο συνεχίζει λέγοντας ὅτι τὸ 11ο συνέδριο ἐπεξεργάστηκε παραπέρα αὐτὴ τὴν προοπτική. Τὴν ἴδια αὐτὴ προοπτική, πιστὸ στὴ θεωρία τῶν σταδίων, ἐπεξεργάζεται καὶ τὸ 12ο συνέδριο μὲ βάση τὸ 4ο κεφάλαιο. Ἡ θεωρία τῶν σταδίων ἀποτελεῖ βασική στρατηγικὴ ἀντίληψη τοῦ ΚΚΕ καὶ βέβαια δέν συνιστᾷ κάποιο ἀνοίγμα, πολὺ δὲ περισσότερο κάποια καινοτομία. Στὸ 9ο συνέδριο (δικτατορία τότε) εἴχαμε τὸ στάδιο τῆς «νέας δημοκρατίας» — ποιὸς δέν θυμᾶται τοὺς Κνίτες τότε πού ἢ χούντα κατέρρεε νὰ φωνάζουν «ἐμπρός γιὰ νέα δημοκρατία», σύνθημα πού βέβαια κόπηκε μαχαίρι, ὅταν ὁ Καραμανλῆς τιτλοφόρησε τὸ κόμμα του ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὶς στρατηγικές συλλήψεις τοῦ ΚΚΕ. Στὸ 10ο συνέδριο, τὸ στάδιο αὐτὸ ἐξέλιπε, μιά καὶ ὁ κοινοβουλευτισμὸς εἶχε πλέον ἀποκατασταθεῖ (ἀπὸ ἄλλους) καὶ οἱ ἀποφάσεις τοῦ 9ου συνεδρίου ἦταν πιά ξεπερασμένες. Τότε εἴχαμε ὄντως μιὰ καινοτομία ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορά τὸ ΚΚΕ θέτει ὡς πρῶτο ἄμεσο στάδιο τὴν ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ δημοκρατικὴ ἀλλαγή (ἐπανάσταση ἦταν τότε). Τὸ στάδιο αὐτὸ ἀναφερόταν βέβαια στό ΠΑΣΟΚ (καὶ μάλιστα ρητᾶ), πού τότε περνοῦσε τὴν ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ του περίοδο καὶ ἦταν ὡς ἐκ τούτου προνο-

μιούχος σύμμαχος γιὰ τὸ ΚΚΕ. Ταυτόχρονα, δέν πρέπει βέβαια νὰ ξεχνᾷμε ὅτι ἡ ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ πάλη ταίριαζε ἀπολύτως μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ἀφοῦ ἀποσυνέδεε τὴ σοσιαλιστικὴ ἀλλαγή ἀπὸ τὴν ἀλλαγή στρατοπέδου τῆς χώρας, θέμα στό ὁποῖο ἔκτοτε τὸ ΚΚΕ ἀφιερῶθηκε ὀλόψυχα.

Στὸ 11ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΕ τὸ ΠΑΣΟΚ εἶχε πιά πραγματοποιήσει μόνο τὴν ἀντιιμπεριαλιστικὴ-ἀντιμονοπωλιακὴ ἀλλαγή (καὶ ὄχι πιά ἐπανάσταση) καὶ ἔτσι τὸ ΚΚΕ ἀναγκάστηκε νὰ «ἐπεξεργαστεῖ» παραπέρα τὴ στρατηγική του προοπτική. Καθὼς τὸ κόμμα ἐπέμενε σὲ συνεργασία μὲ τὸ ΠΑΣΟΚ, ὄνομασε τὸ στάδιο αὐτὸ ἀλλαγή ἔδινε διαβεβαιώσεις ὅτι καὶ αὐτὸ «δέν σημαίνει ἀνατροπὴ τοῦ καθεστώτος τῶν μονοπωλίων καὶ τῆς ἐξάρτησης» ἀλλὰ ἀπλῶς «ρῆξις μὲ τὰ μονοπώλια καὶ τὸν ἱμπεριαλισμὸ».

Ταυτόχρονα, σκαρφιζόταν τρόπους γιὰ νὰ ἀναγκάσει τὸ ΠΑΣΟΚ νὰ συμμαχήσει μαζί του: τότε ἀνακαλύφθηκε ὁ δικομματισμὸς καὶ δόθηκε μεγάλη ἔμφαση στὴν ἄλλη ἀναλογική. Πάντως τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ «Ἀλλαγή» ἦταν ἀκόμα φρέσκια καὶ τὸ ΚΚΕ μποροῦσε νὰ συντηρεῖ αὐταπάτες.

Ἄν ὑπάρχει κάποια καινοτομία σὲ τοῦτο τὸ 12ο συνέδριο, εἶναι ὅτι τὸ ΚΚΕ κατάλαβε πὼς δέν μπορεί νὰ ἀφήνει σὲ ἄλλους τὴν πραγματοποίηση τῶν σταδίων πού τὸ ἴδιο καθορίζει. «Ἡ ζωὴ ἔδειξε» (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μιὰν ἔκφραση πού ἐπαναλαμβάνεται σὲ κάθε σελίδα τῶν *Θέσεων*), ὅτι τὰ στάδια πού ὑπεδείκνυε τὸ ΚΚΕ ἦταν τόσο «νομοτελειακά» πού πραγματοποιοῦνταν ἀπὸ μόνο τους, χωρὶς τὴ συνδρομὴ τοῦ κόμματος αὐτοῦ. Τώρα, λοιπόν, τὸ ΚΚΕ ἀποφάσισε νὰ πάρει τὸ στάδιο τῆς ἀλλαγῆς στὰ χέρια του — ἀπὸ ἐκεῖ πού τὸ ἄφησε τὸ ΠΑΣΟΚ. Οἱ «κοινωνικοὶ» σύμμαχοι παραμένουν οἱ ἴδιοι, χρειάζονται ὄμως καὶ πολιτικοὶ σύμμαχοι καὶ, ἐκλιπούσης τῆς περιπτώσεως ΠΑΣΟΚ, τὸ ΚΚΕ ἀποφάσισε νὰ τοὺς κατασκευάσει μόνο του. Εἶναι οἱ «ἄλλες ἀριστερές καὶ προοδευτικὲς δυνάμεις», σὲ κάποιο σημεῖο μάλιστα ὀνοματίζονται: ἡ ΣΣΕΚ, ἡ ΔΑΕ, ἡ ΕΣΠΕ «πὺ βάζουν, μὲ διαφορετικὸ ἢ καθεμιά τρόπο, τὴν ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς», ἡ ΕΔΑ πού διασπάστηκε καὶ πού «ἡ πλειοψηφία της θὰ μπορούσε νὰ συμβάλει στὴ συνεργασία τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τῆς προόδου», ὁ «ἀριστερὸς χώρος τοῦ ΠΑΣΟΚ» πού «βρίσκεται σὲ κίνηση», «μιὰ σειρά ἀριστερές καὶ προοδευτικὲς προσωπικότητες καὶ ὁμάδες», τέλος τὸ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, πού βρίσκεται ὑπὸ «μετεξέλιξη», κατέχεται ἀπὸ «ἀντι-ΚΚΕ πλέγματα», ἀλλὰ πού «οἱ ἰδεολογικὲς καὶ στρατηγικὲς διαφορὲς ἀπὸ μὲν (...) δέν πρέπει νὰ ἀποτελέσουν ἐμπόδιο στίς προσπά-

θεις για τη συνεργασία μαζί του πού, βέβαια, θα εξαρτηθεί και από την παραπέρα διαμόρφωση του πολιτικού του προσανατολισμού». "Όπως σημειώνουν και οι Θέσεις, «δημιουργούνται, συνεπώς, νέες δυνατότητες για τη συγκρότηση της συμμαχίας των δυνάμεων της Άριστερας και της προόδου».

"Όσον αφορά τώρα το κοινό πρόγραμμα των δυνάμεων αυτών, δεν είναι παρά μία επανάληψη των όσων έλεγε ο κ. Παπανδρέου από τα μπαλκόνια ως το 1981. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα άλλων πού «έρχονται σε ρήξη, στόν έναν ή στόν άλλο βαθμό (!) με τη μονοπωλιακή ολιγαρχία και τον ιμπεριαλισμό (...) διευκολύνουν, έπίσης, τη σχετική ουδετερότητα ή, και σε όρισμένες περιπτώσεις, την προσέγκυση δυνάμεων του μή μονοπωλιακού επιχειρηματικού κόσμου ώστε να εντάξουν τις παραγωγικές δραστηριότητές τους στα νέα κοινωνικά και οικονομικά πλαίσια». Σταχυολογούμε μερικές χαρακτηριστικές εκφράσεις από το πρόγραμμα αυτό: «γνήσια έθνική άμυνική πολιτική», «βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων», «προγραμματικές συμφωνίες με τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις», «ανάθεωρηση του συστήματος κινητήρων», «ένταξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ανάπτυξη της έθνικής παραγωγής», «χτύπημα του παρασιτισμού», «αύξηση της απασχόλησης», «αποχώρηση από το ΝΑΤΟ, και πριν απ' όλα από το στρατιωτικό του σκέλος», «απύραυλη Βαλκανική». «Η ανάπτυξη νέου τύπου θα απελευθερώσει την εργατικότητα, την πρωτοβουλία, την υπευθυνότητα και τη συμμετοχή των εργαζομένων, θα αποδεσμεύσει έπίσης τις δυνατότητες πού περικλείουν ή πρωτοβουλία, ή δημιουργικότητα και ή επιχειρηματική φαντασία της μικρομεσαίας ιδιοκτησίας (...) πού για πρώτη φορά θα δράσει χωρίς την ασφυκτική πίεση του μεγάλου κεφαλαίου και με κατοχυρωμένη τη θέση και τό γόνιμο ρόλο της στην ανάπτυξη της χώρας».

Τό ΚΚΕ, λοιπόν, κάνει ανοίγματα, πάντα έκανε ανοίγματα, και τά ανοίγματα αυτά είναι τά ονομαζόμενα στάδια. Καί δέν υπάρχει τίποτα τό καινούργιο στό περί δημοκρατίας εδάφιο άφου τό στάδιο της «δημοκρατικής» αλλαγής ανέκαθεν προτασσόταν του σοσιαλισμού (δικαιολογημένα, ίσως, σε παλαιότερες, πιά άνώμαλες, περιόδους). Μόνο κάποιος πού δέν έχει ξαναδιαβάσει παλαιότερες Θέσεις του ΚΚΕ θα έντυπωσιαζόταν από τις περί έκδημοκρατισμού παραγράφους τούτων των Θέσεων και θα θεωρούσε άνοιγμα τη θέση του κόμματος για συνεργασία και με εκείνες τις «δυνάμεις της Άριστερας και της προόδου πού δέν αντιτίθενται στην ένταξη στην Κοινή Άγορά (...) πού θα αποβλέπει στην από κοινού απόκρουση των άρνητικών

συνπειών από την ένταξη στην ΕΟΚ (...) στην υπεράσπιση του προγράμματος της αλλαγής από τις δεσμεύσεις και έπιβουλές της ΕΟΚ».

Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΚΟΡΜΠΑΤΣΟΦ

Άλλά τότε γιατί όλος αυτός ο καβγάς και οι αντίδρασεις μέσα στό κόμμα για τις Θέσεις και γιατί ή περί άνοιγμάτων φιλολογία έξω από αυτό; Άν οι Θέσεις δέν είναι παρά ή συνέχεια των προηγουμένων, ένας μέσος όρος χωρίς αιχμές και χωρίς σκέψη (άν και αυτό τό τελευταίο δέν στέκει), τί είναι αυτό πού διαταράσσει την κόμματική ισορροπία;

Θά λέγαμε ότι άπλως είναι ή πολιτική του Γκορμπατσόφ, πού έχει διχάσει τό κόμμα, άλλους τούς βρίσκει αντίθετους, σε άλλους δημιουργεί ερωτηματικά και άνησυχίες, άλλοι έχουν κλονιστεί βλέποντας άλήθειες στις όποιες ως τώρα πίστευαν να άμφισβητούνται έπισήμως. Γνωρίζοντας τούς ισχυρούς πνευματικούς και ιδεολογικούς δεσμούς πού συνδέουν κάθε μέλος του ΚΚΕ και της ΚΝΕ με τη Σοβιετική Ένωση, δέν θα πρέπει καθόλου να ύποτιμάμε τόν ισχυρό αντίκτυπο πού έχουν «τά σοβιετικά» μέσα στό κόμμα. «Τά σοβιετικά» συζητιούνται άνεπισήμως και άπασχολούν τούς πάντες στις κατ' ίδιαν συζητήσεις στις ταβέρνες και στα σπίτια, όμως δέν μπορεί να συζητηθούν έπίσημα: παρόλο πού κάθε κομματικό μέλος είναι νοερά και ένας σοβιετικός πολίτης (για να μή δημιουργούνται παρεξηγήσεις: όχι μόνον σοβιετικός πολίτης, έντούτοις δέν μπορεί να έχει καμιά συμμετοχή στις εξελίξεις στην Σοβιετική Ένωση. Έτσι οι άνησυχίες για τά εκεί, ή σύγκρουση των άπόψεων και των τάσεων, μεταφέρονται στα έδω και εκδηλώνονται με άφορμή και με βάση τις Θέσεις του κόμματος. Παρόλο πού ή Κ.Ε. πήρε όλα τά μέτρα για ένα ήσυχο, ρέον και εύκολοχώνευτο κείμενο, κάποιες ιδεολογικοπολιτικές άνησυχίες πού έχουν πιά ξεσπάσει στό κόμμα κάνουν τούς ανθρώπους να διυλίζουν όχι μόνον τις Θέσεις, αλλά τά πάντα. Είναι γνωστό ότι οι αίτιες μιάς σύγκρουσης σπάνια ταυτίζονται με τό πεδίο στό όποιο αυτή διεξάγεται.

Έξω από τό κόμμα πάλι δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι υπάρχουν άπόψεις πού επιδιώκουν μιά πολιτική συμμαχία με τό ΚΚΕ και άλλες πού θέλουν να άποκρούσουν ένα τέτοιο ένδεχόμενο. Φυσικό είναι λοιπόν να άνθει και έδω μιά φιλολογία περί άνοιγμάτων: κάποιι την τροφοδοτούν, άλλοι πάλι προσπαθούν να την άντικρούσουν και αυτό πού μένει ως γενική έντύπωση (ή όποια διαπερνά με τη σειρά της τά κομματικά τείχη και επανατροφοδοτεί την άναταραχή μέσα στό ΚΚΕ) είναι ότι

«κάτι συμβαίνει» μέσα σ' αυτό τό κόμμα.

Στό κείμενο των Θέσεων του ΚΚΕ, πού καταλαμβάνουν ένα όλόκληρο τεύχος της ΚΟΜΕΠ (80 σελίδες), ή άναφορά στα όσα συμβαίνουν σήμερα στην Σοβιετική Ένωση άποτελείται από μιά παράγραφο πού δέν ξεπερνάει τη μιά σελίδα. Η παράγραφος αυτή εκπληρώνει χωρίς ιδιαίτερο ένθουσιασμό τό διεθνιστικό της καθήκον, περιοριζόμενη να σημειώσει τυπικά ότι «οι αλλαγές πού σημειώνονται στην σοβιετική κοινωνία διευρύνουν τις κατακτήσεις του σοβιετικού λαού...». Η έμφανής όμως έπιφυλάξη και —ίσως— καχυποψία δέν έμποδίζει τούς συντάκτες των Θέσεων να εκπληρώσουν στό άκέραιο τό διεθνιστικό τους καθήκον προς την πολιτική του Γκορμπατσόφ. Υπάρχει ειδικό κεφάλαιο (τό πρώτο) για την ειρήνη, ή όποια επανέρχεται συνεχώς, ένω και τό τελευταίο (περί «ιδεολογικής δουλειάς») κεφάλαιο σημειώνει: «Βασικό μέλημα της ιδεολογικής δουλειάς του Κόμματος είναι ή υπογράμμιση και αίτιολόγηση της θέσης μας για τόν πρωτεύοντα ρόλο πού παίζει ή πάλη για την ειρήνη».

***

Τό ΚΚΕ παραμένει ένα κόμμα πού συνεχώς αλληθωρίζει: από τη μιά μεριά προς τη Σοβιετική Ένωση, από την άλλη προς την αρκετά μεγάλη μερίδα του εκλογικού σώματος ή όποια συμπλέει μαζί του. Οι δύο αυτοί πόλοι της ύπόστασης του ΚΚΕ πρέπει συνεχώς να έξισορροποούνται, να ένοποιούνται (αυτό είναι τό ιδανικό του κόμματος), δέν πρέπει όμως ποτέ να παραμεληθεί ό ένας εις βάρος του άλλου, γιατί αυτό θα απέβαινε εις βάρος και των δύο, εις βάρος του όλου έγχειρήματος.

Η λογική του κειμένου των Θέσεων του ΚΚΕ δέν θα πρέπει να άναζητηθεί στο έσωτερικό τους, αλλά σ' αυτούς τους δύο πόλους. Τό ΚΚΕ έχει ανάγκη να παραμείνει μαζικό (στά μέτρα του) κόμμα, να μαζεύει γύρω του κόσμο, πρέπει επομένως να διατυπώνει ρεαλιστικές πολιτικές προτάσεις, προτάσεις έξουσίας, πρέπει άκόμα να διατυπώνει άντικείμενα πάλης για όλον αυτόν τόν κόσμο, πού να έξυπηρετούν και τά συμφέροντα του κόσμου και εκείνα της Σοβιετικής Ένωσης. Έδω και πολλά χρόνια οι θέσεις του ΚΚΕ επαναλαμβάνουν μονότονα μιά πολιτική άποψη-πρόταση πού «παντρεύει» αυτές τις δύο πλευρές. Καί έπειδή πρόκειται για τό μόνο δυνατό πάντρεμα, οι θέσεις του κόμματος αυτού δύσκολα θα μπορέσουν στό μέλλον να άνοιξουν ή να κλείσουν, να αλλάξουν στα ουσιαστικά τους στοιχεία. Άλλωστε ή σοβιετοφιλία του ΚΚΕ δέν είναι «δοτή», είναι έγγενής κι αυτό σημαίνει ότι άκόμα και οι ίδιοι οι Σοβιετικοί μόνον τις εκφάνσεις της μπορούν να έπηρεάσουν.

ΤΙ ΝΕΟ ΦΕΡΝΕΙ ΤΕΛΙΚΑ Ο ΝΕΟΣ ΦΟΡΕΑΣ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ;

Ἡ στρατηγική

Ἡ διακήρυξη ἐντοπίζει τὴν πρότασή της πρὸς τὴν Ἀριστερά καὶ τὴν κοινωνία στὴ στρατηγική καὶ τοὺς προγραμματικούς ἀξονες τοῦ νέου φορέα. Ἀκόμα περισσότερο, ὁ τελευταῖος αὐτοσυστήνεται ὡς «κόμμα στρατηγικῆς καὶ προγραμματικῆς ἐνότητας». Ἡ στρατηγική, λέγεται σὲ κάποιο σημείο, εἶναι ἐκείνη τοῦ δημοκρατικοῦ δρόμου στὸ σοσιαλισμό. Ἴσως ἐπειδὴ οἱ λέξεις θεωροῦνται αὐτονόητες, ἀλλὰ ἰδιαίτερη ἐπεξήγηση δέν δίνεται (ἐκτός κι ἂν ἀποτελοῦν ἐπεξήγηση ἢ «συνεχῆς διεύρυνση τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν», ἢ «ἀνάπτυξη μορφῶν αὐτοδιαχείρισης», ἢ «διεύρυνση καὶ οὐσιαστικοποίηση τῶν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν δικαιωμάτων», ἢ «δημόσια παρέμβαση στὴ συσσώρευση ὥστε νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὁ συνολικός προσανατολισμός τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ τῆς ἀγορᾶς, στὴν ὁποία συνυπάρχουν ὁ δημόσιος, ὁ ἰδιωτικός καὶ ὁ κοινωνικός τομέας» κ.λπ., διαδικασία ἢ ὁποία «πιστεύουμε» ὅτι μπορεῖ «νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀταξική κοινωνία». Θὰ ἔλεγε, λοιπόν, κανεὶς ὅτι δέν πρόκειται γιὰ στρατηγική, ἀφοῦ κάτι τέτοιο προϋποθέτει π.χ. μιὰ κάποια ταξική ἀνάλυση τῆς κοινωνίας, μιὰ ἐπεξεργασία σχετικὰ μὲ τὰ ὑποκείμενα καὶ τὶς συμμαχίες, ἕναν προχωρημένο προβληματισμό γιὰ τὰ μέσα τῆς πάλης καὶ σκέψεις γιὰ τὴν ἐνότητα μέσων-στόχου, τὴν ἐνταξὴ βέβαια τοῦ ζητήματος τῆς ἐξουσίας σὲ αὐτὴν τὴ στρατηγική κ.λπ. Ἡ λέξη στρατηγική

τοῦ Γιώργου Καρρᾶ

Ἔχοντας πιά ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ βῆρος τῶν κομμουνιστῶν καὶ τὶς δουλειές τῶν ιδεῶν τους, οἱ ὁπαδοὶ τῆς μετεξέλιξης τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καὶ οἱ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς σύμμαχοί τους εἶναι πλέον σὲ θέση νὰ ἐκφραστοῦν χωρὶς συμβιβασμούς, νὰ ἐξαγγείλουν τὸ πραγματικὰ «νέο» πού φέρνουν στὴν Ἀριστερά καὶ τὴν κοινωνία, καὶ ταυτόχρονα, βέβαια, νὰ δικαιολογήσουν τὴ διάσπαση πού τόσο ἐπίμονα ἐπεδίωξαν.

Ὅσο ἀδικο μπορεῖ νὰ εἶναι καμιὰ φορά τὸ νὰ κρίνεις μιὰ προσπάθεια ἀπὸ λίγες τυπωμένες σελίδες, ἄλλο τόσο ἄστοχο — ἂν ὄχι καὶ πολιτικὰ ἀνέντιμο — εἶναι νὰ τὶς ἀγνοήσεις ὅταν πρόκειται γιὰ βαρυσήμαντα ντοκουμέντα, ὅπως οἱ Καταστατικὲς Ἀρχές καὶ ἡ Προγραμματικὴ Διακήρυξη τοῦ νέου φορέα, τὰ ὁποῖα προδιαγράφουν τὸ μέλλον.

Τὰ δύο αὐτὰ κείμενα δημοσιοποιήθηκαν ἀκριβῶς γιὰ νὰ τὰ πάρουμε στὰ σοβαρά.

εἶναι πολὺ βαριά, καὶ κανεὶς δέν μπορεῖ νὰ κατηγορήσει τοὺς συντάκτες τῶν δύο κειμένων ὅτι δέν παρουσιάζουν μιὰ, ὑποτυπωδῶς ἔστω, ἐπεξεργασμένη πρόταση στρατηγικῆς μὲ δλητὴ σημασία τῆς λέξης. Λέγοντας λοιπόν στρατηγική, τὰ δύο κείμενα ἐννοοῦν τελικὰ τὸ σοσιαλισμό, δηλαδή

αὐτὸ πού θὰ ὀνομάζαμε στρατηγικό στόχο (καίτοι, γιὰ ἄλλους, στρατηγικός στόχος εἶναι ὁ κομμουνισμός, ὄχι ὁ σοσιαλισμός...).

Ἀκόμα κι ἔτσι, ἡ λέξη στρατηγική ἀποδυναμώνεται ἀκόμα περισσότερο: ὁ σοσιαλισμός, μᾶς λένε, εἶναι ἕνα ἱστορικό κίνημα τὸ ὁποῖο «μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κίνησή του διαμορφώνει νέες ἐμπειρίες, βγάζει τὰ συμπεράσματά του, καθορίζει τοὺς νέους στρατηγικούς του προσανατολισμούς...». Τὴ φράση ἀκολουθεῖ ταῦτά ἀπὸ τὸν Μάρξ. Δέν εἶμαι καθόλου βέβαιος ὅτι ὁ Μάρξ πίστευε πῶς τὸ σοσιαλιστικό κίνημα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀλλάξει, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐμπειρίες του, τοὺς στρατηγικούς του προσανατολισμούς. Τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο βλέπει καὶ προσεγγίζει τὴν αὐριανὴ κοινωνία, τὰ πρόσφορα μέσα γιὰ τὴν πραγματοποίησή της ἴσως νὰί — ἀλλὰ τοὺς στρατηγικούς προσανατολισμούς;

Μὲ τὰ παραπάνω θέλησα νὰ ὑπαινιχθῶ ὅτι ἡ καίρια λέξη στρατηγική ὑπόκειται σὲ ἕνα ἰδιαίτερα σκοτεινὸ, ἀσαφές ἐννοιολογικὸ καθεστῶς, ὅπως εὐκολὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει ἀπὸ τὰ δύο κείμενα. Ἔτσι πού νὰ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: τί ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ σημαίνει ἐν προκειμένῳ «κόμμα στρατηγικῆς ἐνότητας»; Ἀκόμα παραπέρα: τὰ δύο κείμενα χρησιμοποιοῦν περίπου ἐναλλάξιμα τὴ λέξη στρατηγική καὶ δράμα. Ἄλλου ἔχουμε τὴ «στρατηγική μας καὶ τοὺς προγραμματικούς μας ἀξονες», ἄλλου πάλι τὶς «προγραμματικὲς μας προτάσεις καὶ τὸ δράμα τῆς αὐριανῆς κοινωνίας».

Δέν είναι λοιπόν ότι δέν μᾶς παρουσιάζεται μιά στρατηγική· είναι πού ἡ συνεχῆς ἀναφορά σέ αὐτή τή «στρατηγική» ὑπονομεύει τό ἴδιο τό ζήτημα τῆς στρατηγικῆς, θεωρεῖ τό ζητούμενο ὡς δεδομένο, τήν ἱκανοποίηση τῆς ἀνάγκης ὡς λεκτικό πρόβλημα, δηλαδή ἀφήνει τό «δραμα» ξεκρέμαστο, τίποτα περισσότερο ἀπό αὐτό πού εἶναι: τά πάντα ἤ καί τίποτα. Γιατί φυσικά ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτό ὑπάρχει στή συνολική πρόταση καί κίνηση τῶν φορέων του, ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο σφραγίζει καί συνέχει τήν πολιτική τους, ἐπομένως ἀπό τόν ἀπαραίτητο διάμεσο πού μπορεῖ νά τοῦ δίνει ὕλική ὑπόσταση στό σήμερα, τή στρατηγική. Ἡ διάχυση τῆς στρατηγικῆς κάπου ἀνάμεσα στό αὐτονόητο, τό σοσιαλισμό καί τό δραμα δέν ὀφείλεται σέ ἐκεῖνο πού θά ὀνομάζαμε ὑποκειμενικές ἀνεπάρκειες, ἀπό τίς ὁποῖες ἄλλωστε, δόξα τῷ Θεῷ, ὅλοι μᾶς κάτι ξέρουμε. Πρόκειται ἀντίθετα γιά καίρια πολιτική καί ἰδεολογική ἐπιλογή πού ἐπιτρέπει νά «συνδέεται» ἕνα ἀνερμάτιστο δραμα μέ τό σήμερα, πού ἀνοίγει τό δρόμο δηλαδή γιά νά ἀσκηθεῖ «πολιτική» ἐν ὀνόματι τοῦ δράματος, ἔχοντας ἀποσυνδέσει ὁμως τά δύο, ἔχοντας στερήσει δηλαδή ἀπό τούς ἀριστερούς καί τό λαό τή δυνατότητα νά ἐλέγχουν τή συμβατότητά τους.

Στήν προκειμένη περίπτωση, λοιπόν, «κόμμα στρατηγικῆς ἐνότητας» σημαίνει ὄχι κόμμα χωρίς στρατηγική ἀλλά κόμμα χωρίς ἀνάγκη γιά στρατηγική. Στό σημείο αὐτό θά ἐπανέλθουμε.

Τό πρόγραμμα

Μένει ἔτσι τό πρόγραμμα. Γιατί περί

προγράμματος πρόκειται (τό ὁποῖο καταλαμβάνει καί τό μεγαλύτερο μέρος τῶν κειμένων), ἴσως σχηματικοῦ, τηλεγραφικοῦ ἢ ἀποσπασματικοῦ, πάντως προγράμματος μέ συγκεκριμένες κατὰ τό δυνατόν προτάσεις γιά ὅλα τά βασικά ζητήματα τῆς κοινωνίας, τῆς οἰκονομίας, τῆς πολιτικῆς. Δικαιούμαστε νά εἰμαστε αὐστηροί μέ τό πρόγραμμα αὐτό. Δέν θά ἴταν ντροπή νά μήν ὑπῆρχε, ἀπαξ καί ὑπάρχει ὁμως αὐτό ἀποτελεῖ ἀπό μόνο του μιά σαφή πολιτική τοποθέτηση. Πολύ περισσότερο πού εἶναι γνωστή ἡ ἀγωνία τοῦ νέου φορέα γιά «συγκεκριμένες θέσεις», στοιχεῖο καί αὐτό τῆς πολιτικῆς του ταυτότητας. Καί ἄκόμα περισσότερο πού, τελικά, ἐκεῖνο πού ἀπομένει μετά τά ὅσα εἴπαμε δέν εἶναι παρά ἕνα «κόμμα προγραμματικῆς ἐνότητας».

Ἐνα παράδειγμα: «Ἡ νέα συσσώρευση πρέπει νά κατευθύνεται σέ σαφείς στόχους καί νά ἐλέγχεται κοινωνικά μέσω τοῦ δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ πού δέν θά ὑποδεικνύει μόνο ποσοτικούς στόχους, ἀλλά θά συνυπολογίζει καί θά ἐπιμερίζει τό κοινωνικό κόστος. Ἡ ἀγορά μπορεῖ νά παίξει σοβαρό ρόλο γιά τόν ἔλεγχο τῆς ἀποδοτικότητας τῶν κλάδων καί τῶν μονάδων, γιά τήν ἀξιοποίηση τῶν δημιουργικῶν δυνατοτήτων τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Δέν πιστεύουμε ὁμως ὅτι ἡ ἀγορά, ἰδιαίτερα στίς ἐλληνικές συνθήκες, εἶναι σέ θέση μόνη της νά προσανατολίζει τά κέρδη, τούς διαθέσιμους πόρους, σέ ἐπενδύσεις πού βελτιώνουν τή συμμετοχή μας στόν διεθνή καταμερισμό τῆς ἐργασίας μέ τό μικρότερο κοινωνικό κόστος».

Ἄλλοι, σέ ἄλλες βέβαια ἐποχές, εἶχαν τουλάχιστον τήν ἀνάγκη νά τήν ποῦν «σοσιαλιστική συσσώρευση».

Ἄν ἴσως τό πρόβλημα λύθηκε ἔτσι· ἄν μήν ἄλλο ὁμως ὑποδηλώθηκε τό τεράστιο κοινωνικό καί ἰδεολογικό, ὄχι οἰκονομικό, πρόβλημα πού κρύβει ἡ λέξη, ὁ ταξικός δηλαδή χαρακτήρας τῆς μόνης συσσώρευσης πού γνωρίζουμε μέχρι σήμερα, μιάς συσσώρευσης πού τρέφεται ἀπό τήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἀναπαράγει. Ὅταν μάλιστα «ἄμεσο πολιτικό καθήκον τοῦ νέου κόμματος εἶναι ὁ ἀναπτυξιακός ἐκσυγχρονισμός...», αὐτή ἡ «νέα» συσσώρευση δέν ἀποτελεῖ παρά τήν ἀναγκαιότητα, μιάς «ἐκ νέου» συσσώρευσης.

Ὅταν ἡ προσέγγιση τῆς οἰκονομίας γίνεται οἰκονομοκεντρικά, τότε τό μόνο πού πράγματι μένει γιά τούς ἀριστερούς εἶναι νά ἐπαγγελθοῦν ἕναν κάποιον ἐπιμερισμό τοῦ κοινωνικοῦ κόστους πού ἔχει ἡ «διεύρυνση τῆς παραγωγικῆς βάσης», δηλαδή νά ἐπιδιώξουν τήν ἀμβλυνση ὀρισμένων κοινωνικῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἀγορᾶς. Καί σέ μιά τέτοια λογική, πράγματι «τό κύριο δέν εἶναι ποιός θά κάνει τίς ἐπενδύσεις ἀλλά πῶς θά γίνουν ἐπενδύσεις» ἢ στή σκληρή γλώσσα τῆς οἰκονομίας: μέ δεδομένο, μοιραία, τό ποιός θά κάνει τίς ἐπενδύσεις, τό κύριο εἶναι πού θά γίνουν ἐπενδύσεις. Οἱ Ἕλληνες ἀπολυμένοι, οἱ ἐξουθενωμένοι Ἄγγλοι ἀνθρακωρύχοι καί οἱ χιλιάδες Γάλλοι χαλυβουργοί, πού ἐπί σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης βρέθηκαν στό δρόμο, ξέρουν καλά τί θά πεῖ «ἀντιδημοτική πολιτική»· τί θά πεῖ «τά συμφέροντα ὅλων τῶν ὁμάδων τῶν ἐργαζομένων σ' αὐτή τή φάση δέν θά συμπέσουν ἐκ τῶν προτέρων»· ξέρουν τί θά πεῖ νά μήν προτάσσεται τό «γενικό συμφέρον» τους, πού ἔλεγε καί ὁ ἄλλος, ἀφοῦ δέν ἀποτελοῦν παρά «ὁμάδες ἐργαζομένων» χωρισμένες μέ βάση τό χωρισμό τῶν ἀντίστοιχων κεφαλαίων· τί θά πεῖ γιά ἕνα κόμμα νά μήν συλλαμβάνει — ὅπως ἀντίθετα κάνουν τά ἄστικά κόμματα — τίς ἐπιδιώξεις τῶν ἀτόμων μέσα ἀπό τά κοινωνικά, τά ταξικά συμφέροντα, παρά νά περιμένει «ἀπό τίς ἐπιδιώξεις τῶν ἀτόμων νά προκύψουν τά κοινωνικά, τά ταξικά συμφέροντα». Ἐνα κόμμα τῆς Ἀριστερᾶς, δηλαδή, πού δέν ἔχει τό ἴδιο ἀποψη γιά τά συμφέροντα τῶν ἐργαζομένων, μέσω τῆς ὁποίας νά παίξει τόν συνθετικό-καθοδηγητικό του ρόλο. Στήν πραγματικότητα ὁμως ὑπάρχει ἀποψη: τό «ταξικό» εἶναι «μερικό»· τό «διαταξικό» χαρακτηρίζεται ὡς «καθολικότερο». Τό διαταξικό στοιχεῖο ἔρχεται γιά νά ἀποδυναμώσει τό ταξικό, ὄχι νά τό ἐμπλουτίσει.

Ὁ «κοινωνικά ἐλεγχόμενος καπιταλισμός», ὅπως ἐπιεικέστατα θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ τό σύστημα πού προγραμματικά προβάλλει ὁ νέος φορέας, κρύβει μέσα του ἐκεῖνο πού στή διακήρυξη ὀνομάζεται «ὑπερβαση τοῦ καπιταλισμοῦ», κάτι σάν «μαρασμός» του. Μιά μετεξέλιξη τοῦ

καπιταλισμού, μέ δύο λόγια. Καί είναι αὐτές οἱ δύο ἀπουσίες πού ἀρθρώνουν τό λόγο τοῦ νέου φορέα: ἡ ἀπουσία τοῦ στοιχείου τῆς σύγκρουσης, τῆς ἀνατροπῆς· καί ἡ ἀπουσία ἐκείνου πού καί ὁ ἴδιος ὁ Λ. Κύρκος κάποτε ἀποκαλοῦσε «δημοκρατική ἐξουσία τῶν ἐργαζομένων», δηλαδή ἡ πάλι γιά τήν ἐξουσία. Καί κατά τοῦτο ἡ διακήρυξη δέν εἶναι ἀντικαπιταλιστική. Καί αὐτός ἀκριβῶς εἶναι λοιπόν ὁ λόγος πού, ὅπως λέγαμε στήν ἀρχή, δέν ἔχει ἀνάγκη γιά στρατηγική καί «ὑπερβαίνει» τό πρόβλημα. Μιά στρατηγική γιά τό σοσιαλισμό δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀντικαπιταλιστική.

Ἡ πολιτική

Ἀνεξάρτητα τώρα ἀπό τήν κοινωνική οὐσία πού βρίσκεται θρονιασμένη στήν καρδιά τῆς διακήρυξης, ἐκεῖνο πού ἀπομένει εἶναι ἕνα πρόγραμμα συγκεκριμένων προτάσεων, πολλῶν σωστῶν καί αὐτονόητων, κάποια μέτωπα γιά «πάλι καί ἀγώνα» (λέξεις πού, μόλις ἀπομακρυνθεῖ κανεῖς ἀπό τά κρίσιμα σημεῖα, ἐπανέρχονται μέ σφοδρότητα), κάποια πρῶτα ἐφόδια γιά ἀσκηση πολιτικῆς· πολιτικῆς βέβαια ἔτσι ὅπως τήν ἀντιλαμβάνονται οἱ δημιουργοί τοῦ νέου φορέα (βλέπε καί τίς ἐξί πρόσφατες προτάσεις τοῦ Λ. Κύρκου), πάντως πολιτικῆς. Ἄλλωστε κανεῖς δέν μπορεῖ νά σοῦ ζητήσῃ τό λόγο γιατί διεκδικεῖς τήν ἀπλή ἀναλογική, ἀντιθέκεσαι στόν αὐταρχισμό ἢ ἐπιδιώκεις τή διεύρυνση τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων. Ἄν οἱ μεγάλες σιωπές καί οἱ «ρεαλιστικές» καταφάσεις διαπερνοῦν τό λόγο τοῦ νέου κόμματος, νομίζω ὅτι ἐκεῖνο πού τόν συνέχει καί φιλοδοξεῖ νά κρατήσῃ τό φορέα στή ζωή εἶναι αὐτή ἀκριβῶς ἡ σύμπτωση τῶν πρωταγωνιστῶν του σέ ἐκεῖνο πού θά ὀνομάζαμε «ἄμεση καί ἐφικτή πολιτική βραχυχρόνιων ἀποτελεσμάτων», ἢ μάλλον στήν ἰδεολογία πού δίνει τά πρωτεῖα σέ μιά τέτοια πολιτική. Καί μέ τίς δύο αὐτές ἔννοιες, κόμμα προγραμματικῆς ἐνότητας θά πει: *κόμμα πολιτικῆς ἐνότητας*. Ἄν τέτοιο πράγμα χωρίς χαρισματικό ἠγέτη καί μακριά ἀπό τήν ἐξουσία μπορεῖ νά ὑπάρξει, αὐτό δέν τό ξέρω. Ἔτσι κι ἀλλιῶς, τό βάρος τῆς ἀπόδειξης τό χρεώνονται οἱ δημιουργοί του.

Τά ντοκουμέντα τοῦ νέου φορέα ἀποφεύγουν λοιπόν συστηματικά τήν ὁποιαδήποτε «περιττή» ἰδεολογική ἢ θεωρητική ἀναφορά πού θά «στένευε» τά ὄρια του. Οὐτε καν ὁ μαρξισμός δέν γλιτώνει. Ρητὰ ἐπαναλαμβάνεται ὅτι οἱ θεωρητικές ἐπεξεργασίες τοῦ κόμματος βασίζονται «στό μαρξισμό καί ὅλες τίς νέες ιδέες πού ἐμπλουτίζουν τήν προοπτική τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ...». Ποιές εἶναι αὐτές; Δέν λέγεται γιατί δέν ἔχει καί

τόση σημασία. Σημασία ἔχει ἀφ' ἐνός νά σχετικοποιηθεῖ ὁ «μονοδιάστατος» μαρξισμός («νέες θεωρήσεις καί ἐρμηνεῖες τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων» πού δίνουν «πλουσιότερο περιεχόμενο στήν ὡς τώρα μονοδιάστατη ἀντίληψη περί κοινωνικῆς ἐξέλιξης καί προόδου») καί ἀφ' ἑτέρου νά μείνει ἀνοιχτός ὁ δρόμος γιά τήν ὁποιαδήποτε νέα «ιδέα», ἐφόσον δέν θά ἔθετε φυσικά τήν πολιτική ἐνότητα σέ ἄμεσο κίνδυνο. Ἄπό τή στιγμή πού προκρίνεται ἡ πολιτική τοῦ «ἴσαμε ἐκεῖ πού βλέπει τό μάτι», ὁ νέος φορέας δέν ἔχει τήν πολυτέλεια νά ἀποκλείει κανέναν ἀπλῶς καί μόνο λόγω τῶν ἰδεολογικῶν φρονημάτων του. Δέν ἦταν καθόλου τυχαῖο, ἐπομένως, πού τό ζήτημα τῶν τάσεων ἀπέκτησε τόσο ἀποφασιστικό χαρακτήρα.

Ἄν κοιτάξει κανεῖς τό γράμμα τῶν καταστατικῶν ἀρχῶν τοῦ φορέα θά διαπιστώσῃ ὅτι τά ὅσα ἀναφέρονται στό ζήτημα τῶν τάσεων θά μπορούσε, ὀριακά, νά τά ἀποδεχθεῖ καί ὁ ἀκραιφνέστερος ὁπαδός τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ. Μέ δεδομένο ὅτι «τό κόμμα εἶναι πολιτικά καί ὀργανωτικά ἐνιαῖο» καί ὅτι ὁ πλουραλισμός τῶν ἀπόψεων δέν θά πρέπει νά θίγει τή δημοκρατική ἀρχή τῆς πλειοψηφίας καί τήν ἐνιαῖα δράση τοῦ κόμματος, καί ἀκόμα ὅτι οἱ τάσεις αὐτές δέν ἔχουν οὔτε ἐσωτερική δομή, δικά τους ὄργανα καί πειθαρχία, ἐκεῖνο πού μένει —τυπικά, ἐννοοῦμε— εἶναι «ἡ ἐλεύθερη καί δημόσια διακίνηση ἰδεῶν στίς γραμμές του», ἡ δυνατότητα ὀριζόντιας ἐπικοινωνίας καί ἴσως ἀκόμα συλλογικῆς διαμόρφωσης ἀπόψεων καί προτάσεων, ἡ ἀποδοχή δηλαδή ἐκείνου πού θά ὀνομάζαμε «ρεύματα». Ἐπομένως, πράγματα πού ἦταν, ἢ θά ἔπρεπε νά ἔναι, συμβιβαστά καί μέ τό ἴδιο τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καί

σίγουρα εἶναι μέ ἄλλα κομμουνιστικά κόμματα. Πρόκειται γιά μιά μορφή δημοκρατίας μέσα στό κόμμα ἢ ὁποῖα, στίς γενικές γραμμές τῆς, εἶναι κτῆμα πιά τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης.

Ἄλλα τό πρόβλημα δέν ἦταν ἐκεῖ, σέ ἕνα κόμμα πού «δέν θά συνθλιβῇ τή διαφορετική πολιτική ἐκτίμηση». Μπορεῖ ὄντως ἡ ἐπιμονή στίς τάσεις νά ἤθελε νά προστατεύσει τίς διαφορές ὁμάδες πού ἐπιθυμοῦσαν νά ἔχουν τά ἴδια τους καλυμμένα καθῶς ἐμπαιναν σέ μιά διαδικασία στήν ὁποία ἀναγνώριζαν ἀπλῶς καί μόνο *αὐστηρά πολιτικές ἀρμοδιότητες* ἢ πού ἐπομένως ἐπιθυμοῦσαν νά ἔχουν ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ἐξασφαλισμένο τό δικαίωμα τῶν ἐκάστοτε ἀπόψεων καί ἰδεῶν τους. Ἄν ὅμως ἡ ἐπιμονή στίς τάσεις ἄνοιγε γιά κάποιους τό δρόμο, ρόλος τῆς ταυτόχρονα ἦταν νά τόν ἀπαγορεύσει σέ κάποιους ἄλλους. Γιατί —ἐξ οὗ καί ἕνα τόσο μεγάλο τμήμα τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου φορέα αὐτοπροσδιορίστηκε περίπου ὡς ἡ τάση πού θέλει τίς τάσεις— ἡ κύρια λειτουργία τῆς περί τάσεων φιλολογίας ἦταν ἰδεολογική. Συμπύκνωνε τά χαρακτηριστικά ἑνός κόμματος πού στηρίζε τήν ἰδεολογική ἐνότητά του στήν ἐχθρα γιά τά κόμματα ἰδεολογικῆς ἐνότητας· στήν ἀντιπαλότητά του γιά τά κόμματα συνοχῆς σκοποῦ-μέσων, τά κόμματα ἱστορικῆς προοπτικῆς. Συμβόλιζε καί ὀριξε, δηλαδή, ἕνα κόμμα χωρίς στρατηγική.

Αὐτός εἶναι ἄλλωστε ὁ λόγος πού τόσο πολλοί δέν θελήσαμε τό φορέα. Ἄκριβῶς γιατί ζητούμενό μας εἶναι ἕνα κόμμα ἰδεολογικῆς-θεωρητικῆς, ἐπομένως καί πολιτικῆς ἐνότητας. Ἐνα κόμμα, κοντολογίς, στρατηγικῆς ἐνότητας.

ΣΤΥΓΜΙΑΪΑ

Έργα και νύχτες

Σύμφωνα με κυβερνητική ανακοίνωση, για τα έργα της γέφυρας Ρίου—Άντιρρίου και του μετρό ή δημοπράτηση αναφέρεται: στή μελέτη, κατασκευή, επίβλεψη και χρηματοδότηση του έργου. Δηλαδή: ούτε μελέτη υπάρχει ούτε λεφτά. Υπάρχει απλώς η πολιτική βούληση για έργα. Τουλάχιστον τα έργα είναι ακόμα κάπως συγκεκριμένα. Πιθανότατα ή επόμενη δημοπράτηση νά αφορά τή μελέτη, κατασκευή, επίβλεψη, χρηματοδότηση και ελεύθερη επιλογή του έργου. Τόν τόπο, τό χρόνο, τή λειτουργία, τή αναγκαιότητα και τή αποδοτικότητα του έργου. Είναι και αυτός ένας τρόπος νά αναθερμανθούν και τά όραματα και ή οικονομία. Άλλωστε, αυτός δέν είναι ό ρόλος του κράτους υπό καθεστώς ελεύθερης πρωτοβουλίας;

Ναρκωτικά: Ό ρόλος του ατόμου στην υπηρεσία

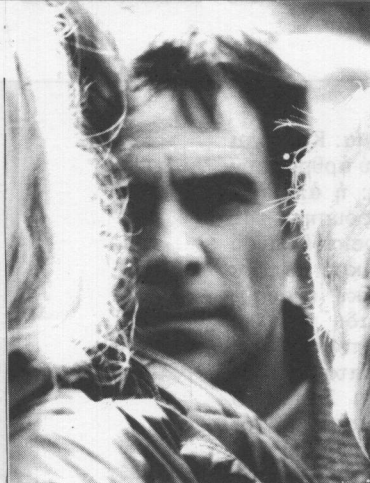
Μέ σύμπνοια πού ξενίζει, δύο βουλευτές, ένας του ΠΑΣΟΚ και ένας της Νέας Δημοκρατίας, κατάγγειλαν φοβερά πράγματα στή Βουλή κατά τή συζήτηση για τό νομοσχέδιο περί ναρκωτικών. Φοβερά πράγματα όχι γιατί κανείς δέν τά φανταζόταν—έδω τά γράφουν τόσοι και τόσοι τοίχοι— αλλά γιατί τό άβατο τής Βουλής δέν ήταν συνηθισμένο σέ τέτοιες καταγγελίες. Ψυχίατροι και οι δύο, εξήγησαν ότι οι πελάτες τους πού χρησιμοποιούν ναρκωτικά τά προμηθεύονται κατά μεγάλο μέρος από κυκλώματα στά όποια αστυνομικοί όχι μόνο προσφέρουν τή διακριτική

απουσία τους αλλά και συμμετέχουν ενεργά. Αυτή ή όδος χρησιμοποιείται από 150 στους 300 πελάτες του ενός, φυτείες λειτουργούν σχεδόν ελεύθερα, τό εμπόριο άκμάζει.

Βέβαια, οι δύο βουλευτές δέν έδωσαν όνόματα, τό πιθανότερο επειδή δέν τά ΄ξεραν, ίσως και επειδή σκέφτηκαν ότι δέν πρόκειται για μειονομένα περιστατικά. "Όταν βέβαια ό κ. ύπουργός διαβάσει στά ντουβάρια ότι οι μπάτσι πουλάνε τήν ήρωίνη, τυπικά δέν έχει λόγο νά επέμβει, οι άναρχικοί γράφουν ό,τι τους καπνίζει.

"Όταν όμως δύο αντιπρόσωποι του έθνους κάνουν τήν καταγγελία, και μάλιστα έξ ίδιας πείρας, τότε κάτι καλείται νά κάνει.

Καί έκανε τό εξής. Δώστε μου όνόματα, είπε, και έγώ θά διατάξω ένορκη διοικητική εξέταση νά διαπιστώσω εάν όντως άληθεύουν τά καταγγελλόμενα. Οι καταγγελίες γίνονται πάντοτε για ύπαλληλους, όχι για ύπηρεσίες. Διότι ό κ. ύπουργός δέν είναι βέβαια προστάτης των άστυνομικών, προστάτης τής άστυνομίας είναι ό άνθρωπος. Καί οι άόριστες καταγγελίες βλάπτουν τό ίδιο τό σώμα, οι συγκεκριμένες βλάπτουν άπλως τόν ύπάλληλο και καλά νά πάθει. Οι καταγγελίες λοιπόν άφορούν τό μηχανισμό στό σύνολό του, έστω κι άν δέν συμμετέχει όλόκληρος στήν έμπορία ναρκωτικών, κι αυτό γιατί ό ρόλος των άστυνομικών στην ύπόθεση αυτή υπάρχει άκριβώς χάρη στην ιδιότητά τους ως μελών του σώματος. Άλλά ό κ. Δροσογιάννης αυτό άκριβώς θέλει νά άποφύγει. Έξ ου και άνέτως αντιπαρέρχεται κατηγορίες για τήν ύπηρεσία τής όποίας προΐσταται, μέ αξιομνημόνευτη όντως είσισθησία. Τό σημαντικό δέν είναι βέβαια αυτό. Αυτή είναι άλλωστε μία από τίς δουλειές του εκάστοτε ύπουργού Δημοσίας Τάξεως, νά διαφυλάσσει τό «κύρος» του μηχανισμού

και τή συνοχή του. Έτσι όμως, εάν όντως άληθεύουν τά καταγγελλόμενα (και έμεις δέν έχουμε λόγο νά άμφισβητήσουμε τά λεγόμενα δύο βουλευτών), ό κ. ύπουργός διατηρεί άθελά του άθικτο τό κύκλωμα και διαωνίζει τήν κατάσταση. Άντε νά βρούμε έμεις οι ύπόλοιποι έναν έναν τους άστυνόμεους πού είναι μπλεγμένοι στή δουλειά και νά τους προσφέρουμε στό πιάτο στον κ. ύπουργό. Άπρόσβλητος λοιπόν ό θεσμός, ό μηχανισμός, και διατήρηση του κυκλώματος. "Ίσως, θά έλεγε κάποιος άναρχικός, τή συνοχή του και τήν έσωτερική άλληλεγγύη του τό σώμα νά τή στηρίζει και σέ τέτοιου τύπου εύαγείς δραστηριότητες...

ΚΚΕ: λήψεις και έλλείψεις

Σέ συνέντευξή του στον Ριζοσπάστη, τό μέλος του Π.Γ. του ΚΚΕ Κώστας Τσολάκης μιλάει για τήν κομματική οικοδόμηση. Μεταξύ άλλων αναφέρει: — «Τά εκλεγμένα, σέ κομματικά καθοδηγητικά όργανα, στελέχη κατά τή συζήτηση (των Θέσεων) έδωσαν ύψηλή εκτίμηση των Θέσεων και στό σύνολό τους άποφάνθηκαν θετικά. Αυτό δέν σημαίνει ότι κατά τή συζήτηση, ακόμα και μετά άπ' αυτήν δέν υπήρξαν και δέν υπάρχουν, λόγω λειψής μελέτης και άφομοίωσης, έρωτήματα...». — «Γενικά, χωρίς κανένα κίνδυνο νά π΄σω έξω, μπορώ νά πώ πώς, και πάλι λόγω λειψής μελέτης, αυτή ήταν θετική μέν, αλλά...».

— «...εκτός από τά έρωτηματικά και τή συμβολή, κάτω των δυνατοτήτων, των καθοδηγητικών οργάνων για τή βελτίωση των Θέσεων, ή λειψή άφομοίωση πού είναι άποτέλεσμα λειψής μελέτης του περιεχομένου των Θέσεων, όδήγησε συντρόφους» νά κάνουν κρίσεις πού παρερμηνεύουν τίς Θέσεις. «Γιά τόν ίδιο λόγο, δηλαδή τής λειψής μελέτης των Θέσεων, σύντροφοι παρόντες στή συζήτηση δέν ήταν σέ θέση νά παρέμβουν...». — «Δέν άποκαλύπτουμε κανένα κομματικό μυστικό άν λέγαμε πώς ή λειψή άφομοίωση τής πολιτικής συμμαχιών...».

Κυκλοφόρησε σέ βίντεο ή όμιλία του Χ. Φλωράκη στό Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας (διάθεση στή γραφεία των οργανώσεων και τή Σύγχρονη Έποχή). "Ίσως δέν άργεί ή έποχή πού ό κ. Τσολάκης, μέσα στό πνεύμα τής έπιστημονικοτεχνικής επανάστασης, θά λέει: «...θετικά, όμως λόγω λειψής λήψης...».

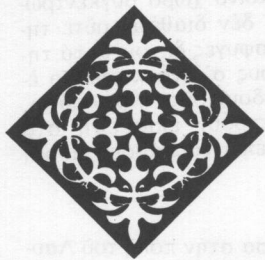
Όπως τό πάρει κανείς

Άπό τήν Αύγή, 10.3.86, πληροφορηθήκαμε τά τής ΠΟΕ Θεσσαλονίκης του νέου κόμματος. Συμμετέχουν, λοιπόν, μέλη του ΚΚΕ έσωτ., τής ΕΔΑ, τής ομάδας των 18, παλιά στελέχη του ΚΚΕ έσωτ. και «άνένταχτοι άριστεροί άγωνιστές, προερχόμενοι από τό ΠΑΣΟΚ». Τά ίδια στοιχεία δίνει και ή Έλευθεροτυπία τής ίδιας μέρας, μέ μία διαφορά. Άντί για τά περί άποχωρησάντων από τό ΠΑΣΟΚ γράφει: «οι ύπόλοιποι είναι είτε άνένταχοι τής Άριστεράς είτε "άστικά προοδευτικά στοιχεία", όπως χαρακτηρίστηκαν, προερχόμενα, κυρίως, από τό χώρο τής παλιάς Ένωσης Κέντρου». Δέν γνωρίζουμε βέβαια ποιός άπ' όλους έχει δίκιο. Η Αύγή, ή Έλευθεροτυπία ή και οι δύο;

Ο καφές και η Νέα Δημοκρατία

«Η ΟΝΝΕΔ προχωρεί με επιτυχία στο δημοκρατικό συνέδριο, που είναι το πρώτο δημοκρατικό συνέδριο που κάνει ελληνική πολιτική Νεολαία. Και τό θεωρώ μεγάλη κατάκτηση. Είμαι περήφανος γι' αυτό τό συνέδριο της ΟΝΝΕΔ». Δικαίως περηφανεύεται ο κ. Μητσοτάκης για τό συνέδριο της Νεολαίας του. Δέν είναι δά και μικρό πράγμα νά εισαι ή πρώτη νεολαία, από καταβολής πολιτικών νεολαίων, που έκλέγει π.χ. δημοκρατικά τό γραμματέα της. Διότι δέν ψεύδεται βέβαια ό κ. άρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης: «Και είναι ειλικρινής, απόλυτα ειλικρινής, ή δήλωσή μου ότι δέν έχω προτίμηση για κανέναν από τούς παρουσιαζόμενους σάν υποψηφίους. Αν είχα, μίν έχεις καμιά άμφιβολία, ότι θά τόν είχα επιβάλει. Δέν θά υπήρχε καν από τήν άρχή άμφισβήτηση για εκείνον τόν όποιον έγώ θά είχα επιλέξει. Άλλά δέν είχα και δέν έχω».

Άπό μιά εδύχη συγκυρία, ότι δηλαδή συνέπεσε, έλαχε, έτυχε ό κ. Μητσοτάκης νά μίν έχει προτίμηση για κανέναν υποψήφιο, προέκυψε τό πρώτο χρονικά δημοκρατικό συνέδριο. Ο ρόλος του τυχαίου στην ιστορία.

Άλλο 9η και άλλο 6η Μαρτίου

Οί πάσης φύσεως αντιδεξιοί —πασοκικού, φιλοσοβιετικού, αντιεξουσιαστικού και παλαιοκεντρώου τύπου άντάμα— είχαν πιστέψει ότι ξεδοντιάστηκε επιτέλους ό καραμανλισμός.

Τουλάχιστον αυτό. Διότι, βέβαια, όλοι διαπίστωσαν γρήγορα ότι μās προέκυψε Σαρτζετάκης, ότι διώξανε τόν πολιτικά δεξιό για νά φέρουν τόν κοινωνικά άκροδεξιό και σιγά σιγά ή άνέσπερη εύφορία τους άρχισε δειλά νά μετατρέπεται σε ίσοσθενή κριτική και άργότερα σε τρισμέγιστη χλεύη. Σήμερα, δύο χρόνια μετά, οδείς ξέρει τίποτα για τό φόνο —ποιός Σαρτζετάκης; Παρ' όλ' αυτά, όλοι τους αισθάνονταν ότι τελικά τό ΠΑΣΟΚ δέν τούς είχε ρίξει, ότι μπορεί μίν νά τούς έβαλε νά χειροκροτάνε εκείνον που σήμερα άπορρίπτουν, δέν έπρόκειτο όμως παρά για ένα λάθος, ίσως μιά άλλη έπιλογή νά άποδεικνυόταν καλύτερη, τό πρόσωπο έφταιγε. Γιατί τό κύριο παρέμενε: ό καραμανλισμός είχε εκλείψει από προσώπου γής.

Αυτά από τίς 9 Μαρτίου πρόπερσι μέχρι τίς 6 Μαρτίου φέτος. Ήμέρα κατά τήν όποία τό ΠΑΣΟΚ διεκδίκησε ταυτοχρόνως και τό μέλλον και τό παρελθόν του πρώην Προέδρου της Δημοκρατίας, μή επιτρέποντας στη Νέα Δημοκρατία «νά ύπονομεύσει κάθε μελλοντική δραστηριότητά» του και «νά καταρακώσει τό παρελθόν του». Και έτσι όλοι έμειναν μέ τή ρήξη στό χέρι. Διότι αυτές τίς «ρήξεις» τίς κάνει ό Άνδρέας, εκείνοι άπλώς χειροκροτούν. Δικές του είναι, όποτε θέλει τίς παίρνει πίσω. Τίς παίρνει πίσω. Οί έφημερίδες μās

πληροφορούν ότι ό πρωθυπουργός βρίσκεται σε άναζήτηση «μιάς νέας 9ης Μαρτίου». Δέν ξέρουμε ποιά θά είναι αυτή, μυριζόμαστε όμως ότι ίσως νά πρόκειται για «τό γκρέμισμα του σαρτζετακισμού». Και ήδη πολλοί πρώην αντιδεξιοί είναι άρκούντως άντισαρτζετακικοί ώστε νά πλαισιώσουν τή νέα ρήξη. Μιά νέα λαϊκή νίκη διαγράφεται στον όρίζοντα.

Πανεπιστήμιο Κρήτης: Και κάτι ακόμα για τίς πρυτανικές έκλογές

Μέσα στις πολυάριθμες και συχνά έντονες συζητήσεις που συνόδευσαν τήν έκλογή πρυτανικών άρχών στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, ίσως δέν προβλήθηκε όσο θά έπρεπε ένα πρόβλημα που έχει δημιουργήσει ό νόμος-πλαίσιο στις έκλογικές διαδικασίες. Πρόκειται για τή μή παραοχή τού δικαιώματος του εκλέγειν στους ειδικούς επιστήμονες, δηλαδή στους διδάσκοντες συμβασιούχους που υπόκεινται είτε στη σχέση που προβλέπει τό Προεδρικό Διάταγμα 407 του 1980 είτε σε εκείνη που θεσμοθετεί ό ίδιος ό νόμος-πλαίσιο.

Ή αιτιολόγηση αυτής της στέρησης δικαιώματος, όπως τή διατυπώνει ό νομοθέτης, βασίζεται στο ότι οί ειδικοί επιστήμονες είναι έκτακτο διδακτικό προσωπικό που αναλαμβάνει νά καλύψει πρόσκαιρες ή ειδικές άνάγκες πανεπιστημιακής διδασκαλίας. Για τούς γνωρίζοντες, έστω και λίγο, τήν κατάσταση στα περιφερειακά πανεπιστήμια και ιδιαίτερα στην Κρήτη, ή παραπάνω αιτιολόγηση είναι προφανές ότι χωλαίνει. Όχι μόνο τά πανεπιστήμια αυτά λειτουργήσαν για άρκετό καιρό κυρίως χάρη σε ειδικούς επιστήμονες που άνέλαβαν σημαντικότερο τμήμα του διδακτικού έργου, αλλά και σήμερα οί τελευταίοι αυτοί άποτελούν σοβαρότατο ποσοστό του διδακτικού προσωπικού και διεκπεραιώνουν, όπως και

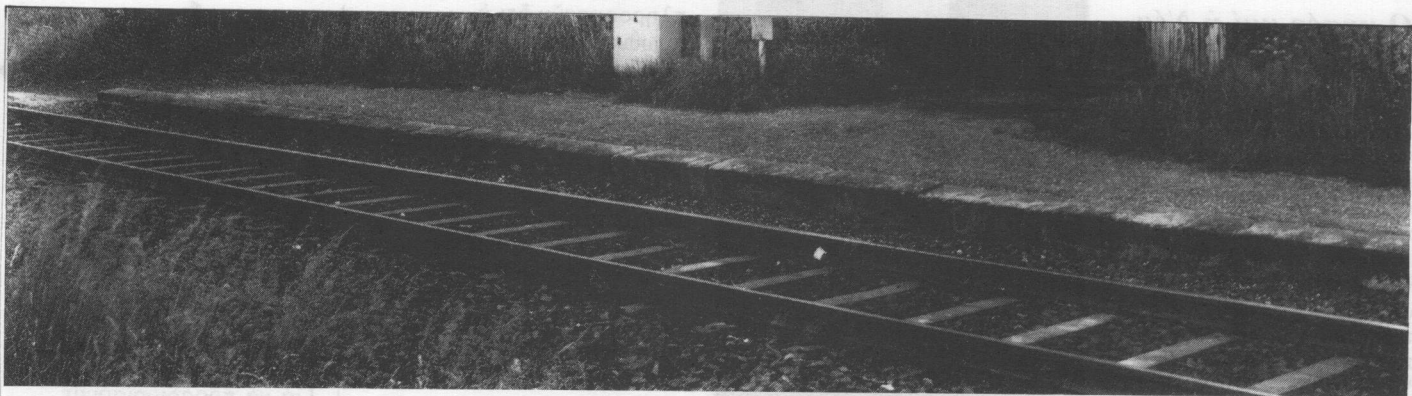
και Αιτόφωρα

οί συναδελφοί τους μέλη του ΔΕΠ, τακτικό και όχι έκτακτο διδακτικό έργο. Για νά προσδιορίσουμε καλύτερα τήν έκταση και τίς επιπτώσεις τού προβλήματος, άς επισημάνουμε ότι στη Φιλοσοφική Σχολή του Ρεθύμνου σε 50 περίπου μέλη ΔΕΠ άντιστοιχούν 20, ίσως και παραπάνω, ειδικοί επιστήμονες. Ειδικότερα στο Τμήμα Ίστορίας — Άρχαιολογίας τά μέλη τού ΔΕΠ είναι 17 ενώ οί ειδικοί επιστήμονες 8. Οί αριθμοί μιλούν μόνοι τους.

Έγινε πολύς λόγος μέ άφορμή τίς τελευταίες πρυτανικές έκλογές για τό υπερβολικό ποσοστό εκλεκτόρων που έχει παραχωρήσει ό νομοθέτης στους φοιτητές. Σε όσα έπιχειρήματα άκουστήκαν καλό είναι νά προστεθεί και τό πρόβλημα της ψήφου των ειδικών επιστημόνων. Τή στιγμή δηλαδή που οί φοιτητικές ψήφοι διασφαλίζονται στο σύνολό τους ακόμα και σε περίπτωση κωλύματος του εκλέκτορα, τή στιγμή που οί ψήφοι των μεταπτυχιακών φοιτητών υπολογίζονται επιπλέον του φοιτητικού ποσοστού συμμετοχής, τή στιγμή που ό άπών καθηγητής ή μέλος του ΔΕΠ δέν μπορεί νά ψηφίσει δι' εκπροσώπου ή μέ έξουσιοδότηση, τήν ίδια στιγμή αφαιρείται τό δικαίωμα ψήφου στο 1/3 τουλάχιστον των διδασκόντων.

Νομίσαμε κάποτε ότι πρόθεση του νομοθέτη ήταν νά πετύχει τήν αυτοδιοίκηση των πανεπιστημίων χάρη στην ισότιμη συμμετοχή των παραγόντων που δρουν μέσα σ' αυτό. Είναι όλοφάνερο ότι ή πρόθεση αυτή δέν έπαληθεύεται από τά γεγονότα και στην πραγματικότητα φτάσαμε σε παράξενες και επικίνδυνες καταστάσεις.

Μίλησε κανείς για ρατσισμό;

ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΛΑΥΡΙΟ

της Γεωργίας Πετράκη

Τό στρατόπεδο πολιτικών προσφύγων, πού ή επίσημη όνομασία του εδώ και πολλά χρόνια είναι Κέντρο Άποκαταστάσεως Άλλοδαπών ή Κέντρο Περιθάψεως Πολιτικών Φυγάδων, κατ' αρχήν χρηματοδοτήθηκε από τόν ΟΗΕ (1947), στό πλαίσιο της Συνθήκης της Γενεύης πού προέβλεπε άσυλο και προστασία τών πολιτικών προσφύγων. Σήμερα υπάγεται στην έπολτεια του ύπουργείου Δημοσίας Τάξεως. Στό στρατόπεδο στεγάζονται (οί αριθμοί αλλάζουν από μέρα σε μέρα) 356 άτομα εκ τών όποιων 270 είναι Τούρκοι και Κοϋρδοι, 30 Ίρανοί, 17 Ρουμάνοι, 10 Πολωνοί, 9 Βούλγαροι, 6 Άλβανοί, 3 Γιουγκοσλάβοι, 3 Ρώσοι, 3 Ούγγροι, 3 Αιθίοπες, 2 Ίρακινοί. Τά άτομα αυτά είναι έγκατεστημένα σε δύο βασικούς οικισμούς. Στόν έναν (δύο μεγάλα τριώροφα κτίρια 48 δωματίων — θαλάμων), κατοικούν οί Τούρκοι-Κοϋρδοι πού άποτελούν και τήν κύρια δύναμη του στρατοπέδου, στόν άλλο (ένα κτίριο είκοσι θαλάμων-δωματίων) κατοικούν οί πρόσφυγες τών υπόλοιπων έθνικοτήτων. Οί θάλαμοι-δωμάτια του στρατοπέδου περιλαμβάνουν από 4-8 έως και 20 κρεβάτια, ενώ συνήθως οί οικογένειες μέ παιδιά έχουν δικό τους δωμάτιο. (Στόν οικισμό τών Τούρκων-Κοϋρδων υπάρχουν 17 οικογένειες και 23 παιδιά συνολικά). Οί πρόσφυγες δι-

καιούνται στέγη, φαγητό και ύγειονομική περίθαλψη από τόν Έρυθρό Σταυρό.

Τό στρατόπεδο φτιάχτηκε για δυναμικό 170 ατόμων, σήμερα όμως στεγάξει και συντηρεί τόν διπλάσιο πληθυσμό. Σ' αυτόν πρέπει να υπολογιστούν και τριακόσια περίπου άτομα πού βρίσκονται και κοιμούνται εύκαιρικά στό Λαύριο. "Άτομα πού εργάζονται έποχικά σε άλλα μέρη της Έλλάδος, άτομα πού φεύγουν στην Εύρώπη και ξαναγυρίζουν, ποινικοί πού άφου εκτίσουν τήν ποινή τους επιστρέφουν στό Λαύριο. "Όλοι όσοι μπαίνουν παράνομα στην Έλλάδα από τήν Τουρκία ("Έβρος, νησιά) ή από τίς ανατολικές χώρες μεταφέρονται στό στρατόπεδο. Μέχρι πρόσφατα όλοι οί πρόσφυγες έπαιρναν πολιτικό άσυλο καθώς και διαβατήριο (όσοι τό επιθυμούσαν). Φαίνεται πώς τόν τελευταίο χρόνο ή κατάσταση άλλαξε. Για κάποιους λόγους πού δέν μας έγιναν γνωστοί, κάποιοι παίρνουν πολιτικό άσυλο, κάποιοι παίρνουν διαβατήριο, πάντως όχι όλοι. Σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες ομάδας Τούρκων πολιτικών προσφύγων μέ τούς όποιους συζητήσα, υπάρχουν πραγματικοί πολιτικοί πρόσφυγες πού δέν έχουν πολιτικό άσυλο, ενώ άλλοι τό έχουν χωρίς να είναι πολιτικοί πρόσφυγες. "Ο διοικητής

του στρατοπέδου, μέ τόν όποιο θέλησα να συζητήσω, άρνήθηκε να μου δώσει όποιαδήποτε πληροφορία.

Τό στρατόπεδο τών Τούρκων-Κοϋρδων, τό όποιο επισκέφθηκα κρυφά από τή διοίκησή του, εκτός από ένα ποδοσφαιράκι πού οί ίδιοι οί πρόσφυγες τό έγκατέστησαν στόν ενδιάμεσο χώρο δύο όρόφων (στά σκαλιά), δέν διαθέτει κανέναν κοινό χώρο συγκέντρωσης-άναψυξης, δέν διαθέτει ούτε τηλέφωνο (οί πρόσφυγες δέχονται τά τηλεφωνήματά τους σ' ένα καφενεϊο εκτός στρατοπέδου) ούτε τηλεόραση, ενώ για να δεχθούν έπίσκεψη στό στρατόπεδο πρέπει να πάρουν ειδική άδεια.

"Όμως και μέσα στην πόλη του Λαυρίου τά πράγματα δέν είναι καλύτερα. "Αν μερικοί συχνάζουν σε κάποια καφενεϊα, ή παρουσία τους δέν φαίνεται να 'ναι «νομιμοποιημένη». Τό καφενεϊο δέν μπορεί να άποτελέσει γι' αυτούς χώρο πραγματικού έγκοινωνισμού, στό βαθμό πού οί σχέσεις τους μέ τόν ντόπιο πληθυσμό νοσηματοδοτούνται από τή μη άποδοχή τους στόν λαυρεωτικό χώρο, σε μιά κλίμακα άποκλίσεων από τήν παθητική δυσφορία έως τήν ενεργητική έχθρότητα.¹

Οι πρόσφυγες σε κάθε μετακίνησή τους εκτός Λαυρίου πρέπει να ζητήσουν άδεια από την αστυνομία, που στεγάζεται στο ενδιάμεσο ακριβώς των δύο προσφυγικών οικισμών.

Γιὰ νὰ κατέβουν στὴν Ἀθήνα π.χ. παίρνουν δεκάωρη ἄδεια. Παλαιότερα ἐδικαιούντο ἄδειες ἐργασίας. Ὁμως μετὰ τὸ 1981 ἡ αὐξησὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσφύγων λόγω τῆς μαζικῆς ἀφίξεως Τούρκων καὶ Κούρδων ἀντικαθιστωτικῶν δημιούργησε πρόβλημα καὶ ἀντιδράσεις στὴν τοπικὴ ἀγορὰ ἐργασίας. Ἔτσι ἐνὸς δὲν ἔχουν ἄδεια ἐργασίας, ἐργάζονται ἐν γνώσει ὄλων στὴ μαύρη ἀγορὰ ἐργασίας στὸ Λαύριο (μικρὲς βιοτεχνίες, οἰκοδομές, λιμάνι, ψαράδικα)² ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἀττικὴ (χωράφια, κοπάδια, οἰκοδομή). Ἡ ἐργασία τους εἶναι εὐκαιριακὴ, ὄχι σίγουρη ἀπὸ μέρα σὲ μέρα καὶ κακοπληρωμένη. Ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγες, ὅσοι προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς χῶρες βρίσκουν εὐκολότερα δουλειὰ καὶ ἡ εἰκόνα τους στὸ Λαύριο εἶναι θετικὴ, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὴν τῶν Τούρκων πού εἶναι ἀρνητικὴ: «ἐγκληματίες καὶ κομμουνιστές», «ἀποβράσματα». Οἱ ἐκφράσεις αὐτὲς ἰπωμένες ἀπὸ κατοίκους τοῦ Λαυρίου, χωρὶς νὰ εἶναι ὀλικῆς ἀποδοχῆς, ἐκφράζουν μὲ τὸν πιὸ ἐνεργητικὸ τρόπο ἓνα κλίμα ἐχθρότητας ἢ δυσφορίας πού βιώνεται μὲ διαφορετικὴ ἔνταση καὶ ἀπόχρωση ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες κοινωνικὲς ὁμάδες τοῦ Λαυρίου. Ἔτσι, ἐνὸς οἱ ἐμπορομαγαζάτορες ἐκράζουν ἓναν ἀντιτουρκισμὸ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτήρα, οἱ πολιτικὲς δυνάμεις καὶ οἱ ὀργανωμένοι φορεῖς (δημοί, κόμματα, Ἐργατικὸ Κέντρο) δίνουν ἐμφαση στὶς συνθηκὲς ζωῆς τῶν προσφύγων καὶ υἰοθετοῦν τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ «πραγματικὸς πολιτικὸς πρόσφυγες» καὶ «ποινικὸς». Ὁμως ὅλοι θεωροῦν ὅτι τὸ στρατόπεδο πρέπει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν πόλη.

2. Ὅλα τὰ δάκτυλα τοῦ χεριοῦ δὲν εἶναι ἴδια...

Ἡ παραγωγή τῆς διαφοροποιητικῆς αὐτῆς εἰκόνας ἀνάμεσα σὲ Τούρκους καὶ Ἀνατολικὸς πρόσφυγες φαίνεται ἀπὸ πρώτη ματιὰ νὰ στηρίζεται στὶς πρακτικὲς, ποινικὰ κολάσιμες, τῶν προσφύγων ὅπως κλοπὲς στὰ μαγαζιά, περίπτερα, ἐστιατόρια, στὶς ὁποῖες οἱ Τούρκοι ἐμφανίζεται νὰ ἐμπλέκονται πιὸ συχνά. Ὁμως, δὲν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι ἡ ἀξιόποινη συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων-Κούρδων εἶναι ἀξιομένη σὲ σχέση μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ τῶν Ἀνατολικῶν, ἂν σκεφθοῦμε τὶς ἀναλογίες τῶν ἀντίστοιχων πληθυσμῶν: 270 μὲ 51.

Ὁ διαχωρισμὸς πού γίνεται ἀνάμεσα σὲ Τούρκους καὶ Ἀνατολικὸς πρό-

σφυγες εἰς βάρος τῶν Τούρκων, διαχωρισμὸς πού θέλει νὰ παρουσιάσει τοὺς μὲν ὡς βαρβάρους, τοὺς δὲ ὡς πολιτισμένους, διαχωρισμὸς πού οἱ ὅροι παραγωγῆς του εἶναι κυρίως πολιτισμικοὶ καὶ ἰδεολογικοὶ, συνδέεται, εἶτε ὡς αἴτιο εἶτε ὡς ἀποτέλεσμα, μὲ κάποια ἀντικειμενικὰ δεδομένα πού σφραγίζουν τὴ μοῖρα τῶν ἀντίστοιχων ἐθνικῶν ὁμάδων. Οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὡς transito³ ὕστερα ἀπὸ κάποια ἀναμονὴ 3-6 μηνῶν φεύγουν στὶς ΗΠΑ ὅπου εἶναι καλοδεχόμενοι. Οἱ Τούρκοι, παρόλο πού πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς σκόπευαν σὲ μιὰ μετανάστευση ἐργασίας στὴν Εὐρώπη, τὰ τελευταῖα χρόνια δὲν εἶναι δεκτοὶ σὲ καμία χώρα. Ἔτσι καὶ ὅταν ἀκόμα τοὺς δίνονται τὰ ἀντίστοιχα ταξιδιωτικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα καὶ διεκδικοῦν, τὸ πρόβλημά της δὲν λύνεται. Καμὶα χώρα πλέον, οὔτε οἱ ἀνατολικὲς πού παλιότερα τοὺς δέχονταν, δὲν τοὺς δίνει ἄδεια παραμονῆς.³ Ἀποτέλεσμα ἡ ἀναγκαστικὴ τους διαμονή-στοίβαγμα στὸ Λαύριο ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, στὴ χώρα τους δὲν μποροῦν νὰ ἐπιστρέψουν. Οἱ Ἀνατολικοὶ πρόσφυγες λόγω τῶν πολιτικῶν τους φρονημάτων, λόγω ἴσως καὶ τῶν διαφορετικῶν πολιτισμικῶν δεδομένων τῶν χωρῶν τους, γίνονται εὐκολότερα ἀποδεκτοί, ἐνσωματώνονται περισσότερο στὴν τοπικὴ κοινωνία τοῦ Λαυρίου. Ἔτσι ἀποφασίζουν νὰ μείνουν στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ, μὲ δεδομένο καὶ τὸ μικρὸ ἀριθμητικὸ τους βάρος, «τακτοποιοῦνται» εὐκολότερα. Ἀντίστροφα οἱ Τούρκοι, μὲ τοὺς ὁποῖους μᾶς συνδέουν αἰῶνες συνάφειας, φαίνονται πιὸ εὐάλωτοι στὰ πυρὰ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. «Μὲ τὴ βαρβαρότητα πού ἔχουν πάνω τους, ἀξύριστοι, βρώμικοι, ἡ πόλη ζεῖ σὲ τρομοκρατία».⁴ Οἱ μαυ-

ριδεροὶ ἐξ Ἀνατολῆς, ἀδέλφια μας ἐξ ἀγχιστείας, ἐκπέμπουν τὴν εἰκόνα πού ἐμεῖς χρόνια προσπαθοῦμε νὰ ἀναμορφώσουμε. Τὸ ὑποπρολεταριάτο τοῦ Λαυρίου, τελευταῖα κλίμακα κοινωνικῆς ἀνασφάλειας σὲ μιὰ πόλη σχεδὸν προλεταριακὴ, ὀρίζεται στὴν προκειμένη περίπτωση μὲ ὄρους ἐθνικοὺς: «οἱ Τούρκοι».

3. Ὑποθέσεις καὶ ἄλλα...

Στὸ στρατόπεδο τῶν Τούρκων-Κούρδων φαίνεται ὅτι συνυπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μιὰ κατηγορίες-ὁμάδες προσφύγων. Ὑπάρχουν κατ' ἀρχὴν οἱ πολιτικοί. Γιὰ κάποιους εἶναι μειονότητα, γιὰ κάποιους πλειονότητα. Αὐτοὶ φαίνεται νὰ ἔναι σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἐργάτες ἢ φοιτητές. Λειτουργοῦν, συνεδριάζουν κ.λπ. ὡς πολιτικὲς ὀργανώσεις (εἴκοσι περίπου ὀργανώσεις κινεζόφιλων, σοβιετόφιλων, ἀλβανόφιλων καὶ ἀνεξάρτητων), γράφουν ἀντιφασιστικὰ συνθήματα στοὺς τοίχους τῆς πόλης, κατεβαίνουν σὲ συμπάρασταση στὶς συγκεντρώσεις καὶ ἀπεργίες τῆς πόλης ἢ ἀναρτοῦν πανῶ συμπάραστασης, κατεβαίνουν στὴν Ἀθήνα στὶς μεγάλες κινητοποιήσεις (Πολυτεχνεῖο) καὶ διατηροῦν μόνιμες ἐπαφές μὲ τὰ πολιτικὰ κόμματα στὸ Λαύριο μέσω ἐπιτροπῆς πού ἀσχολεῖται μὲ τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τους. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μιλοῦν καὶ διαβάζουν ἐλληνικά. Ἐπίσης κάθε ὀργανωσὴ διατηρεῖ πολιτικὲς ἐπαφές μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἐλληνικὴ πολιτικὴ ὁμάδα τοῦ Λαυρίου. Οἱ πολιτικοὶ πρόσφυγες καταδικάζουν τὰ ἐπεισόδια πού κάποιοι Τούρκοι προκαλοῦν στὸ Λαύριο, ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ πραγματικοὶ πολιτικοὶ πρόσφυγες δὲν ἐμπλέκονται σὲ ποινικὲς δραστηριότητες καὶ ὅτι ἀντίθετα αὐτοὶ προσπαθοῦν ὅσο μποροῦν νὰ ἀποτρέπουν τὶς ἀντικοινωνικὲς συμπεριφορὲς (ἀπομόνωση ποινικῶν). Ὁμως, ὑποστηρίζουν, οἱ συνθηκὲς ζωῆς τους εἶναι τέτοιες πού ὄθων καὶ τοὺς «καλοὺς ἀνθρώπους» στὴν

1. Σὲ συζήτηση πού εἶχα μὲ κατοίκους τοῦ Λαυρίου (φοιτητές, σπουδαστές), εἰπώθηκε ὅτι τὰ ἐν λόγω ἄτομα δὲν συχνάζουν στὶς δύο κινηματογραφικὲς αἴθουσες τοῦ Λαυρίου, ἀκόμα καὶ ὅταν προβάλλονται καλὰ ἔργα, διότι στοὺς χώρους αὐτοὺς συχνάζουν Τούρκοι οἱ ὁποῖοι «δὲν σὲ ἀφήνουν νὰ δεῖς τὸ ἔργο» (σφυρίζουν, φωνασκοῦν κ.λπ.). Εἶναι πολὺ πιθανόν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ κινηματογράφος παίζει τελειῶς περιθωριακὸ ρόλο στὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ, κάποιες ὁμάδες προσφύγων νὰ βρίσκουν σ' αὐτὸν ἓνα ἀντίβαρο διασκέδασης, ἐκτόνωσης.

2. Ὅπως χαρακτηριστικὰ εἰπώθηκε ἀπὸ δημοτικὴ σύμβουλο τῆς Ν.Δ., σὲ σχετικὴ συνεδρίαση τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, στὸ Λαύριο λειτουργεῖ ἓνα ἰδιότυπο σκλαβοπάζαρο.

κλοπή, τή βιαιότητα, τήν επιθετικότητα.

Υποθέτουμε ότι κάποια άλλη υποομάδα προσφύγων πρέπει να 'ναι οι φυγόδοκοι. Όμως είναι σαφές ότι πρόκειται περί υπόθεσης, αφού δεν διαθέτουμε κανένα στοιχείο για το παρελθόν των ατόμων που αναπτύσσουν αξιόποινη συμπεριφορά στην Ελλάδα. Τό μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι κάποια άτομα έχουν ήδη συλληφθεί, έχουν εκτίσει ποινές και έχουν επιστρέψει στο Λαύριο. Τά άδικήματα που διαπράττουν υποδηλώνουν, σύμφωνα με τό διοικητή του στρατοπέδου,⁵ «έπιδημική εγκληματικότητα»: κλοπές (σουπερ μάρκετ, ταβέρνες, περίπτερα, τηλέφωνο, αυτοκίνητα), φθορά ξένης ιδιοκτησίας, κακοποίηση αστυνομικού οργάνου (υποδιοικητής του στρατοπέδου) αλλά και μία απόπειρα βιασμού. Άραγε, οι πρακτικές αυτές είναι προϊόντα των ιδιαίτερων συνθηκών κοινωνικού, οικονομικού και ψυχολογικού εγκλεισμού που τά άτομα υφίστανται ή αφορούν τήν προϊστορία τους;

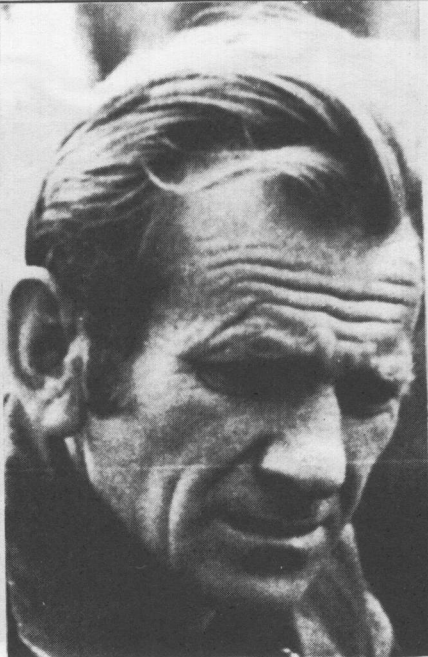
Μιά τρίτη προσφυγική υποομάδα φαίνεται να 'ναι οι οικονομικοί μετανάστες. Δηλαδή άτομα που ήρθαν στην Ελλάδα με τή στρατηγική εργασία στην Εύρωπη. Όμως τά τελευταία χρόνια οι πόρτες τής Εύρωπης είναι κλειστές, κάποιοι φεύγουν, μετά από τρεις μήνες ξαναγυρίζουν, κάποιοι άλλοι απέλαύνονται, κάποιοι τά καταφέρνουν. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι τά άτομα που ανήκουν σ' αυτή τήν κατηγορία κινήτρων είναι πιό εύαλωτα στις συνθήκες εγκλεισμού τους. Άν για τούς πολιτικούς ή παραμονή στο στρατόπεδο νοηματοδοτείται από τόν πολιτικό τους αποκλεισμό στή χώρα τους και τίσ πρακτικές αντίστασης που αναπτύσσουν, για τά άτομα που μετανάστευσαν με τήν προοπτική εργασίας σέ κάποιο εργοστάσιο τής Γερμανίας, τό στρατόπεδο και ή Ελλάδα δεν έχουν κανένα νόημα. Βρίσκονται, έτσι, αποκλεισμένοι και χωρίς δυνατότητα εξόδου.

4. «Τό πρόβλημα του στρατοπέδου»

«Όταν συλλάβαν τόν εγκληματία, δεν φώναζα γιατί δεν ήμουν εγκληματίας.
Όταν συλλάβαν τόν κομμουνιστή, δεν φώναζα γιατί δεν ήμουν κομμουνιστής.
Όταν συλλάβαν τόν καθολικό, δεν φώναζα γιατί δεν ήμουν καθολικός.
Όταν συλλάβαν έμένα, δεν υπήρχε κανείς να φωνάζει».

Μπέρτολτ Μπρέχτ⁵

Οί κλοπές και τά άλλα αξιόποινα έπεισόδια που γίνονται στην πόλη έχουν δημιουργήσει τό πρόβλημα του στρα-

τοπέδου, ως προς τό οποίο οι έμπορο-επαγγελματίες φαίνεται να 'ναι ή κατ'έξοχήν ευαίσθητοποιημένη κοινωνική ομάδα. Στίς 4.2.87 άτομο που δεν είναι πολιτικός πρόσφυγας χτύπησε και τραυμάτισε τόν υποδιοικητή του στρατοπέδου. Τό ίδιο αυτό άτομο είχε δημιουργήσει έπεισόδια στό Κέντρο Υγείας στό Λαύριο (επιθετικότητα εναντίον των γιατρών και νοσοκόμων όταν τόν απείλησαν ότι θά καλέσουν τήν άστυνομία). Στίς δύο έπόμενες μέρες έγιναν άπανατές κλοπές (περίπτερα, ταβέρνα) εκ των οποίων μόνο μία έχει προς τό παρόν διευκρινιστεί και άποδοθεί σέ Τούρκο πρόσφυγα.⁶ Τό άντιτουρκικό κλίμα όξύνθηκε και τό θέμα συζητήθηκε σέ συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου στίς 18.2.87. Ο πρόεδρος του Συλλόγου Έμπορο-επαγγελματιών κατέθεσε κείμενο διαμαρτυρίας των έμπόρων και καταστηματαρχών (έπιστολή προς τό ύπουργείο Δημοσίας Τάξεως) στό όποιο άπαριθμούνται και καταγράφονται τά έπεισόδια που έχουν γίνει από Τούρκους καθώς και τά όνόματα των δραστών. Στό κείμενο ζητείται να εφαρμοστεί ό παλιός έσωτερικός κανονισμός του στρατοπέδου,⁷ να αύξηθεί ή άστυνομική δύναμη και να ένταθεί ή άστυνόμηση κατά τίσ νυχτερινές ώρες (περίπολοι) και να φύγει τό στρατόπεδο από τό Λαύριο. Τό δημοτικό συμβούλιο, στό όποιο κατετέθη τό κείμενο, άρνήθηκε να τό διαβάσει. Στή συνεδρίαση αυτή, τήν όποία παρακολούθησαν άρκετοί πολίτες, μίλησαν εκτός του δημοτικού συμβουλίου ό διοικητής του στρατοπέδου και έκπρόσωποι των Τούρκων πολιτικών προσφύγων. Ο διοικητής του στρατοπέδου είπε ότι οι πρόσφυγες δεν παρουσιάζουν αύξημένη εγκληματικότητα σέ σχέση με τόν υπόλοιπο πληθυ-

σμό, ότι ή εγκληματικότητά τους είναι έπιδημική, ότι έχουν ψυχολογικά προβλήματα λόγω τής καταπίεσης που υφίστανται, ότι οι ίδιοι οι πολιτικοί πρόσφυγες προσπαθούν να έλέγξουν τά άτομα που αναπτύσσουν αξιόποινη συμπεριφορά και ότι, τέλος, αν ό αριθμός τους ήταν μικρότερος θά μπορούσαν να άπορροφηθούν καλύτερα από τήν κοινωνία του Λαυρίου. Όλοι οι δημοτικοί σύμβουλοι, με εξαίρεση τόν εκπρόσωπο των έμποροεπαγγελματιών, μίλησαν για τίσ συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων και έκαναν τή διάκριση ανάμεσα σέ πολιτικούς-ποινικούς. Παρ' όλα αυτά, τό «πρόβλημα του στρατοπέδου» ύπάρχει, «κλοπές γίνονται», «οί οικογενειάρχες φοβούνται για τίσ περιουσίες τους», «έπικρατεί κλίμα άβεβαιότητας και φόβου στην πόλη», «οί Τούρκοι πρέπει να σεβαστούν τή νομοθεσία τής φιλοξενούσας χώρας». Έτσι, σύμφωνα με τίσ προτάσεις των συμβούλων, θά πρέπει να διαχωριστούν οι πολιτικοί από τούς ποινικούς (να φύγουν οι ποινικοί), οι πρόσφυγες να μοιραστούν και σέ άλλους χώρους εκτός Λαυρίου για να βελτιωθούν οι όροι διαβίωσης τους, να αύξηθεί ή άστυνομική δύναμη τής πόλης, ή όποία κρίθηκε άνεπαρκής, και μακροπρόθεσμα, τό στρατόπεδο που έχει μεταβάλει τήν πόλη σέ «μικρό Σικάγο», να φύγει από τό Λαύριο. Για τήν προώθηση των παραπάνω έπταμελής έπιτροπή (πέντε δημοτικοί σύμβουλοι, ένας εκπρόσωπος του Έργατικού Κέντρου, ένας εκπρόσωπος των έμποροεπαγγελματιών) θά ξεκινήσει έπαρής που θά οδηγήσουν σέ συζήτηση με τό ύπουργείο Δημοσίας Τάξεως, τό ύπουργείο Έξωτερικών και τόν Υπατο Άρμοστή.

3. Ο υποδιοικητής του στρατοπέδου μου διηγήθηκε χαρακτηριστικά τήν περίπτωση άπέλασης κάποιων Τούρκων πολιτικών προσφύγων που έφτασαν, από τήν Ιταλία, δεμένοι στό Λαύριο.

4. Από συζήτηση με κάτοικο του Λαυρίου.

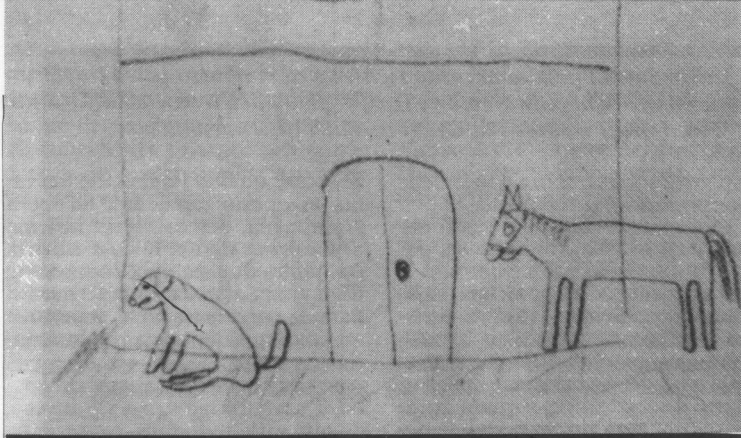
5. Άκούστηκε από δημοτικό σύμβουλο του ΚΚΕ σέ σχετική με τό θέμα συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου.

6. Κάποιο άτομο «μπήκε» σέ ταβέρνα τή νύχτα, έφαγε, τηλεφώνησε, πήρε φαγητά, άφώδευσε επί έφημερίδας και έφυγε.

7. Ο παλαιότερος έσωτερικός κανονισμός θεωρείται άναχρονιστικός και έχει εγκαταλειφθεί από τήν ίδια τή διοίκηση του στρατοπέδου. «Παλιά, στό στρατόπεδο ύπήρχε ώραριο, οι πρόσφυγες ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν δύο φορές τήν ημέρα τό «παράνο» και τό στρατόπεδο έκλεινε για όλους στίς 8. Όταν οι πρόσφυγες έπαιρναν άδεια για Άθήνα πήγαιναν με τή συνοδεία άστυνομικού οργάνου. Σήμερα δεν γίνεται προσκλητήριο ούτε άσκεείται κανένας έλεγχος». Από συζήτηση με κάτοικο του Λαυρίου.

...αποφασιστικό...
...αποφασιστικό...
...αποφασιστικό...

Τό...
...αποφασιστικό...
...αποφασιστικό...
...αποφασιστικό...

ΟΙ ΝΕΟΙ, ΤΟ ΑΥΓΟ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

του Σπύρου Γεωργιάτου

Τό κυβερνητικό κόμμα, τότε, βρισκόταν εν πλώ. Ο ιδεολογικός άερας πού φύσαγε τά πανά του έφτιαχνε διάφορες όνειρικές μελωδίες πού άκουγαν στό όνομα «νόμος-πλαίσιο», «έρευνα», «ύψηλή τεχνολογία», «πενταετές». Γι' αυτό και τό κυριότερο, τό πιο άποκαλυπτικό σημείο του νόμου 1268, ήταν όχι οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις του, όπως νομίσαμε όλοι, αλλά ό ιδεολογικός ιστός του, ό Λόγος του και τό δράμα του. Ο Πολίτης τό 'χε, άν θυμάμαι καλά, έπισημάνει τονίζοντας άρκετά κρυπτικά στοιχεία πού συνόδευαν τήν πρώτη έκθεση-παρουσίαση του νομοσχεδίου, ιδιαίτατα αυτά πού έξυπνοούσαν πώς ή κοινωνική άπελευθέρωση είναι λίγο-πολύ ύπόθεση «μόρφωσης». Διότι παιδεία ως γνωστόν σημαίνει «πληροφόρηση», «υπεύθυνους» πολίτες και βολικούς. Πού βρίσκουν δουλειά κι άνεβαίνουν.

Σέ άρμονία μ' αυτή τή φιλοσοφία ήταν ή προτεινόμενη τεχνική ρύθμιση των πανεπιστημιακών πραγμάτων. Πού δέν ήταν άλλη από μία θεσμοποιημένη μορφή των «faculty politics», ενός πολιτικών παιχνιδιού δύναμης πού ισχύει από μόνο του στό μεγάλα ιδρύματα των ΗΠΑ. Μόνο πού γιά τήν περίπτωση μας συμπεριλαμβάνονταν όλα τά κέντρα έξουσίας, δηλαδή τό κράτος, τό συντεχνιακό κατεστημένο (πράσινο και μικρομεσαίο) και τά κόμματα. 50% «φοι-

Όταν πριν από πέντε περίπου χρόνια έβλεπε τό φώς τής δημοσιότητας ό νόμος 1268 «γιά τή δομή και λειτουργία των άνώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων», ό γνωστός νόμος-πλαίσιο, οι περισσότεροι θεωρούσαν τά νέα μέτρα «θετικά». Αίγοι ήταν εκείνοι πού διατηρούσαν μιάν επιφυλακτικότητα και έλάχιστοι εκείνοι πού άπέρριπταν τό σύνολο των προτάσεων. Σήμερα, τά ποσοστά τείνουν νά αντιστραφούν. Τό σχεδόν τραγικό στήν ιστορία είναι πώς εκείνο άκριβώς πού τό 1981-82 φαινόταν νά είναι τό σημαντικότερο θεσμικό πλεονέκτημα του νόμου, δηλαδή ή συμμετοχή κι ό ένιαϊος φορέας των διδασκόντων, άποτελεί σήμερα τή σοβαρότερη έστία κινδύνων γιά τήν εύρυθμη και ουσιαστικά δημοκρατική λειτουργία του Πανεπιστημίου. Όχι γιατί ή δημοκρατία είναι τάχιστα «άντιπαραγωγική» και χρονοβόρος, αλλά άπλούστατα επειδή ή μισή, ή «τυπική» άν προτιμάτε, δημοκρατία δέν είναι δημοκρατία.

τητές» λοιπόν στό όργανα, κλειδί τό ύπουργείο και μετά διάφορα «άντιθετικά ζεύγη», όπως προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές και καθηγητές. Όλα εν διαπραγματεύσει. Όλα σε άσταθή ίσορροπία: οι νέοι, τό αύγό και τό Πανεπιστήμιο. Ήταν από τότε σαφές αλλά έλάχιστοι τό έννόησαν.

Οί νέοι

Οί νέοι, πού τό 1979 υπερετούσαν κατά τόν Μάνο Χατζιδάκι μία τακτοποιημένη άλήθεια, προόδευαν εκτοτε. Τελειώνοντας τό Λύκειο, μπορεί νά ύστερούν στό έκφραστικό, άφομοίωσαν

όμως τίς άπολιτικές ουσίες τής έποχής. Έπενδύουν πλέον στίς δικές τους μετοχές, όχι στό πολιτικά. Γι' αυτό, μέ όρισμένες άξιοσημείωτες έξαιρέσεις, χαρακτηρίζονται είτε από τή «σπασίκλα» τους ή τήν εν ψυχρώ εκμετάλλευση τής κομματικής έξουσίας. Άνάμεσα σ' αυτές τίς δύο κατηγορίες μόνο οι δρόμοι διαφέρουν, τό δράμα του βολέματος είναι τό ίδιο. Πού εκείνοι οι «Άπάτσι» των καταλήψεων! Τό φοιτητικό κίνημα ρευστοποιήθηκε πριν φτάσει στό ΑΕΙ, τό ΕΔΠ διαλύθηκε μέ τή λεκτοροποίηση, τά κόμματα πέρασαν πιά στήν ώμή βία. Όνομάζω δέ «ώμή βία» τήν πρακτική εκείνη πού μέ πρώτο

διδάξαντα τήν «κομμουνιστική νεο-λαία», επιχείρησε νά έμπεδώσει τή συμμετοχή, χτυπώντας από τή μία τό χέρι πάνω στό τραπέζι και παζαρεύοντας τά ποσοστά της κάτω από τό τραπέζι απ' τήν άλλη.

Υποχρεούται λοιπόν ό κάθε όρθολογικός πολίτης, ό κάθε άριστερός, νά άπαντήσει στήν έξής έρώτηση: Ποιός αντιπροσωπεύει ποιόν και τί αντιπροσωπεύει ή κάθε πλευρά στό Πανεπιστήμιο; Θέλω νά πώ ότι εν δεχτούμε πρós στιγμήν ότι τά άκαδημαϊκά ιδρύματα έξυπηρετούν μιάν άντικειμενική ανάγκη (έκείνη τής ικανοποίησης κάποιας φυσικής φιλομάθειας), άν δεχτούμε ότι τά μέλη τής κοινότητας στρατεύονται στήν έξυπνότητα κάποιας κοινωνικής ανάγκης, τότε τί εκφράζει αυτό τό συνονθύλευμα μεγαλοκαθηγητών (πού παραμένουν), «μικρομεσαίων» έπιστημόνων (πού παρασιτούν) και «άντιπροσώπων» του άνύπαρκτου φοιτητικού κινήματος (πού καταλύουν τίς διαδικασίες); Μήπως αυτός είναι ό πλουραλισμός πού όνειρευτήκαμε; Μήπως θά πρέπει νά 'μαστε εύτυχείς γιατί έχουμε τή δυνατότητα έπιλογής ανάμεσα σε «άντιδραστικούς» και άλλους μέ «κοινωνική προσφορά»;

Ότι «φταίνε», φταίνε και νά λέγεται. Κι εκείνοι πού νομίζουν ότι ή διαφορά τής δικής τους συνείδησης από εκείνη

της «νεολαίας» είναι υπόθεση ηλικίας, ότι η διαφορά ανάμεσα σ' έναν (φθίνοντα) ριζοσπαστισμό της 'Αριστεράς (πού νίκησε τό νόμο 815, τήν αυταρχικότητα και... τήν ΚΝΕ τό 1980) και τή σημερινή άδιαφορία είναι υπόθεση «άλλης έκφρασης», έχουν άπλούστατα χάσει τό κεφάλι τους βαθιά στήν άμμο. Συγγέουν τή δύναμη προοδευτικότητας μιās (έτερογενούς) κατηγορίας μέ τήν ιστορική, άς πούμε, επαναστατικότητα άλλων κοινωνικών ομάδων και τάξεων. "Ομως, οί φοιτητές (όπως κι όλοι στό Πανεπιστήμιο) έχουν νά χάσουν πολύ περισσότερα από τίς άλυσίδες τους: "Ασχετα μέ τό κατά πόσον ισχύει τελικά και σέ τί έκταση, τό ζήτημα πού κρίνεται μέ τό κωλόχαρτο είναι ή άμεση άποδέσμευση από τή μισθωτή χειρωνακτική εργασία. Λέω ή άμεση, γιατί διαβάζω στό πρόσφατο βιβλίο του Κ. Τσουκαλά ότι τό μικρό ποσοστό ενεργού (οικονομικά) πληθυσμού στήν 'Αθήνα (πού δέν ξεπερνά τό 46,3% έναντι 64% τής Τουρκίας, 83% τής Σουηδίας, 75% τών ΗΠΑ και 69% τής Γαλλίας) όφείλεται στήν έκσεσημασμένα καθυστερημένη ενεργοποίηση τών νέων και τόν ιδιαίτερα προστατευτικό ρόλο τής οικογένειας στήν 'Ελλάδα. Τό

ιδεολογικό κάλεσμα του ΠΑΣΟΚ στήν «ανάπτυξη» έχει βάση.

Κοιτάξε τώρα γιά ν' αποφύγουμε παρεξηγήσεις. Δέν ίσχυρίζεται κανείς πώς ή νεολαία είναι... σχεδόν αντιδραστική στίς μέρες μας γιατί περιφρονεί τήν 'Αριστερά, τόν Μίκη Θεοδωράκη και τίς άξίες του κ. Φίλια. Κάθε άλλο. Αυτά είναι, μάλλον, τά θετικά της σημεία. Γιατί καλύτερα άδαής παρά καπελωμένος! 'Απλώς, επισημαίνει κάτι προφανές πού είναι όμως άκόμη δύσκολο νά τό καταπιούμε όλόκληρο: "Οτι δηλαδή ύπάρχει μιιά *ιδεολογική έγκληση* πού όργανώνει τόν άκαδημαϊκό χώρο. 'Η έγκληση αυτή τοποθετεί τήν «άκαδημαϊκή συνείδηση» πάνω στό έδαφος μιās ταξικής κινητικότητας, μιās «προόδου» και μιās «αναβολής». 'Η «πρόοδος» άφορρά τή μελλοντική επαγγελματική άποκατάσταση τών φοιτητών (περίπου τά 2/3 τών πτυχιούχων, σύμφωνα μέ τόν Κ. Τσουκαλά, θά άποκτήσουν στό τέλος κάποια σχέση μέ τό Δημόσιο), ή δέ «αναβολή» όχι μόνο τά στρατολογικά τους. 'Η θέση λοιπόν πώς τό «φοιτητικό κίνημα» είναι ντε φάκτο «προοδευτικό» είναι τουλάχιστον άξιωματική. Και τό μόνο πού έξυπηρετεί είναι ή ψυχολογική

άμυνα μιās ήττημένης άριστερής συνείδησης πού έχει τήν ανάγκη νά βλέπει μιιά «δύναμη υγείας» στό άμεσο περιβάλλον της.

Στήν άρχή, όταν άκουσα τόν Δ.Ν. Μαρωνίτη νά παραπονείται πώς έχει χαθεί ή *ιεραρχία* μέσα στό Πανεπιστήμιο, ένοχλήθηκα γιατί νόμισα ότι πάσχει από άλαζονεία ή γεροντοπαλικαρισμό. "Οταν τό διάβασα κιόλας στό *Βήμα*, πραγματικά έκνευρίστηκα. Πήρε άρκετή συζήτηση μέ διάφορους συναδέλφους πού ύπέστησαν τή «δημοκρατία» τής κομματικής έξουσίας σέ συνδυασμό μέ τόν άήθη και πρόωρο επαγγελματισμό τών φοιτητών τους γιά νά καταλάβω. 'Ηρθαν μετά και οί διάφορες «έρευνες» τών έφημερίδων πού, σωστά-λάθος, πάντως μέ πληροφόρησαν ότι λ.χ. ό Γιαννάκης πήγε στό Πανεπιστήμιο γιά νά μήν πάει στρατό, ό Γιωργάκης γιά νά τήν «πιάσει», ό Δημητράκης γιά ν' «άράξει» και νά πάρει τό «χαρτί», και μ' έπεισαν: *Αυτό πού έχει χαθεί είναι ή σχέση ανάμεσα στό μέλη της άκαδημαϊκής κοινότητας πού πηγάζει από τά έγγενή δεδομένα του χώρου. 'Η σχέση αυτή, ή όποία υπήρξε σχέση αυταρχίας στό παρελθόν, γιατί αυταρχική ήταν ή δόμηση του άκαδημαϊκού χώρου, έχει αντικατασταθεί όχι από κά-*

ποια σχέση δημοκρατίας (έπειδή ό χώρος μεταλλάχτηκε) αλλά από σχέση προσδιορισμένη από έξωγενείς παράγοντες: τά κόμματα και τήν κρατική έξουσία.

Τό ότι ή παρατήρηση αυτή είναι σωστή *άποδεικνύεται*, θά τολμούσα νά πώ, από τό έξής νεότερο δεδομένο. 'Ενώ μέχρι τό '80-'81, όταν τό φοιτητικό κίνημα ήταν «μαχόμενη» και όχι «θριαμβεύουσα» μειοψηφία, τό ποσοστό τής 'Αριστεράς (καλής και κακής) στό Πανεπιστήμιο ήταν δυσανάλογα μεγάλο σέ σχέση μέ τά γενικά ποσοστά της. Μετά, παρατηρείται σταδιακά μιιά εϋθυγράμμιση ανάμεσα στό γενικά ποσοστά και τίς εισπράξεις τών φοιτητικών παρατάξεων. Δήλον ότι οί φοιτητές δέν «πολιτικοποιούνται» στό Πανεπιστήμιο (μέ φανταστικές ή πραγματικές αντιφάσεις όπως τό 1974) αλλά οί ίδιοι «πολιτικοποιούν» μέ τόν τρόπο τους τά άνώτατα ιδρύματα *μεταφέροντας* κάποιες έξωγενούς άποκρυσταλλωμένες σχέσεις. Αυτές πού παγώνονται μέσα στό κράτος.

Τό αύγό

Στό «σχόλιο του τρίτου», πού δίνει τήν άφορμή τών λεγομένων, ό Μάνος Χατζιδάκις έλεγε: «Σάν άκουσαν οί φίλοι μου πώς θά μιλήσω γιά τούς νέους, άνησυχήσανε...». Στήν περίπτωση μου όμως τό κακό δέν σταμάτησε εκεί. Γι' αυτό και μέ φιλοδώρησαν μέ διάφορα κοσμητικά, κάνοντας μάλιστα άπρεπείς συσχέτισεις ανάμεσα σ' αυτές τίς άπόψεις και τίς (προσφάτως άποκτηθείσες) επαγγελματικές μου συμβάσεις. Τό άριστο «άντανακλαστικό» ώστόσο δέν μέ ένοχλεί. "Οταν ή γάτα έξαφανίζεται, ή άδράνεια μάς κάνει νά βλέπουμε «χαμόγελο χωρίς γάτα»! 'Αλλωστε, όπως εϋφυέστατα λέει και τό «σχόλιο», τό θέμα μου δέν είναι οί νέοι αλλά τό *αύγό*.

Τό αύγό είναι ένα σύμβολο πού δέν επιδέχεται και πολλές έρμηνείες. Σημαίνει 100% *αναπαραγωγή*. 'Αναπαραγωγή γνώσης και ιδεολογίας έδω. Ρωτούσε τό «σχόλιο»: «Και πρώτα από όλα τί έννοούμε λέγοντας *παιδεία*; Τήν πληροφορία, τήν τεχνική, τό δίπλωμα πού έξασφαλίζει γάμο, αυτόκίνη-

το κι ακίνητο, για την πνευματική και ψυχική διάπλαση ενός ελεύθερου ανθρώπου με τεχνική αναθεώρησης κι όνειρικής δομής;». Η απάντηση είναι προφανής στους άριστερους κι αυτό ακριβώς είναι τό πρόβλημά τους. Τό θέμα «νέου» μπορεί και νά τό συζητήσουμε ψύχραιμα και ψυχρά. Τό αύγό όμως έχει πάθος γιατί είναι επί προσωπικού. *Γιά όλους.*

Ο «εθκολος δρόμος» για όποιονδήποτε θέλει την ήσυχία του στό Πανεπιστήμιο είναι νά συνεχίσει μιά άλυσίδα αναπαραγωγής. Αναγνωρίζοντας όλες τις έξουσίες. Και την κρατική και την κομματική αλλά κι εκείνη που προκύπτει πολλές φορές από τό συνδυασμό τους. «Σεβασμός», λοιπόν, και «μη επέμβαση» στά έσωτερικά του «φοιτητικού κινήματος», «σεβασμός» στά όργανα, στό τέλος «σεβασμός» σέ όλους τους *συσχετισμούς.*

Ο δύσκολος δρόμος (πού δέν είναι άνόητος, είναι Realpolitik) είναι άλλος: οι άριστεροί δέχονται τόν Γιαννάκη της ΚΝΕ στή συζήτηση, ψηφίζει την παράταξή του, τόν δέχονται στό γραφείο, στό έργαστήριο κ.λπ. κ.λπ. Φροντίζουν όμως, όπως και μέ τόν Σαρτζετάκη, νά καταγγέλλουν τή μη αντιπροσωπευτικότητα του, φροντίζουν από καθήκον νά εμποδίζουν την αναπαραγωγή και τόν μολυσματικό πολλαπλασιασμό του. Μέ κάθε μέσον. Μέχρι πού θά τόν αναγκάσουν νά χειρονομήσει και τότε θά τόν σπάσουμε στό ξύλο! *Τό πρόβλημα μέ την άριστη πολιτική είναι πως δέν υπάρχει, εκτός εάν αποκτήσει δραστηριότητα. Και η δραστηριότητα στό Πανεπιστήμιο μπορεί νά πηγάζει μόνο από τά στοιχεία που περιέχονται στό χώρο αυτό: Τό «διαπλαστικό» χαρακτηριστικό που σημαίνει αναπαραγωγή και εκπαίδευση στή γνωστικά γενετήσια σχέση. Οι άριστεροί τόν Γιωργάκη που διαβάσει και εκτός προγράμματος θά τόν σνομπάρουνε στην ταβέρνα και θά του φάνε την γκόμνα, θά τόν κάνουν κομπλεξικό και θά του βάλουν δύσκολη άσκηση στις έξετάσεις. Μετά, θά ξεφτιλίσουνε την ημιμάθειά του παραδίνοντάς τον στή δημόσια χλεύη. Οι άριστεροί είμαστε όλοι μας. Όσοι μπορούμε*

και περπατάμε όρθιοι ακόμα. Η αναπαραγωγή της «ιδεολογίας» μας γίνεται δε ως γνωστόν μέ τό νού μας, τά χέρια μας, τά χείλη μας, τά μάτια μας και τά γεννητικά μας όργανα. Πόσο θά πρέπει νά περιμένουμε για νά τό καταλάβουμε;

Τό καθήκον της Άριστεράς στό Πανεπιστήμιο είναι νά υπάρξει. Ός άποψη, ως στάση ζωής. Σέ σχέση με τή γνώση και την αναπαραγωγή της. Σέ σχέση με την ώστική δύναμη της περιέργειας, μιάς γενικής περιέργειας που δέν τροφοδοτείται από τά «κίνητρα» όπως προσβέουν οι τεχνοκράτες, αλλά από έρωτες μεγάλους και πολλούς. Όφείλουμε άντι νά αναπαράγουμε τόν κυνισμό του «βολέματος» και της πολιτικής κορυφής, νά διαιωνίσουμε τό ρομαντισμό μιάς σχέσης με τή γνώση, μέ τό ψάξιμο του άγνωστου.

Τό Πανεπιστήμιο

Έπιστρέφουμε στά πεζά. Από πολιτικής άπόψεως είναι νομίζω θεμιτό νά συζητήσουμε τό θέμα της συμμετοχής ξανά. Στό τέλος τέλος πέρασαν πάνω από τέσσερα χρόνια από τότε που ψηφίστηκε ο νόμος. Θα πρέπει νά πούμε τά πράγματα με τ' όνομά τους. Και για νά είμαι

σύντομος και σαφής, θά διηγηθώ την ιστορία του Μουζάλα.

Έστι δέ Μουζάλας ένας γνωστός μου, μέλος της ΚΝΕ, ο όποιος έν έτει 1980 δέν κατάφερε νά συγκεντρώσει 25 ψήφους όμοϊδεατών του για νά εκλεγεί αντιπρόσωπος στην τομεακή συνδιάσκεψη της ΚΝΕ Ιατρικής. Έντούτοις, επειδή επέπεσε σπάθη δαμόκλειος του ΚΚΕ και εξέλεγε άλλος λαός, ο Μουζάλας στό τέλος του 1980 συγκέντρωνε τις έξής ιδιότητες:

1) Μέλος του γραφείου της τομεακής όργάνωσης της ΚΝΕ.

2) Μέλος του γραφείου του ΚΚΕ Ιατρικής.

3) Μέλος του Δ.Σ. του Συλλόγου Φοιτητών Ιατρικής.

4) Αντιπρόσωπος των φοιτητών στή Σχολή.

Καταλάβατε; Αυτή είναι η σχέση εκπροσώπησης.

Τί νά κάνουμε ως άριστεροί, νά μή θέσουμε θέμα αναθεώρησης; Άς αναθεωρηθεί ο νόμος λοιπόν. Όχι για νά μειωθεί η φοιτητική συμμετοχή, αλλά για νά διερευνηθούν οι πιθανότητες έναλλακτικών τρόπων εκπροσώπησης. Άς υπάρξει μιά *ακλιτότητα* (μέτρο πολύ σοσιαλιστικό), μιά έκλογή όλων από όλους, ξέρω γώ, κάποια άμυνα στην πλαστο-

προσωπία. Άς μην αναμασήσουμε πάλι τά λόγια μας: Πράγματι, η μονιμότητα στους δημόσιους ύπαλλήλους εκκρίνει συντηρητισμό, η κατοχή της γνώσης παράγει έξουσία. Δέν είναι αυτά άρκετά; Πρέπει νά συμπληρώσουμε την εικόνα μέ την ψευτοδημοκρατία των ψευτοαντιπροσώπων; Όχι πιά σ' αυτή την τακτοποίηση, τή μίζερια. Όπως λέει και μιά φίλη μου, *ας διαμαρτυρούμαστε τουλάχιστον, έστω και έν έξάρσει ύποκειμενισμού.*

* *Αισθάνομαι ύποχρεωμένος στό βιβλίο του Μ. Χατζιδάκι Τά σχόλια του τρίτου και στους φίλους Θανάση Μανιάτη, Βάσω Κιντή, Λίνα Γουσίου, Γιώργο Προκοπάκη και Σούλα Πολίτου. Επίσης εύχαριστώ τόν Ήλία Κούβελα, την Έφη Τσιλιμπάρη και άμέτρητους άλλους γνωστούς που μοιράστηκαν μαζί μου τις πολύτιμες έμπειρίες τους. Ούδεις από τους παραπάνω φέρει εθύνη για τά γραφόμενα. Ζητάω ειλικρινά συγγνώμη από τόν Γιάννη Μουζάλα. Δέν έχω τίποτα προσωπικό, άπλως ήταν μιάς στάσης που σίγουρα δέν ήταν μοναδική. Τώρα, άλλωστε, τό ΚΚΕ «άνανεώνεται» και δέν αποκλείεται τά πράγματα νά χουν αλλάξει.*

Στήν ανακοίνωσή του, πράγματι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υιοθέτησε όλη την ιδεολογία που συνδέεται με τον άμοιβαίο αποκλεισμό των δύο πόλων «ένεργητικότητα-παθητικότητα». Αυτή που στην Ελλάδα χωρίζει την όμοφιλη σεξουαλική συμπεριφορά σε δύο κατηγορίες που «χαίρουν» μιὰς άνισης κοινωνικής άποδοχής.

Ποιές είναι, ιστορικά, οι ρίζες αυτής της ιδεολογίας; Είναι ένα ερώτημα ή άπάντηση του όποιου σπρώχνει τό φιλόσοφο, τόν ψυχαναλυτή, τόν ιστορικό, όλους μαζί, στά άδυτα, στις πηγές του σύγχρονου δυτικού Όρθου Λόγου.

Δέν θά μεταφέρουμε έδω παρά λίγα στοιχεία που μπορούν νά τεκμηριώσουν τή διατύπωση μιὰς προβληματικής, άβέβαιης άκόμα άλλα, κατά τή άποψή μας, άρκετά εύλογης γιά τό θέμα αυτό: Μιὰς προβληματικής από τούς όρους της όποιας πηγάζουν όρισμένες γνώμες, κατά τή γνώμη μας, υποθέσεις, που άπτονται των κοινωνικών παραστάσεων επί των έρωτικών θεμάτων και των ευρύτερων ιδεολογικών στερεοτύπων που συνδέονται μ' αυτές.

«Μία δὴ λείπεται τῶ ἡμετέρῳ νόμῳ ὁδός, εἰ μέλλει καλῶς χαριεῖσθαι έραστή παιδικά. Έστι γάρ ἡμῖν νόμος, ὡσπερ ἐπὶ τοῖς έρασταῖς ἦν δουλεύειν ἐθέλοντας ἠντινοῦν δουλείαν παιδικούς μὴ κολακείαν εἶναι μηδέ ἐπονείδιστον, οὕτω δὴ καὶ ἄλλη μία μόνη δουλεία ἐκούσιος λείπεται οὐκ ἐπονείδιστος: αὕτη δ' ἐστὶ ἡ περί τήν ἀρετήν» (Πλάτωνος, *Συμπόσιον*, 184).¹

Ἡ ὑποταγή τοῦ έρωμένου στόν έραστή γίνεται ἠθικά ἀποδεκτή μόνο ὅταν ἀποτελεῖ μιὰ παραχώρηση, ένα δῶρο που κάνει ὁ μαθητής στό δάσκαλό του γιά νά τόν ευχαριστήσῃ γιά τίς γνώσεις που τοῦ μεταβιβάζει («ποιοῦντι αὐτόν σοφόν τε καὶ αγαθόν», 184d). Στήν ἀρχαιοελληνική ὀπτική, ἡ ὁμοφυλόφιλη έρωτική σχέση ἐντάσσεται ὡς μηχανισμός μεταβίβασης στήν καθαυτὴ παιδαγωγική σχέση: ὁ έραστής-δάσκαλος παρέχει τή φιλία του, τίς γνώσεις του, τή σοφία του, τίς ὑπηρεσίες του (μεταβίβαση γνώσεων στό μαθητή). Ὁ έρωμένος-μαθητής, γιά νά τόν ευχαριστήσῃ — κι ὄχι γιά

Περί «ένεργητικοῦ» καὶ «παθητικοῦ»

ΑΡΧΑΙΟ ΠΝΕΥΜΑ, ΑΘΑΝΑΤΟ

τοῦ Γιάννη Παπαμιχαήλ

Στήν προέκταση τῶν ἀπόψεων τοῦ Θ. Τζαβάρου (Πολίτης, Φεβρουάριος 1987) ἡ στήν ἀντανάκλασή τους στό χώρο τῆς ιδεολογίας που ἀφορᾷ τή «φυσιολογική» ἢ τήν «παθολογική» λίμπιντο, εἶναι καιρός πιά νά ἀσχοληθοῦμε καί με τήν «οὐσία» τῆς προεδρικής ἀνακοίνωσης.

νά ικανοποιηθεῖ ὁ ἴδιος — ἀποδέχεται τίς προτάσεις του: τό ζεύγος «ένεργητικός-παθητικός» ὁμοφυλόφιλος ἀποτελεῖ ἀντανάκλαση τοῦ ζεύγους «δάσκαλος-μαθητής» («οὕτω πάντως γε καλόν ἀρετῆς γ' ἔνεκα χαρίζεσθαι», 185β).

Πρόκειται λοιπόν γιά τήν καθαρότερη έκφραση τῆς «ὀρθῆς λογικῆς» τῆς έρωτικής σχέσης, στή σύνδεσή της με τή διπλή προβληματική τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς γνώσης, τῆς ἐξουσίας τῆς γνώσης. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ντόβερ (1978): «Ἡ ἀγάπη που δημιουργοῦσε ὁ θαυμασμός καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ έρωμένου γιά τόν έραστή έσπρωχνε τόν έρωμένο νά κάνει στόν έραστή αὐτή τήν ἐξυπηρέτηση που ὁ τελευταῖος ἐπίμονα ζητοῦσε: σ' αὐτή τήν περίπτωση ὑπάρχει μέν μιὰ συμπάθεια ἀμοιβαία, ἀλλά έρωτας ὑπάρχει ἀπό τήν μιὰ μόνο πλευρά — τήν πλευρά τοῦ έραστή» (σ. 71).

Ὁμοφυλόφιλη έρωτική φῶρτιση καὶ ὁμοφυλόφιλη ἐπιθυμία ὑπάρχουν, λοιπόν, μόνο ἀπ' τή μεριά τοῦ «ένεργητικοῦ». Στήν ἀρχαιοελληνική ιδεολογία, που σέ μεγάλο βαθμό εἶναι καὶ ἡ περί τοῦ θέματος ιδεολογία τῶν Νεοελλήνων, ὁ «παθητικός» δέν μπορεῖ νά ἀντλεῖ ἀπό τή σχέση του με τόν «ένεργητικό» καμία ικανοποίηση — ἀπλῶς, ὑποτάσσεται στήν ἐπιθυμία τοῦ «ένεργητικοῦ».

Ἄν ὁ «παθητικός» ἐπιθυμεῖ τήν παθητικότητά του αὐτήν, ἂν δέν δυστροπεῖ, δέν ἀντιστέκεται στήν ἐπιθυμία τοῦ ένεργητικοῦ, τότε εἶναι ἔκφυλος καὶ χάνει τά πολιτικά καὶ κοινωνικά του δικαιώματα. Τό νά ποθεῖς τόν «ένεργητικό» ὁμοφυλόφιλο εἶναι βρισιά, βαρύτατο παράπτωμα, τόσο στήν ἀρχαία ὅσο καὶ στή σύγχρονη Ἑλλάδα. Ὅμως, ἡ σύνδεση τῆς ὁμοφυλόφιλης με τήν εκπαιδευτική σχέση ἐξηγεῖ στήν ἀρχαία ἑλληνική κοινωνία τούς λόγους που ὀδηγοῦν τό μαθητή νά ὑποκύψει στήν ἐπιθυμία τοῦ δασκάλου του: τόν ἀγαπᾷ καὶ τόν θαυμάζει ὡς προσωπικότητα. Σ' αὐτό τόν ἀνδροκρατικό ὀρθολογισμό, ἡ σύναψη μιὰς ὁμοφυλόφιλης σχέσης ἀποτελεῖ γιά τόν «παθητικό» πόλο πάντα μιὰ παραχώρηση, ένα δείγμα εὐγνωμοσύνης στό δάσκαλο, στό σοφό, στόν ισχυρό. Ἐνα σημάδι ὑποταγῆς στόν ἄντρα-κατακτητή. Μετά τό τέλος τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας τίποτα, λοιπόν, στήν ἀρχαία Ἑλλάδα, δέν δικαιολογεῖ ἠθικά τήν «παθητική» ὁμοφυλοφιλία: «οὔτε ὁ Πausanias, οὔτε κανένας ἄλλος Ἑλληνας που μέ ἐνθουσιασμό ὑπεραμυνόταν τοῦ ὁμοφυλόφιλου έρωτα δέν θά μπορούσε νά δεχτεῖ ὅτι ὁ έρωμένος ἐμπλέκεται σέ μιὰ ὁμοφυλόφιλη σχέση γ' αὐτή τήν ἴδια τή σχέση» (Ντόβερ, σ. 116).

Γιατί; Ἐπειδή, πιθανόν, ἡ ἀνδρική ἐπιθυμία ἐμπλέκε-

ται εὐθύς ἐξαρχῆς με τήν ἐνοια τῆς ἐξουσίας — τῆς ἐπικράτησης, τῆς βίας, τοῦ θανάτου. Περιστρέφεται ναρκισσιστικά γύρω ἀπ' τή φалλική μοναξιά: ὁ ἄντρας ἔχει, ἢ γυναικα, ὁ παθητικός πόλος, δέν ἔχει. Ὑποδέχεται μόνο, καὶ ὑποδεχόμενος ἀναγνωρίζει τήν ἀνωτερότητα τοῦ κατέχοντος, τοῦ κυνηγοῦ, τοῦ ἔκπορθητή, τοῦ έραστή. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἄντρα, ἂν παραγνωρίζῃ τήν ἀλήθεια τῆς σεξουαλικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου, συνάμα ἐκφράζει (ὡς σύμπτωμα) μιάν ἀντίληψη τῆς κοινωνικότητας. Μιά βαθιά ἀντικοινωνική ἀντίληψη, ἀφοῦ περιφρονεῖ καὶ «τιμωρεῖ» τό ἴδιο τό ἀντικείμενο τοῦ πόθου της.

Ἄν λόγῳ τῆς «φυσιολογικῆς» ἢ «κατωτερότητας» ἡ γυναικα διατηρεῖ κάποια δικαιώματα στήν ἡδονή (δικαιώματα που, ἐντούτοις, ὁ μονοθεϊστικός χριστιανισμός ὑπεραναπλήρωσε σέ «ἄδολη», συζυγική καὶ μητρική ἀγάπη), ὁ ἄντρας δέν δικαιούται νά ἐπικαλεστεῖ κανένα έρωτικά φορτισμένο συναίσθημα γιά νά δικαιολογήσῃ τήν ἐγκατάλειψη των φυσικῶν προνομίων του: αὐτό ἀκριβῶς τό χαρακτηριστικό προσδίδει πρόσθετη ἔνταση στήν ἐπιθυμία τοῦ ένεργητικοῦ, περίσσια αἴγλη στήν κατακτητική του πράξη: τό νά φανεῖς ἄντρας με τίς γυναῖκες εἶναι «φυσιολογικό», ἄρα εύκολο. Τό νά φανεῖς ὅμως ἄντρας με τούς ἄντρες; Ἰδοῦ ἡ «Ρόδος»...

Ἄν λοιπόν ἡ ὑπαρξη μιὰς ισχυρῆς έρωτικῆς ἐπιθυμίας ἀπό τόν «παθητικό» πόλο ἐξισοῦται πάντα, λίγο-πολύ, με τή διαστροφή, στό ἔπακρο αὐτῆς τῆς διαστροφῆς βρίσκεται ὁ «παθητικός» ἄντρας. Ὁ δάσκαλος, ὁ ισχυρός, ἐπιθυμοῦν ὁ ἄλλος (ὁ μαθητής, ὁ εὐεργετημένος) νά τούς ἀναγνωρίσει τήν ἐξουσία του. Νά ὑποταγεῖ. Μά γιά νά ὑποταγεῖ ὁ «παθητικός» θά πρέπει πρῶτα νά ἐπιθυμεῖ νά ἀντισταθεῖ. Ὁφείλει λοιπόν νά μή στηρίζῃ τήν ὑποταγή του αὐτή στήν ικανοποίηση που ἀντλεῖ ἀπό τήν ὁμοφυλόφιλη σχέση: ἂν ὁ παθητικός ἡδονίζεται, ἂν «τή βρίσκει», τότε οὐσιαστικά ἐνεργεῖ: δέν παραχωρεῖ, δέν παραδίδεται στόν κατακτητή, τόν ἀποζητεῖ, τόν διεκδικεῖ. Δέν κάνει «δῶρο» στόν έραστή του, κάνει δῶρο στόν εαυτό του.

Δέν χαρίζεται, αρπάζει. Τραυματίζει έτσι τό ναρκισσισμό του έραστή, ναρκισσισμό όχι άπλου έρωτικού συντρόφου, αλλά κυρίαρχου, έξουσιαστή. Ένα μόλις βήμα πρίν τήν έξιδανίκευση τών στερεοτύπων του βιαστή.

“Ολα, λοιπόν, τά έρωτικά φορτισμένα συναισθήματα του «δέκτη», του «παθητικού» (τό πάθος, ή ζήλια κ.λπ.), τόν *ένεργοποιούν*. Κατά συνέπεια, θέτουν σέ άμφισβήτηση τό σύνολο τών ιδεολογημάτων αυτών, στά όποια στηρίζονται οί τρέχουσες κοινωνικές αντίληψεις περί τών έρωτικών και τής σεξουαλικότητας. Έ ή έπίσημη Πολιτεία δέν διαφοροποιείται ουσιαστικά πουθενά άπ' αυτές τις τρέχουσες αντίληψεις.

“Ο Χρήστος Ρούσσοσ εκανε τό λάθος νά πεί τήν αλήθεια στους δικαστές του: πρώτα επικαλέσθηκε, γιά νά δικαιολογήσει τήν πράξη του, τά συναισθήματα ζήλιας. Στή συνέχεια μόνο, όταν πιθανόν έμπειρικά διασθάνθηκε τό βάρος τής ιδεολογίας πού ή «ζήλια» αυτή δυναμίτιζε, ανέφερε ότι ό έραστής του προσπαθούσε νά τόν έκπορευύσει σάν τραβηστή. Πιθανότατα, άν εύθύς έξαρχής είχε έπικεντρώσει τήν υπεράσπισή του σ' αυτό τό τελευταίο έπιχείρημα, σήμερα θά ήταν έλεύθερος. Γιατί όλα αυτά τά συναισθήματα πού όδήγησαν τόν Ρούσσο στή δολοφονία άποτελούν ένδείξεις πόθου, πού είναι πάντα ένεργητικές.

“Η «νομική» ιδεολογία — ιδιαίτερα μάλιστα εκείνη τών στρατιωτικών δικαστηρίων — όχι μόνο δέν τά αναγνωρίζει ως έλαφρυντικά, αλλά, αντίθετα, τά θεωρεί έπιβαρυντικά. Πέρα και πάνω άπό τούς νόμους, ή ιδεολογία εκείνη του πρώτου και του τελευταίου πολίτη τής χώρας, δέχεται («άνέχεται») τόν όμοφυλόφιλο ως παθητικό, θύμα, άμοραλιστή, χωρίς πολλούς και βαθείς συναισθηματισμούς. Ως άρρωστο έστω πού άπολαμβάνει τήν άφύσικη ταπεινώσή του, όχι ως φυσιολογικό άτομο μέ φαντασιώσεις και συναισθήματα.

Προκύπτει έτσι τό έρώτημα: γιατί μόνο στήν Έλλάδα ό διαχωρισμός τής όμοφυλοφιλίας σέ ένεργητική και παθητική διατηρείται άκόμα,

τόσο στό λεξιλόγιο, όσο και στίς νοοτροπίες; Είναι θεμιτό νά διατυπώσουμε τήν ύπόθεση ότι ό σημερινός διαχωρισμός «ένεργητικού-παθητικού» άποτελεί μιά λαθρεπιβίωση τής προχριστιανικής αντίληψης περί όμοφυλοφιλίας. Βέβαια, ό άρχαιοελληνικός πολυθεϊσμός συνόδευε μιά άνεκτικότητα στά θέματα τής σεξουαλικής συμπεριφοράς: «οί Έλληνες δέν κληρονόμησαν τήν πίστη ότι μιά θεϊκή δύναμη άποκάλυψε στήν ανθρωπότητα τόν κώδικα τών νόμων πού ρύθμιζαν τή σεξουαλική συμπεριφορά... Είχαν συνείδηση του τοπικού χαρακτήρα τής ήθικής και τών ήθων τους» (Ντόβερ, σ. 246-248). “Ο μονοθεϊσμός, επιβάλλοντας μιά ήθική αλήθεια γιά τά θέματα πού άπτονται τής σεξουαλικής συμπεριφοράς, δημιούργησε σ' όλη τή λατινογενή Δύση τις ένοχές γιά τόν παραβάτη και τις συνθήκες τής περιωριοποίησης, του έγκλεισμού, τής τιμωρίας του (έπί τής έροξεταστικής πυράς οί πόρνοι, οί μάγισσες, οί αίρετικοί): ή μονοθεϊστική, χριστιανική Δύση κληρονομεί τόν Ρωμαϊκό Νόμο μαζί μέ τις Δέκα Έντολές. Ένσωματώνει λοιπόν σέ μιά λογική ένότητα όλες τις έκδοχές τής όμοφυλόφιλης παράβασης, ένεργητικές και παθητικές. Καί φυσικά, όταν «άπελευθερώνεται», άπαλλάσσεται (στό μέτρο πού άπαλλάσσεται) ταυτόχρονα άπό τό στερεότυπα τής άνδροκρατικής καθημερινής βίας πού στηρίζουν τό διαχωρισμό του «ένεργητικού» άπό τόν «παθητικό».

Διατηρεί όμως κανείς τήν έντύπωση ότι στή «βυζαντινογενή» όρθόδοξη Έλλάδα οί κοινωνικές αντίληψεις περί τής άνδρικής όμοφυλοφιλίας δέν έξελίχθηκαν μέ τόν ίδιο τρόπο. “Οπως και σέ πολλούς άλλους τομείς τής κοινωνικής ζωής, ή χριστιανική ήθική και οί άνατολίτικης προέλευσης νοοτροπίες συνδυάστηκαν μέ ήθη και στάσεις πού, άμεσα ή έμμεσα, είναι πιθανόν νά άποτελούν κατάλοιπα πολύ παλαιότερων παραμορφώσεων ήθικών αντίληψεων.

“Η όμοφυλόφιλη σχέση άποσυνδέθηκε βέβαια ριζικά άπό τήν εκπαιδευτική. Σ' αυτό τόν τομέα τών κοινωνικών σχέσεων, ή όρμητική είσοδος τής μονοθεϊστικής

θηρσκείας και ή ύποκατάσταση τής έρωτικής έπιθυμίας του διδάσκοντος άπό τόν παιδαγωγικό, μέ τήν «πατρική» στοργή, άγάπη και άυστηρότητά του, είναι ιδιαίτερα έμφανής — κι αυτό σέ όλες τις βαθμίδες του παιδαγωγικού χώρου και τήν ιδεολογία του, σέ όλα τά έπίπεδα τής εκπαιδευτικής διαδικασίας, ιδιαίτερα μάλιστα στην εκπαιδευση τών εκπαιδευτικών.

Στό ευρύτερο όμως κοινωνικό πεδίο, τά χρηστά ήθη του έκδυτικισμένου ή μή έλληνοχριστιανικού πολιτισμού δέν μοιάζουν νά προσβάλλονται έξίσου άπ' όλες τις μορφές τής όμοφυλόφιλης σχέσης. Δέν «ποινικοποιήθηκε» ιδεολογικά παρά ή «αυθάδης παθητική όμοφυλοφιλία», εκείνη πού προκύπτει άπ' τό κοινωνικό κίνημα τής χειραφέτησης άπό τά ιδεολογικά στερεότυπα τής βίας, πού «βγάξει γλώσσα» και άρθρώνει τήν έπιθυμία της σέ λόγο, άρνούμενη τό ρόλο του θύματος ή του θηράματος.

“Εάν όμως ό «παθητικός» τομής νά ισχυριστεί ότι ζηλεύει, τότε όμολογεί δημοσίως ότι ποθεί — κι άν ποθεί, είναι επικίνδυνα διεστραμμένος! “Ο δολοφόνος Ρούσσοσ είναι διπλά άμετανόητος εγκληματίας και τά ισόβια του άξίζουν! “Η στάση τής Προεδρίας, άπ' αυτή τήν άποψη, πηγάζει πιθανόν άπ' τό πλατωνικό *Συμπόσιο*, αλλά συγκροτείται έπίσης γύρω άπό πολιτικοκοινωνικές αντίληψεις πού έχουν βαθιές ρίζες στόν άνατολίτικο δεσποτισμό και τόν όρθόδοξο μονοθεϊσμό. “Αλλωστε, μιά τέτοια προσήλωση στήν άρχαία και τήν όρθόδοξη παράδοση δέν θά ξάφνιαζε άπό μέρους του Προέδρου τής Δημοκρατίας...

“Η άλλη όμως «πλευρά», ό λεγόμενος ένεργητικός πόλος, συχνά παιδεραστικός, παρέμεινε πιό εύκολα άνεκτός. “Ορισμένες, μάλιστα, γλωσσικές έκφράσεις και χειρονομίες άποτελούν άπτές καθημερινές ένδείξεις τής ήρωοποίησής του, συμπτώματα τής βαθύτερης «άρχέγονης» νεοελληνικής σεξουαλικής λογικής. “Οχι ως «βρισιές», αλλά ως ύβρεις, μέ τήν κλασική σημασία του νομικού αυτού όρου: ή ύβρις πηγάζει άπό τή θέληση κάποιου νά άποδείξει ένώπιον τής κοινότητας τήν

άνωτερότητά του πάνω στό θύμα του (1η περίπτωση ύβρεως) ή τήν άμετρη έμπιστοσύνη στόν έαυτό του που τόν κάνει νά πιστεύει ότι, λόγω του πλούτου, τής έπιρροής ή τής δύναμής του, μπορεί νά παραβείνει τή νομικά κατοχυρωμένη ισότητα τών πολιτών και νά συμπεριφέρεται στους άλλους σάν νά ήταν άντικείμενα στή διάθεσή του (2η περίπτωση ύβρεως).

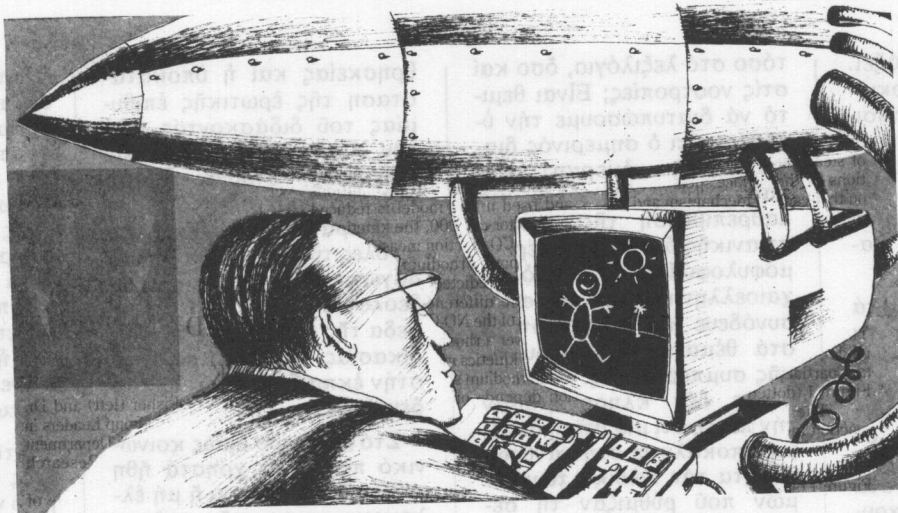
Στις δύο μορφές της, ή ύβρις αυτή άποτελεί καθημερινό νεοελληνικό φαινόμενο: είτε ό ύβριστής δηλώνει τήν περιφρόνησή του γιά τόν άλλο, άποκαλώντας τον «άδερφή», δηλαδή διεστραμμένο, άφού έσκεμμένα τόν έντάσσει σέ μιά όμοφυλόφιλη σχέση ως «παθητικό πόλο πού έπιθυμεί τόν ένεργητικό» (1η περίπτωση). Είτε, πάλι, ό ύβριστής χρησιμοποιεί τό ίδιο τό γεγονός ότι ό άλλος δέν άποτελεί έκουσίως τόν παθητικό πόλο σέ μιά τέτοια σχέση, γιά νά δηλώσει μέ μιά λεκτική στύση-τιμωρό τόν πληθωρικό άνδρισμό του, άπειλώντας νά μετατρέψει μέ τή βία τόν άλλο σέ παθητικό πόλο μιάς όμοφυλόφιλης σχέσης έπιβεβλημένης άπό τόν ίδιο τόν ύβριστή (2η περίπτωση):

«Μέ τήν κατηγορία ότι έθώπευσε τά όπισθα του άντιπάλου του Νίκου Άναστόπουλου, μέ σκοπό καταφρονήσεως, ό άθλητικός δικαστής έκάλεσε τόν ποδοσφαιριστή του Παναθηναϊκού Μιχάλη Γεροθόδωρο. “Ο Γεροθόδωρος φέρεται νά ειπε στόν Άναστόπουλο: «είσαι άδερφή και θά σέ γ...» (1η περίπτωση ύβρεως). “Ο Άναστόπουλος δέ στόν Γεροθόδωρο: “Έχω άρχ... και θά σέ γ...» (2η περίπτωση ύβρεως) (*Έλευθεροτυπία*, 21/2/87). “Υπάρχουν άραγε κι άλλες εύρωπαϊκές χώρες στίς έφημερίδες τών όποιών, τό 1987, οί άναγνώστες μπορούν νά διαβάσουν κάτι άνάλογο;

Είπαμε: άπό τόν πρώτο ως τόν τελευταίο πολίτη τής χώρας. Οί όμοιότητες δέν είναι τυχαίες και οί διαφορές είναι μάλλον θέμα λεξιλογίου...

1. Πλάτωνος, *Συμπόσιον*, έκδ. Πάπυρος, Άθήνα, 1937.
2. Dover K.J. *Greek Homosexuality*, γαλλ. μετάφραση, Ed. La Pensée Sauvage, Grenoble, 1982.

Σ τήν άλλη πλευρά του 'Ατλαντικού, ή άπειλή πολέμου δέν άπασχολεϊ καί πολύ τούς 'Αμερικανούς στό σύνολό τους. 'Η άμερικανική έμπειρία από τόν πόλεμο έχει έπιτρέψει νά άναπτυχθεί ή στάση πού συνοψίζεται στή φράση «αυτό δέν μπορεί νά συμβεί έδω». 'Ομως, έμεις στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες δέν άπέχουμε περισσότερο άπ' ό,τι οι Γερμανοί από τήν καταστροφή. 'Αν ύπάρξει πόλεμος, θά πεθάνουμε όλοι.

'Ολοι μας πρέπει νά σκεφτούμε άν ή καθημερινή μας δουλειά συμβάλλει στόν παραλογισμό τών όλο καί ισχυρότερων έξοπλισμών ή στίς γνήσιες δυνατότητες γιά ειρήνη. 'Ισως, χωρίς νά τό συνειδητοποιούν, πολλοί έπιστήμονες ή τεχνολόγοι βάζουν τό ταλέντο τους στήν ύπηρεσία του θανάτου παρά τής ζωής.

Σήμερα είναι πρακτικά βέβαιο ότι κάθε έπιστημονικό ή τεχνικό άποτέλεσμα θά ένσωματωθεί στά στρατιωτικά συστήματα. 'Υπ' αυτές τίς συνθήκες, οι έπιστήμονες καί οι τεχνικοί έχουν ευθύνη νά διερευνούν τίς τελικές χρήσεις του έργου τους. Πρέπει νά προσπαθούν νά μαθαίνουν γιά ποιούς σκοπούς θά χρησιμοποιηθεί. Θά ύπηρετήσουν αυτούς τούς σκοπούς άμεσα; Θά κατευθύνουν προσωπικά πυραύλους στός στόχους τους καί θά βλέπουν τούς ανθρώπους νά πεθαίνουν;

'Η τεχνολογία από μόνη της δέν είναι επιβλαβής

'Ο στρατός δέν είναι κακός καθ' έαυτόν ούτε από μόνος του. Ούτε ή τεχνολογία είναι

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΙ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΕΡΓΑ

του Τζόζεφ Βαϊζενμπάουμ

Κάθε φορά πού επισκέπτομαι τή Γερμανία, έντυπωσιάζομαι από τό θέαμα πού πρέπει τώρα πιά νά έχει γίνει ρουτίνα γιά τούς κατοίκους τής χώρας. 'Ορισμένες είσοδοι στους έθνικούς δρόμους καλύπτουν φρεάτια τά όποια πρόκειται μελλοντικά νά γεμίσουν μέ πυρηνικές νάρκες έδάφους σέ περίπτωση σοβιετικής επίθεσης. Κάθε Γερμανός πολίτης μένει κοντά σέ εγκαταστάσεις γιά τήν άποθήκευση πυρηνικών όπλων.

κακή έπειδή άπλώς τήν έχει έγκολληθεί ό στρατός. Βλέπουμε όμως ότι ό κόσμος μας, ειδικά τά πανεπιστήμια, οι έπιστημονικές καί τεχνολογικές εγκαταστάσεις, στρατιωτικοποιούνται συνεχώς. Πόλεμοι ξεσπούν σέ κάθε σχεδόν γωνιά τής Γής, έν μέρει γιά νά δοκιμαστούν τά όπλα ύψηλης τεχνολογίας τών «πιό προηγμένων» κρατών. 'Ισως περισσότερο από τούς μισούς έπιστήμονες καί μηχανικούς του κόσμου εργάζονται σέ στρατιωτικά ιδρύματα ή σέ ιδρύματα πού έπιδοτούνται από τό στρατό.

'Ο ήλεκτρονικός ύπολογιστής γεννήθηκε σέ καιρό πολέμου καί έχει από τότε τελειοποιηθεί γιά νά ίκανοποιησει, κατά μέγα μέρος, στρατιωτικές φιλοδοξίες. 'Οσοι μή στρατιωτικές χρήσεις καί άν έχει ό ύπολογιστής, οι κυριότερες εφαρμογές του είναι μηχανήματα πού προορίζονται νά σκοτώνουν ανθρώπους. Κανένα από τά όπλα συστήματα πού άπειλούν γεννοκτονίες καί τών όποιων ό σχεδιασμός, ή παραγωγή καί ή πώληση καταδικάζουν άναριθμητους λαούς σέ φτώχεια καί πείνα, δέν θά μπο-

ρούσε νά άναπτυχθεί χωρίς τή θερμή, άκόμη καί ένθουσιώδη συνεργασία τών έπιστημόνων τών ήλεκτρονικών ύπολογιστών καί τών τεχνικών. Χωρίς τή βοήθειά μας, ό άνταγωνισμός τών έξοπλισμών δέν θά προχωρούσε ούτε βήμα.

Τά σύγχρονα όπλα συστήματα βασίζονται πολύ στήν τεχνητή νοημοσύνη. Πολλά από τά τεχνικά θέματα καί προβλήματα τής τεχνητής νοημοσύνης διεγείρουν τή δημιουργικότητα τών ανθρώπων πού δουλεύουν στήν έπιστήμη τών ύπολογιστών. Στόχοι όπως ή δυνατότητα έννας ήλεκτρονικός ύπολογιστής νά βλέπει, νά σκέφτεται καί νά καταλαβαίνει τόν προφορικό λόγο προσφέρουν σχεδόν άκατανίκητους πειρασμούς σέ μερικούς από μäs, πού δέν έχουμε εγκαταλείψει άκόμη τίς παιδικές φαντασιώσεις μας καί θέλουμε νά διατηρούμε αυταπάτες παντοδυναμίας. 'Ο 'Εντουαρντ Φεγκενμπάουμ, καθηγητής τής έπιστήμης τών ύπολογιστών στό Πανεπιστήμιο Στάνφορντ καί ένθουσιώδης όπαδός τής τεχνητής νοημοσύνης, καυχείται ότι «τά λεγόμενα έξυπνα όπλα του 1982, παρ' όλα τά ύπερσύγχρονα ήλεκτρονικά τους, στήν πραγματικότητα δέν είναι παρά πολύπλοκα κουρδιστά παιχνίδια συγκρινόμενα μέ τά όπλα συστήματα πού θά είναι δυνατά σέ μιά δεκαετία άν συστήματα πληροφορικής μέ νοημοσύνη χρησιμοποιηθούν γιά τά άμυντικά προβλήματα τής δεκαετίας του 1990».

Τά έρευνητικά προγράμματα σ' αυτές τίς περιοχές χρηματοδοτούνται γενναία, συνήθως από τό στρατιωτικό κατεστημένο.

Στις 'Ηνωμένες Πολιτείες, ή Διεύθυνση 'Ανωτέρων 'Αμυντικών 'Ερευνητικών Προγραμμάτων (Defence Advanced Research Projects Agency) του υπουργείου 'Αμύνης διοικεί έρευνα και ανάπτυξη στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης μέσω του πενταετούς προγράμματος Στρατηγικής 'Υπολογιστικής Πρωτοβουλίας (Strategic Computing Initiative), που χρηματοδοτείται με 600 εκατομμύρια δολάρια. Μεταξύ των αποστολών του, το SCI χρεώνεται να αναπτύξει ένα «αυτόνομο όχημα εδάφους», ένα τεθωρακισμένο τάνκ-ρομπότ, στο οποίο ένα σύστημα τεχνητής νοημοσύνης θα παίρνει αποφάσεις τακτικού χαρακτήρα, και ένα «σύστημα διεύθυνσης μάχης» για αεροπλανοφόρο, στο οποίο ένα σύνολο συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης θα δίνει οδηγίες για μάχη.

Είναι πάρα πολύ έλκυστικό, και ειδικά στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης δελεαστικά απλό, να χαθείς ή να κρυφτείς στις λεπτομέρειες. Προβλήματα μπορεί να συγκαλυφθούν μέχρις ότου αναπαρασταθούν με παραμύθια που ακούγονται άνωδυνα και άθωα. Σκεφτείτε πώς χαρακτήρισε πρόσφατα στο M.I.T. την πρότασή του για διδακτορική διατριβή. Περιέγραψε ένα παιδί να κάθεται μπροστά σ' έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή, στην όθονή του οποίου μπορεί κανείς να δει μία άρκουδα και ένα γατάκι να παίζουν με μία μπάλα. Τό παιδί λέει στον υπολογιστή ότι η άρκουδα πρέπει να λέει «ευχαριστώ» όταν της δίνουν κάτι. Μετά τό παιδί λέει προφορικά στο γατάκι να δώσει την μπάλα στην άρκουδα. 'Η άρκουδα απαντάει δυνατά ευχαριστώντας.

Τεχνικά, ό σκοπός της δουλειάς του φοιτητή είναι να δημιουργήσει ένα σύστημα υπολογιστών που να μπορεί να καταλαβαίνει προφορικές οδηγίες και να τις μεταφράζει σ' ένα πρόγραμμα έσωματωμένο στη βασική υπολογιστική δομή του ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Ποιά όμως χρήση θα έχουν, μεταξύ των άλλων, τό αποτελέσματα του φοιτητή; 'Ίσως να ικανοποιήσουν ανάγκες των παιδιών. Θα έχουν όμως σίγουρα στρατιωτική εφαρμογή. 'Ένας πιλότος πολεμικού αεροπλάνου

θά μπορεί να δίνει οδηγίες σ' ένα σύστημα υπολογιστών για την καταστροφή μιάς φάλαγγας έχθρικών τάνκς μόλις αυτή έντοπιστεί. Αυτό τό «βοηθητικό σύστημα χειριστών αεροπλάνων» είναι τό τρίτο όπλικό σύστημα την ανάπτυξη του οποίου έχει χρεωθεί τό SCI.

'Η ψυχολογική απόσταση ανάμεσα στη σύλληψη του φοιτητή για τή δουλειά του και στη χρήση για τήν οποία προορίζεται τό σύστημα είναι άστρονομική. 'Αλλά κάποια μέρα ένας νέος άνθρωπος σάν τόν φοιτητή, με συγγενείς και φίλους, θά φλέγεται εξαιτίας κάποιου βλήματος που κατευθύνθηκε από τό σύστημα.

'Όλοι οι επαγγελματίες θά πρέπει επανειλημμένα να ρωτούν για τίς τελικές εφαρμογές της δουλειάς τους και να άναρωτιούνται άν είναι εύτρυχει ή ντρέπονται πού συμβάλλουν σέ τέτοιες χρήσεις.

Και πρέπει να πάσουν να έξωραίζουν τή γλώσσα τους και να σκέφτονται και να μιλούν άπλά για τή δουλειά τους. Θα πρέπει ν' άναγνωρίσουν, π.χ., ότι ή πρόοδος στο δράμα των υπολογιστών θά χρησιμοποιηθεί με άπόλυτη βεβαιότητα για να κατευθυνθούν πύραυλοι όπως οι Πέρσινγκ και Κρούζ με μεγαλύτερη άκρίβεια στο στόχο τους.

Μόνο ή βαθιά έσωτερικευμένη συνήθειά μας να μεταμφιέζουμε τή γλώσσα μäs επιτρέπει να μιλάμε για όπλα και συστήματα μεταφοράς όπλων, όταν στην πραγματικότητα έννοούμε άτομικές βόμβες και πυρηνικούς πυραύλους. Μηχανές μαζικής δολοφονίας πρέπει να λέμε, καθαρά και ξάστερα και χωρίς ύπεκφυγές. 'Όταν τό άναγνωρίσει κανείς αυτό, μπορεί μετά να δουλέψει σέ συστήματα πού κατευθύνουν μηχανές τέτοιου είδους σέ ζωντανές πολιτείες;

'Όμως οι επαγγελματίες των υπολογιστών βεβαιώνουν συχνά ότι ό ηλεκτρονικός υπολογιστής είναι μόνο ένα εργαλείο χωρίς ήθική αξία πού μπορεί να χρησιμοποιηθεί για καλό και για κακό. 'Υποστηρίζουν ότι οι επιστήμονες και οι τεχνικοί δέν πρέπει να θεωρούνται υπεύθυνοι για τήν τελική εφαρμογή της δουλειάς τους.

Τό έπιχείρημα αυτό εκδηλώνεται συγκεκριμένα στο

παγκοσμίου φήμης Draper Laboratory, τό όποίο άσχολείται σχεδόν άποκλειστικά με τήν καθοδήγηση πυραύλων και τήν ύποβρύχια ναυσιπλοία. Πολλοί επιστήμονες του έργαστηρίου λένε ότι τά συστήματα στά όποία δουλεύουν μπορούν να βοηθήσουν να πάνε οι άστροναύτες στο φεγγάρι και να γυρίσουν και συγχρόνως να έγγυηθούν ότι οι πύραυλοι πού στρέφονται έναντίον μιάς πόλης πράγματι θά τή χτυπήσουν άν έκτοξευθούν. Πώς λοιπόν μπορεί να θεωρηθούν υπεύθυνοι για τίς συνέπειες του έργου τους; Βασικά, ίσχυρίζονται, άδυνατούν να αλλάξουν τόν κόσμο.

Αυτή ή πεποίθηση είναι ίσως ή μαζικότερη πνευματική ασθένεια της έποχής μας. Είναι άυταπάτη τήν όποία επικαλούνται αυτοίκανοποιούμενοι ως έπιχείρημα για τή διατήρηση του status quo. 'Όμως, ή στάση «άν δέν τό κάνω έγώ, θά τό κάνει κάποιος άλλος», έλαφρώς μεταμφιεσμένη παραλλαγή της ίδιας πάθησης, δέν μπορεί να λειτουργήσει ως βάση ήθικής συμπεριφοράς, γιατί άλλως κάθε έγκλημα πού μπορεί κανείς να φανταστεί μπορεί να δικαιωθεί κατά τόν ίδιο τρόπο.

Λένε ότι άν δέν συμπεριφέρονται όλοι ήθικά, έπιχειρήματα σάν τά δικά μου είναι καταδικασμένα να είναι άναποτελεσματικά. Βέβαια, ή άποτελεσματικότητα έχει διαβαθμίσεις. Είμαι πεισμένος ότι έχω κάποια επίδραση όταν μιλάω στους ανθρώπους γι' αυτό τό θέμα άπλά και άμεσα. Αυτός είναι ένας σεμνός στόχος. Θέλω έπίσης να έχω στόχους όπως ν' άπαλλαγεί ό κόσμος από τίς πυρηνικές μηχανές μαζικής δολοφονίας. Θέλω να σκέφτομαι πώς θά επαναδιευθετηθεί ό κόσμος έτσι ώστε ή εύρωστία των χωρών να μη βασίζεται στην ικανότητά τους να καταστρέφουν τούς γείτονές τους αλλά στην ανάπτυξη της ήθικής και οικονομικής βάσης, ώστε οι πολίτες να ζούν με αξιοπρέπεια. 'Έχει ειπωθεί επανειλημμένα ότι άν εφαρμόσουμε τήν τεχνολογία —ειδικά τήν τεχνολογία των υπολογιστών και της πληροφορικής— με σοφία, σέ έκαστό χρόνο κάθε άνθρωπος θά έχει όλα τά άπαραίτητα για μιά αξιοπρεπή ζωή. Αυτός όμως ό στόχος έχει πολύ λι-

γότερο να κάνει με τήν τεχνολογική πρόοδο και πολύ περισσότερο με τήν πολιτική βούληση.

Προσωπική εϋθύνη

Πολλοί άνθρωποι ρωτούν τί θά γίνονταν άν πολλοί επιστήμονες στις 'Ηνωμένες Πολιτείες άκολουθούσαν τή συμβουλή μου, ένδιαφέρονταν για τήν τελική χρήση της δουλειάς τους και αποφάσιζαν ότι δέν μπορούν να συμβάλουν σ' αυτή με ήσυχη τή συνείδησή τους.

Οι έπικριτές μου έπισημαίνουν ότι άλλου οι επιστήμονες μπορεί να μην έχουν τήν έλευθερία να κάνουν τέτοιες έπιλογές. 'Η άπάντησή μου είναι ότι οι άνθρωποι είναι πρώτ' άπ' όλα υπεύθυνοι για τίς δικές τους πράξεις. 'Επιπλέον, πιστεύω ότι τέτοιες αποφάσεις μπορούν να αλλάξουν τό ήθος και τό κλίμα στον κόσμο να άμβλύνουν δραματικά τή σημερινή άτμόσφαιρα άντιπαράθεσης.

'Ο 'Ελάι Βίτζελ, πού τιμήθηκε με τό βραβείο Ειρήνης τό 1986, είπε κάποτε: «Πρέπει να πιστεύουμε ότι τό άδύνατο είναι δυνατό». Αυτό τό καταλαβαίνω με δύο τρόπους. Μπορεί να σημαίνει ότι «άδύνατα» φρικτά πράγματα, όπως τό 'Όλοκαύτωμα, μπορεί να γίνουν πραγματικότητα. Μπορεί έπίσης να σημαίνει ότι ό «άδύνατος» στόχος της άπαλλαγής του κόσμου από τά πυρηνικά όπλα μπορεί να έπιτευχθεί. Στο κάτω κάτω, μόλις 150 χρόνια πριν φαινόταν άδύνατο να καταργηθεί ή δουλία στις 'Ηνωμένες Πολιτείες. 'Όλη ή οικονομία του Νότου είχε χτιστεί πάνω στη δουλειά. Παρ' όλ' αυτά, τό άδύνατο συνέβη.

'Η παγκόσμια ειρήνη είναι δυνατή, όσο είναι δυνατόν να καταστραφεί και τό ανθρώπινο γένος. Κανείς μας δέν μπορεί να έπιτύχει τό ένα ή να άποτρέψει τό άλλο μόνος. 'Αλλά και ό καθένας μας πρέπει να πιστέψει ότι «αυτό δέν μπορεί να γίνει χωρίς έμένα».

* 'Ο Τζόζεφ Βαϊζενμπάουμ είναι καθηγητής της έπιστήμης των υπολογιστών στο Πανεπιστήμιο M.I.T. Τό άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Technology Review* τόν 'Ιανουάριο του 1987.

ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ – ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Βάσια Καρκαγιάννη-Καραμπελιά

Έδω και δέκα χρόνια, ο Νίκος Πουλαντζάς, σε μια σειρά από τέσσερα άρθρα του στα *Νέα* (4, 5, 6 και 7 Απριλίου 1976), υπό τον τίτλο «Κατεστημένος και λαϊκός πολιτισμός», καθόριζε ως εξής τη σχέση διανοουμένων και αστικής τάξης:

«Πρόκειται για μία καθαρά υπαλληλική και έγχειρηματική σχέση: οι διανοούμενοι αυτοί, στή μεγάλη πλειοψηφία τους, όχι μόνο δέν κατορθώνουν, όπως άλλου, νά λειτουργήσουν μέ μία σχετική αυτονομία άπέναντι στήν αστική τάξη και νά τή διαφωτίσουν, έτσι, όσον άφορᾶ τά ίδια της τά μακροχρόνια ιδεολογικά πολιτικά συμφέροντα, αλλά περιορίζονται στόν καθόλου κολακευτικό ρόλο τών αλόκολάκων της, μόνιμοι έπικυψίες άπέναντι στά όφίτσια πού τούς διανέμει μέ άπλοχεριά [ύπογράμμισή δική μου]. Όφίτσια αλλά όχι και έκτίμηση: ή ελληνική αστική τάξη είναι ίσως μοναδική για τόν κοινωνικό έξοστρακισμό στόν όποιο βάσταζε τούς ίδιους τούς διανοουμένους της.

Αυτά έχουν άκόμη έπιπτώσεις στή σχέση τών διανοουμένων αυτών μέ τήν πολιτική: διαπιστώνουμε σ' αυτούς ταυτόχρονα μία δουλοπρεπή καθυπόταξη σέ κάθε μορφής έπίσημη έξουσία [ύπογράμμισή δική μου] (παράδειγμα ή πρόσφατη στάση τής μεγάλης πλειοψηφίας τού καθηγητικού, άκαδημαϊκού και άλλου κατεστημένου άπέναντι στή δικτατορία) και έναν πολιτικό εύνοχισμό, δηλαδή

**Έάν θέλουμε
νά καταπολεμήσουμε τήν
ιδέα τού πραξικοπήματος,
πρέπει νά διδάξουμε
τήν επανάσταση**

Μπέρτολτ Μπρέχτ!

τήν άποψη ότι ή έπιστήμη, ή τέχνη, ό πολιτισμός δέν μπορούν παρά νά είναι μακριά κι άνώτερα από τήν πολιτική. Στάση πού, στήν καλύτερη τών περιπτώσεων, χαρακτηρίζει τή μεγάλη πλειοψηφία αυτών τών διανοουμένων από τή μεταξική δικτατορία στήν έθνική αντίσταση και μετέπειτα, στά χρόνια τού έμφύλιου διχασμού (...).

Ήμασταν άκόμη πολύ κοντά στήν πτώση τής χούντας. Ό κρατικός μηχανισμός, μετά τήν άποκατάσταση τής δημοκρατίας, βρισκόταν υπό τήν κυριαρχία τής «φωτισμένης» (ύστερα από τή γαλλική έξορία τού ήγέτη της)

καραμανλικής Δεξιᾶς, και τά κόμματα τής Άριστερᾶς έδιναν μάχη σέ όλα τά επίπεδα — μέ μεγαλύτερη ή μικρότερη έπιτυχία, ειλικρίνεια ή συνέπεια— ένάντια στούς ιδεολογικούς μηχανισμούς τής άρχουσας τάξης. Ή αντίπαράθεση «κατεστημένου» και «λαϊκού» πολιτισμού έδινε κι έπαιρνε και τό πρόβλημα τής «έλληνικότητας» ή μή τής σύγχρονης πολιτισμικής παραγωγής βρισκόταν στό κέντρο τών συζητήσεων. Μέσα σ' αυτά τά πλαίσια, ό Νίκος Πουλαντζάς έπείσμαινε, στά άρθρα του, τίς δυνατότητες πού είχαν άνοιχτεί μέ τήν πτώση τής δικτατορίας, αλλά και τούς κινδύνους έγκλεισμού, για τήν ελληνική διάνοηση, σέ άποστεωμένο δογματισμό ή σέ άνεξέλεγκτη «δημαγωγία» και «λαολατρία». Στό κομμάτι που παραθέσαμε, έξάλλου, ή κριτική του για τούς Έλληνες διανοουμένους είναι καταλυτική. Ή προβολή τών λόγων του στό σημερινό χώρο και χρόνο κάνει δραματικά τά στοιχεία αυτοκριτικής που περιείχαν, και ή κατοπινή αυτοκτονία του παίρνει χαρακτήρα καταγγελίας άπ' τήν όποία μπορούν νά αισθανθοϋν ότι θίγονται, περισσότερο ή λιγότερο, πολλοί άπ' αυτούς πού περιφέρονταν γύρω του εκείνη τήν εποχή (κι είχαν λίγο πολύ έπαφεληθεί τής έντονης παρουσίας του στά πανεπιστημιακά ή πολιτιστικά γαλλικά πράγματα), σήμερα δέ βρίσκονται νά κατέχουν όχι όλίγα, αλλά τά όφίτσια στά όποια άνιφερόταν.

Τότε, ωστόσο, κι αν ακόμη υπήρχαν πολλά διάχυτα στοιχεία τά όποια προδιέγραφαν τά μέλλοντα, και άφθονες έσωτερικές κρίσεις ή αντίθεσεις, ή ελληνική διανόηση —πού στή μεγάλη της πλειονότητα λειτουργούσε υπό τήν άμεση ή έμμεση επίδραση τών άριστερών κομμάτων (ΚΚΕ, ΚΚΕ έσωτ., ΠΑΣΟΚ)— βρισκόταν σέ αναβρασμό: προγραμματίζε, όραματιζόταν, πολεμούσε νά επιβάλει τίς θέσεις της και γιά τήν κατάληψη τής έξουσίας: ύποσχόταν τήν κατάλυση τών καταπιεστικών μηχανισμών και του σκοταδισμού· σχεδίαζε νέους τρόπους εκπαίδευσης και γενικά διάδοσης τής γνώσης· κατήγγελλε τούς ιμπεριαλισμούς και τά μονοπώλια (οικονομικά, πολιτιστικά) καθώς και τήν έμπορευματοποίηση του πνεύματος: υπεράσπιζε τίς πολύμορφες ανθρώπινες συναλλαγές και τόν διεθνιστικό διάλογο· πειραματιζόταν· άμφισβητούσε· δημιουργούσε, άκόμη...

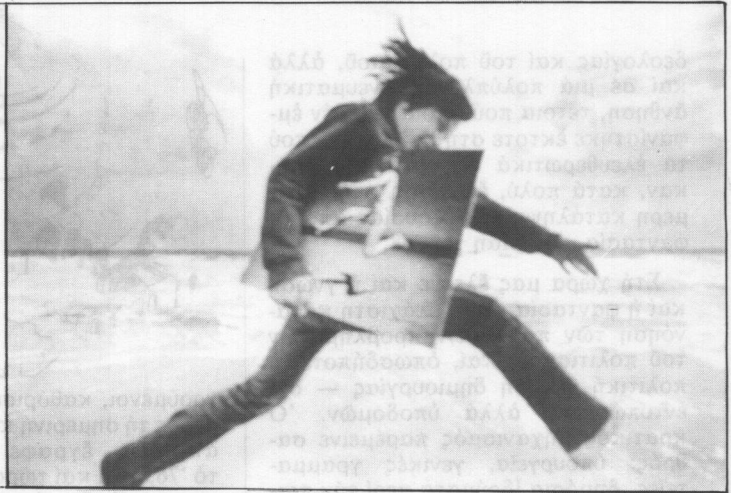
Σήμερα, πέντε χρόνια μετά τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ στήν έξουσία και καθώς ή χώρα βυθίζεται όλοένα και πιό σταθερά στό τέλμα ενός γενικευμένου πολιτισμικού κενού και μιάς άνευ προηγουμένου *ιδεολογικής κρίσης* (τήν πιστοποιήσαν οί τελευταίες δημοτικές εκλογές), ό άπολογισμός είναι άναγκαίος: οί άναμενόμενες αλλαγές δέν έγιναν. Παρ' όλες τίς —κάποτε σημαντικές— μεταρρυθμίσεις: τήν κατάργηση τής άστυνομοκρατίας και του φακελώματος· τά κάποια βήματα στήν παιδεία· τίς προσπάθειες άποκέντρωσης· παρά, έπίσης, τίς κάποιες διαφορετικές παρουσίες άτόμων σέ ύπουργεία, γενικές γραμματείες ή στή βάση του κόμματος,² Τό κύριο σώμα τής συντήρησης, έδραιωμένο άπ' τόν μακρόχρονο σκοταδισμό και τήν καταπίεση, δέν μετακινήθηκε —άλλαξε άπλώς φορά. 'Η «άλλαγή» έγινε αισθητή στόν πολύ κόσμο σάν αλλαγή φρουράς (άλλαξε ό Μανολιάς κι έβαλε τά ρούχα του άλλιώς, κατά τό λαϊκόν). 'Αντί γιά τήν προβλεπόμενη άξιοκρατία, ή τάξη τών πασοκικών ανθρώπων και τών συνοδοιπόρων της επιδόθηκε σέ ένα τρελό κινήρι θέσεων και όφισίων, κατά τή διάρκεια του όποιου οί πραγματικοί στόχοι τής αλλαγής ξεχάστηκαν στό δρόμο. 'Η ταξική σύνθεση τής έξουσίας και του κράτους έμεινε άκλόνητη. 'Η γραφειοκρατία συνεχίστηκε και μάλιστα διογκώθηκε. Στυγνός καριερισμός, άριβισμός, τεχνοκρατισμός και πολιτικός ταρτουφισμός κυριάρχησαν σέ όλα τά επίπεδα. Τό ήθος τής έξουσίας (ή ή άρετή, όπως προτιμούν νά λένε μερικοί) φθάρθηκε άνεπανόρθωτα και φάνηκε τό πραγματικό της πρόσωπο: αυτό μιάς άρχουσας τάξης πού μόνη της, πλέον, έγνοια μοιάζει όχι ή έλάτωση —άν όχι κατάργηση— τών ταξικών διαφορών και τής κοινωνικής άδικίας· όχι ή άπελευθέρωση, ή επα-

νάσταση τών συνειδήσεων του συνόλου τών κοινωνικών τάξεων και ή βελτίωση τών έξαχρειωμένων ανθρώπινων σχέσεων και τής ποιότητας τής ζωής· όχι ή καλλιέργεια και ή δημιουργικότητα αλλά ή διατήρηση τών ταξικών προνομίων και ή παγίωση τής κυριαρχίας τών ώριμων ή δψιμων «σοσιαλιστών» του ΠΑΣΟΚ και τών έλίτ πού νέμονται τήν έξουσία. Μέ αποτέλεσμα νά βρισκόμαστε σήμερα έναντι μιάς άδυναμίας άναπαραγωγής ιδεολογίας και συνακόλουθα ενός τεράστιου ιδεολογικού κενού πού άφορ ά μεγάλα στρώματα τής νεοελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα τής νεολαίας. Καθώς δέ είναι άποδεδειγμένο ότι κανείς δέν μπορεί νά ζήσει χωρίς ιδεολογία —ή *ιδεολογία άπεχθάνεται τό κενό*—, κάποια άλλα πράγματα ήρθαν νά καλύψουν αυτό τό χώρο: ή καλλιέργεια τής βίας και τής επιθετικότητας — και όχι μόνο στά γήπεδα· τά ναρκωτικά· τά διάφορα νεοορθόδοξα ή ορθοδοξομαρξιστικά κινήματα και γενικά ή αύξηση τής θρησκευτικότητας· ό έλληνοκεντρισμός, λαϊκισμός και τά λοιπά· κι ως τό «ήπιον» κλίμα του μητσοτακικού νεοεθνισμού πού μπορεί, εν καιρῶ, νά άπορροφήσει όλα τά προηγούμενα...

'Εφόσον, βέβαια, τίποτε δέν συμβεί πού νά ανακόψει τή σημερινή πορεία...

***

'Ενδεικτική τών προθέσεων —άλλά και τής σύνθεσης τής έξουσίας³— υπήρξε άσφαλώς ή *άδυναμία νά κατανοήσει και νά χρησιμοποιήσει τό πολιτισμικό όπλο* ως μοχλό τής δημοκρατικής συναίνεσης στήν αλλαγή. Και νά προβεί στή χάραξη *συγκεκριμένης πολιτιστικής πολιτικής* σέ κυβερνητικό επίπεδο, πού νά άγκαλιάζει όλους τούς τομείς τής πνευματικής έκφρασης και όλα τά μέσα διάδοσης τής γνώσης και του πνευματικού πολιτισμού. Πολιτικής πού νά μήν περιορί-

ζεται στά επίπεδα κάποιων δηλώσεων χωρίς συνέχεια του πρωθυπουργού ή τών ύπουργών Πολιτισμού,³ Παιδείας, Νέας Γενιάς και τά λοιπά, ούτε (μόνο) σέ θεαματικά και παροδικά έργα του τύπου Εύρωπάλια, Φεστιβάλ, Πολιτιστικές 'Αθήνες, Πανελλήνιες εκθέσεις και άλλα τέτοια (στό έξωτερικό και έσωτερικό τής χώρας), στά όποια μäs συνήθισαν ως σήμερα· αλλά νά υλοποιείται σέ μιά σειρά *προγραμματισμών* και *πραγματώσεων* σέ έθνικό επίπεδο· και νά έχει τή δυνατότητα νά κινητοποιήσει μέ βάση τούς στόχους της όλο τό κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, προκειμένου νά επιχειρήσει τίς ούσιαστικές δομικές πολιτισμικές αλλαγές πού χρειάζονται ό τόπος ως άπόλυτη προϋπόθεση κάθε μακροπρόθεσμης κοινωνικής αλλαγής.

'Ο Μαρλώ, στή Γαλλία τών χρόνων '60-'70, είχε καταλάβει τό ρόλο πού ή «θρησκεία τής κουλτούρας» μπορούσε νά παίξει σέ στιγμές γενικευμένης ιδεολογικής κρίσης, όπου ή πάλη τών τάξεων και ή γενική «κρίση πολιτισμού» όδηγοΰσαν σέ άποσύνθεση. Είχε κατανοήσει ότι ή κουλτούρα ήταν τό πιό ύπουλο όπλο γιά τήν ένταξη στό σύστημα, ένα είδος «κοινωνικού σπιτώματος» πολύ πιό άποτελεσματικού άπό τά σχολεία, χωρίς έμφανή στοιχεία έπιβολής. 'Αποτέλεσμα υπήρξε ή όργάνωση ενός άπέραντου πολιτισμικού συστήματος (Maisons de la culture) πού άπευθυνόταν σέ όλα τά άτομα —παιδιά, ενήλικους, γέρους— και ξεχειλίσει έξυπνάδα, γνώση, φαντασία και ευαισθησία. Γι' αυτό άκριβώς αντιμετώπιστηκε από πολλούς διανοούμενους σάν ένα άπό τά πιό έπιφοβα μέσα έπιβολής ιδεολογίας,⁴ ένα είδος «όπίου του λαού». Είχαν μερικώς δίκιο. 'Η άλήθεια όμως είναι, έπίσης, ότι λόγω άκριβώς του τρόπου λειτουργίας τους και τών ειδικών χαρακτηριστικών τους, τά «Σπίτια του πολιτισμού» συνέτειναν (σέ συνδυασμό μέ τό εκπαιδευτικό σύστημα) όχι μόνο στήν άναπαραγωγή τής (άρχουσας) ι-

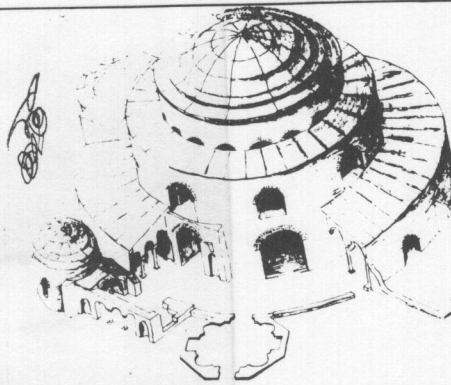

δεολογίας και του πολιτισμού, αλλά και σε μία πολύπλευρη πνευματική άνθηση, τέτοια που δμοία της δέν εμφανίστηκε έκτοτε στη Γαλλία και που τή έλευθερωτικά στοιχεία της βρήκαν, κατά πολύ, έκφραση στην έφήμερη κατάληψη τής εξουσίας από τή φαντασία, τόν Μάη του '68.

Στή χώρα μας έλειψε και ή γνώση και ή φαντασία και ή ελάχιστη κατανόηση τών πολυειδών προβλημάτων του πολιτισμού· και, όπωσδήποτε, ή πολιτική θέληση δημιουργίας — όχι έντυπώσεων, αλλά ύποδομών. Ο κρατικός μηχανισμός παρέμεινε σαθρός: ύπουργεία, γενικές γραμματείες, δημόσια ιδρύματα περί τήν παιδεία και τή πολιτισμικά (μουσειά, βιβλιοθήκες κ.λπ...) είναι ακόμη επανδρωμένα (έκτός όλίγων εξαιρέσεων) από ανθρώπους άσχετους μέ τή πράγματα του πνεύματος και τής παιδείας, τής τέχνης και του λόγου, έτσι ώστε και οι ελάχιστες σωστές προσπάθειες νά εξαφανίζονται ή νά γελοιοποιούνται, υπό τή βάρος τής συντήρησης, τής ποπουλιστικής δημοκτοίας, τής μικρομεσαίας (διάβαζε: μικροαστικής) τεμπελιάς και τής περιρρέουσας ήμισθάειας. Έλλειψει ουσιαστικής (κριτικής, ιστορικής) έπαφής μέ τή δημιουργία τής —εγχώριας όσο και παγκόσμιας— κουλτούρας, έλληνοκεντρισμοί, λαϊκισμοί, ξενοφοβίες, αντίανανεωτισμοί και άλλα τέτοια, βρίσκουν πρόσφορο έδαφος νά άνθουν και νά αυξάνουν (παρ' όλες τής παλαιότερες δηλώσεις του πρωθυπουργού γιά τή «ξεπεράσμά» τους ή τής θέσεις τής ύπουργού Πολιτισμού ύπέρ τών ανανεωτικών ρευμάτων). Όπως, αντίστοιχα, και τή ίδιο ακριτα, περνούν νεόκοπα κινήματα μοντερνιστικά, τρανσβαγκουάρντες, νεοεξπρεσιονισμοί, μεταμοντερνισμοί κ.ά.

Έκείνο που κυρίως αδέανει, πάντως, υπό τής ύπάρχουσες συνθήκες, είναι ή απόσταση ανάμεσα σε μία περιορισμένη κοινωνική άριστοκρατία (των μεγαλοπόλεων βασικά) που απολαμβάνει τή ελάχιστη (καλά ή κακά) θεάματα, φεστιβάλ, εκθέσεις, όμιλίες κ.λπ., και τή εκατομύρια τών άλλων κοινωνικών τάξεων, έξουθενωμένων από τής άφώρητες συνθήκες ζωής και έργασίας (κυρίως στην πολυθόρυβη, τερατική Αθήνα όπου θή χει σύντομα συγκεντρωθεί τή μισό του έλληνικού πληθυσμού): μεθυσμένων από τηλεοπτικά ήλιθοποιητικά προγράμματα· καταδικασμένων στην άποστασιοποίηση και στο πνευματικό χάος. Όπως αδέανει, επίσης, ή απόσταση ανάμεσα σε μία μειονότητα «ειδικών» που κρατούν τή μονοπόλιο τής «δημιουργίας» και στους άπλους «δέκτες» τών έργων τέχνης και λόγου.

Γιά τή άραπάνω δέν φταίει μόνον ή κυβέρνηση. Ο ρόλος που έπαιξαν, αυτά τή τελευταία πέντε χρόνια, οι δια-

νοούμενοι, καθόρισε επίσης κατά ένα μέρος τή σημερινή κατάσταση. Όπως ακριβώς έγραφε ό Πουλαντζάς τή '76, έτσι και τώρα ή ελληνική μεταποσοκική διάνοχη δέν κατόρθωσε —στη μεγάλη της πλειονότητα— νά λειτουργήσει μέ κάποια άυτονομία άπέναντι στην νέα άρχουσα τάξη, αλλά περιορίστηκε στο ρόλο του αύλοκόλακα και του έπικυψία. Ο κριτικός λόγος τόν όποιο όφειλε από νωρίς νά αναπτύξει· ή συμβολή της στην διαφώτιση τών συνειδήσεων όλων τών κοινωνικών τάξεων, ιδιαίτερα δέ τών πιο χαμηλών —είτε διά τών μέσων μαζικής πληροφόρησης είτε διά τής διδασκαλίας στα εκπαιδευτικά ιδρύματα τής χώρας— άπλούστατα δέν λειτουργησαν. Μερικών, μάλιστα, τή επαναστατικά όράματα γιά μία έλευθερωτική πολιτισμική ανάπτυξη ξεφούσκωσαν μέ καταπληχτική εύκολία ένώνπιον κάποιων ψυχίων (συχνά) έξουσίας. Κατέστησαν μ' αυτόν τόν τρόπο τούς έαυτούς τους συνυπεύθυνους τών κυβερνητικών όλισθημάτων και του σημερινού γενικού ξεπεσμού.

***

Είναι, όστόσο, ακόμα καιρός —γιά όσους συνεχίζουν νά δραματίζονται— νά βγάλουμε τόν κριτικό λόγο από τή παιχνιδι όπου τόν περιόρισαν οι σχέσεις έξουσίας, και νά επαναπροσδιορίσουμε τή ρόλο του στην πολιτική του διάσταση. Στόν πολιτισμικό χώρο, που είναι ό δικός μας, αυτή ή κριτική, άποκαθιστώντας τή φαινόμενα τής τέχνης, του πολιτισμού (του παρελθόντος, όσο και του παρόντος) στο χρόνο και στις ιστορικές συνθήκες δημιουργίας του, θή προβάλλει τήν κίνηση και τήν άλλαγή που κρύβουν μέσα τους (κάθε άλλαγή στο παρελθόν σημαίνει δυνατή άλλαγή στο παρόν). Άποκαλύπτοντας τήν άρνητική τους διάσταση και βοηθώντας στην συνειδητοποίηση του —όχι διακοσμητικού ούτε άπλως «διασκεδαστικού»,⁵ αλλά— δυναμικού χαρακτήρα τους, αυτή ή κριτική θή άποκαλύπτει παράλληλα τής πολλαπλές προσκλήσεις στην φαντασία, στην δημιουργικότητα και στην εύχαρίστηση που περικλείουν· στην γνώση του πολιτισμικού γίγνεσθαι. Άς μήν ξεχνούμε: δέν ύπάρχει ουσιαστική άμφισβήτηση/έπανά-

σταση τής γνώσης που νά μήν περνάει μέσα από τή γνώση (άπαλλαγμένη άπ' τής σκοταδιστικές άστικές σκουριές). Η κριτική, στον εκπαιδευτικό της ρόλο, νά συμβάλλει στο άνοιγμα συνθηκών διαλόγου, ιστορικής συνειδητοποίησης· ως συντελεστής άποηλιθοποίησης· χρησιμοποώντας, γιά τή γνώση του παρελθόντος, τή ζωντανό καμίνι τής σύγχρονης πραγματικότητας, προκαλεί τήν ανακάλυψη τών δυνατοτήτων μεταλλαγής τής παρούσας ιστορικής στιγμής, επέμβασης πάνω στο έδω και στο τώρα, άναζήτησης άλλων τρόπων ζωής, εύτυχίας, δημιουργίας. Ο στόχος εκεί είναι: γνώση, δημιουργικότητα, εύτυχία. Αυτά θή μās οδηγήσουν σε μορφές ειρηνικής ζωής που δέν θή φοβούνται τήν έλευση χιταερίσκων, σταλινίσκων, κοινών Παττακών ή άλλων έξουσιαστών και δικτατόρων.

1. Sur le réalisme, II, L' Arche, Παρίσι 1970, σελ. 79.

2. Πρβλ. παρεμβάσεις στην τελευταία σύνοδο τών μελών τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, Έλευθεροτυπία, 15.12.86, σελ. 4-5· καθώς και τή «Στροφή πρής τήν κοινωνία» του Γ. Α. Παπανδρέου, Βήμα, 2.11.86, σελ. 26.

3. Ο κοντόφθαλμος οικονομισμός και τεχνοκρατισμός που χαρακτηρίζει τή συντριπτική πλειονότητα τών μελών της, ή άεμπιστική έλλειψη άνθρωπιστικών γνώσεων και έν γένει κουλτούρας, δέν θή μπορούσαν νά δώσουν διαφορετικά άποτελέσματα ακόμη κι άν δέν έλειπαν οι καλές προθέσεις.

4. Ο J. Dubuffet, π.χ., στο (θαυμάσιο) λιβελογράφημά του *Asphyxiant culture* (J.J. Pauvert, 1968), έχει τήν τάση νά καταργεί τελείως τή διάκριση ανάμεσα σε κρατικό καταπεσοκικό μηχανισμό και κρατικό ιδεολογικό μηχανισμό: «Στό κράτος, δέν άναγνωρίζω παρά ένα πρόσωπο: τή πρόσωπο τής άστυνομίας. Όλα τή τμήματα τών ύπουργείων έχουν στα μάτια μου αυτό τή μοναδικό πρόσωπο και δέν μπορώ νά φανταστώ τή ύπουργείο Πολιτισμού παρά ως τήν άστυνομία τής κουλτούρας, μέ τόν διευθυντή άστυγομίας και τούς άστυνόμους του. Πρόσωπο που γιά μένα είναι έξαιρετικά έχθρικό και άπεχθές» (σελ. 15). Όλα αυτά δέν τόν έμπόδισαν, πρέπει νά πούμε, νά έχει έπαφής και συνεργασία μέ τή έπίσημο καλλιτεχνικό κατεστημένο...

5. Τά «ρόκ» και ή «μόδα», που τόςος λόγος έγινε γι' αυτά στην Μπιενάλε Νέων τής Μεσογείου, στην Θεσσαλονίκη (attapre nigaud τή λένε στην Γαλλία: παγίδες ήλιθίων — και τή δτι τράβηξαν χιλιάδες νέους πρέπει άσφαλώς νά μās προβληματίσει, αλλά όχι νά μās παρασύρει) δέν είναι κουλτούρα, είναι άπλως διασκεδάση (διάβαζε: έκτόνωση), κάτι σαν τή ποδόσφαιρο τής τέχνης. Όυτε άναστέλλουν τήν είσοδο τής «άμερικανοκρατίας» όπως πρόσβει ή κ. Μερκούρη στην *Libération* (βλ. «La foire belle Héllène» = Τή πανηγύρι όραία Έλένη, 28.11.86) άναφερόμενη στις έκδηλώσεις τής Μπιενάλε. Μάλλον τή αντίθετο.

Ἡ ἀνανέωση ἢ «ΝΕΑ» καί οἱ μάζες

τοῦ Κώστα Γαβρόγλου

Στίς 26 Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στό Πολυτεχνεῖο μέ θέμα «Ἡ πολιτική συγκυρία καί ἡ ἀπάντηση τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης» πού ὀργάνωσαν καλλιτέχνες καί ἐπιστήμονες τοῦ ΚΚΕ ἑσωτερικοῦ. Στή συγκέντρωση αὐτή μίλησαν ἡ Χρῦσα Προκοπάκη, ὁ Γιώργος Πάσχος καί ὁ Κώστας Γαβρόγλου. Παρακάτω δημοσιεύουμε μέγαρα ἀποσπάσματα ἀπό τίς ὁμιλίες τοῦ Κώστα Γαβρόγλου καί τοῦ Γιώργου Πάσχου.

Ἡ Ἀριστερά καί τό ΠΑΣΟΚ

Σήμερα δέν εἶναι δυνατό νά ἀναλωνεῖται ἡ Ἀριστερά σέ μιά προσπάθεια νά πείσει τόν κόσμο ὅτι πρέπει νά αισθάνεται ἀπατημένος ἐπειδή τόν ξεγέλασε τό ΠΑΣΟΚ, ὑπονοώντας ἔτσι ὅτι τό καλό ΠΑΣΟΚ τοῦ 1981 ἔγινε στό μεταξὺ κακό. Ἡ ἐρμηνεία βέβαια τῆς πολιτικῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐξαρτᾶται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά τό ἐντάξουμε στό δικομματικό πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης πού θέλουν νά καθιερώσουν στήν Ἑλλάδα οἱ κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις. Καί τό ΠΑΣΟΚ ἀπό τό 1974 μπόρεσε καί ἔπαισε τίς κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις ὅτι μπορεῖ νά εἶναι ἕνας φερέγγυος ἐταῖρος στό συγκεκριμένο σύστημα διακυβέρνησης. Ἡ ἐγγύηση πού ἔδωσε τό ΠΑΣΟΚ καί πρὸς τίς κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις ἀλλά καί πρὸς τοὺς ξένους παράγοντες, ἦταν καί παραμένει ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογικοπολιτικὴ δομὴ του, πρόσφορη γιὰ τόν ἐγκλωβισμό τῆς κοινωνικῆς Ἀριστερᾶς στοὺς κόλπους του, γιὰ τὴν πολιτικὴ περιθωριοποίηση τῶν κομμουνιστῶν τῆς Ἀριστερᾶς καί τὴν ἰδεολογικὴ συγκάλυψη τῶν προβλημάτων. Δεδομένο, λοιπόν, ὅτι ὑπάρχουν ἀριστερές δυνάμεις πού στήριξαν καί στηρίζουν τό ΠΑΣΟΚ. Αὐτὴ όμως ἡ κοινότητα διαπίστωση σίγουρα δέν μεταμορφώνει τό ΠΑΣΟΚ σέ ἀριστερό κόμμα. Ἐτσι, τό μεγάλο ἐρώτημα πού παραμένει, εἶναι με ποιές διαδικασίες θά ἀπεγκλωβιστοῦν οἱ λαϊκές δυνάμεις πού τό ἀκολουθοῦν. Στό θέμα αὐτό ἔχουμε ἀπό καιρό ἀπαντήσει: μόνο μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τους στοὺς κοινωνικούς ἀγῶνες θά μπορέσουν νά συνειδητοποιήσουν ὅτι αὐτὸ πού εἶναι κοινωνικά δέν ἐκφράζεται πολιτικά ἀπὸ τό ΠΑΣΟΚ. Ἡ ἀλλαγὴ συνείδησης εἶναι μιά σύνθετη κοινωνικὴ διεργασία καί σίγουρα δέν ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὰ μταλκόνια.

Ἐπὶ τοῦ ἔργου ὑπάρχουν ἀριστεροὶ πού νομίζουν ὅτι ἂν οἱ ἴδιοι διεκδικήσουν τὴν πραγματικὴ ἀλλαγὴ, ἂν οἱ ἴδιοι διεκδικήσουν τὴ διακήρυξη τῆς 3ης τοῦ Σεπτεμβρίου, ἂν οἱ ἴδιοι φτιάξουν ἕνα ἀριστερό ΠΑΣΟΚ, τότε θά κερδηθοῦν οἱ ἀριστερές δυνάμεις.

Τό ΠΑΣΟΚ δημιούργησε βαθμιαῖα ἕνα ἐξαιρετικὰ σύνθετο ἰδεολογικό καί πολιτικό πλαίσιο στό ὁποῖο δέν μποροῦσε νά ἀντισταθεῖ ἡ Ἀριστερά μέ

οὐσιαστικό τρόπο. Χρησιμοποιώντας κατ' ἀρχὴν τὸν μαμπούλα τῆς Δεξιᾶς ἐνίσχυσε τὰ διλήμματα, τό δίπολο Δεξιά-δημοκρατικὲς δυνάμεις καί ἀνέδειξε τὸν ἑαυτὸ του ἐκπρόσωπο των δευτέρων. Στὴ συνέχεια, καί σάν ἀντίβαρο στίς ταξικὲς ἐπιλογές τῆς Ἀριστερᾶς, οἰκοδόμησε τὴ λογικὴ τῶν μὴ προνομιούχων. Τὴ λογικὴ αὐτὴ τὴν κατήγγειλε μὲν ἡ Ἀριστερά, δέν μπόρεσαν όμως νά τῆς ἀντισταθεῖν οἱ ἀριστεροί. Στὴ συνέχεια ἐπιδόθηκε σέ μιά ἐκστρατεία ἐκφυλισμοῦ ἐννοιῶν καί λειτουργιῶν γιὰ τίς ὁποῖες ἡ Ἀριστερά ἀγωνιζόταν ἀπὸ καιροῦ.

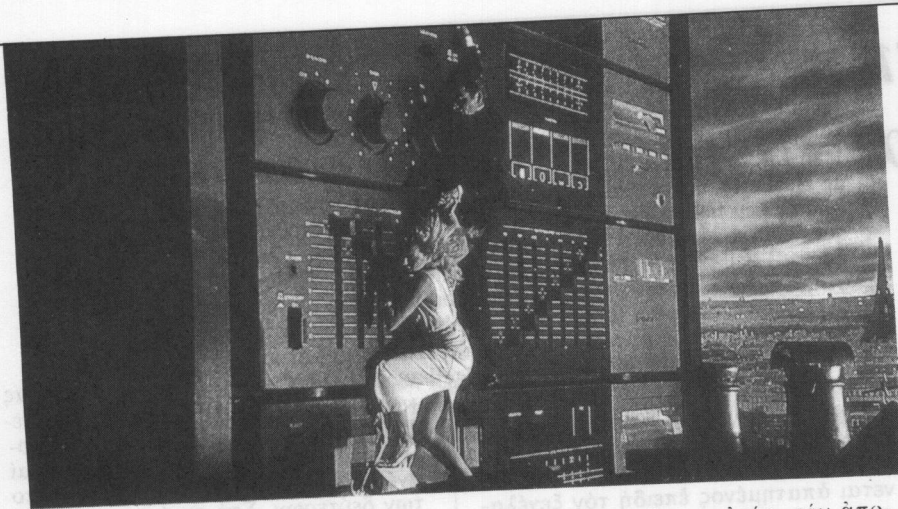
Στό ὄνομα τῶν συμμετοχικῶν διαδικασιῶν ὀδηγηθήκαμε ἔτσι στήν παραπέρα γραφειοκρατικοποίηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὑπονομεύθηκαν οἱ δημοκρατικὲς διαδικασίες στοὺς συλλογικούς φορεῖς, κυρίως ἐκεῖ πού θά ἦταν δυνατόν νά ἀναπτυχθεῖ κάποια ἀντικυβερνητικὴ κριτικὴ.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ κ. Γ. Ἀρσένης ὑπερασπίστηκε μέ ἀνεση τό ἀρθρο 4 στήν τηλεόραση, ἄρχισε νά νομιμοποιεῖται ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ ὑψηλόμισθοι φταῖνε γιὰ ὅλα καί πῶς ὅλες οἱ κινητοποιήσεις τους ἀντικειμενικά στρέφονται κατὰ τῶν χαμηλομισθῶν — ἀπόψεις πού τίς ὑποστήριξαν δημοσία καί στελέχη τοῦ ΚΚΕ ἑσωτερικοῦ καί μᾶς ἀπομόνωσαν ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους.

Ἡ μεγαλύτερη, ὅμως, ἐπιτυχία τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ὅτι κατάφερε νά πείσει τὰ λαϊκά στρώματα γιὰ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ ὁράματός του, τοῦ ὁράματος τῆς ἀλλαγῆς. Τό ἐξωφρενικό εἶναι ὅτι τό ΠΑΣΟΚ κατόρθωσε νά πείσει ὅτι ἡ διαδικασία εἶναι τό ὄραμα χωρίς νά δεσμευεῖ κανέναν οὔτε γιὰ τὴν κατεύθυνση οὔτε καί γιὰ τὸ προϊόν τῆς ἀλλαγῆς. Ἐτσι, ἐνῶ ὑπῆρχαν οἱ περίφημες προτάσεις γιὰ κάθε πρόβλημα καί ὅπου ὁ καθένας ἐβλεπε τὸν ἑαυτὸ του, ὅλα οὐσιαστικὰ ξεχάστηκαν. Ἐμεινε ἔτσι ἡ ἰδεολογία τῆς «ἀλλαγῆς» πού ταυτόχρονα ἦταν τό σύνθημα, ἡ διαδικασία, τό ἄμεσο μέλλον καί τό ὄραμα.

Τί ἔκανε ἡ Ἀριστερά ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν ὀλομέτωπη ἰδεολογικὴ ἐπίθεση; Μὲ κλονισμένες τίς ἀντιστάσεις τῆς ἄρχισε πάλι νά διεκδικεῖ τὰ καλά καί τὰ τίμα. Νά διεκδικεῖ τὴν πραγματικὴ ἀλλαγὴ, νά διεκδικεῖ τὴν ἀλλαγὴ μέσα στήν ἀλλαγὴ. Σέ λίγο, νά τό θυμηθεῖτε, θά διεκδικεῖ τὴ νέα ἀλλαγὴ,

ή, κάτι σχεδόν σίγουρο, θά προτείνει ότι ή αλλαγή θά γίνει από τή «ΝΕΑ».

Δέν έχει τό έγγχείρημα τής «ΝΕΑ» παρόμοια ιδεολογικά χαρακτηριστικά; Γι' αὐτήν σημασία έχει ότι γίνεται κάτι νέο, δέν ένδιαφέρει καί πολύ τί είναι τό νέο. Καί βέβαια θά υπάρχουν θέσεις καί προτάσεις. Ἄλλά καί αὐτές γρήγορα θά ξεχαστοῦν. Θά ξεχαστοῦν γιατί πρέπει νά ξεχαστοῦν. Τό «νέο» γίνεται αὐτοσκοπός, τό νέο γίνεται, ὅπως ἀκριβώς έγινε καί μέ τήν αλλαγή, σύνθημα, διαδικασία, ἄμεσο μέλλον καί δράμα μαζί. Στή ΝΕΑ είναι καί κάτι παραπάνω. Ἡ ΝΕΑ είναι ή νέα ἑλληνική Ἀριστερά. Είναι αὐτή πού δέν παλιώνει, αὐτή πού θά παραμείνει αἰωνίως νέα, θά ἱκανοποιεῖ τοῦς πόθους τοῦ λαοῦ μας (...).

Ἡ ἀποϊδεολογικοποίηση τοῦ κόμματος

(...) Γιὰ τήν ἀποϊδεολογικοποίηση τοῦ κόμματος ἔδρασε καταλυτικά ή μεταφυσική τῶν μαζῶν. Ὅρισμένοι ἐκμεταλλεῦόμενοι τήν κούραση πολλῶν συντρόφων πού δέν ἄντεχαν τά μικρά ποσοστά, ἀνακάλυψαν γιά πολλοστή φορά τήν ἀνάγκη συνάντησης μέ τίς μάζες. Ἀριστεροί ὀδηγοῦνται σέ ἕνα πλήρες ἀδιέξοδο ὑπό τήν πίεση ὀχι τῶν ἰδίων τῶν μαζῶν ἀλλά τοῦ ἄγχους γιά τή συνάντηση μέ τίς μάζες. Ποιός ἀριστερός θά μπορέσει νά ἀντέξει τήν ἐνοχή ὅτι μπορεῖ νά κάνει κάτι πού θά ὀδηγήσει στήν ἀπομάκρυνση τῶν μαζῶν; Ἡ μεταφυσική, λοιπόν, τῶν μαζῶν, οἱ φαντασιώσεις γιά τά πλήθη πού παραληροῦν ἀπό ἐνθουσιασμό, οἱ ὑποσχέσεις ὅτι χιλιάδες πολίτες είναι ἐτοιμοί νά μᾶς ἔρθουν, ἀρκεῖ νά σπάσει τό κέλυφος, ἀποτέλεσαν τό μέγα «ἐπιχείρημα». Ἡ προσήλωση σέ σύμβολα ξεπερασμένα ἀντικαταστάθηκε ἀπό τήν προσήλωση στήν ἰδέα τῶν μαζῶν, τῶν ἀπόρρωπων, ἀταξικῶν καί ταυτόχρονα διαταξικῶν μαζῶν.

Ἄλλά γνωρίζουμε ὅτι ἂν κερδίσαμε κάποιες μάχες στοῦς μαζικούς χώρους τό ὀφείλουμε, ἀκριβώς, στό ὅτι ἀρνήθηκαμε τή μεταφυσική τῶν μα-

ζῶν. Γιὰ τόν κόσμο αὐτόν, τόν ἀπονευρωμένο ἀπό τίς ἀντιστάσεις τῆς ἀριστερῆς ιδεολογίας (γιατί σέ λίγο κάθε ἀντίσταση θά θεωρεῖται ὅτι διώχνει μάζες), ἐτοιμάζονται, ὑποτίθεται, νέες ἀπόψεις. Ἀπόψεις πού μέ συστηματικότατο τρόπο δημοσιεῖονται στήν Ἀγγή, καί πού μέ ἐπίσης συστηματικότατο τρόπο ἀναπτύσσονται στίς διάφορες συγκεντρώσεις. Ἀπόψεις πού λένε ὅτι ή Ἀριστερά πρέπει νά καταπολεμήσει τό συντεχνιασμό καί πού στοιχειοθετοῦν ὑποτίθεται ἐπιστημονικά ὅτι κάθε μαζική κινητοποίηση είναι οὐσιαστικά συντεχνιακή ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀντικαπιταλιστική. Ἀπόψεις πού δέν ἀντιστέκονται στήν κρυφή γοητεία τῆς αὐξήσης τῆς παραγωγικότητας, τῆς τιθάσευσης τῶν φοιτητῶν, τῆς ὑποστολῆς τῆς ἀντίθεσης στήν πυρηνική ἐνέργεια. Ἀπόψεις, δηλαδή, πού στοιχειοθετοῦν σιγά σιγά ἀλλά σταθερά ἕναν ἀριστερό τεχνοκρατισμό.

Ἡ Ἀριστερά καί ή πολιτική

Ἐνα ἀνανεωμένο κομμουνιστικό κόμμα δέν σημαίνει ὅτι πρέπει νά υἱοθετεῖ ὅλες τίς ἀπόψεις τῶν ἄλλων πολιτικῶν ὑποκειμένων καί κινήσεων. Δέν θά εἶναι ἕνα κόμμα-ὀμπρέλα ὅπου ὁ καθένας θά μπορεῖ νά πιαστεῖ ἀπό μία παράγραφο τῶν κειμένων του καί νά θεωρεῖ ὅτι τόν ἐκφράζει. Ἐνα ἀνανεωμένο κομμουνιστικό κόμμα δημιουργεῖ μία κουλτούρα πού δέν διεκδικεῖ τό μονοπώλιο σέ ζητήματα πολιτικῆς καί ἀπλῶς ἀνέχεται τίς διάφορες κινήσεις νά διεκδικοῦν τά δικά τους ἐπιμέρους αἰτήματα. Ἐμεῖς δεχόμαστε ὅτι καί ἄλλα πολιτικά ὑποκείμενα ἀσκοῦν πολιτική, πολιτική πού συμπληρώνει καί συγκροτεῖται ἐνδεχομένως μέ αὐτήν τοῦ κόμματος. Ἐνα ἀνανεωμένο κομμουνιστικό κόμμα ἂν θέλει νά ἀσκήσει ἀριστερή πολιτική πρέπει νά ἀποδέχεται ὅτι ὁ οἰκολόγος ἐκφράζεται **πολιτικά** μέσα ἀπό τήν κίνηση στή ὁποία συμμετέχει, ὅτι οἱ γυναικες ἐκφράζονται **πολιτικά** μέσα ἀπό τίς γυναικεῖς ὀργανώσεις τους.

Δέν ἔχουμε κάποια φιλελεύθερη ἀντίληψη πλουραλισμοῦ, ἀλλά διεκδικούμε μιά διευρυμένη ἀσκηση τῆς πολιτικῆς. Καί γι' αὐτό ἐμεῖς οἱ κομμουνιστές χρειάζεται νά συμφιλωθοῦμε μέ τήν ἰδέα ὅτι πολιτική στό χώρο τῆς Ἀριστερᾶς δέν ἀσκεῖται μονάχα ἀπό τό κομμουνιστικό κόμμα.

Οἱ νέες τεχνολογίες

Θά ἤθελα νά θίξω λίγο τό πρόβλημα τῶν νέων τεχνολογιῶν πού ἀφορᾶ περισσότερο τοῦς ἀριστερούς ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι πρέπει νά ἔχουν συγκεκριμένη ἀπάντηση. Ἄς ἀποφύγουμε τήν ἀπόρριψή τους μέ ιδεολογισμούς εἴτε τήν ἀκριτή ἀποδοχή τους μέσα στό πλαίσιο ἑνός ἀριστεροῦ τεχνοκρατισμοῦ.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν νέων τεχνολογιῶν καί ή χρησιμοποίησή τους μέ βάση τό ταξικό συμφέρον τοῦ κεφαλαίου (τῆς μεγιστοποίησης τοῦ κέρδους εἰς βάρος τῆς ἐργασίας), τῶν πολυεθνικῶν δέν εἶναι ὀπωσδήποτε πρὸς ὄφελος τῆς κοινωνίας.

Οἱ ἐφαρμογές τῶν νέων τεχνολογιῶν ὑπό τήν καθοδήγηση τοῦ κεφαλαίου στή σημερινή ἱστορική φάση τῆς ἀνάπτυξής τους δέν ὀξύνουν ἀπλῶς τήν ἀνεργία, ὅπως γινόταν σέ ὀλη τήν προηγούμενη ἱστορία, ἀλλά τή μετατρέπουν σέ διαρκές φαινόμενο, σέ δομικό πρόβλημα πού δέν ἔχει διέξοδο. Στό πλαίσιο τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων δέν μποροῦν νά ἐφαρμοστοῦν διαφορετικά οἱ νέες τεχνολογίες, γιατί κάτι τέτοιο ἐμποδίζεται ἀπό τόν ἀνταγωνιστικό χαρακτήρα τῶν νόμων τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς. Καί ἔχει πλέον ἀποδειχθεῖ ὅτι ή αὐξηση τῆς παραγωγῆς καί τῆς παραγωγικότητας σ' αὐτό τό πλαίσιο καί μέ τίς νέες τεχνολογίες ὀχι μόνο δέν δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά τήν ἐπέκταση τῆς ἀπασχόλησης ἀλλά συρρικνώνει καί τίς ὑπάρχουσες.

Ἐτσι, προέχει ή πολιτική καθοδήγηση, ή πολιτική κυβέρνηση καί κατεῦθυνση τῆς ἀνάπτυξης καί ἐφαρμογῆς τῶν νέων τεχνολογιῶν, ὁ κοινωνικός τους ἐλεγχος στό πλαίσιο ἑνός ἄλλου σχεδίου ἀνάπτυξης πού θά παίρνει ὑπόψη του ὀχι μόνο τίς ἐθνικές ἀγορές ἀλλά καί τίς εὐρωπαϊκές καί τίς διεθνείς διαστάσεις. Στό πλαίσιο αὐτό οἱ νέες τεχνολογίες πού ἐνσωματώνουν μιά τεράστια συσσώρευση ἀνθρώπινης γνώσης καί μόχθου, πού αὐξάνουν κατακόρυφα τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας μποροῦν πράγματι νά λύσουν τό πρόβλημα τῆς ἀνεργίας μέ τήν ἀρχή νά δουλεύουμε ὀλο καί νά δουλεύουμε ὀλο καί λιγότερο, ἀλλά καί μέ τή συνεχή μείωση τοῦ κοινωνικά ἀναγκαίου χρόνου ἀπασχόλησης καί τήν αὐξηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου.

Καί ο χρόνος εκτός απασχόλησης από χρόνος άγχους, μοναξιάς και συνέχισης της άλλοτρίωσης να γεμίζει όλο και περισσότερο με πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα και δημιουργία. Αυτή είναι μία άλλη βασική αξία του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, που δέν καταργεί μόνο την έκμετάλλευση αλλά δημιουργεί και τους όρους για την εξέλιξη της άλλοτρίωσης.

Γοητεύουν, όμως, οι νέες τεχνολογίες σχεδόν άκριτα τή ΝΕΑ. Καί τή γοητεύουν, γιατί γοητεύεται ή ΝΕΑ από την καταστροφική για τήν Άριστερά αντίληψη της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης. Είναι μία αντίληψη που μεταξύ άλλων πολλών ύποστηρίζει ότι ή εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας έχει μία νομοτέλεια, ότι είναι αντιδραστικός όποιος δέν δέχεται τήν τεχνολογική εξέλιξη και πώς ή εξέλιξη αυτή καθ' εαυτήν είναι άπολιτική, ότι άπλως δεινοπαθεί στά χέρια των καπιταλιστών. Έτσι όλη ή έμφαση πέφτει στον έλεγχο της χρήσης των τεχνολογιών και άγνοείται έντελώς τό σημαντικότερο ίσως χαρακτηριστικό τους. Ότι ή διαδικασία δημιουργίας του προϊόντος και αυτή καθ' εαυτήν ή μορφή του προϊόντος συμπυκνώνουν συγκεκριμένες ταξικές έπιλογές. Έτσι τό έρώτημα για τήν Άριστερά δέν είναι άπλως ποιός έλέγχει τή χρήση των νέων τεχνολογιών, αλλά ποιό προϊόν διαμορφώνεται, ποιές κοινωνικές σχέσεις παραγωγής αναπαράγει, ποιές σχέσεις έμπεδώνει.

Τό ίδρυτικό συνέδριο του νέου φορέα

Μας ρωτάνε πολλοί με καλοπροαίρετο τρόπο γιατί δέν συμμετέχουμε στις διαδικασίες για τήν ίδρυση του φορέα, ώστε να εξασφαλιστεί μία άριστερή πολιτική του νέου κόμματος.

Θά πρέπει με τόν κατηγορηματικότερο τρόπο να πούμε πώς ένα από τά σημαντικότερα διδάγματα των τελευταίων ετών και ιδιαίτερα μετά τό 4ο συνέδριο ήταν ότι τα κείμενα δέν παίζουν κανένα ρόλο. Όταν ή άσκηση της πολιτικής ύπαγορεύεται από τους νόμους του μάρκετινγκ, όταν στη λειτουργία του κόμματος πρυτανεύει ή θλιβερή λογική των μηχανισμών και ή κυριολεκτικά σιδερένια θέλησή τους, όταν στην άσκηση πολιτικής άγνοείται ή συλλογικότητα, όταν ύποτίθεται ότι οι διαφορές που καταγράφηκαν πριν τό συνέδριο ήταν πολιτικές και μέσα από έναν μάλλον χαμηλού επιπέδου συνδικαλισμό οι 4 άπόψεις γίνονται 2 και εξευτελιζέται έτσι ή έννοια της σύνθεσης, τότε οι διαδικασίες αυτές καμιά σχέση δέν έχουν με τήν Άριστερά και έπομένως διαχωρίζουμε τή θέση μας.

Μας ρωτούν επίσης ποιές είναι οι διαφορές μας στις θέσεις και στά κείμενα. Στο προσχέδιο θέσεων για τό νέο φορέα που έχει κυκλοφορήσει φαίνονται άρκετές διαφορές, και όρισμένες, άλλες, προσπάθησα να τίς διατυπώσω προηγουμένως. Οι διαφορές μας δέν είναι μονάχα στά πολιτικά και τά ιδεολογικά. Διαφέρουμε ριζικά σε κάτι σημαντικότερο και καθοριστικότερο. Διαφέρουμε στην αντίληψη για τό τί συνιστά σήμερα και τί πρέπει να συνιστά τήν κουλτούρα της Άριστεράς. Τήν κουλτούρα που συμπυκνώνει κριτικά τήν έμπειρία τόσων χρόνων, που περιλαμβάνει τά πολιτικά, τά ιδεολογικά και τά διεκδικητικά, και που όμως είναι κάτι πιο γενικό και καθολικό από τό άθροισμά τους.

Οι διαφορές μας είναι τεράστιες έπειδή άκριβώς συγκρούονται δύο κουλτούρες που διαφέρουν στη συνολική αντίληψη για τό πώς ένα άριστερό κόμμα πρέπει να άσκει πολιτική. Καί έπειδή οι διαφορές έχουν αυτόν τό χαρακτηριστήρα δέν είναι δυνατό να εκφραστούν στά κείμενα, όπως εκφράζονται οι σοβαρότατες διαφωνίες μας στά ζητήματα πολιτικής και ιδεολογίας.

Τελικά — όσο άπλοϊκό και να άκούγεται — στην πολιτική μετράει τί κάνεις. Γι' αυτό και ένα κόμμα δέν είναι ποτέ έξ όρισμού άριστερό. Γίνεται άριστερό. Γίνεται άριστερό μέσα από τους πολύμορφους και καθημερινούς του άγώνες: τους πολιτικούς και τους ιδεολογικούς, τους κοινοβουλευτικούς και τους έξωκοινοβουλευτικούς.

Οι προοπτικές μας

Αυτό που σίγουρα απασχολεί τους περισσότερους δέν πήρε άκόμη άπάντηση. Ποιά είναι ή προοπτική μας; Είναι άναμφισβήτητα τό δυσκολότερο έρώτημα, αλλά έξίσου άναμφισβήτητο είναι και τό γεγονός ότι τό έρώτημα δέν μπορεί πειστικά να άπαντηθεί μονάχα από έμάς του ΚΚΕ έσωτερικού που άποφασίσαμε να συνεχίσουμε τήν προσπάθεια για τήν ανανέωση της κομμουνιστικής Άριστεράς.

Με δεδομένη τήν άπόφασή μας να συνεχίσουμε τό έγχείρημα της ανανέωσης του κομμουνιστικού κινήματος στον τόπο μας και μέσα από τήν πολιτική τάσος συγκρότηση, θα πρέπει να έξαντλήσουμε τίς συζητήσεις άνάμεσά μας για τή μορφή και τή λειτουργία αυτής της συγκρότησης. Καί προπάντων σ' αυτές τίς άναζητήσεις να μην άποδοθεί κανείς σ' έναν άνόητο άγώνα για τό ποιός είναι περισσότερο κομμουνιστής.

Η ανανέωση του κομμουνιστικού και γενικά του άριστερού κινήματος στη χώρα μας είναι έπίμονη διαδικασία.

Είναι κάτι που άφορά όλους μας και τόν καθένα ξεχωριστά. Καί καθένας μας κουβαλάει αυτήν τήν ευθύνη για να κερδίσει ξανά ή Άριστερά τήν άξιοπιστία της. Τήν άξιοπιστία αυτή θα τήν κερδίσει όχι άν αναπαλαιωθεί αλλά μονάχα άν ανανεωθεί. Η ανανέωση του κομμουνιστικού κινήματος δέν θα γίνει άν ξερκίσουμε τό παρελθόν μας και θελήσουμε να τό ξεχάσουμε σαν ένα κακό εφιάλτη. Η Άριστερά θα ανανεωθεί όχι με τό να ντρεπεται για τό παρελθόν της. Τήν ιστορία μας θα τήν κουβαλάμε άτόφια ώστε να μην ξεχνάμε τά όλέθρια λάθη μας. Αυτά που άπομάκρυναν τόν κόσμο της Άριστεράς και περιθωριοποίησαν τό κίνημά μας. Η δική μας άμεση προοπτική, ή όποία πρέπει να προβλέπει στην πολιτική συγκρότηση όλης της ανανεωτικής κομμουνιστικής Άριστεράς, είναι ή προοπτική του ΚΚΕ έσωτερικού.

Αν τό τραγικό στοιχείο στο ΚΚΕ έσωτερικού είναι ότι κομμουνιστές άποφάσισαν τήν άποκομμουνιστικοποίησή του, τό έλπιδοφόρο σημάδι είναι πολλοί άριστεροί έπιμένουν άκόμη στην ανανέωση του κομμουνιστικού κινήματος στον τόπο μας.

Αν κάποιοι θελήσουν να μας πείσουν ότι τό Κ τρομάζει και άπωθεί, τότε φαίνεται πώς κάποιοι άλλοι, πολύ περισσότεροι άπ' ό,τι νομίζαμε πριν ένάμιση μήνα, τρομάζοντας όχι από τό Κ αλλά από τήν καλοσχεδιασμένη έπιχείρηση άκύρωσής του, πύκνωσαν τίς γραμμές μας.

Πολλά, πάμπολλα άκούσαμε για τόν ρωμαίικο σοσιαλισμό και άλλα παρόμοια. Διεκδικούμε και έμεις με σεμνότερο τρόπο τήν έλληνικότητα της δικής μας προοπτικής. Καί τή διεκδικούμε με τό έλληνικότερο των χαρακτηριστικών του ρωμαίικου. Τό πείσμα. Τό πείσμα που μας κάνει να συνειδητοποιούμε ότι ή μοναξιά που συνοδεύει τόν κάθε άριστερό είναι ή μοναξιά της ευθύνης. Μιάς ευθύνης που δέν μας επιτρέπει να γίνουμε συμμέτοχοι και συνένοχοι μιας άδιέξοδης πορείας λήθης ενός έγχειρήματος που άρχισε πριν δεκαεννιά χρόνια με τή διάσπαση του ένιαίου ΚΚΕ.

Τά έμπόδια σε όλα τά επίπεδα να ξερούμε ότι θα είναι άπελπιστικά δύσκολα. Καί μπορεί να μην τά καταφέρουμε. Άλλά για ένα είμαστε σίγουροι έμεις τουλάχιστον του ΚΚΕ έσωτ. Πώς πάντοτε στην ιστορία αυτού του τόπου οι άριστεροί άρνήθηκαν τόν έφησυχασμό των βολικών και εύκολων λύσεων.

Σας καλούμε, λοιπόν, σύντροφοι και συντρόφισσες, να συστρατευόμε σε μία ύπόθεση καθόλου εύκολη και βολική αλλά και ταυτόχρονα σημαδιακή για τήν πορεία της Άριστεράς στον τόπο μας.

Η ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

ΚΑΙ Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Ἡ ἀποδυνάμωση, ἡ περιθωριοποίηση, ἡ κρίση, ὅπως καὶ ἡ κυβερνητικὴ ἀποτυχία παραδοσιακῶν ἢ νεότερων σοσιαλιστικῶν καὶ κομμουνιστικῶν κομμάτων στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, παράλληλα μὲ τὴν οὐσιαστικὴ ἀποδιοργάνωση καὶ διάλυση τῶν ποικίλων ἀριστεριστικῶν σχημάτων πού προέκυψαν μετὰ τὸ 1968 μὲ τὴ φιλοδοξία νὰ θεραπεύσουν τὶς «γεροντικές ἀσθένειες τοῦ κομμουνισμοῦ», ἔχουν δημιουργήσει τὰ τελευταῖα χρόνια σοβαρὲς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἱστορικὴ σημασία τῶν συνδικαλιστικῶν καὶ πολιτικῶν ὀργανώσεων τῆς Ἀριστερᾶς. Ὁ «ἀποχαιρετισμὸς» ἀπὸ τὸ προλεταριάτο, ἡ «κρίση τῶν ἰδεολογιῶν» καὶ ἡ «κρίση τοῦ μαρξισμοῦ» — πού στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Γαλλία βιώνεται κυρίως ὡς κρίση τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων— εἶναι ἄραγε μιά τελειωμένη συζήτηση, μιά συζήτηση μὲ ἐξαντλημένα τὰ ἑκατέρωθεν ἐπιχειρήματα καὶ μὲ σαφῶς διαμορφωμένα πολιτικὰ μέτωπα; Πῶς θὰ ἐξηγήσουμε καὶ πῶς θὰ ἐπεξεργαστοῦμε πολιτικὰ τὸ φαινόμενο ὅτι ριζοσπαστικὲς κινητοποιήσεις γιὰ κρίσιμα κοινωνικά καὶ πολιτικὰ ζητήματα συναντᾶ κανεὶς πιά συνήθως μόνον στὰ περιθώρια καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐργατικὴ τάξη; Πῶς θὰ ἀναδιατυπώσουμε σήμερα τὶς ἐννοίες «ἐργατικὴ τάξη» καὶ «ἐργατικὸ κίνημα», ὅταν ὁ κατακερματισμὸς καὶ οἱ ἐσωτερικὲς διαφοροποιήσεις, διαιρέσεις καὶ ἐντάσεις τοῦ πάλαι ποτὲ προλεταριάτου ὠθοῦν σὲ μιά πολλαπλότητα κοινωνικῶν «ρόλων» καὶ κοινωνικῆς δράσης, ὥστε νὰ καθίστανται προβληματικὲς ὄχι μόνον οἱ παραδοσιακὲς «ἀντιμονοπωλιακὲς» ἀλλὰ καὶ οἱ νεότερες μαρξιστικὲς προσεγγίσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων; Τὰ κομμουνιστικὰ κόμματα μὲ τὶς ἡρωϊκὲς τους παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς συντριπτικὲς ἤττες τους στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς, ὅπως καὶ στὸ πεδίο τῆς

τοῦ Γιώργου Πάσχου

μάχης, μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν σήμερα τὴν πηγὴ ἀντικαπιταλιστικῆς ἐμπνευσης ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικῆς σύγκρουσης μὲ τὶς πραγματικότητες καὶ τὰ διλήμματα πού συνοδεύουν τὴ λεγόμενη «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση», τὴν ἀνάπτυξη τῶν νέων τεχνολογιῶν, τὴν κρίση τοῦ φορντιστικοῦ μοντέλου συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸν μεθοδικὸ μετασχηματισμὸ τοῦ κεῦσιανοῦ κράτους;

Ἡ ἑλληνικὴ ἀνανεωτικὴ Ἀριστερά, στίς ποικίλες ἐπιμέρους ἐκδοχὲς τῆς, δέν συζητᾶ γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ ἢ δέν τὰ συζητᾶ ὅσο καὶ ὅπως ταιριάζει στὰ προβλήματα πού θέτουν. Στὸ μεταξὺ ἡ θέση τῆς Ἑλλάδας στὸ πλαίσιο τοῦ διεθνοῦς καταμερισμοῦ ἐπιδεινώνεται διαρκῶς, οἱ νέες τεχνολογίες εἰσάγονται μὲ ρυθμοὺς ἀποκαρδιωτικούς, ἀξιοποιοῦνται ἀνορθολογικά, ἐνῶ περισσότερο ἀπὸ τὸ 90% τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν εἶναι ἐγκατεστημένο στὸ Λεκανοπέδιο τῆς Ἀττικῆς. Παρὰ τὰ στρατηγικὰ ἀδιέξοδα καὶ τὴ μονιμότερη πολιτικὴ περιθωριοποίησή τῆς, παρὰ τὶς διαφωνίες καὶ

διενέξεις πού τὸ ἴδιο τὸ 4ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια, οἱ σχέσεις τῆς Ἀριστερᾶς μὲ τὸ κράτος καὶ μὲ τὶς κοινωνικὲς τάξεις δέν συζητήθηκαν οὔτε στίς θεωρητικὲς οὔτε στίς συγκεκριμένες καὶ ἐπικαίρες πολιτικὲς τους διαστάσεις. Δέν συζητήθηκαν, μολονότι δέν ἀφοροῦν ἀκαδημαϊκὰ καὶ «μοντέρνα» ζητήματα πού εἶναι κατάλληλα μόνον γιὰ διανοουμενιστικὲς συναναστροφές ἢ διαστροφές οὔτε ἔρχονται ἀπὸ παλιά, ὅπως ὑποστηρίζουν κάποιοι φίλοι. Ἡ σημερινὴ κρίση καὶ ἀναδιάρθρωση τοῦ καπιταλισμοῦ συνοδεύεται ἀπὸ νέες μορφὲς οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιθέσεων, θέτει, προσθέτει καὶ ἀνανεώνει οὐσιαστικὰ ἓνα σύνολο προβλημάτων, πού τὸ καθένα χωριστὰ καὶ ὅλα μαζὶ ἀποτελοῦν γιὰ τὴν Ἀριστερά ὀριακὲς, ἐμπρακτικὲς καὶ πρακτικὲς προκλήσεις στίς καθημερινὲς πολιτικὲς ἐπιλογὲς καὶ ἀντιστάσεις τῆς. Παρὰ τὶς ἀνανεωτικὲς καὶ ἐκσυγχρονιστικὲς ἐξαγγελίες τῆς, ἡ δημιουργικότητα τῆς εὐρωκομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς, ἡ πνοὴ τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς περιόδου γιὰ τὴν ἐπεξεργασία μῆς δημοκρατικῆς καὶ σοσιαλιστικῆς στρατηγικῆς ἐξαντλήθηκαν, περίπου ἰσοπεδώθηκαν στίς συνθήκες τοῦ πολωμένου δικομματισμοῦ καὶ τῶν κυβερνητικῶν ἐσχατολογιῶν, καθὼς καὶ στίς πρόσφατες σκοπιμότητες τῶν ἐνδοκομματικῶν ἀντιπαραθέσεων γιὰ τὸν τίτλο τοῦ κόμματος.

Δέν εἶναι τῆς στιγμῆς ἀσφαλῶς ἡ τόσο ἀναγκαῖα συζήτηση γιὰ τὴν παθολογία τῆς ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς καὶ εἰδικότερα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Περιορίζομαι μόνον σὲ ὀρισμένες πολὺ γενικὲς ἐπισημάνσεις πού ἀφοροῦν κάποιες ὀψεις τῆς κρίσης τοῦ συ-

στήματος των κομμάτων, όπως εμφανίζεται στην Ελλάδα σήμερα. Κρίση στην οποία σε μεγάλο βαθμό εντάσσεται και η ως τώρα αυτοκαταστρεπτική κίνηση της ανανεωτικής 'Αριστεράς. Οί λίγες αυτές και μάλλον σκόρπιες επισημάνσεις, μαζί με κάποιους γενικότερους συλλογισμούς, ίσως βοηθήσουν να απομακρυνθούμε — έστω και καθυστερημένα — από εκείνη την επιχειρηματολογία που αναζητά την κομμουνιστική ταυτότητα του σήμερα είτε στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο του 1848 είτε στο δράμα της κομμουνιστικής/άταξικής κοινωνίας, που ποτέ δεν ήταν τόσο μακρινή όσο σήμερα.

* * *

Η κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας και η αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στην Ελλάδα του 1974 συνδυάστηκε προοδευτικά με την επικράτηση των κοινοβουλευτικών διενέξεων στην πολιτική σκηνή. Δύο διαφορετικά πεδία συγκρούσεων διαμορφώνονται προοδευτικά: από τη μία πλευρά οι θεσμοθετημένες και δημόσιες πολιτικές αντιπαραθέσεις που διεξάγονται εντός ή εκτός του κοινοβουλίου, στο πλαίσιο όμως πάντα και στη λογική του κοινοβουλευτικού ανταγωνισμού, και από την άλλη μεριά, ένα πλήθος από επιμέρους σημαντικές ή ασήμαντες αντιφάσεις, αντιθέσεις και συγκρούσεις, που κατά κανόνα παραμένουν πολιτικά λανθάνουσες, δεν αναδύονται στην πολιτική σκηνή, περιθωριοποιούνται άλλοτε συμπεσιμένες από τους κανόνες του δικομματισμού και άλλοτε λεηλατημένες από τη κομματική εκμετάλλευση. Η αποκατάσταση και η σταθεροποίηση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, εν άπουσία ενός ριζοσπαστικά προανατολισμένου λαϊκού κινήματος, είχε έτσι ως αποτέλεσμα την επιβολή μιάς παρακμιακής «κοινοβουλευτικής απολυταρχίας» και την επικράτηση των μηχανισμών της «πολιτικής αγοράς» στον δημόσιο βίο. Ο «ελεύθερος» κομματικός ανταγωνισμός και οι εκλογικές σκοπιμότητες καθίστανται προοδευτικά τά στοιχεία που προσδιόρισαν —σε διαφορετικό, βέβαια, βαθμό και έκταση για κάθε επιμέρους κόμμα— τη φυσιογνωμία όλων των πολιτικών κομμάτων αλλά και τη σχέση τους με τό κράτος. Πιο συγκεκριμένα:

1. Τά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά των ελληνικών κομμάτων ώθούνται και προανατολίζονται σε μιά εγχώρια παραλλαγή του λεγόμενου «λαϊκού κόμματος», όπως αυτό διαμορφώθηκε στη μεταπολεμική Δυτική Ευρώπη σε συνθήκες σταθερής οικονομικής ανάπτυξης και προώθησης του κεντρικού κράτους. Ο τύπος του λαϊκού κόμματος περιέχει την ύπο-

βάθμιση του πολιτικού προγράμματος και την κυριαρχία των τακτικών ελιγμών κορυφής, την άποιδεολογικοποίηση και προσωποποίηση της πολιτικής, τη συγκρότηση οργανώσεων βάσης με αμφίβολη όμως έσωκομματική έμβελεια και δημοκρατικότητα, την προσπάθεια να αποσυνδεθεί τό «πολυσυλλεκτικό» κόμμα από ταξικές διαιρέσεις και άποσαφηνισμένες κοινωνικές ιεραρχήσεις για να συναντήσει τις μάζες των παλιών και νεότερων μεσαίων στρωμάτων, την επαγγελματοποίηση της πολιτικής και των πολιτικών κ.ο.κ. «Εγχώρια παραλλαγή» του λαϊκού κόμματος σημαίνει εδώ, πρώτα απ' όλα, τόν έμπλουτισμό του ευρωπαϊκού μοντέλου με πολλαπλά λαϊκιστικά στοιχεία, που όφείλονται στο πετυχημένο πρότυπο του ΠΑΣΟΚ.

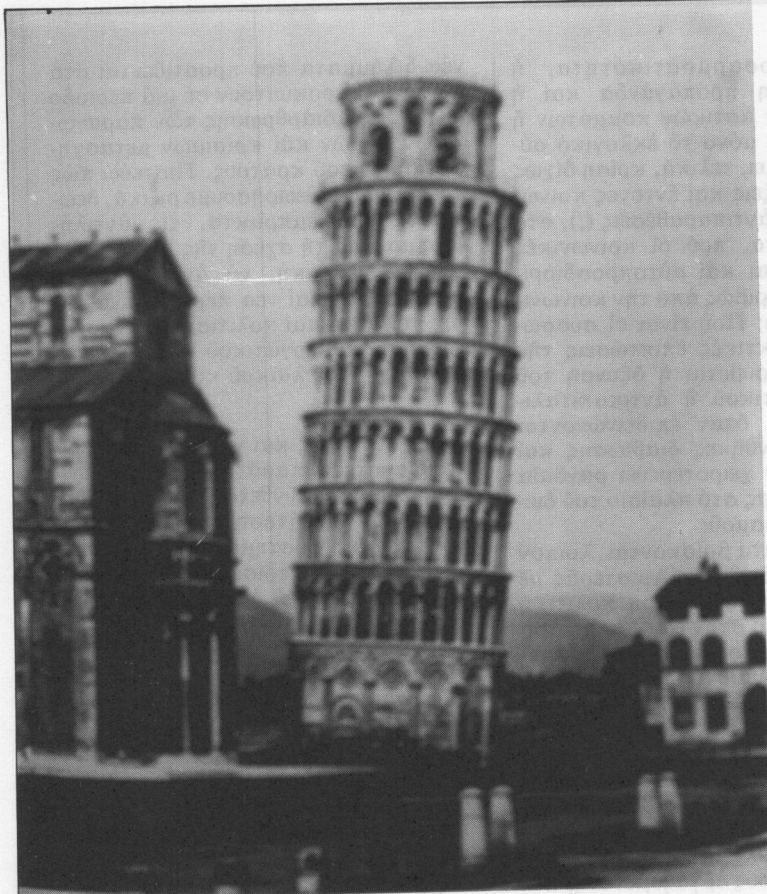
Τή δεξιά έκδοχή του μοντέλου αυτού του λαϊκού-λαϊκιστικού κόμματος μπορεί κανείς να τήν παρακολουθήσει άνετα στην αναδιοργανωμένη μετά τό 1981 Νέα Δημοκρατία, ενώ ή γνησιότερη άριστερή έκδοχή είναι, κατά τή γνώμη μου, τό ΚΚΕ έσ. των έθνικών άκροατηρίων και του, κατά τήν άρθρογραφία της Αύγης, χαρισματικού ήγέτη της ανανέωσης.

2. Τό δεύτερο, σύστοιχο με τά προηγούμενα, κρίσιμο στοιχείο για τή διαμόρφωση του μεταδικτατορικού στήματος των κομμάτων είναι ή διαδι-

κασία της «κρατικοποίησής» τους, μιά διαδικασία που άσφαλώς διαφέρει και αυτή από κόμμα σε κόμμα και προφανώς είναι διαφορετική για τά μεγάλα κόμματα, ή κρατικοποίηση εκδηλώνεται κυρίως και έπιβεβαιώνεται με τήν όσμωση άνάμεσα στο στελεχικό δυναμικό του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος και τους ποικίλους κρατικούς μηχανισμούς. Η κρατικοποίηση της 'Αριστεράς γίνεται, άσφαλώς, λιγότερο όρατή διά γυμνού όφθαλμού. Είναι, όμως, έξισου ουσιαστική και άποκαλύπτεται στους κρατικιστικούς προανατολισμούς της, στην ένθερμη συμμετοχή της στά παιχνίδια των πολιτικών, δηλαδή των κομματικών κορυφών, σε όλα αυτά τά αντιφατικά και άδιέξοδα που βιώνουμε και όνομάζουμε «άριστερό κενυσιανισμό» της. Η κομμουνιστική 'Αριστερά, άπολαμβάνοντας ήδυπαθώς τό τέλος της σαραντάχρονης ήρωικής και ήθικής περιόδου της, δρώντας νόμιμα πιά και έλεύθερα μέσα στους κρατικούς θεσμούς για να τούς μετασχηματίσει, έγινε ή τείνει να γίνει ή ίδια ύποτελής της άδυσώπητης κρατικιστικής λογικής, να μετατραπεί σε κρατικό μηχανισμό. Η «θεωρία των ρωγμών» κατά τήν περίοδο της δικτατορίας, ή γαλάζια, πριν και μετά τό '74, και ή σχετικά πρόσφατη πράσινη ΕΑΔΕ, ή «προγραμματική συμφωνία βάρους», όπως και τόσες

ἄλλες ἐν ὀνόματι τοῦ πολιτικοῦ ρεαλισμοῦ κινήσεις δέν ἦταν οὔτε εἶναι ἀπλά δεξιόστροφα ἀτοπήματα τῆς ἴδιας πάντα κομματικῆς ὁμάδας. Εἶναι συμπτώματα καί ἐνδείξεις μιᾶς στρατηγικῆς πού φτωχαίνει ἀνεπανόρθωτα τήν πολιτική, καθώς ξεκινᾷ καί τελειώνει στούς κρατικούς μηχανισμούς, γιά τήν ἀκρίβεια στούς κορυφαίους πολιτικούς/κυβερνητικούς μηχανισμούς. Οἱ ἀναφορές στό ἐργατικό κίνημα καί στά κοινωνικά κινήματα μεταβάλλονται σέ ὑποτονικά προσήματα ἐκσυγχρονισμοῦ, πού ἀναζητοῦν ἕνα «παθητικό κίνημα» καί καταλήγουν μόνιμα σέ προτάσεις συμμαχιῶν καί διεκδίκηση μεριδίου τῆς κρατικῆς ἐξουσίας: ἡ ἀπλή καί ἄδολη ἀναλογική καθίσταται τό περιζήτητο κλειδί τοῦ παραδείσου γιά τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ κράτους καί τήν εὐθύγραμμη πορεία πρὸς τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

Μέ δύο λόγια: ἐνῶ ἡ κρίση τοῦ φορντιστικοῦ μοντέλου συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου στόν ἀνεπτυγμένο δυτικοευρωπαϊκό καπιταλισμό θέτει, ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, σέ κρίση ποικίλες παραδοσιακές μορφές τῆς πολιτικῆς καί ἀνάμεσα σέ αὐτές τόν τύπο τοῦ κρατικοποιημένου λαϊκοῦ κόμματος (πού διαμορφώθηκε μεταπολεμικά, μέ χαρακτηριστικές ἐπιλογές τῆς εὐρωπαϊκῆς σοσιαλδημοκρατίας, σέ περίοδο *οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης*), στίς συνθήκες τῆς μεταδικτατο-

ρικῆς Ἑλλάδας ὁ εἰδικός αὐτός τύπος πολιτικῆς ὀργάνωσης τείνει νά γενικευτεῖ πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις ὡς ἑτεροχρονισμένος «ἐκσυγχρονισμός» τοῦ δημόσιου βίου. Ἐνας «ἐκσυγχρονισμός» πού ἐπιχειρήθηκε καί ἐπιχειρεῖται, ὡστόσο, σέ συνθήκες διεθνούς καί ἐσωτερικῆς *οἰκονομικῆς κρίσης*. Ἀκριβῶς ὁμως στίς «προπολιτικές» αὐτές συνθήκες διασαλεύονται τά μόλις ἀποκτημένα χαρακτηριστικά τῶν κομμάτων. Τά δύο μεγάλα κομματα χρεώνονται —τό καθένα μέ τή σειρά του— τίς πολλαπλές συνέπειες καί ἀντιφάσεις τῆς οἰκονομικῆς κρίσης, χάνουν τήν κοινωνική τους ἐμβέλεια ἢ ἀναγκάζονται νά ἀποσπαστοῦν, νά «χειραφετηθοῦν» καί ἀπό τοῦς πιστότερους κοινωνικούς τους συμμάχους, κατακερματίζονται σέ προσωποποιημένες ἐσωκομματικές συγκρούσεις, μοιάζουν συχνά μετέωρα, πανίσχυρα καί συγχρόνως ἀδύναμα γιά ἀποτελεσματικές πρωτοβουλίες. Μοιάζουν ἀκατάλληλα, ἀφερέγγυα ἢ ἀνίκανα νά κυβερνοῦν. Ὁ ρόλος τους ὡς μηχανισμῶν ἐκφρασης καί διαμεσολάβησης συγκεκριμένων κοινωνικῶν συμφερόντων, ἡ σημασία τους γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνικῆς συναίνεσης δέχεται σοβαρά πλήγματα, καθώς συμπαρασύρουν στήν παρακμή τοῦς σύστοιχους πολιτικούς θεσμούς —τό κοινοβούλιο, τό ρόλο τῆς ἀντιπολίτευσης, τήν ἴδια τήν ἐμβέλεια τοῦ δημόσιου διαλόγου.

Ἡ ἑλληνική Ἄριστερά μιλάει καί αὐτή γιά κρίση: κρίση ἀντιπροσωπευτικότητας, τέλος τῆς αὐτοδυναμίας καί κρίση τοῦ δικομματισμοῦ, κρίση οἰκονομική, κρίση τοῦ πολιτισμοῦ, κρίση κυβερνητική, κρίση θεσμῶν καί ἀξιών, κρίση... κρίση... κρίση...

Περιθωριοποιημένη ἡ ἴδια καί μέ ἐξασθενημένα τά κοινωνικά ἀνακλαστικά της, ἐξακολουθεῖ νά διακηρύσσει τήν κρίση τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ καί τῶν ἄλλων, ὄλων τῶν ἄλλων πολιτικῶν δυνάμεων.

***

Ἡ κρίση τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ εἶναι ὑπαρκτή, γι' αὐτό δέν χωράει ἀμφιβολία. Ἡ κρίση, ὁμως, αὐτή γίνεται πραγματική σέ κάθε συγκεκριμένη κοινωνία ὄχι μόνο μέ τίς λεγόμενες «ἀντικειμενικές» τῆς διαστάσεις ἀλλά καί μέ τόν τρόπο πού βιώνεται, κατανοεῖται καί ἀντιμετωπίζεται, ἀτομικά ἢ συλλογικά. Τά δύο μεγάλα κόμματα, παρά τίς ἐπιμέρους διαφωνίες καί τίς σημαντικές διαφοροποιήσεις τους, συμφωνοῦν τελικά στόν «παιδαγωγικό» χαρακτήρα τῆς κρίσης: ἡ κρίση μᾶς δίνει ἕνα σκληρό μάθημα, μᾶς διδάσκει τί σημαίνει νά καταναλώνουμε περισσότερο ἀπό ὅσα παράγουμε. Ἡ παραγωγικότητα πρέπει νά αὐξηθεῖ μέ τήν ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας καί μέ τίς νέες τεχνολογίες, τό κράτος πρέπει καί αὐτό νά ἐκσυγχρονιστεῖ ἀλλά καί νά δαπανᾷ λιγότερο, ὁ δημόσιος τομέας πρέπει νά ἐξυγιανθεῖ ἢ νά περιοριστεῖ, ἡ φορολογητέα ὕλη νά συλλαμβάνεται σέ κάθε γωνιά τῆς χώρας, οἱ μισθολογικές διεκδικήσεις νά περιοριστοῦν, ὁ συνδικαλισμός νά ἀποβάλει τά συντεχνιακά γνωρίσματά του κ.ο.κ. Στό ἔδαφος τῆς ἐπώδυνης πραγματικότητας θά ξαναβροῦμε τό δρόμο τῆς σταθερότητας καί τῆς ἀνάπτυξης. Ἡ Ἄριστερά, ἀπό τή μεριά της, ἐπιδίδεται σέ νοσταλγικές, ἀλλά ἐξίσου παιδαγωγικές μελωδίες: ἡ κρίση ἐπιβεβαιώνεται καί ἀποκαλύπτει τόν «δύσμορφο», ἐξαρτημένο καί ἐκμεταλλευτικό χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς μεταπολεμικῆς ὑπανάπτυξης. Οἱ κοινωνικοταξικές ἀντιθέσεις ὀξύνονται, ἡ μονόπλευρη λιτότητα προκαλεῖ κοινωνική δυσἀρέσκεια καί πολιτικές κινητικότητες πού ἐπιτρέπουν νέες αἰσιόδοξες προβλέψεις γιά τοῦς συσχετισμούς δυνάμεων. Ἀπλοποιοῦ καί σχηματοποιοῦ ἀναγκαστικά τήν πολιτική ἐξειδίκευση αὐτῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας: ἡ δεξιά διαχείριση τῆς κρίσης ἀπό τή Ν.Δ. εἶναι ἢ θά εἶναι κακή, διότι εἶναι δεξιά, δηλαδή εἰς βάρος τῶν ἐργαζομένων, ἐνῶ τό ΠΑΣΟΚ «ξέφτισε», ἀποδείχθηκε ἀνίκανο ἢ ἄβουλο νά ἐπιχειρήσει ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις, γιά νά καταλή-

ξει μετά τό 1985 άπλός διαχειριστής τής κρίσης. Άρα, ξαναθυμηθείτε τήν Άριστερά, μέ τό παλιό ή μέ τό νέο της προσωπείο τών άριστεράν και προοδευτικών συμπαράτάξεων ή τής ΝΕΑ και τής προγραμματικής συμφωνίας βάθους. Έμπρός, λοιπόν, γιά νέους άγώνες, γιά τήν άπλή άναλογική και γιά συμμαχικές κυβερνήσεις. Συμμαχικές κυβερνήσεις πού, έφόσον και διότι θά μετέχει ή Άριστερά, θά είναι έξ όρισμού φιλολαϊκές και σοσιαλιστικών προδιαγραφών. Διότι ή κρίση δέν είναι δική μας ούτε και δική μας. Είμαι μόνο άλλότρια, άφορά τίσ έπιλογές και τή φερεγγυότητα τών άλλων.

Η Άριστερά δέν μοιάζει, λοιπόν, νά άνησυχεί ιδιαίτερα από τή μόνιμη διάψευση τών έλπίδων της, όπως λ.χ. στίς πρόσφατες δημοτικές εκλογές. Έξακολουθεί νά διαπιστώνει και νά καταγράφει τήν ύποβάθμιση του κοινοβουλίου, τόν πρωθυπουργικό βοναпарτισμό και τήν προεδρική άτζαμοσύνη, τά σκάνδαλα και τήν άποδιοργάνωση στόν δημόσιο τομέα, τήν άποπολιτικοποίηση τών νέων, τή δεξιά στροφή του εκλογικού σώματος, τόν κοινωνικό ρατσισμό, τόν κρατικό αυταρχισμό, τή γυναικεία καταπίεση, τήν οικολογική επιβάρυνση, τήν έξαχρείωση τών πολιτικών ήθών, τόν σωφρονιστικό άναχρονισμό και τόσα άλλα, χωρίς όμως νά κλονίζεται στίς εκτιμήσεις και τά προγράμμάτα της, όταν ή πολιτική κινητικότητα πού δραματίζεται εκδηλώνεται μόνο στήν κίνηση τών ψηφοφόρων άνάμεσα στά δύο μεγάλα κόμματα. Δέν πανικοβάλλεται γιά τήν άδυναμία της νά μεταφράσει τή λαϊκή δυσaréσκεια από τήν οικονομική κρίση σέ άριστερή πολιτική έπιλογή, νά δικαιώσει δηλαδή τήν ίδια τήν ύπαρξή της, κάνοντας έπιτέλους μέ στοιχειώδη άποτελεσματικότητα τή μόνη δουλειά της. Δέν κουράζεται μέ συγκεκριμένες προτάσεις πού θά συνδέουν τήν άγωνιστική αντιμετώπιση τής παρούσας κρίσης, σέ όλη τήν πολλαπλότητά της, μέ τήν προοπτική ριζοσπαστικών κοινωνικών μετασχηματισμών. Κατασκευάζει μόνο νέους φορείς πού δραματίζονται μιά «νέα συσσώρευση» και παλιές συμπαράταξεις πού θέλουν τήν «πραγματική Άλλαγή».

Όταν όμως ή κρίση δέν προσβάλλει δραστικά τούς μηχανισμούς πολιτικής κοινωνικοποίησης, όταν δέν προκαλεί έκτακτες και καταλυτικές ρωγμές και οξύτητες στό έσωτερικό και στή διάταξη τών κύριων πολιτικών θεσμών και ιδιαίτερα τών κομμάτων, όταν οι όποιες φυγόκεντρες δυνάμεις δέν προστίθενται στήν Άριστερά, τότε ή κρίση άπλούστατα δέν άνταποκρίνεται σέ εκείνες τίσ λειτουργίες και κινητικότητες στίς όποιες προσβλέπει ή τίσ όποιες επαγγέλλεται ή Άριστερά. Και γι' αυτό δέν ευθύνεται, βέβαια, ή κρίση... ούτε ή περιορισμένη αλλά

ύπαρκτή προσαρμοστικότητα, ή πλουσιοπάροχη προπαγάνδα και ή δολιότητα τών άστικών κομμάτων ή του ΚΚΕ. Ούτε μόνο τό εκλογικό σύστημα. Υπάρχει, τελικά, κρίση δίχως κοινωνικές τάξεις και έντονες κοινωνικοπολιτικές άντιπαράθεσεις (;), στό βαθμό, μάλιστα, πού οι κοινωνικές τάξεις όρίζονται και αυτοπροσδιορίζονται μέσα άκριβώς από τήν κοινωνική τους δράση; Πού είναι οι συσσωρευμένες έκρηκτικές επιπτώσεις τής κρίσης, πού κρύβεται ή έξυση του άντιμπεριαλιστικού ή άντικαπιταλιστικού άγώνα, όταν επιδεινώνονται διαρκώς οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, όταν χειροτερεύει ραγδαία ή θέση τής χώρας στό πλαίσιο του διεθνούς καταμερισμού;

Τά προβλήματα βρίσκονται λοιπόν άλλου: στή σχέση τής Άριστεράς μέ τήν κρίση, στή γενικότερη πολιτική στασιμότητα και στήν ειδικότερη άριστερή περιθωριοποίηση παρά τήν κρίση. Οι μεταρρυθμιστικές και άριστερές έλπίδες στόν Κένος και στό ρόλο του δημόσιου τομέα διαψεύστηκαν στήν Ελλάδα πρίν καν προλάβουν νά δοκιμαστούν μέ σοβαρότητα, συνέχεια και συνέπεια. Η κρίση διαταράσσει άσφαλώς τήν όμαλή οικονομική πορεία, μέ πολλαπλές άρνητικές επιπτώσεις γιά τούς εργαζόμενους, και όχι μόνο γι' αυτούς. Αντίθετα, όμως, μέ τά παραδοσιακά μοντέλα μας, πού επέμεναν νά συσχετίζουν μονοσήμαντα τήν οικονομική κρίση μέ πολιτικές αστάθειες και έπαναστατικές έλπίδες, ή κρίση σήμερα έντείνει τήν κοινωνική διαστρωμάτωση, τίσ έσωτερικές διαιρέσεις τής εργατικής τάξης, και λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικού έκφοβισμού και έξατομίκευσης τών προβλημάτων. Ένεργεί έτσι στήν κατεύθυνση τής κοινωνικοπολιτικής πειθάρχησης και τής παθητικής άναπροσαρμογής τών άτομικών ή οικογενειακών στρατηγικών. Πάνω σ' αυτή τήν παθητικότητα οικοδομείται, άποκτά σάρκα και όστά τόσο ή περιθωριοποίηση τής Άριστεράς όσο και ό εγχώριος αυταρχικός κρατισμός. Η οικονομική κρίση και ή νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική δέν συνδυάζονται μέ «λιγότερο κράτος». Όποιαδήποτε μέτρα γιά τή διαχείριση τής κρίσης συνοδεύονται από τή διαρκή ένίσχυση του κράτους, μέ τήν κρατικοποίηση του κοινωνικού και τή διάτρηση τής παραδοσιακά ιδιωτικής μας σφαίρας.

Τά αγαπημένα μας εργαλεία τής κομμουνιστικής παράδοσης, αυτοί οι παλιοί και τρυφεροί έρωτες, μέ τούς όποιους μάθαμε όλα αυτά τά χρόνια νά προσεγγίζουμε τήν κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα, φαίνεται πώς δέν άρκοουν πιά γιά γόνιμες αναλύσεις και γιά άποτελεσματικές παρεμβάσεις. Τά διλήμματα πού θέτει ή σημερινή έσωτερική και διεθνής συγκυρία στήν Άριστερά δέν είναι καινοφανή, είναι

νέα διλήμματα πού προστίθενται στα παλιά και προκύπτουν σέ μιά περίοδο ριζικής αναδιάρθρωσης τών παραγωγικών δομών και κρίσιμων μετασχηματισμών του κράτους. Πιστεύω πώς πρέπει νά άναθεωρήσουμε ριζικά, θεωρητικά και έμπρακτα, τίσ άντιλήψεις μας γιά τή σχέση τής Άριστεράς μέ τήν πολιτική, νά άναζητήσουμε νέες μορφές και νέα περιεχόμενα γιά τήν πολιτική και πολιτιστική άνασυγκρότηση του εργατικού και πολύ περισσότερο του λαϊκού κινήματος.

Λίγες σύντομες και γι' αυτό ιδιαίτερα «εϋθραυστες» παρατηρήσεις γιά ένα τόσο εύρύ και σύνθετο θέμα ίσως βοηθήσουν μιά συζήτηση, πού πρέπει κάποτε νά γίνει συστηματική, συγκεκριμένη αλλά και περισσότερο πολιτική.

Η κρίση και ή αναδιάρθρωση του καπιταλισμού, μολοντί διαρκεί ήδη περισσότερο από δέκα χρόνια, δέν έχει άποδώσει ως σήμερα κάποια άποσαφηνισμένα χαρακτηριστικά ενός «μεταφορντιστικού» μοντέλου κοινωνικής όργάνωσης. Οι εξελίξεις μοιάζουν ακόμη άπρόβλεπτες, δέν επιτρέπουν πάντως αισιόδοξες προγνώσεις γιά τήν έκβαση τών άνταγωνισμών και συγκρούσεων, τόσο σέ διεθνές, όσο και σέ έθνικό επίπεδο. Τουτό ισχύει πολύ περισσότερο γιά τήν Ελλάδα, πού είναι ύποχρεωμένη νά ύφίσταται, τόσο στίς διεθνείς σχέσεις της, όσο και στήν έσωτερική πολιτική, τίσ επιπτώσεις τής διεθνούς καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης πρίν καν γνωρίσει τό φορντισμό στίς πραγματικές του διαστάσεις. Άς μή βιάζονται, λοιπόν, οι δεκαοκτώ «μεταμοντέρνοι» θεωρητικοί μας νά γοητευτούν από τήν πολλαπλότητα τών κοινωνικών άντιθέσεων και νά εξαγγέλλουν μιά νέα φάση άνάπτυξης του καπιταλισμού, ριζικά διαφορετική από αυτήν πού γνωρίσαμε, μιά φάση πού παραπέμπει άμετάκλητα τόν κομμουνισμό στό «χρονοντούλαπο τής ιστορίας». Τά πολιτικά και όργανωτικά προβλήματα, πού γεννούν οι μεταβολές στήν παραγωγική δομή και οι μετασχηματισμοί του κράτους, δέν είναι προβλήματα πού μπορούν νά τά αντιμετώπισουν θεωρητικά και έμπρακτα όλοι οι άριστεροί πλίν τών κομμουνιστών. Ο κομμουνισμός δέν είναι έξ όρισμού δεμένος ούτε μέ τήν ύποχωρούσα τεϋλοριστική όργάνωση τής εργασίας ούτε μέ κάποια «λενινιστική» έκδοχή γιά τήν όργάνωση και τίσ λειτουργίες του κόμματος. Από πού προκύπτει, άλήθεια, τό συμπέρασμα πώς μόνο οι άριστεροί-μή κομμουνιστές ξέρουν νά εσβανται τή σημασία και τήν αυτονομία τών κοινωνικών κινήματων; Ποιός άποφάσισε ότι οι εύρωκομμουνιστές είναι ιδεολογικά καταδικασμένοι νά έθελουφλούν έν όνόματι μιάς μυθικής τάξης, ότι διαθέτουν κάποια

μοντέλα σκέψης καὶ δράσης πού μιλοῦν μόνο γιὰ «ίμάντες μεταβίβασης» καὶ γιὰ ἐνιαῖα ταξικά σύνολα πού ἀγνοοῦν τὴ συνθετότητα τῶν σύγχρονων κοινωνικῶν διαστρωματώσεων;

Ἄς μὴ βιαστοῦμε, ὥστόσο, νὰ ξεχάσουμε αὐτές τὶς «μεταμοντέρνες» κριτικές τοῦ κομμουνισμοῦ, πού ἐξάλλου εἶναι διάχυτες στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀριστερὴ διανόηση. Οἱ κριτικές αὐτές αὐτοαναιρέθηκαν πολλαπλά πρὶν καὶ μετὰ τὸ 4ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ ἔσ. Αὐτοαναιροῦνται καὶ σήμερα στοὺς ἐσωτερικοὺς συμβιβασμοὺς τῆς ΝΕΑ. Δέν εἶναι, ὅμως, οὔτε ἀκαιρες οὔτε ἄστοιχες ὅταν ἐπισημαίνουν κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς μεταβολές, πού δυσκολεύεται ἢ ἀρνεῖται νὰ ἀφομοιώσει καὶ νὰ προεκτείνει πολιτικά ἢ κομμουνιστικῶς Ἄριστερά. Ἡ ὑπανάπτυξη, ὁ κοινωνικὸς κατακερματισμὸς καὶ ἡ ὀριακὴ ἀποσύνθεση τῆς ἐλληνικῆς οικονομίας καὶ κοινωνίας, οἱ λόγοι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς κυβερνητικῆς ἀποτυχίας τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἀποτελοῦν γιὰ τὸν ἐλληνικὸ εὐρωκομμουνισμὸ τὴ σημαντικότερη πρόκληση, τὴν κρισιμότερη δοκιμασία γιὰ τὴν ἱκανότητά του νὰ συλλάβει καὶ νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ σύνθετες κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς μετατοπίσεις. Ἀπὸ τὶς ἐπιλογές του, ἀπὸ τοὺς προσανατολισμοὺς του, πού πρέπει νὰ εἶναι τεκμηριωμένοι καὶ ψύχραιμοι παρά τὴν πίεση τῶν γεγονότων, ἐξαρτᾶται ὁ λόγος ὑπαρξῆς καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς ἀνανέωσης, δηλαδή τῆς ἐπιβίωσης καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐλληνικοῦ κομμουνισμοῦ.

Κάποιες σκέψεις τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ, διατυπωμένες τὸ 1979, λίγο πρὶν τὸ θάνατό του, στὴν τελευταία του συνέντευξη στὴ *Rinascita*, νομίζω πὼς ἀποτελοῦν μιά πολὺ χρήσιμη ἀφετηρία, μιά μήτρα συλλογισμῶν πού πρέπει ἀσφαλῶς νὰ τὴ γονιμοποιήσουμε, πολιτικά καὶ ὀργανωτικά, στίς δυσμενεῖς συνθήκες καὶ στίς ὀριακὲς δυσκολίες πού συναντᾶμε καὶ θὰ συναντήσουμε, μέ τὶς μικρὲς μας δυνάμεις καὶ τὶς περιορισμένες κοινωνικὲς μας προσβάσεις. Εἶναι σκέψεις πού ἡ συνθετότητα καὶ ἡ πυκνότητα τῆς διατύπωσής τους δέν προσφέρονται —εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς— γιὰ ἐνθουσιώδεις σαφήνειες καὶ γιὰ πρόχειρες ἰδεολογικὲς «τοποθετήσεις». Ὁ Πουλαντζᾶς μιλώντας γιὰ τὴν «κρίση τοῦ μαρξισμοῦ» καὶ τὶς νέες ἀντιλήψεις περὶ πολιτικῆς καὶ δημοκρατίας πού πρέπει νὰ ἀναπτύξουν οἱ εὐρωκομμουνιστικὲς δυνάμεις, τόνιζε τὴν ἀνάγκη νὰ προσέξουμε καὶ νὰ «ἐπιμένουμε σὲ ὅλα ἐκεῖνα πού χωρίζουν τὸν Μάρξ ἀπὸ τὸν Λένιν. Ὅχι μόνο νὰ ἀνοβάσουμε —αὐτὸ ἔχει ἤδη γίνει— τὴ σταλινικὴ κανονοποίηση τοῦ «μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ», ἀλλὰ νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι στὸ λενινισμὸ —πού ἐδῶ κατανοεῖται στὴ θεωρητικὴ καθαρότητά του— ὑπάρχουν στοιχεῖα πού μπόρεσαν νὰ εὐνοήσουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σταλινισμοῦ...

Στόν Μάρξ ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀπολύτως ἀντιθετικά πρὸς τὶς θεωρίες τοῦ Λένιν». Ἀπὸ τὴ γενικότερη αὐτὴ ἐκτίμηση ὁ Πουλαντζᾶς συνάγει πολὺτιμες καὶ ἐπίκαιρες ἐξειδικευμένες προτάσεις γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς Ἄριστερας. Οἱ κυριότερες ἐπισημάνσεις του εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, οἱ ἑξῆς:

1. Μολονότι ἡ συμβολὴ τῶν θεωρητικῶν προσεγγίσεων τοῦ Γκράμσι εἶναι ἀδιαμφισβήτητη, οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴ στρατηγικὴ τῆς Ἄριστερας παραμένουν συχνὰ ἐγκλωβισμένες στὴ λενινιστικὴ προβληματικὴ τοῦ καιροῦ του καὶ δέν μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν στὰ ἐπίκαιρα προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουμε καὶ στοὺς νέους ἀγῶνες πού μᾶς περιμένουν.

2. Παρά τὴ διευρυμένη κοινωνικὴ παρουσία τοῦ κράτους, πού ὁ Πουλαντζᾶς ἐπεξεργάστηκε καὶ τόνισε μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸ τελευταῖο βιβλίο του *Τὸ Κράτος, ἡ ἐξουσία, ὁ σοσιαλισμὸς*, ἐπιμένει ὅτι ἡ Ἄριστερά πρέπει νὰ ἐγκαταλείψει τὸν «παν-πολιτικισμό» τῆς, νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι «δέν εἶναι ὅλα πολιτικὴ» καὶ νὰ συνηθισε στὴν ἰδέα ὅτι ὑπάρχουν χωροὶ ἐλευθερίας γιὰ νέες συλλογικότητες, γιὰ τὶς νέες ὑποκειμενικότητες τῶν ποικίλων κοινωνικῶν κινήσεων. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀναγκαῖα «δομικὴ ἔνταση» μέ αὐτὰ, θὰ μπορέσουν τὰ εὐρωκομμουνιστικὰ κόμματα νὰ βροῦν μιά νέα μορφὴ παρουσίας μέσα στὴν κοινωνία, νὰ ξεπεράσουν αὐτὸ πού ὁ Πουλαντζᾶς ὀνομάζει «κοινωνιολογικὴ κρίση» τους.

3. «Δομικὴ ἔνταση» γιὰ τὸν Πουλαντζᾶ δέν σημαίνει ὅμως ἀπλῶς καὶ μόνο ἀναγνώριση τῆς αὐτονομίας τῶν κοινωνικῶν κινήσεων. Δηλώνει τὴν ἀνάγκη νὰ σταματήσουμε οἱ ἀριστεροὶ νὰ θεωροῦμε τὴν πολιτικὴ ὡς «σύνθεση» ὅλων τῶν ἀντιθέσεων, ὅπως διατυπώνει χαρακτηριστικά.

Τί σημαίνουν ἄραγε αὐτοὶ οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Πουλαντζᾶ γιὰ ἕναν κοινωνικὸ σχηματισμὸ, ὅπου ἡ παρουσία τῶν κοινωνικῶν κινήσεων εἶναι καὶ αὐτὴ ὑποτονικὴ, δέν καλύπτει στοιχειώδεις ἀμυντικὲς λειτουργίες, λ.χ. γιὰ τὴν προστασία τῆς «ποιότητας ζωῆς» ἢ τῆς γυναικείας ἐργασίας; Τί σημαίνουν, ὅταν οἱ δυνάμεις τοῦ ἐλληνικοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ βρίσκονται σὲ ὀριακὸ σημεῖο γιὰ τὴν αὐτοτελὴ πολιτικὴ τους ἐπιβίωση, ὅταν ἡ οικονομικὴ κρίση φέρνει στὸ ἐπίκεντρο, ἀλλὰ συγχρόνως κατακερματίζει τὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ ἐξωθεῖ τοὺς ἐργαζόμενους στὴν ἀναζήτηση ἔστω πρόσκαιρων ἀλλὰ πάντως εὐρύτερων, δηλαδή ἀποτελεσματικῶν συσπειρώσεων γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἐργοδοτικὴ καὶ κυβερνητικὴ ἐπίθεση; Πῶς θὰ γονιμοποιήσουμε αὐτοὺς τοὺς

γενικοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Πουλαντζᾶ στὴν πολὺ συγκεκριμένη σημερινὴ συγκυρία, πῶς θὰ σκεφτοῦμε ἱστορικά, δηλαδή πολιτικά, χωρὶς νὰ καταφύγουμε καὶ ἐμεῖς σὲ «λενινιστικὲς» ἢ σὲ «ἀντιλενινιστικὲς» θεολογίες;

Ὑποθέτω πὼς κανεὶς μας δέν ἐνδιαφέρεται πιά γιὰ γενικόλογες ἀπαντήσεις. Χάθηκε πολὺτιμος χρόνος καὶ ἀκριβὴ ἐνέργεια γιὰ διακηρύξεις πίστεως καὶ γιὰ ἐσωκομματικούς χειρισμούς. Οἱ πολιτικὲς, οἱ οικονομικὲς, οἱ τεχνολογικὲς καὶ οἱ πολιτικὲς ἐξελίξεις, σήμερα, οὔτε εὐνοοῦν οὔτε ἀνασυνθέτουν οὔτε ἐνισχύουν τὶς δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνός σοσιαλισμοῦ πού δῆθεν γνωρίζουμε τὶς κρίσιμες προδιαγραφές του. Δέν μπορῶ νὰ ξέρω τί θέλουν ἢ ἐλληνικὴ κοινωνία καὶ οἱ ἀριστεροὶ τῆς. Ἀσφαλῶς πρέπει νὰ συγκροτηθοῦν πολιτικά καὶ ὀργανωτικά οἱ μικρὲς μας δυνάμεις. Ἀσφαλῶς ὁ καιρὸς δέν περισσεύει γιὰ ἀφ' ὕψηλῶ ἀκαδημαϊκὲς εὐαισθησίες. Ἄς ἀποφύγουμε, ὅμως, αὐτὴ τὴν φορὰ καὶ τὶς εὐκόλες ἀπαντήσεις. Νομίζω πὼς δέν ὑπάρχει σήμερα καὶ ἴσως δέν ὑπῆρχε ποτέ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἕνα ἀκόμη ἀδικαιολόγητα αισιόδοξο καὶ ἀκαιρὰ φιλόδοξο κόμμα, περισσότερο δημοκρατικὸ καὶ λιγότερο συγκεντρωτικὸ ἀλλὰ τὸ ἴδιο αὐτάρεσκο καὶ σεχταριστικὸ, ἕνα κόμμα περισσότερο κομμουνιστικὸ ἀλλὰ καὶ ἐλάχιστα μαζικὸ καὶ ἀποτελεσματικὸ, ἕνα κόμμα πού θὰ «συνθέσει» ὅλες τὶς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις στὸ ἐσωτερικὸ του καὶ θὰ διεκδικεῖ τὸ κέντρο τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ τοῦ κομμουνιστικοῦ ὄραματος ἀλλὰ θὰ μιλᾷ εἰς ὧτα μὴ ἀκουόντων καὶ θὰ περιστρέφεται μόνο γύρω ἀπὸ τὸν ἐαυτὸ του καὶ τὶς λίγες «ἐπιρροές» του. Νομίζω πὼς εἴμαστε καταδικασμένοι νὰ προσγειωθοῦμε στὸ ἀνώμαλο ἔδαφος τῶν ἀδυναμιῶν μας, πὼς ὀφείλουμε νὰ διαυδίσουμε ἕνα δρόμο μακρὺ, ἀβέβαιο καὶ δίχως ἱστορικὰ προηγούμενα... Νὰ τολμήσουμε, μέ τὶς μικρὲς, τὶς πολὺ μικρὲς μας δυνάμεις, ὅταν καὶ ὅπου μποροῦμε, κάποιες μικτὲς μορφὲς πολιτικῆς ὀργάνωσης καὶ συλλογικῆς δράσης, ὅπου ἡ κομμουνιστικὴ ταξικότητα θὰ συναντᾶται ἰσότιμα ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικά μέ διαταξικὲς κοινωνικὲς εὐαισθησίες καὶ μέ τὶς νέες ριζοσπαστικότητες, ὅπου δέν θὰ εὐνοῦνται —διὰ τῆς κομματικῆς καθοδήγησης ἢ διὰ τῆς καθοδήγησης κάποιος τάσης— οἱ κοινωνικὲς μας λειτουργίες, οὔτε θὰ τραυματίζεται ἡ ἀτομικότητά μας οὔτε, τέλος, θὰ φτωχαίνουν οἱ ὅποιες σημαντικὲς ἢ ἀσημαντὲς διαφορές μας. Ἴσως, ἔτσι, μπορέσουμε νὰ βροῦμε νέες καὶ ἀπρόβλεπτες μορφὲς κοινωνικῆς παρουσίας καὶ δράσης, ἴσως καταφέρουμε νὰ ξανακερδίσουμε λίγο ἀπὸ τὸν χαμένο μας χρόνο...

Ποιά «φιλοσοφική μορφή» για τόν μαρξισμό;

του Κωνσάντσο Πρέβε

μετάφραση: Βαγγέλη Σταματιάδη

Μπορεί ο ιστορικός υλισμός ως έπιστήμη των κοινωνικών σχηματισμών να άπαρνηθεί τή φιλοσοφική του διάσταση ή να τήν άναγάγει σε άπλή έπιστημολογική στιγμή; Ο συγγραφέας δέν τό πιστεύει και διατυπώνει υπό ποιά έννοια ή φιλοσοφική μορφή του μαρξισμού πρέπει να άναπτυχθεί σήμερα διαμέσου τής κοινωνικής όντολογίας του Λούκατς.

Η διάσταση και τό μέγεθος τής θεωρητικής και πολιτικής κρίσης του ιστορικού υλισμού τά τελευταία χρόνια έχουν σοβαρά ύποτιμηθεί· κατ' αυτό τόν τρόπο άφήσαμε να «γαγγραιναίσει» ή κατάσταση πέρα από κάθε λογικό όριο. Από τή μία μεριά, πολύ έπιπόλαια, θεωρήθηκε ότι ή χυδαία έπίθεση που έξαπέλυσαν οί όνομαζόμενοι νέοι φιλόσοφοι θά έξαντλείτο από μόνη τής, όπως συμβαίνει με όποιαδήποτε «μόδα», και ότι τό πολύ χαμηλό «έπιστημολογικό» επίπεδο τής έπιχειρηματολογίας τους δέν άξιζε κατά βάθος κάποια σοβαρή και άυστηρή αντιμετώπιση. Ωστόσο αυτό ήταν πλάνη: πράγματι, τό «ύφος τής έπιχειρηματολογίας» των νέων φιλοσόφων δέν επέτρεπε τήν άντάξια του όνοματός τής έπιστημονική διαμάχη, αλλά ή «ρητορική αίσθηση» που έπιδίωξαν να δημιουργήσουν είχε ως άποτέλεσμα να έμφανίζεται άποκαρδιωτική και ολοκληρωτική κάθε πολιτική προοπτική άντικαπιταλιστικού τύπου.

Τό άρθρο του Constanzo Preve δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος του νεοιδρυθέντος περιοδικού *Actuel Marx*, τόν Ιανουάριο 1987.

Έξάλλου, ή προσοχή των παρατηρητών (ιδιαίτερα στη Γαλλία) έπικεντρώθηκε στις πολιτικές και κοινωνικές αίτιες τής άδυναμίας των προτάσεων και των δυνατοτήτων τής «Άριστερās στην έξουσία» και στις αίτιες τής ύπερβολικά εύκολης έκλογικής ρεβάνς τής Δεξιās. Άναμφίβολα, όλα αυτά ήταν άναπόφευκτα. Άλλά τό τελικό άποτέλεσμα συνίστατο στο να άνασταλεί άκόμη μία φορά ή άμφισβήτηση των παλαιών διατυπώσεων του θεωρητικού μαρξιστικού παραδείγματος, οί όποιες άποδείχθηκαν άνίκανες να άνανεωθούν ριζικά στη συγκυρία τής νέας ιστορικής κατάστασης που είχε δημιουργηθεί.

* * *

Σ' ένα πρώτο επίπεδο προσέγγισης, τό θεωρητικό παράδειγμα του ιστορικού υλισμού παρουσιάζει δύο διαστάσεις: ή μία είναι έπιστημονικού τύπου, ή άλλη έχει φιλοσοφικό χαρακτήρα. Η διπλή αυτή φύση δημιουργεί συνεπώς δύο διακριτές προβληματικές που θά σηματοδοτήσουμε άντιστοίχως με τους όρους «έπιστημολογικό καθεστώς» άφ' ενός και «φιλοσοφική μορφή του λόγου» άφ' έτέρου.

Σχετικά με αυτό τό θέμα συνηθίζουμε νά λέμε ότι οί δύο διαστάσεις, ή έπιστημονική καί ή φιλοσοφική, συνδέονται μέ «διαλεκτικό» τρόπο, άφήνοντας στόν άκροατή τή φροντίδα τής διασάφησης καί τής έρμηνείας τής άκριβοῦς σημασίας τοῦ μυστηριώδους λεξιδίου: «διαλεκτική». Σύμφωνα μέ τήν πρώτη νοηματική παραδοχή, «διαλεκτική» σημαίνει βεβαίως «άμοιβαία δράση» καί έπομένως «ανάδραση», *feedback*, γεγονός πού δηλώνει ότι άφ' ενός στερεΐται φιλοσοφικῶν πλαισίων άναφορᾶς καί άφ' έτέρου ή «φιλοσοφική πρακτική» καθ' έαυτήν είναι μία μεταβλητή πού έξαρτάται από τήν πολλαπλή πρόοδο τῶν έπιστημονικῶν γνώσεων γιά τήν κοινωνία, πρόοδο πού συντελεΐται στή βάση τής θεωρίας τῶν τρόπων παραγωγής καί τῶν οικονομικοκοινωνικῶν σχηματισμῶν. Σύμφωνα μέ τή δεύτερη νοηματική παραδοχή, κατά τή γνώμη μας πολύ σημαντικότερη, «διαλεκτική» σημαίνει «οὔσιαστική συμπαρουσία» τῶν δύο ὄρων, γεγονός πού κυρίως δηλώνει ότι οί δύο διαστάσεις αναπτύσσονται μέ τέτοιο τρόπο, ὡστε ή έξαφάνιση ή καλύτερα ή άπώλεια τής σημαντικῆς θέσης τής μιᾶς μεταξύ τῶν δύο άποκλείεται.

Ἄν ὅλα αὐτά είναι σωστά (καί ζητοῦμε συγγνώμη επειδή δέν μπορούμε —λόγω έλλείψεως χώρου— νά αναπτύξουμε έκτενέστερα αὐτήν τή θέση), ή μεθοδολογική έπιλογή εκείνων πού άγωνίστηκαν, στό μαρξιστικό πεδίο, πρωταρχικά γιά τήν ένιαία έπιστημονικότητα τής συνολικῆς ιστορικοῦλιστικῆς γνώσης (πιστεύοντας κατ' αὐτό τόν τρόπο ότι θά κατορθώσουν, έν όνόματι τής άναφορᾶς στήν άντικειμενικότητα καί στόν άδιαφιλονίκητο χαρακτήρα τής έπιστήμης, νά καταδικάσουν στή σιωπή ὅλους τούς συνηγόρους καί τούς άπολογητές τής διατήρησης καί τής ένίσχυσης τής άστικῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας), καί κατά δεύτερο λόγο γιά τήν ένιαία άναγωγή τής φιλοσοφικῆς προβληματικῆς στήν έπιστημολογική προβληματική, αὐτή άκριβῶς ή έπιλογή θά φανεΐ άρκετά προβληματική καί, κατά τή γνώμη μας, άπροκάλυπτα λανθασμένη. Πράγματι, ή έπιστημολογική προβληματική, ή καλύτερα τό ζήτημα τοῦ «έπιστημολογικοῦ καθεστῶτος» τῶν προτάσεων τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ, έφόσον τόν έκλαμβάνουμε ὡς σύγχρονη κοινωνική έπιστήμη τῶν τρόπων παραγωγῆς, είναι από ὅλες τίς άπόψεις μία «έγγενής» στιγμή τής συγκρότησης τής κοινωνικῆς έπιστήμης καθ' έαυτήν· δέν είναι διόλου ή «φιλοσοφική μορφή» πού καθιστά κοινωνικῶς «έκφραστικές» αὐτές άκριβῶς τίς προτάσεις. Προφανῶς, αὐτό δέν σημαίνει ότι ή έπιστημολογία τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ ὡς ιδιαίτερης κοινωνικῆς έπιστήμης (πού συνεπῶς δέν έχει οὔτε τό ίδιο άντικείμενο οὔτε τήν ίδια μέθοδο τῶν άλλων έπιστημῶν, ὅπως τής κοινωνιολογίας, τής πολιτικῆς οἰκονομίας, τής πολιτειολογίας, κ.λπ.), εΐ-

ναι κάτι δευτερεῖον, ή έλάχιστης σημασίας, ἔτσι ὡστε θά μπορούσαμε νά τό παραβλέψουμε δίχως νά διατρέχουμε κανέναν κίνδυνο. Ἄντίθετα, ὁ έπιστημονικός στοχασμός δέν είναι μόνο μία γενετική στιγμή πού περιορίζεται στίς άπαρχές καί τή διαμόρφωση κάποιας έπιστημονικῆς γνώσης, αλλά είναι οὔσιαστική στιγμή γιά ὅλες τίς φάσεις τής ανάπτυξης καί τῶν βαθμιαίων μετασχηματισμῶν τής έπιστημονικῆς γνώσης καθ' έαυτήν. Ἐδῶ θέλουμε άποκλειστικά νά ποῦμε ότι ή φιλοσοφία τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ δέν άνάγεται διόλου στή μόνη καί άναγκαία έπιστημολογία τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Ἐπιστημονική γνώση, ιδιαίτερα ή έκφραστική γνώση (*savoir expressif*), έννοεΐται μόνο έφόσον έντάσσεται σέ ένα καθορισμένο «ίδεολογικό» σύνολο, τό ὁποῖο είναι άδύνατο νά μή λάβουμε ὑπόψη· τό σύνολο αὐτό περιλαμβάνει τό πολυσύνθετο σύνολο τῶν καθημερινῶν καί προεπιστημονικῶν παραστάσεων, στό πλαίσιο τῶν ὁποίων ζεΐ ὁ συγκεκριμένος άνθρωπος. Μνημονεύοντας τόν «άνθρωπο», δέν επιδιώκουμε διόλου νά επανεισαγάγουμε τό ιδεολογικό σχῆμα τό ὁποῖο δημιούργησε ή ιδεολογία πού άποκαλεΐται «οὔμανισμός» (σχετικά μέ τό θέμα αὐτό θεωροῦμε πῶς ή άλτουσεριανή κριτική τῶν άφελῶν παραστάσεων γιά τίς έννοιες τοῦ Ἄνθρώπου —πού αναπτύσσονται στόν ένδότερο χώρο τῶν καθορισμένων καί έξειδικευμένων κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς— είναι έφεξῆς άμετάκλητη). έντούτοις, τό ὑποκείμενο τοῦ ιστορικοῦ σχεδίου καί τής έπιλογῆς άνάμεσα στίς τεχνολογικές καί έναλλακτικές λύσεις είναι πάντοτε αὐτός ὁ «συγκεκριμένος άνθρωπος», μέ τήν ιστορική καί ιδιόμορφη προσωπική του άτομικότητα. Συνεπῶς, ή κοινωνική έκφραστικότητα αὐτῆς τής έπιστημονικῆς γνώσης άναπόφευκτα διαμεσολαβεΐται από μία φιλοσοφική «παράσταση» τοῦ κόσμου (καί είναι παράδοξο ότι αὐτή ή σχετική προφάνεια είναι άποδεκτή ὅσον άφορά τήν έλληνική άρχαιότητα ή τό Μεσαίωνα, ένῶ γιά τό ιστορικό παρόν δύσκολα τήν άναγνωρίζουμε).

Στή διάρκεια τῶν δέκα τελευταίων έτῶν σημαντικά ρεύματα τής μαρξιστικῆς σκέψης έπιδαψίλευσαν θησαυρούς λεπτολογίας καί νοητικῆς δεξιότητας, γιά νά «άποδείξουν» ότι τό προϊόν τῶν θεωρητικῶν τους έγχειρημάτων ἦταν «έπιστημολογικά έγγυημένο», σάν νά συνίστατο ή πρωταρχική ὄψη τής αντίφασης (γιά νά χρησιμοποιήσουμε ένα άθῶο δάνειο από τό λεξιλόγιο τοῦ Μάο Τσέ Τούνγκ) στό γεγονός ότι έπρεπε νά πείσουν τούς διάφορους έρευνητές τῶν κοινωνικῶν έπιστημῶν τοῦ πανεπιστημίου γιά τήν ποιότητα τῶν έπιστημολογικῶν διαπιστευτηρίων τῶν μαρξιστῶν καί γιά τήν «ίσοτιμία» τους σέ σχέση μέ κάθε άλλον τύπο κοινωνικῆς γνώσης. Ὡστόσο, ή πρωταρχική ὄψη τής αντίφασης (έδῶ χρη-

Ἐδῶ θέλουμε άποκλειστικά νά ποῦμε ότι ή φιλοσοφία άναγκαία έπιστημολογία τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ.

“Αν η ανάλυση αυτή είναι όρθή, τότε είναι εύλογο ότι πρέπει ν’ αναδιατυπώσουμε, με τρόπο σύνθετο, τη φιλοσοφία του ιστορικού υλισμού υπό την έκπεφρασμένη μορφή μιᾶς «όντολογίας του κοινωνικού Είναι».

σιμοποιούμε τον όρο αντίφαση μέσα στο αναφορικό πλαίσιο της ιδεολογικής και πολιτισμικής πάλης) στο μεταξύ μετατοπίστηκε από τον επιστημολογικό τομέα σ’ έναν τομέα πολύ γενικότερο και θεμελιακό: η σχεδόν ταυτόχρονη ήττα του σχεδίου της κινεζικής πολιτιστικής επανάστασης στην Ανατολή και της μεγάλης εργατικής και φοιτητικής άμφισβήτησης στη Δύση δημιούργησε ένα ευρύ ιδεολογικό και αντικομμουνιστικό fall out [καταφύγιο], που θεμελιώνεται πάνω σ’ ένα απλό και σαφές μήνυμα τό οποίο μπορεί νά μεταδοθῆ και νά κατανοηθῆ εύκολα από όλους. Μέ δυό λόγια, τό μήνυμα ήταν τό ακόλουθο: ανεξάρτητα από τίς «ἀξιώσεις» επιστημονικότητας που προωθεῖ, ὁ κομμουνιστικός μετασχηματισμός δέν εἶναι δυνατός οὔτε ἐπιθυμητός, καί συνεπῶς εἶναι ἀθεμελίωτος ὅσον ἀφορᾷ τό ὄντολογικό ἐπίπεδο καί ἀρνητικός ὡς πρός τό ἀξιολογικό. Ἐνῶ οἱ μαρξιστές πίστευαν ὅτι εἶχαν στρατευθεῖ καί θριάμβευαν στό πεδίο τῆς επιστημολογίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, οἱ ἀντίπαλοί τους κατελάμβαναν τίς σημαντικότερες θέσεις, ἀπό στρατηγική ἀποψη, στό χῶρο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας καί γενικότερα στήν περιοχή τῆς συνολικῆς, ἀκόμη καί «μεταφυσικῆς», σύλληψης τοῦ κόσμου.

* * *

Ἡ «συνολική» ἐπαναφορά τῆς συζήτησης γιά τή φιλοσοφική μορφή τοῦ μαρξισμού φαίνεται συνεπῶς πῶς εἶναι ἀναγκαία (ὅταν, ἀντίθετα, διαπιστώνουμε ὅτι ἤδη ἔχουμε πολύ ἐπικίνδυνα καθυστερήσει). Τό πρόβλημα ἐμφανίζεται ἀμέσως πολύ δύσκολα, ἐφόσον πράγματι δέν φαίνεται πῶς εἶναι δυνατό νά ἐπαναθεμελιώσουμε ἕναν συνεκτικό καί ἀξιόπιστο μαρξιστικό φιλοσοφικό λόγο ἔχοντας ὡς ἀφετηρία παλαιές διατυπώσεις, πού μᾶς εἶναι οἰκεῖες, διατυπώσεις πού θά χαρα-

κτηρίζαμε ὡς σοβιετικό, «ἀνατολικό μαρξισμό» καί «δυτικό μαρξισμό» πού εἶναι διαδεδομένοι σέ διάφορους τομεῖς, μεταξύ τῶν ὁμάδων πού ἀντικρούουν τόν καπιταλισμό, μέσα ἢ ἔξω ἀπό τά κομμουνιστικά κόμματα.

Ἐδῶ, μέ τόν ὄρο «ἀνατολικός μαρξισμός» ἐνοοῦμε πρωταρχικά ὅ,τι ὀνομάζουμε «διάλεκτικό υλισμό», θεωρούμενο ὡς φυσική υλιστική κοσμολογία πού θεμελιώνεται στούς ἀποκαλούμενους «νόμους τῆς διαλεκτικῆς» καί «ἱστορικό υλισμό» θεωρούμενο ὡς ἱστορική-ἐξελικτική θεωρία τῆς διαδοχῆς τῶν τρόπων παραγωγῆς, ἡ ὁποία διέπεται ἀπό τήν «οὐδέτερη» πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας. Πρόκειται, ὅπως εἶναι γνωστό, γιά εἰδικούς ὅρους τοῦ διαλεκτικοῦ καί ἱστορικοῦ υλισμοῦ πού λειτουργοῦν στά κόμματα καί στίς χῶρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ὡς ἰδεολογία τῆς κοινωνικῆς νομιμοποίησης. Εἶναι ἀδύνατο πιά νά ἐπαναπροβληθοῦν μέ σοβαρότητα, ἐφόσον ἡ κοινωνική καί πολιτική κρίση αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν ἔχει δεῖξει ἐφεξῆς μέ σαφήνεια τήν ὑποκρισία καί τόν ἀπατηλό χαρακτήρα τῆς ἐξελικτικιστικῆς-τεχνολογικῆς σύλληψης τῶν τρόπων παραγωγῆς.

Μέ τόν ὄρο «δυτικός μαρξισμός» ἐνοοῦμε ἀντίθετα τό φιλοσοφικό παράδειγμα πού ἐπιεντρώνεται στήν ἐνότητα τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου, δηλαδή στόν ἰδεαλιστικό μῦθο τῆς συνταύτισης τῆς συνείδησης τοῦ προλεταριάτου καί τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ὅπως γνωρίζουμε, ἡ ἱστοριοψυχολογική του γένεση, πού ἐπαληθεύτηκε εὐρέως, προκάλεσε τήν προσχώρηση μεγάλων στρωμάτων διανοουμένων στή ρωσική επανάσταση τοῦ 1917 καί τήν ἔκπτωση τῶν ἀντιδραστικῶν μυθευμάτων γιά τήν ἀνωτερότητα καί τήν οὐδετερότητα τῶν διανοουμένων ὅσον ἀφορᾷ τή σχέση τους μέ τίς κοινωνικές τάξεις. Ὡστόσο, ἡ «ιδεώδης ὑποταγή», ὑποκειμενικά εἰλικρινῆς, τῶν διανοουμένων στό πολυσχιδές περιεχόμενο τῆς συνείδησης τοῦ προλεταριάτου (εἴτε αὐτό τό περιεχόμενο κατανοήθηκε ὑπό τήν ἐμπράγματη (factuelle), ἐμπειρικοκοινωνιολογική μορφή, εἴτε μεταμορφώθηκε σέ ἰδεοτυπική μεταφυσική ἐκφανση) τελικά ἀποκαλύφθηκε πῶς εἶναι μιᾶ παγίδα, ἡ ὁποία ἀντί νά τοῦς φέρει κοντά, ἀπομάκρυνε τοῦς διανοούμενους ἀπό τή γνώση τῆς ὀλότητας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί τῆς πολυσύνθετης ἀναπαραγωγῆς τοῦ τρόπου τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς.

Ἄν δέν μπορούμε νά προτάξουμε αὐτούς τοῦς δύο «μαρξισμούς», ἐπιβάλλεται ἡ ἐπαναφορά μιᾶς ἀξιόπιστης φιλοσοφικῆς μορφῆς τοῦ μαρξιστικοῦ λόγου νά μῆν εἶναι ἡ σχεδόν πανομοιότυπη ἀναπαραγωγή τῶν οὐσιαστικῶν στοιχείων αὐτῶν τῶν δύο παραδειγμάτων, ἀλλά νά ἔχει τή θεωρητική καί πολιτική τόλμη νά ἀποχωριστεῖ ἀπό αὐτές. Προφανῶς ἡ ρήξη αὐτή δέν πρέπει νά

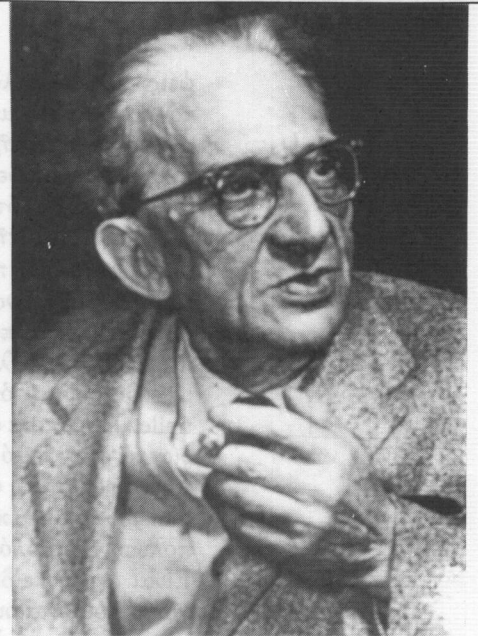
ἀκυρώσει τίς ιστορικές ἀρετές πού φανέρωσαν αὐ-
τές οἱ δύο ἑτερογενεῖς διατυπώσεις τοῦ μαρξισμοῦ
στὶς καθορισμένες κοινωνικοϊστορικές συγκυρίες
(ὅ,τι θά χαρακτηρίζαμε ὡς τὴν «ἀξιακή θέση»
τους). "Ὁμως εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀποπέμψουμε
αὐτές τίς διατυπώσεις μέ τρόπο ἀνέκκλητο καί
σαφῆ καί νά ἀποβάσουμε τίς «ἐπιστημολογικές
αὐταπάτες» σχετικά μέ τὴν καθολική «ἐπιστημο-
νικότητα» —θετικιστικῆς σύλληψης— τοῦ ἱστο-
ρικοῦ ὕλισμοῦ ὡς κοινωνικῆς ἐπιστήμης τῶν τρό-
πων παραγωγῆς.

* * *

Τό πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς μορφῆς μέσω τῆς
ὁποίας «ἐκφράζεται» ὁ ἱστορικός ὕλισμός δέν
μπορεῖ φυσικά νά λυθεῖ τελεσίδικα. Πρόκειται
γιά πρόβλημα «συγκυριακό» (ἢ ἀλτουμεριανή
διατύπωση πού θεωρεῖ τὴν πάλη μεταξύ τῶν δια-
φόρων φιλοσοφῶν ὡς λειτουργία τῆς πάλης τῶν
τάξεων εἶναι συνεπῶς οὐσιαστικά ὀρθή), ἀρκεῖ νά
κατανοήσουμε ἐπαρκῶς ὅτι ὁ ὅρος «συγκυρια-
κός» («conjoncturel») δέν ἔχει καμία σχέση μέ
τὴ δολιότητα, τόν καιροσκοπισμό, τὴν τέχνη νά
συλλαμβάνουμε ἕνα γενολογικό καί ἀόριστο
«πνεῦμα τῶν καιρῶν». Ἡ σημερινή συγκυρία οὐ-
σιαστικά χαρακτηρίζεται, διαλεκτικά, ἀπό μιά
προϊούσα παγκοσμιοποίηση τοῦ προβλήματος τοῦ
κομμουνισμοῦ (ἀπό τὴν ἐπιδείνωση τῆς ἱμπερια-
λιστικῆς ἐκμετάλλευσης ὡς τὴν παγκόσμια οἰκο-
λογική κρίση καί τίς αὐξάνουσες ἀπειλές ἐναντίον
τῆς εἰρήνης) καί ταυτόχρονα ἀπό μιά βαθιά κρίση
τῶν παλαιῶν συλλογικῶν ὑποκειμένων (πρω-
ταρχικά τῆς ἐργατικῆς τάξης στά μεγάλα ἐργο-
στάσια) πού παραδοσιακά λειτουργοῦσαν στά ἐ-
παναστατικά σχέδια ὡς πλαίσιο ἀναφοράς. "Ἄν ἡ
ἀνάλυση αὐτὴ εἶναι ὀρθή, τότε εἶναι εὐλογο ὅτι
πρέπει νά ἀναδιατυπώσουμε, μέ τρόπο σύνθετο,
τὴ φιλοσοφία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ὑπὸ τὴν ἐκ-
πεφρασμένη μορφή μιᾶς «ὄντολογίας τοῦ κοινω-
νικοῦ εἶναι».

* * *

Τό πρῶτο συστηματικό ἐγχείρημα αὐτοῦ τοῦ εἴ-
δους —ἀναγκαστικά κατέληξε σέ μορφή
ἀποσπάσματος— ἔγινε μετά τό 1956 ἀπό τόν με-
γάλο Οὐγγρὸ φιλόσοφο Γκιόργκυ Λούκατς, κατὰ
τὴν τελευταία δεκαπενταετία τῆς ζωῆς του. Τό
ἔργο του —ἔχει τόν τίτλο *Γιά μιά ὄντολογία τοῦ
κοινωνικοῦ εἶναι*, εἶναι γραμμένο στή γερμανι-
κή γλῶσσα καί δυστυχῶς δέν ὑπάρχει ἡ γαλλική
μετάφραση* (ἀντίθετα ἡ καλή ἰταλική μετάφρα-
ση τοῦ Ἀλμπέρτο Σκαρπόνι εἶναι διαθέσιμη)—
σηματοδοτεῖ μιά σαφῆ στροφή σέ σχέση μέ τίς
τρεις φιλοσοφικές θέσεις πού σχολιάσαμε προη-
γουμένως: τὴν ἐπιστημολογική αὐταπάτη τῆς ἀ-
πόλυτης ἐπιστημονικότητας τοῦ μαρξιστικοῦ λό-

γου, τόν θετικιστικό ἐξελικτικό μῦθο τῆς προό-
δου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τόν ὁποῖο ἐγ-
γυᾶται μιά ἄθεη ὕλιστική κοσμολογία, καί τέλος
τό θρύλο γιά τὴν παντοδυναμία τοῦ προλεταριά-
του καί τίς μορφές συνείδησης καί δράσης του. Ἡ
ὄντολογικοκοινωνική ἄποψη εἶναι αὐστηρά ἀπρό-
σωπη καί μὴ ἀνθρωπομορφική· πρωταρχικά τό
ἀντικείμενό της εἶναι ἡ θεωρία τῶν λογικοοντο-
λογικῶν κατηγοριῶν (ὑπὸ μιά ἐγελιανή ἔννοια,
συνεπῶς, καί ὄχι καντιανή, ἀλλά δίχως τὴν ἐπα-
ναφορά τῆς μεταφυσικῆς μεταμόρφωσης (trans-
figuration) τῆς ἀπόλυτης ἀναγκαιότητας τῆς ἐ-
ξέλιξης τοῦ «Πνεύματος», ἡ ὁποία ὑπάρχει στόν
ἀπόλυτο ἰδεαλισμό τοῦ Χέγκελ), οἱ ὁποῖες, ἐπει-
δὴ προσιδιάζουν στό καθορισμένο κοινωνικό εἶ-
ναι (Etre social), εἶναι ἀναγκαστικά ἀπρόσωπες
καί μὴ ἀνθρωπομορφικές. Στή συνέχεια ἡ ἄποψη
αὐτὴ φθάνει σ' ἕνα εἶδος ἐξατομίκευσης καί ἀν-
θρωπομορφοποίησης «δευτέρου βαθμοῦ», κατὰ
τὴν ὁποία ἡ κοινωνική μετάβαση τοῦ καπιταλι-
σμοῦ στόν κομμουνισμό ἐμφανίζεται ὡς ὄντολο-
γικά δυνατὴ καί ἀξιολογικά ἐπιθυμητή.

Σ' ἕνα πρῶτο
ἐπίπεδο
προσέγγισης, τό
θεωρητικό
παράδειγμα τοῦ
ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ
παρουσιάζει δύο
διαστάσεις: ἡ μία
εἶναι
ἐπιστημονικοῦ
τύπου, ἡ ἄλλη ἔχει
φιλοσοφικό
χαρακτήρα

* * *

Ἡ οὐσιαστικὴ ἐνότητα τῆς ἠθικῆς καί τῆς ὄντο-
λογίας (τυπικό γνώρισμα τῶν καλύτερων φιλο-
σοφῶν τοῦ παρελθόντος· ἐδῶ ἔχουμε κατὰ νοῦν
ἀρχικά τὴν ἐπικούρεια φιλοσοφία), ἢ καλύτερα ἡ
ὄντολογική θεμελίωση τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν (τῆς ὁ-
ποίας τό λαμπρότερο παράδειγμα εἶναι ἡ φιλοσο-
φία τοῦ Σπινόζα), παρουσιάζεται ὡς ἀληθινὴ
«κοπερνίκεια ἐπανάσταση» σέ σχέση μέ τίς παρα-
δοσιακές μαρξιστικὲς προσεγγίσεις, πού πάντοτε
ταλαντεύονταν, φιλοσοφικῶς, ἀπό τόν καιροσκο-
πικό πραγματισμό καί τὴ νεοκαντιανὴ φιλοσοφία
τῶν «ἀξιῶν» (τυπικὲς ἰδεολογικὲς «ἐπικαλύ-

* Οὔτε βέβαια στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα (Σ.τ.Μ.)

φεις» του σοσιαλδημοκρατικού ρεφορμισμού) ως τόν υποκειμενισμό του βολονταρισμού και τήν ήρωική λατρεία της θυσίας των πρωτοποριών (τυπικές «έπικαλύψεις» οποιασδήποτε μορφής εξτρεμισμού). Ειδικότερα, η ύλιστική και διαλεκτική αναθεμελίωση της ένότητας της όντολογίας και της ήθικης στο πλαίσιο της θεώρησης της ιδιομορφίας του κοινωνικού Είναι φαίνεται ότι είναι η μοναδική θέση που έχει τη δυνατότητα να αντιπαραταχθεί με έλλογο τρόπο προς ό,τι ονομάζουμε «διαφορική όντολογία» («ontologie différentielle»), η οποία αναπτύχθηκε έχοντας ως άφετηρία τό στοχασμό του Μάρτιν Χάιντεγγερ. Αυτή ή «διαφοριστική όντολογία» («ontologie différentialiste») που έκλαμβάνει τη διαρθρωμένη και πολυσύνθετη όλότητα του σύγχρονου κοινωνικού Είναι ως ένα είδος αναλλοίωτης Μοίρας, παράγωγο του ένιαιού μετασχηματισμού της δυτικής μεταφυσικής σε άπρόσωπη και άνεπίστρεπτη κυριαρχία της τεχνικής, στοιχειοθετεί μία πρόκληση έναντι του ιστορικού ύλισμού πολύ μεγαλύτερη από τήν αντίστοιχη των παραδοσιακών ρευμάτων του χυδαίου άντικομμουνισμού. Έδω άντιμετωπίζουμε μία διαρθρωμένη και ρωμαλέα σκέψη, που έπιπλέον φαίνεται ότι «άνταποκρίνεται» σε κάποια προϊούσα και διαδεδομένη κοινή λογική σχετικά με τό αναπόδραστο και τό άήττητο της καπιταλιστικής κυριαρχίας, προς τήν όποία θά ήταν έφεξης μάταιο να άντιπαραθέσουμε ένα έναλλακτικό σχέδιο υπέρβασης.

Προφανώς, τό άμεσο και έκπεφρασμένο περιεχόμενο της χαιντεγγεριανής διαφοριστικής όντολογίας δέν είναι διόλου ή άμεση άπολογία της καθημερινής ζωής υπό τήν αίγίδα του καπιταλισμού. Άντίθετα, ή όντολογία αυτή προτείνει ένα είδος άριστοκρατικής «άποσκίρτησης» σε σχέση με τίς ήθικές και κοινωνικές άξίες του σύγχρονου καπιταλισμού, που όρθως άναλύεται ως έξολοθρευτής είτε του φυσικού περιβάλλοντος είτε όποιασδήποτε συνετής μορφής της άνθρώπινης ύπαρξης. Ωστόσο, ή «άποσκίρτηση» αυτή παρουσιάζεται έμπρακτα ως καθαρή «έσωτερικότητα υπό τό σκιά της έξουσίας», μία θέση καθαρά συνειδησιακή, έφόσον δηλώνεται ότι τό σύνολο των κοινωνικών σχέσεων εκ των πραγμάτων δέν μπορεί να αλλάξει από όποιοδήποτε σχέδιο έπαναστατικής πρακτικής. Κατ' αυτό τόν τρόπο ή έννοια της «πράξης» καθ' έαυτήν έκλαμβάνεται έπιπλέον ως «έσωτερικό» στοιχείο του μηχανισμού που άναπαράγει τήν κυριαρχία, με τόν ίδιο τρόπο που ή κυριαρχία αυτή στην «ούμανιστική» ιδεολογία άναπαρίσταται μέσω ενός μυθευμένου σχήματος.

* * *

Ή διαφοριστική χαιντεγγεριανή όντολογία σε γενικές γραμμές προέταξε όξυδερκείς και άπολύ-

τως προσήκουσες άντιρρήσεις στις γηραιές «φιλοσοφίες της πράξης» (συμπεριλαμβανομένης και αυτής που άναφέρεται στη σκέψη του Άντόνιο Γκράμσι), στο βαθμό που αυτές προώθησαν μία θεωρητική άutoσυνείδηση ή όποία διακατέχεται από κάποιο βολονταρισμό και υποκειμενισμό· ή συνείδηση αυτή χαρακτηρίζεται επίσης από έναν ούμανιστικό «προμηθεισμό» κίβδηλης ποιότητας, ό όποιος έμελλε να γίνει πολύ γρήγορα ύποτελής της σταλινικής πολιτικής. Μέ άλλα λόγια, ή έπαρκής «φιλοσοφία της πράξης» μπορεί να άναγεννηθεί μόνο πάνω σε καθαρά όντολογικές βάσεις. Σχετικά με τό θέμα αυτό, ή κατηγορία της «έργασίας» —στην όποία ό Λούκατς άποδίδει τόση σημασία, έφόσον σ' αυτήν έντοπίζει τήν άρχέγονη μορφή και τό μοντέλο κάθε τελεολογικής δράσης— μπορεί να έρμηνευθεί, δίχως να προκύψουν διαστρεβλώσεις, ως θεμελιακή όντολογική ιδιαιτερότητα της κατηγορίας της πράξης καθ' έαυτήν αφαιρώντας όποιαδήποτε βολονταριστική και άκτιβιστική άοριστία.

Ό ίταλικός θεωρητικός μαρξισμός (ή ένδελεχής και άκριβής ιστορία του διατίθεται τώρα στον Γάλλο άναγνώστη χάρη στο έργο του Ζάν-Πιέρ Ποτιέ) διανύει σήμερα μία σοβαρή κρίση θεωρητικής ταυτότητας και άνάπτυξης· τήν κρίση αυτή τή συμερίζεται μαζί με τή θεωρητική παράδοση του γαλλικού μαρξισμού. Όπως είναι γνωστό, ή πρωταρχική φιλοσοφική παράδοση του τελευταίου προέρχεται από τή «φιλοσοφία της πράξης» του Άντόνιο Γκράμσι (τό 1987 θά έορτάσουμε τά πενήντα χρόνια από τό θάνατό του). Ή παράδοση αυτή, παρά τή σχετική άκαδημαϊκή έκλαϊκευση και κάποια πτώχευση έξαιτίας προπαγανδιστικών σκοπιμοτήτων, έμφανίζει άκόμη όρισμένα στοιχεία που αξίζει να «σωθούν» και κατά κάποιο τρόπο να έπαναξιολογηθούν. Ή έπανεκτίμηση της γκραμισιανής «φιλοσοφίας της πράξης» δέν θά κατορθώσει έντούτοις να έπιτευχθεί δίχως τήν έμβάθυνση της άνάλυσής της μέσω της όντολογικοκοινωνικής διάστασης αυτής της προβληματικής. Πρόκειται για ένα έγχείρημα που έναρμονίζεται άπολύτως με τά γονιότερα στοιχεία της φιλοσοφίας της πράξης καθ' έαυτήν, ενώ τό ίδιο έγχείρημα άπάδει προς τή διάλυση της γκραμισικής κληρονομιάς στον έκλεκτικισμό, στον καιροσκοπισμό, στην σιωπηρή ή ρητή έγκατάλειψη κάθε κομμουνιστικής και μαρξιστικής προοπτικής. Ή Ίταλική μαρξιστική φιλοσοφία διατρέχει σοβαρό κίνδυνο. Μόνο ένα ένσυνείδητο συλλογικό σχέδιο —που άποβλέπει στη διασύνδεση των χειραφετητικών περιεχομένων της γκραμισιανής παράδοσης και της άνοιχτής, νέας προοπτικής όντολογικοκοινωνικού τύπου μέσω του μεγάλου συστηματικού έγχειρήματος του Λούκατς— θά κατορθώσει όπωσδήποτε να χαράξει ένα δρόμο ώστε να βγούμε από τό σημερινό άδιέξοδο.

Τό κράτος και η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης

του Μιχάλη Χλέτσου

Η βιομηχανική επανάσταση, πέρα απ' τό ότι προκάλεσε αλλαγές στον τρόπο απόσπασης του υπερπροϊόντος (από την απόλυτη υπεραξία στη σχετική υπεραξία), δημιούργησε και καινούργιες ανάγκες που θά μπορούσαμε νά τις κατατάξουμε σέ τρείς μεγάλες κατηγορίες:

α) συγκέντρωση των εργατών σ' έναν συγκεκριμένο χώρο (κατοικία, σταθερότητα των εργατών στον τρόπο δουλειάς κ.λπ.)

β) κατάρτιση των εργατών (σχολική εκπαίδευση κ.λπ.)

γ) αναπαραγωγή των εργαζομένων και των υπάρχουσών σχέσεων παραγωγής (ιατρικό σύστημα, διατήρηση του θεσμού της οικογένειας κ.λπ.)

Στό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα οί επιχειρήσεις προσπαθούν από μόνες τους νά αναλάβουν ένα μέρος των εξόδων της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ή δημιουργία των «internats» και των «villes-usines» στή Γαλλία. Τελικά αυτή ή προσπάθεια κατέληξε σέ αποτυχία. Η ανάγκη για κοινωνικοποίηση της παραγωγής των εργαζομένων και οί καινούργιες συνθήκες που προέκυπταν από τή βιομηχανική επανάσταση (αστικοποίηση, επέκταση του καπιταλιστικού συστήματος, ανάγκες συνεχούς τροφοδότησης

των επιχειρήσεων μέ εργατικό δυναμικό κ.λπ.) απαιτούσαν τήν επέμβαση του κράτους. Στήν αρχή ό ρόλος του κράτους ήταν νά επιβλέπει τήν καλή λειτουργία του συστήματος δημιουργώντας καινούργιους νόμους (περιορισμός της ημερήσιας διάρκειας εργασίας, απαγόρευση της εργασίας των παιδιών κ.λπ.) ή τροποποιώντας τούς παλιούς νόμους. Μέ τήν πάροδο του χρόνου τό κράτος αρχίζει νά επεμβαίνει από μόνο του και στήν παραγωγή. Η μεγάλη κρίση του 1929 και ή ρωσική επανάσταση του 1917 έδειξαν στους ιδεολόγους της άρχουσας τάξης που βρισκόταν τό πρόβλημα. Ο Κένυς κατάλαβε πολύ καλά ότι έπρεπε ν' αλλάξει ό ρόλος του κράτους. Έπληρχε ή ανάγκη ενός κράτους-ρυθμιστή, ενός κράτους που θά επενέβαινε από μόνο του στήν παραγωγή για νά λύσει τά υπάρχοντα προβλήματα. Έπρεπε νά ληφθούν όλα τά απαραίτητα μέτρα για ν' αποφευχθούν στό μέλλον κρίσεις όπως του 1929 και άλλες επαναστάσεις κατά τό παράδειγμα της ρωσικής.

Ο φορντισμός που δημιούργησε τή «μαζική κατανάλωση» αρχίζει νά εμφανίζεται κατά τή διάρκεια αυτής της περιόδου, αλλά γίνεται αισθητός μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η πλήρης ένσωμάτωση της εργατικής τάξης στό σύστημα έχει αρχίσει. Τό κράτος επεμβαίνει ολοένα και περισσότερο

στήν παραγωγή. Η κρίση όμως του κράτους πρόνοιας δημιουργεί καινούργια προβλήματα. Η προσπάθεια των ευνοϊκών να αποδείξουν ότι το πρόβλημα του συστήματος βρίσκεται στη σφαίρα της διανομής και όχι της παραγωγής καταλήγει σε αποτυχία.

Σήμερα που το έργοστάσιο επεκτείνεται σ' ολόκληρη την κοινωνία τίθεται το πρόβλημα για ένα νέο ρόλο του κράτους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι «το κράτος αρχίζει να παίρνει τη μορφή μιάς ηγεμονικής δύναμης μέσα στη σφαίρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής» συσσωρεύει κατά τρόπο υπερισχύοντα και καθοριστικό».¹

Ποιός όμως είναι ο ρόλος του κράτους σήμερα; Πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε τη φύση του κράτους; Πώς το κράτος παρεμβαίνει στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα; Η απάντηση σ' αυτά τα ερωτήματα αποτελεί ζωτικό πυρήνα τόσο για την εξέλιξη της μαρξιστικής ανάλυσης της κοινωνίας, όσο και για τον καθορισμό της πορείας του άριστερου κινήματος. Γύρω στα 1970 ξεκίνησε μιά μεγάλη συζήτηση (ιδίως στη Γερμανία) γι' αυτά τα ζητήματα. Στη Γαλλία ή Σουζάν ντέ Μπρυνόφ² προσπαθεί κι αυτή με τη σειρά της να διερευνήσει τους λόγους για τους οποίους το κράτος παρεμβαίνει στην καρδιά της λειτουργίας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Κατ' αυτήν το κράτος εκτός από το ρόλο του ως «πολιτικού χωροφύλαχα» είναι δυνατόν να συμμετέχει στον τρόπο παραγωγής αγαθών και στον τρόπο αναπαραγωγής των φορέων παραγωγής. Το σημείο-κλειδί της κρατικής οικονομικής παρέμβασης αφορά τη διαχείριση της μισθωτής εργασίας και του νομίσματος ως γενικού ισοδυνάμου. Η κρατική παρέμβαση έχει ως σκοπό τη συνεχή λειτουργία του κυκλώματος X «χρήμα» — E (έμπόρευμα) — X'. Η εργατική δύναμη και το νόμισμα αποτελούν συστατικά στοιχεία του κυκλώματος αυτού. Η σύνδεση του X με το E και με το X' μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την κρατική διαχείριση της εργατικής δύναμης και του νομίσματος ως γενικού ισοδυνάμου δηλαδή, μόνο με μη καπιταλιστικά μέσα. Σε περίπτωση μιάς γενικής κρίσης³ «της οποίας η μορφή, στο επίπεδο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, είναι η διακοπή των συναλλαγών, τότε η σχέση X-E διασπάται στην παραλληλία X//E. Στην περίπτωση αυτή εμφανίζεται από τη μιά μεριά χρηματιστική κρίση και από την άλλη μεριά ανεργία. Η κρατική διαχείριση της εργατικής δύναμης και του νομίσματος είναι έντελως άνισχυρη, στο μέτρο που η μιά παραμένει ανεξάρτητη από την άλλη».

Στο άρθρο αυτό δεν θα προσπαθήσουμε να ξεετάσουμε γιατί το κράτος παρεμβαίνει στην καρδιά της λειτουργίας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος αλλά την παρέμβαση του κράτους σ' ένα συγκεκριμένο πρόβλημα: την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης που είναι ιδιόμορφο έμπόρευμα.

Η Σουζάν ντέ Μπρυνόφ μάς λέει ότι η επέμβαση του κράτους έχει ως σκοπό να εξασφαλίσει την εργασιακή πειθαρχία με την ανασφάλεια της απασχόλησης και τη σταθερότητα του εφοδιασμού με προλεταριακή εργατική δύναμη στο μικρότερο δυνατό κόστος. Αναλαμβάνει τη διαχείριση της εργατικής δύναμης ή οποία είναι «ειδικό έμπόρευμα». Αυτή η διαχείριση είναι μιά απάντηση σε μιά ανάγκη του κεφαλαίου που δεν μπορεί να ικανοποιηθεί από το ίδιο το κεφάλαιο.

Με την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και το λόγο της διαχείρισής της από το κράτος έχουν ασχοληθεί τόσο η

Σουζάν ντέ Μπρυνόφ όσο και οι Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα.⁴ Πιστεύουμε ότι οι δύο αυτές αντιλήψεις είναι οι κυρίαρχες σ' αυτό το θέμα.

Τό κράτος ως συλλογικός καπιταλιστής

Για τη Σουζάν ντέ Μπρυνόφ, η εργατική δύναμη είναι έμπόρευμα όμοιο με τα άλλα έμπορεύματα. Η αξία του προσδιορίζεται από την ποσότητα εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή των απαραίτητων για τη συντήρηση αγαθών. Θεωρεί επίσης το μισθό ως την αξία της εργατικής δύναμης που επιτρέπει την ανασυγκρότηση του εργαζομένου στη διάρκεια της απασχόλησης. Έδω όμως πρέπει να τονίσουμε ότι δεν πρέπει να συγχέουμε την έννοια εργατική δύναμη με την έννοια εργαζόμενος. Συνεπώς, το κοινωνικό κόστος της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης δεν πρέπει να συγχέεται με το αναγκαίο κόστος ώστε ο εργαζόμενος να αναπαράγεται από τη μιά περίοδο στην άλλη.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κράτος επεμβαίνει για ν' αναλάβει την αναπαραγωγή του ειδικού έμπορεύματος εργατική δύναμη που το κεφάλαιο δεν είναι διατεθειμένο να την αναλάβει από μόνο του.

Οι Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα άσχοι κριτική στον όρο κρατική διαχείριση και στην έννοια εργατική δύναμη ως έμπόρευμα που μεταχειρίζεται η Σουζάν ντέ Μπρυνόφ. Προτού όμως δούμε πώς οι Μ. Λωτιέ — Ρ. Τορταζάντα δικαιολογούν την επέμβαση του κράτους και το ρόλο του στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, θα θέλαμε να διευκρινίσουμε τι είναι εργατική δύναμη και γιατί είναι ιδιόμορφο έμπόρευμα.

Εργασία — εργατική δύναμη

Η πιό συζητήσιμη έννοια ανάμεσα στις οικονομικές, κοινωνιολογικές, πολιτικές και φιλοσοφικές έννοιες είναι η έννοια της εργασίας. Ο όρος εργασία έχει διπλή σημασία. Από τη μιά είναι η δραστηριότητα που δημιουργεί κοινωνικό πλούτο και από την άλλη είναι η είσοδος σε μιά σχέση (κεφάλαιο-εργασία) που μπορεί να είναι έμπορευματική ή νομισματική. Αυτή η σχέση, ή σχέση μισθωτής εργασίας είναι το χαρακτηριστικό σημείο της καπιταλιστικής κοινωνίας. «Ο καπιταλισμός παράγει το έλεύθερο άτομο ίσο προς όλους τους άλλους και χωρισμένο από όλους τους άλλους από την έμπορευματική ανταλλαγή».⁵

Αυτό το άτομο μπαίνει σ' αυτή την κοινωνική σχέση της μισθωτής εργασίας και γίνεται εργαζόμενος μέσα σ' αυτή την κοινωνική σχέση γιατί δεν μπορεί να εργαστεί έξω από αυτήν. Στερημένος από τα μέσα παραγωγής, ο εργαζόμενος αναγκάζεται να μπει σ' αυτή τη σχέση γιατί αλλιώς δεν θα μπορεί να ζήσει. Σύμφωνα με τον Μάρξ, ο εργαζόμενος που δεν έχει μέσα παραγωγής είναι αναγκασμένος να πουλήσει την εργατική του δύναμη (και όχι την εργασία του). Η εργατική του δύναμη είναι ένα έμπόρευμα όπως όλα τ' άλλα και έχει μιά αξία όπως όλα τα έμπορεύματα. Ο διαχωρισμός που γίνεται ανάμεσα στην εργατική δύναμη και στην εργασία μάς επιτρέπει να μετρήσουμε την ανταλλακτική αξία των άλλων έμπορευ-

μάτων σέ θρους εργασίας. Τό εμπόρευμα, όμως, εργατική δύναμη έχει μία ιδιαιτερότητα έν σχέσει μέ τ' άλλα εμπορεύματα στό ότι ή αξία χρήσης του είναι τό νά δημιουργητεί αξία. «Ο Μάρξ χρησιμοποιεί τήν έννοια εργατική δύναμη γιά νά δείξει τή χαρακτηριστική αντίφαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή σέ μία κοινωνία όπου ή ανταλλαγή τών ίσων είναι ό κανόνας και στή βάση αυτού του κανόνα μία τάξη μπορεί νά αποσπάσει ένα μέρος του προϊόντος τής εργασίας τής άλλης τάξης διαμέσου αυτής τής ανταλλαγής».⁶

“Αρα ή εργατική δύναμη είναι ένα εμπόρευμα ίδιο μέ τά άλλα σέ ό,τι αφορά τόν καθορισμό τής αξίας της (άνταλλακτική αξία) και διαφορετικό από τά άλλα σέ ό,τι αφορά τήν αξία χρήσης της (παράγει υπεραξία). Έδω όμως τίθενται δύο βασικά προβλήματα: τό πρώτο αφορά τόν καθορισμό τής αξίας τής εργατικής δύναμης και τό δεύτερο τήν έξομοίωσή της σέ εμπόρευμα —μέ κάποια ιδιαιτερότητα— όμοια μέ τά άλλα.

‘Η αξία τής εργατικής δύναμης και τό κράτος

“Όπως ξέρουμε, βάση τής θεωρίας του Μάρξ είναι ή θεωρία τής αξίας. Αυτό τόν υποχρεώνει νά όρίσει τήν εργατική δύναμη σέ θρους αξίας. Μέσα στις γραμμές του *Κεφαλαίου* ό Μάρξ υποστηρίζει ότι τό εμπόρευμα (εργατική δύναμη) πού είναι τό ίδιο μέ τά άλλα έχει μία αξία. ‘Η αξία της καθορίζεται από τόν απαραίτητο χρόνο εργασίας γιά τήν παραγωγή της. ‘Η εργατική δύναμη παριστά τό απαραίτητο μερίδιο κοινωνικής εργασίας πού έχει πραγματοποιηθεί σ’ αυτήν. ‘Η αξία της είναι ίση μέ τήν αξία τών απαραίτητων μέσων συντήρησής της και μεταβάλλεται ανάλογα μέ τήν αξία τών εμπορευμάτων αυτών. “Αρα τρία στοιχεία καθορίζουν τήν αξία τής εργατικής δύναμης:

- i) οί φυσιολογικές ανάγκες
- ii) τό ήθικό και ιστορικό στοιχείο
- iii) τά έξοδα τής εκπαίδευσης.

Οί Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα ασκοϋν κριτική στήν έξομοίωση τής εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος ίδιου μέ τά άλλα σέ ό,τι αφορά τόν καθορισμό τής αξίας της (αξία ανταλλαγής) και τόν τρόπο αναπαραγωγής της.

“Αν ή εργατική δύναμη ήταν εμπόρευμα⁷ όμοιο μέ τά άλλα εμπορεύματα, τότε ή αξία της θά ήταν ίση μέ τήν κοινωνική εργασία τήν απαραίτητη γιά τήν παραγωγή της. ‘Όποτε θά είχαμε τό παρακάτω σύστημα εξισώσεων:

$$\begin{aligned} A_e &= P_e + Z_e \text{ (I)} \\ A_d &= (K_d + E_d) + Z_d \text{ (II)} \end{aligned}$$

όπου A_e = είναι ή αξία τών E παραγόμενων εμπορευμάτων, P_e = ή αξία τών μέσων παραγωγής, Z_e = οί ποσότητες τής ζωντανής εργασίας, A_d = ή αξία τών d εργατικών δυνάμεων, K_d = ή αξία τών διαφόρων εμπορευμάτων γιά τήν αναπαραγωγή τών d εργατικών δυνάμεων διαφορετικού τύπου, E_d = ή αξία τών έξόδων εκπαίδευσης, Z_d = οί ποσότητες τής απαραίτητης εργασίας γιά τήν κατανάλωση τών εμπορευμάτων τών απαραίτητων γιά τήν αναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης.

Σύμφωνα μέ τόν Μάρξ, ή υπεραξία όρίζεται ως ή διαφορά ανάμεσα στήν αξία τών εμπορευμάτων πού παρήγαγε ή εργατική δύναμη και τήν αξία τής εργατικής δύναμης. Παρατη-

ρούμε λοιπόν ότι σύμφωνα μέ τό παραπάνω σύστημα εξισώσεων, ή υπεραξία (U) είναι ή διαφορά:

$$U = (Z_e + Z_d) - A_d \text{ (III)}$$

Έδω όμως προκύπτουν δύο προβλήματα:

i) ή ή εργατική δύναμη δέν πουλιέται στήν αξία της αλλά σέ μία αξία κατώτερη. ‘Ο καπιταλισμός μέ μία δαπάνη ($K_d + E_d$) παίρνει μία αξία άνωτερη ($K_d + E_d$) + Z_e , άρα σφετερίζεται τό υπερπρόϊόν πού βγαίνει από τήν οικιακή εργασία. Αυτή ή θέση δέν είναι σωστή γιά δύο λόγους: α) κατ' άρχήν δέν ισχύει ό κανόνας τών ίσων πραγμάτων στή γενικευμένη εμπορευματική ανταλλαγή, β) κατά δεύτερο λόγο ή υπεραξία πού σφετερίζεται ό καπιταλιστής παρουσιάζει διπλό χαρακτήρα. ‘Από τή μία μεριά είναι απόσπαση τής υπεραξίας, από τήν άλλη είναι μεταφορά τής αξίας από τά χέρια του εργαζόμενου στά χέρια του καπιταλιστή. Δηλαδή ό εργαζόμενος είναι ένας κακός συναλλασσόμενος γιατί δέν πουλάει τό προϊόν τής οικιακής εργασίας στήν αξία του.

ii) ή ή εργατική δύναμη πουλιέται στήν αξία της (μέσα σ' αυτήν είναι ένσωματωμένη ή Z_d), όποτε ή υπεραξία δέν εμφανίζεται και δέν κυκλοφορεί έξω από τή σφαίρα τής αναπαραγωγής τής εργατικής δύναμης και τή σφετερίζεται ό ίδιος ό εργαζόμενος. “Αρα ή ό εργαζόμενος εκμεταλλεύεται τόν έαυτό του ή εκμεταλλεύεται κάποιον άλλο (σ' αυτή τήν περίπτωση, συνήθως, ό ύφιστάμενος τήν εκμετάλλευση είναι ή γυναίκα του), όποτε είναι καπιταλιστής.

“Αρα ή έξομοίωση τής εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος όμοιου μέ τ' άλλα έξομοιώνει τόν εργαζόμενο μέ τόν καπιταλιστή. Οί πωλητές και οί άγοραστές τής εργατικής δύναμης είναι και οί δύο καπιταλιστές. Αυτό όμως μάς οδηγεί νά μήν πάρουμε υπόψη μας τήν ύπαρξη τών κοινωνικών τάξεων.

‘Ο Μάρξ προτείνει και έναν δεύτερο όρισμό γιά τήν αξία τής εργατικής δύναμης. ‘Η αξία της είναι ίση μέ τήν αξία τών εμπορευμάτων πού καταναλώνονται από τόν εργαζόμενο σύν τά έξοδα εκπαίδευσης. ‘Η εργασία πού χρησιμοποιείται γιά τήν κατανάλωση τών εμπορευμάτων και τήν άπόκτηση γνώσεων δέν παράγει αξία. “Αρα έχουμε τό παρακάτω σύστημα εξισώσεων:

$$\begin{aligned} A_e &= P_e + Z_e \text{ (I)} \\ A'_d &= K_d + E_d \text{ (II)'} \\ U' &= [Z_e - (A'_d)] \text{ (III)'} \end{aligned}$$

(ό όρισμός τών συμβόλων είναι άκριβώς ό ίδιος μ' εκείνον πού χρησιμοποιήσαμε στό προηγούμενο σύστημα εξισώσεων).

Έδω ύπάρχει τό έξής πρόβλημα: Γιά τόν Μάρξ ή αξία είναι τό άποτέλεσμα τής διαδικασίας μιās συγκεκριμένης ζωντανής εργασίας πού φάχνει νά πραγματοποιηθεί μέσα στήν κυκλοφορία. Σ' αυτήν όμως τήν περίπτωση, ή αξία τών εμπορευμάτων γιά κατανάλωση έχει ήδη πραγματοποιηθεί πρίν από τήν αναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης. “Αρα, ή αξία από τήν πώληση τής εργατικής δύναμης είναι ή διπλή πραγματοποίηση τής ίδιας αξίας, χωρίς καμιά διαδικασία αναγνωρισμένης κοινωνικής εργασίας νά ύπάρχει ανάμεσα σ' αυτές τίς δύο πραγματοποιήσεις.

Συνεπώς ή μόνη μας δυνατότητα είναι ή εργατική δύναμη νά μήν έχει αξία· έχει όμως ένα κόστος σέ αξία.

Στόν κύκλο του κεφαλαίου ή «τιμή» τής εργατικής δύναμης δέν είναι άφομοίωσιμη σέ καμιά άλλη.

X (χρήμα)—E (έμπορεύμα)

Eδ' (έργατική δύναμη)

Εμπ (άλλα έμπορεύματα) E' — A'

Τά Εμπ όταν καταναλωθούν μέσα στην παραγωγή είναι απαραίτητα των E' άλλων κύκλων του κεφαλαίου. Όμως η έργατική δύναμη Eδ' δεν είναι άμεσα τό E' κανενός κύκλου. Τό ποσοστό του X που αποτελεί τό μεταβλητό κεφάλαιο όταν βγαίνει από τήν άλυσίδα των κύκλων του κεφαλαίου παύει ν' αποτελει στά χέρια του έργαζομένου κεφάλαιο και μπαίνει σε μία άλλη κυκλοφορία όπου αλλάσσεται έναντι των E', δηλαδή τής αξίας των K και E του συστήματος (II). Αύτά τά E' έχουν μία αξία που πραγματοποιείται στην ανταλλαγή: μισθοί έναντι των έμπορευμάτων για κατανάλωση σύν έξοδα εκπαίδευσης. Άρα ο μισθός έχει διπλό ρόλο. Άπό τή μία είναι ή τιμή των αγαθών των απαιτούμενων για τήν αναπαραγωγή του έργαζομένου τά όποια είναι αξίες. Άπό τήν άλλη είναι ή τιμή τής έργατικής δύναμης που προηγουμένως δεν έχει αξία. Τέλος, ή έργατική δύναμη δεν είναι μία αξία που ψάχνει νά πραγματοποιηθεί. Μέ τό νά μήν είναι αξία βρίσκεται έξω από τόν κόσμο του κεφαλαίου και ύπάρχει μία διαδικασία αναπαραγωγής της έξω από τήν οικονομία.

Η έργατική δύναμη από τήν πλευρά του καπιταλιστή έχει μία ανταλλακτική αξία και μία αξία χρήσης (παράγει αξία). Άπό τήν πλευρά του έργαζομένου έχει μόνο ανταλλακτική αξία. Άρα, δεν είναι καπιταλιστικό έμπορεύμα όμοιο μέ τά άλλα. Η ιδιαιτερότητά της δεν βρίσκεται μόνο στό ότι παράγει αξία, αλλά και στό ότι βρίσκεται έξω από τό κεφάλαιο. Αναπαράγεται σε μία διαδικασία παραγωγής που δεν είναι καπιταλιστική (άντιθετα από τά άλλα έμπορεύματα).

Άρα για τούς Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα ή επέμβαση του κράτους μπορεί νά εξηγηθεί από τήν έξωτερικότητα τής αναπαραγωγής τής έργατικής δύναμης έν σχέσει μέ τή διαδικασία αναπαραγωγής των έμπορευμάτων. Άρα, οι καπιταλιστές έχουν ανάγκη από τήν επέμβαση του κράτους για νά έλέγξουν τήν αναπαραγωγή τής έργατικής δύναμης που γίνεται έξω από τήν οικονομία. Η λειτουργία του κράτους συνίσταται στό νά μετατρέψει τόν έργαζόμενο σε πωλητή έργατικής δύναμης και τούς έργαζόμενους σε πωλητές μιās συγκριμένης έργατικής δύναμης, ή όποια νά προσαρμόζεται στις ανάγκες αναπαραγωγής τής παραγωγής των έμπορευμάτων.

Έπίλογος

Η Σουζάν ντέ Μπρυνόφ προσπαθώντας νά απαντήσει στη βασική έρώτηση — γιατί τό κράτος παρεμβαίνει στην αναπαραγωγή τής έργατικής δύναμης — απορρίπτει τις κεϋνσιανές και τις νεοκλασικές αντιλήψεις περί κράτους. Ξεφεύγει επίσης και από τήν έργαλειακή αντίληψη περί κράτους που ύπάρχει στη θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (τό κράτος είναι ένα έργαλειό στα χέρια των μονοπωλιακών καπιταλιστών). Για τή Σουζάν ντέ Μπρυνόφ, ή κρατική διαχείριση τής αναπαραγωγής τής έργατικής δύναμης (που είναι ιδίομορφο έμπορεύμα) είναι μία ανάγκη που τό κεφάλαιο δεν μπορεί νά εκπληρώσει μόνο του. Η κυριότερη παρατήρηση που θά μπορούσαμε νά κάνουμε είναι ότι θεωρεί πώς τό κράτος απορρέει από τις έσωτερικές αντιθέσεις τής αστικής κοι-

νωνίας, από τή σύγκρουση ανάμεσα στό άτομικό συμφέρον του καπιταλιστή και στό γενικό (συλλογικό) συμφέρον του κεφαλαίου. Άρα, τό κράτος απορρέει από τήν ανάγκη νά έγκαθιδρύσουμε τό γενικό συμφέρον του κεφαλαίου σε μία αναρχούμενη κοινωνία. Έχουμε ταύτιση του κράτους μέ τό γενικό συμφέρον του κεφαλαίου και ή κυριότερη ανταγωνιστική σχέση μέσα στην κοινωνία γίνεται ή σχέση ανάμεσα στό άτομικό συμφέρον του καπιταλιστή και στό συλλογικό συμφέρον του κεφαλαίου.

Οί Μπρυνό Λωτιέ — Ραμόν Τορταζάντα ξεπερνούν τήν άποψη τής Σουζάν ντέ Μπρυνόφ ύποστηρίζοντας ότι ή επέμβαση του κράτους απορρέει όχι μόνο από τό γεγονός ότι τό συλλογικό συμφέρον των καπιταλιστών βρίσκεται σε σύγκρουση μέ τό άτομικό συμφέρον, αλλά και από τήν έξωτερικότητα τής αναπαραγωγής τής έργατικής δύναμης έν σχέσει μέ τή διαδικασία παραγωγής των άλλων έμπορευμάτων.

Γιά μās, ή κύρια ανταγωνιστική σχέση στην κοινωνία είναι ή σχέση ανάμεσα στην έργασία και στό κεφάλαιο, ή έκμετάλλευση τής έργασίας από τό κεφάλαιο. Τό κράτος επέμβαίνει για νά διατηρεί και νά αναπαράγει αύτή τή σχέση. Πρέπει νά αναπαράγει τά δύο μέρη των συναλλασσομένων. Οφείλει δηλαδή νά αναπαράγει τόσο τήν τάξη των καπιταλιστών, όσο και τήν τάξη των έργαζομένων και νά διατηρεί τήν ύπάρχουσα μεταξύ τους σχέση. Πρέπει νά εξασφαλίζει τις απαραίτητες συνθήκες για τήν παραγωγή τής υπεραξίας. Πολλές φορές είναι εξαναγκασμένο νά έρχεται σε σύγκρουση μέ τά συμφέροντα των ατομικών καπιταλιστών για νά συνεχίσουν νά ύπάρχουν ως τάξη. Παρεμβαίνει επίσης στην αναπαραγωγή των έργαζομένων τροφοδοτώντας τους μέ τά απαραίτητα πολλές φορές μέσα για τήν αναπαραγωγή τους, για τόν έλεγχο τής αναπαραγωγής αύτης (μία και γίνεται έξω από τήν οικονομία και δεν μπορεί νά έλεγχθεί από τούς καπιταλιστές) και για τήν επανένταξή τους στην καπιταλιστική σχέση τής μισθωτής έργασίας.

Άρα, ή κρατική διαχείριση τής έργατικής δύναμης πρέπει νά εξηγηθεί όχι μόνο από τήν άνικανότητα των καπιταλιστών νά τήν αναλάβουν μόνοι τους, όχι μόνο από τήν έξωτερικότητα τής αναπαραγωγής τής έργατικής δύναμης, αλλά κυρίως από τήν ανάγκη τής συνέχισης τής διατήρησης τής έκμετάλλευσης τής έργασίας από τό κεφάλαιο.

1. A. Negri, *L'Etat, les dépenses publiques: problèmes et perspectives*, C.E.P. No 3, Άπρίλιος-Ίούλιος 1978.
2. Suzanne de Brunhoff, *Etat et capital*, ed. PUG Maspero 1976. Η έλληνική μετάφραση έχει γίνει από τις εκδόσεις Θεμέλιο τό 1983.
3. Suzanne de Brunhoff, *δ.π.*, σελ. 12.
4. Για τό πρόβλημα τής έργατικής δύναμης δές: B. Lautier — R. Tortajada, *Ecole, force de travail et salariat*, ed. Maspero 1978· B. Lautier — R. Tortajada, *La force de travail comme marchandise particulier*, Sur l'Etat, ed. Contradictions 1977· C. Palloix, *Travail et production* ed. Maspero 1978· Drugman, *Etat-capital et salariat: these d'Etat*. Grenoble 1979.
5. C. Palloix, *Cours sur la socialisation*, 1984.
6. B. Lautier — R. Tortajada, *Ecole, force de travail et salariat*, ed. Maspero 1978.
7. B. Lautier — R. Tortajada, *δ.π.*, σελ. 93.

Η φιλοσοφία στην 'Αμερική σήμερα

Συζητούν οι: 'Αριστείδης Μπαλτᾶς

καί 'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: Πῶς θά μπορούσε νά χαρακτηρίσει κανείς, πολύ γενικά, τήν κατάσταση τῆς Φιλοσοφίας σήμερα στήν 'Αμερική, δηλαδή τούς κύριους τομείς ἐνδιαφέροντός της, τά βασικά προβλήματα μέ τά ὁποῖα ἀσχολεῖται;

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: Μετά τόν πόλεμο, τήν ἀμερικανική φιλοσοφία τή χαρακτηρίζει τό μεγάλο ἐνδιαφέρον της γιά προβλήματα Λογικῆς καί Μεταφυσικῆς. Ἡ τεράστια πρόοδος πού σημείωσε ἡ Μαθηματική Λογική μέ τό ἔργο τοῦ Φρέγκε καί τοῦ Ράσελ, καί ἀργότερα μέ τά θεωρήματα τοῦ Γκέντελ, τήν κατέστησε πρότυπο καί πηγὴ μεθόδων. Οἱ τομείς τῆς Φιλοσοφίας πού μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν τίς μεθόδους τῆς Λογικῆς γιά τή λύση τῶν σχετικῶν προβλημάτων (Μεταφυσική, Γνωσιολογία, Φιλοσοφία τῆς Ἐπιστήμης κ.λπ.), εἶχαν τεράστια ἄνθηση. Ἀντίθετα, τομείς πού δέν μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν αὐτά τά ἀποτελέσματα καί αὐτές τίς μεθόδους ἔμειναν στάσιμοι, ὅπως π.χ. ἡ Αἰσθητική ἢ ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περίπτωση Ἠθικῆς καί Πολιτικῆς Φιλοσοφίας, οἱ ὁποῖες δέν φαίνεται νά προσφέρονται σέ μιά μεταχείριση διά τῆς Λογικῆς. Ὡστόσο καί αὐτές, τουλάχιστον μέχρις ἐνός σημείου, ὑπέκυψαν. Μιλῶ γιά τή Θεωρία τῆς Ἀπόφασης (Decision Theory) ἢ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ μεθόδους ἀπό τή Θεωρία τῶν Παιγνίων (Game Theory) καί τή Θεωρία τῶν Πιθανοτήτων γιά νά δείξει πῶς ἕνας ἄνθρωπος ἀποφασίζει ἂν θά κάνει τό α ἢ τό β καί ἂν ἡ ἀπόφαση πού πῆρε ἦταν «σωστή». Μιά τέτοια προσέγγιση τῆς Ἠθικῆς καί τῆς Πολιτικῆς Φιλοσοφίας σημαίνει, βέβαια, ὅτι ἡ φιλοσοφία στήν 'Αμερική δέν συνηθίζει νά παίρνει θέση ἀπέναντι στίς πολιτικές ἐξελίξεις καί τήν κρατούσα πολιτική κατάσταση, σέ ἀντίθεση μέ ὅ,τι, ὅπως νομίζω, συμβαίνει στήν Εὐρώπη. Ἡ ἀμερικανική φιλοσοφία βλέπει γενικά τόν ἑαυτό της ὡς μιά ἀφηρημένη «ἐπιστήμη». Καί χρησιμοποιῶ τή λέξη «ἐπιστήμη» ἐπίτηδες γιά νά τονίσω τήν πολιτική ιδιαιτερότητα τήν ὁποῖα ἡ ἀμερικανική φιλοσοφία ἐπιφυλάσσει στόν ἑαυτό της.

Ὡστόσο, τά τελευταῖα χρόνια παρατηρεῖται μιά σοβαρή μεταστροφή. Ἄν καί ἡ Λογική, ἡ Μεταφυσική καί ἡ Ἐπιστημολογία παραμένουν ἰσχυρές, ἔχει δημιουργηθεῖ ἕνα μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τήν Ἱστορία τῆς

Φιλοσοφίας. Τό ἐνδιαφέρον αὐτό ἀφορᾷ ὡς ἕνα βαθμὸ τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία —πράγμα πού ἴσως ἔχει μιά κάποια ἰδιαίτερη σημασία γιά μᾶς τούς Ἕλληνες— καί ὀφείλεται κατά ἕνα μεγάλο μέρος στό ἔργο ἐνός Ἕλληνα, τοῦ Γρηγόρη Βλαστοῦ. Ὁ Γρηγόρης Βλαστός ἐφάρμοσε τίς λογικές μεθόδους, τίς ὁποῖες ὡς τότε χρησιμοποιοῦσαν γιά ἄλλα θέματα, στή μελέτη τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν κειμένων, καί κυρίως τῶν κειμένων τοῦ Πλάτωνα. Ὅποτε οἱ Ἄμερικανοὶ καθηγητὲς Φιλοσοφίας διαπίστωσαν μέ ἐκπληξη —ὄντας μέχρι τότε μᾶλλον ἀμόρφωτοι ὅσον ἀφορᾷ τήν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας— ὅτι ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας δέν εἶναι μόνο μιά ἐρμηνευτική τῶν ἀρχαίων κειμένων ἀλλά ὅτι μπορεῖ νά συνιστᾷ μιά αὐστηρή «ἐπιστημονική» δουλειά.

'Αριστείδης Μπαλτᾶς: Μέ αὐτό που λές, μοῦ δίνεις τήν ἐντύπωση ὅτι ὅταν ἀναφερόμαστε στήν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἐννοοῦμε διαφορετικά πράγματα στήν Ἄμερική ἀπό αὐτά πού ἐννοοῦμε στήν Εὐρώπη. Δηλαδή στήν Ἄμερική ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας δέν ἐξετάζει τό πῶς ἕνα φιλοσοφικό σύστημα καί τό ἔργο ἐνός φιλοσόφου σχετίζεται μέ τά προηγούμενα καί τά ἐπόμενά του, ἀπό πού προέρχεται καί τί συνεπάγεται. Ἡ μελέτη τῶν συνεχειῶν καί τῶν ἐνδεχόμενων ρῆξεων δέν ἐνδιαφέρει. Αὐτό πού γίνεται εἶναι ἡ ἀνάγνωση κειμένων μέ μεθόδους πού προέρχονται ἀπό τή Λογική. Εἶναι ἔτσι;

'Αλέξανδρος Νεχαμᾶς: Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἄρχισε νά γίνεται δημοφιλὴς γύρω στά 1955, ἀκριβῶς γιατί δέν εἶχε αὐτή τήν, θά ἔλεγα, «ἱστορικιστική» διάσταση πού ὑπαινίσσεσαι. Ἐπαιρνες ἕνα ὁποιοδήποτε κείμενο, ἀναγνώριζες τό ἐπιχείρημα καί μετά ἔβλεπες ἂν τό ἐπιχείρημα αὐτό εἶναι σωστό ἢ ὄχι καί τί σχέση ἔχει αὐτό μέ τά ἐπιχειρήματα πού διατυπώνουμε σήμερα γιά τό ἴδιο θέμα. Ὁμως, διαβάζοντας τά παλαιὰ κείμενα, σιγά σιγά καταλαβαίνει κανείς ὅτι ἡ σχέση μεταξύ φιλοσοφικῶν κειμένων τοῦ παρόντος καί τοῦ παρελθόντος δέν εἶναι ποτέ ἄμεση, ὅτι τά προβλήματα τίθενται διαφορετικά. Ὑπάρχει μιά —ἄς τήν ποῦμε— γενεαλογική σχέση. Ἀλλά ἡ «ἐπιστημονική» ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἔφτασε νά δεῖ ὅτι δέν μπορεῖ

νά συνεχίσει έτσι. "Όσοι ασχολούνται με παλαιά κείμενα —τά όποια εξετάζονται πάντα στη γλώσσα του πρωτοτύπου— άρχισαν νά κάνουν και ιστορική έρευνα. Σήμερα έχει αποκατασταθεί μία πιό διαλεκτική, πιό «έρμηνευτική» αντιμετώπιση της 'Ιστορίας της Φιλοσοφίας.

'Αριστειδής Μπαλτάς: Στην 'Ελλάδα, έστω και με τή μορφή συνθήματος, ξέρουμε ότι ή σημερινή άγγλο-σαξονική φιλοσοφία διακρίνει τή Φιλοσοφία σε δύο «παραδόσεις»: τήν αναλυτική και τήν «ήπειρωτική» (εύρωπαϊκή). Σύμφωνα δέ και με όσα είπες, ή αναλυτική παράδοση έγκκειται σε μία προσέγγιση στό φιλοσοφικό κείμενο ή όποια προσπαθεί με μεθόδους δανεισμένες από τή Λογική, νά αναλύσει —έξ ου και ή λέξη— τά έπιχειρήματα του κειμένου και τίς λογικές σχέσεις μεταξύ έπιχειρημάτων.

'Αλέξανδρος Νεχαμάς: Αυτό είναι τό ένα ουσιαστικό γνώρισμα. Τό άλλο είναι ότι αντιμετωπίζει κάθε κείμενο ως αυτοτελές άντικείμενο. Δέν τήν ενδιαφέρει τόσο ή σχέση του κειμένου αυτού με άλλα κείμενα, όσο ή κατανόηση του ίδιου του κειμένου-άντικειμένου.

'Αριστειδής Μπαλτάς: "Έτσι, βέβαια, τό πρότυπο της Λογικής και των Φυσικών 'Επιστημών έπεκτείνεται και στον τρόπο με τον όποιο γράφονται τά φιλοσοφικά κείμενα. Δέν περιορίζεται μόνο στό επίπεδο της γενικής έμπνευσης και της τάσης για λογική αυστηρότητα.

'Αλέξανδρος Νεχαμάς: "Έχει επηρεαστεί όχι μόνο ή φιλοσοφική γλώσσα αλλά και ό τρόπος έπικοινωνίας μεταξύ φιλοσόφων. Μονάδα έπικοινωνίας δέν είναι πλέον τό φιλοσοφικό σύγγραμμα αλλά ή αυτοτελής εργασία. Μιά τέτοια εργασία μπορεί νά καταλαμβάνει μόνο δύο σελίδες (όπως οι εργασίες πού κατά κανόνα φιλοξενεί τό περίφημο άγγλικό περιοδικό *Analysis* και οι όποίες καταπιάνονται με τή «λύση» πολύ συγκεκριμένων «προβλημάτων») ή νά είναι εργασία των 10.000-15.000 λέξεων όπως αυτές πού δημοσιεύονται σε περιοδικά σαν τό *Journal of Philosophy* ή τό *Philosophical Review*.

'Αριστειδής Μπαλτάς: Βρίσκω ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα τή διαπίστωσή σου ότι σήμερα ή άμερικανική φιλοσοφία διανύει μία περίοδο μεταστροφής. Κάτι τέτοιο παρατήρησα και έγώ έδώ στό Πίτσμπουργκ, όπου περιμένα νά βρω τό άπόρρητο όχυρό της αναλυτικής παράδοσης. 'Αντ' αυτού είδα τό έξής: Π.χ., έσύ πού έχεις ειδικευτεί στον Πλάτωνα και στην άρχαία έλληνική φιλοσοφία γράφεις τό πρώτο σου βιβλίο για τον Νίτσε. "Η κάποιος συνάδελφός σου, ό όποιος έχει ειδικευτεί στη Φιλοσοφία της Ψυχολογίας και τήν Τεχνητή Νοημοσύνη διδάσκει Χάιντεγκερ. "Η, άκόμη, κάποιος άλλος συνάδελφος, ειδικός της Μεσαιωνικής Φιλοσοφίας, διδάσκει Μάρξ. Είναι αυτά συμπτώματα της μεταστροφής πού έλεγες;

'Αλέξανδρος Νεχαμάς: Ναι, αυτά είναι συμπτώματα

μιάς μεγάλης στροφής. Και τό πολύ ενδιαφέρον στοιχείο της έν λόγω στροφής είναι τό ότι αυτή φαίνεται νά προέρχεται μέσα από τήν ίδια τήν αναλυτική παράδοση. 'Η αναλυτική φιλοσοφία φαίνεται σαν νά αυτοδιαλύεται. Και αυτό με τήν έξής έννοια. "Ένας από τους σημαντικότερους 'Αμερικανούς φιλοσόφους, ό W.V.O. Quine —ό όποιος μάλιστα, σε αντίθεση με τους περισσότερους συναδέλφους του, γράφει και πολύ ώραία— έξαπέλυσε, ήδη από τό 1950, μία επίθεση ένάντια σε μία θεμελιώδη άρχή της αναλυτικής παράδοσης, άρχή τήν όποία ή παράδοση αυτή είχε υιοθετήσει από τον Κάντ: τή διάκριση ανάμεσα σε αναλυτικές και συνθετικές προτάσεις. 'Ο Quine χρησιμοποίησε μία σειρά έπιχειρημάτων για νά δείξει ότι οι αναλυτικές προτάσεις (αυτές των όποιων ή αλήθεια προκύπτει από τό ίδιο τό νόημα των λέξεων πού περιέχουν), όπως π.χ. ή πρόταση «2 + 2 = 4», δέν μπορεί νά διακριθούν καθαρά από τίς συνθετικές προτάσεις (αυτές των όποιων ή αλήθεια συνάγεται από τον έμπειρικό έλεγχο των γεγονότων), όπως π.χ. ή πρόταση «υπάρχει ένα φλιτζάνι καφέ σ' αυτό τό τραπέζι». 'Η σιχασία αυτής της διάκρισης για τήν αναλυτική παράδοση ήταν τεράστια. 'Η αναλυτική φιλοσοφία έβλεπε πάντα τον έαυτό της ως μία προσπάθεια νά αναλύσει τά νοήματα με τά όποια έπικοινωνεί ό άνθρωπος και τά όποια, ως ένα τουλάχιστον βαθμό, ένυπάρχουν στη γλώσσα. 'Η αναλυτική φιλοσοφία είναι κατά βάση μία μελέτη της γλώσσας. Αυτή, πιό συγκεκριμένα, ασχολείται με εκείνες τίς προτάσεις, έννοιες και άρχές οι όποιες είναι μόνο συναρτήσεις της γλώσσας (και όχι της έμπειρίας) και κατά τουτο είναι αναλυτικές. Τίς συνθετικές προτάσεις τίς αφήνει στη δικαιοδοσία των έπιμέρους έπιστημών. "Όταν όμως, από φιλοσοφική άποψη, χαθεί ή διάκριση, ή αναλυτική φιλοσοφία χάνει τό έδαφος κάτω από τά πόδια της. Παύει νά γνωρίζει πού βρίσκεται και τίθεται ύποχρεωτικά σε μία διαδικασία ανακάλυψης του έαυτού της. Αυτή τή φάση πιστεύω πως περνάει σήμερα ή άμερικανική φιλοσοφία. Και αυτό, κατά τή γνώμη μου, είναι ιδιαίτερα θετικό. 'Η φιλοσοφία αρχίζει νά αποκτά πολύ πιό σύνθετες σχέσεις με τίς έπιστήμες αλλά και με τίς άλλες θεωρητικές δραστηριότητες (πολιτική σκέψη, κοινωνική θεωρία, λογοτεχνική κριτική κ.λπ.).

'Αριστειδής Μπαλτάς: Νά αναφέρω έδώ κάτι άλλο πού μου δημιούργησε κατάπληξη. Οι Γάλλοι διανοητές της δεκαετίας του '60 (Φουκώ, 'Αλτουσέρ, Ντεριντά κ.λπ.) μελετώνται σήμερα στην 'Αμερική πολύ, ίσως πολύ περισσότερο άπ' όσο στη Γαλλία. 'Αλλά αυτοί, κατά έναν περίεργο τρόπο, δέν θεωρούνται φιλόσοφοι. Θεωρούνται όλοι συλλήβδην κριτικοί της λογοτεχνίας και είναι έξορισμένοι σε τμήματα Γαλλικών Σπουδών, 'Αγγλικών Σπουδών, Συγκριτικής Λογοτεχνίας κ.λπ.

'Αλέξανδρος Νεχαμάς: Κι αυτό έχει αρχίσει νά αλλάξει. 'Αρκεί κανείς νά δει τό πρόγραμμα του έτήσιου συνεδρίου της 'Αμερικανικής Φιλοσοφικής 'Εταιρείας, όπου κάθε χρόνο ένα όλοένα και μεγαλύτερο μέρος του αφιερώνεται στον Φουκώ, στον Ντεριντά, στον Λεβί-

νάς. Εἶναι ὡστόσο ἐνδιαφέρον νά δεῖ κανεὶς γιατί ἡ εἰσαγωγή αὐτῆς τῆς γαλλικῆς σκέψης ἔγινε μέσω τῶν φιλολογικῶν καὶ ὄχι τῶν φιλοσοφικῶν τμημάτων. Κατὰ τὴ γνώμη μου ὑπάρχουν δύο λόγοι. Ὁ πρῶτος λόγος ἔχει νά κάνει μέ τὴ φιλοσοφία καὶ εἶναι ὁ ἐξῆς: τόσο ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία ὅσο καὶ ὁ στρουκτουραλισμὸς ἔβλεπαν τὸν ἑαυτό τους ὡς ἐπιστῆμες καὶ ἀναζητοῦσαν ἀναλλοίωτες δομές· δομές τῆς γλώσσας ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία, δομές τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ ὁ στρουκτουραλισμὸς. Καὶ οἱ δύο ἦταν, ἄς ποῦμε, καντιανῆς ἀπόχρωσης. Ὅποτε, ὅσοι ἐπιτέθηκαν στὴ Γαλλία ἐναντίον τοῦ στρουκτουραλισμοῦ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τέτοιες ἀναλλοίωτες δομές δὲν ὑπάρχουν, στὴν Ἀμερικὴ ἦταν κυριολεκτικὰ ἀδύνατο νά διαβαστοῦν. Τὸ 1967, ὁ ἀναλυτικὸς φιλόσοφος θεωροῦσε τὸ *De la Grammatologie* τοῦ Ντερνιτά ὡς τίποτα λιγότερο ἀπὸ καθαρὴ τρέλα. Ὁ δεῦτερος λόγος ἔχει νά κάνει μέ τὴ θέση τῆς φιλοσοφίας στὰ Ἀμερικανικὰ Πανεπιστήμια. Ὅρισμένοι Ἀμερικανοὶ φιλόλογοι, πού ἀναζητοῦσαν τὰ μέσα γιὰ μιὰ περισσότερο θεωρητικὴ προσέγγιση στὴ λογοτεχνία, ἀνακάλυψαν τὸ στρουκτουραλισμὸ. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐξελάμβανε τὸν ἑαυτό του ὡς ἐπιστῆμη ἀλλά, λόγω ὀλοκληρῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, αὐτὸς ἦταν πολὺ περισσότερο ἀνοιχτὸς στὴ λογοτεχνία ἀπ' ὅσο ἦταν ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία. Ὅποτε οἱ φιλόλογοι αὐτοὶ προσπάθησαν νά εἰσαγάγουν τὸ στρουκτουραλισμὸ στὴν Ἀμερικὴ γιὰ νά δείξουν ὅτι καὶ ἡ λογοτεχνία μπορεῖ νά ἀντιμετωπιστεῖ «ἐπιστημονικὰ». Μὲ αὐτὸ τὸ στόχο ὀργανώθηκε τὸ 1966 στὸ Πανεπιστήμιο Johns Hopkins ἓνα περίφημο συνέδριο μέ τίτλο «The Structuralist Controversy». Ὅμως ἐκεῖ, μαζί μέ τὸν Λεβύ-Στρῶς καὶ τοὺς ἄλλους στρουκτουραλιστές ἦρθε καὶ ἓνας νεαρός, ὁ Ζάκ Ντερνιτά, ὁ ὁποῖος ἐπιτέθηκε στὸ στρουκτουραλισμὸ μέ μιὰ ἀνακοίνωση πού μάγεψε τοὺς πάντες. Ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ εἰρωνεία. Ἀντὶ νά θέσει ἐπιτέλους τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας σὲ ἐπιστημονικὲς βάσεις, τὸ Συνέδριο αὐτὸ ἔδειξε πειστικὰ τὸ ἀδύνατο τοῦ ἐγχειρήματος. Ὅποτε ξαφνικὰ ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι ὄχι μόνον δὲν χρειάζεται (γιατί εἶναι ἀδύνατο) νά μελετήσεις τὴ λογοτεχνία «ἐπιστημονικὰ» ἀλλά καὶ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστῆμης πού προβάλλει ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία μπορεῖ νά ὑποβληθεῖ σὲ σοβαρὴ κριτικὴ. Καὶ αὐτὸ ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικό γιὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς φιλόλογους οἱ ὁποῖοι ἐπὶ χρόνια ἦταν πολίτες β' κατηγορίας στὰ ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια: πρῶτοι ἔρχονταν οἱ ἐπιστῆμονες, μετὰ οἱ φιλόσοφοι οἱ ὁποῖοι κάνουν καὶ αὐτοὶ «ἐπιστῆμη» καὶ μετὰ οἱ φιλόλογοι, οἱ λογοτέχνες κ.λπ. Ἄν, λοιπόν, ἐπιστῆμη δὲν εἶναι αὐτὸ πού μᾶς ἔλεγαν, ἂν ἡ ἐπιστῆμη δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν τάξη πού νομίζαμε, τότε, σκέφτηκαν οἱ φιλόλογοι, ἡ δουλειά πού κάνουμε ἐμεῖς εἶναι ἐξίσου σημαντικὴ, ἂν ὄχι σοβαρότερη ἀπὸ τὴν δουλειά πού κάνουν οἱ ἄλλοι. Διότι ἐμεῖς εἴμαστε αὐτοὶ πού μελετοῦν πραγματικὰ τὴ γλώσσα, δηλαδή αὐτὸ πού οἱ φιλόσοφοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πιὸ βαθιὰ καὶ τὴν πιὸ πλατιά ἀνθρώπινη δραστηριότητα.

Καὶ βέβαια ἀφοῦ «ἦρθαν» στὴν Ἀμερικὴ, οἱ Γάλλοι

διανοητές ἔγιναν εὐρύτερα γνωστοί. Σὲ μιὰ φάση μάλιστα ὅπου, ὅπως εἶπαμε, ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία εἶχε ἀρχίσει ἡ ἴδια νά ὑπονομεύει τὰ θεμέλιά της, ἡ παρουσία ὀρισμένων διανοητῶν, γιὰ τοὺς ὁποῖους ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ συνθετικὲς καὶ σὲ ἀναλυτικὲς προτάσεις ἦταν ὄχι μόνον ἀπαράδεκτος ἀλλά καὶ ἀδιανόητος, συνιστοῦσε σημαντικό γεγονός. Ὅποτε καὶ ὀρισμένοι Ἀμερικανοὶ φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Ρίτσαρντ Ρόρτυ, ὑποχρεώθηκαν νά ἀντιμετωπίσουν πολὺ σοβαρὰ τοὺς Γάλλους διανοητές ἀπὸ φιλοσοφικὴ καθαρὰ ἄποψη. Αὐτὴ εἶναι ἡ φάση πού διανύουμε σήμερα.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Εἶναι πράγματι πολὺ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη. Ἀλλά θέλω ἐδῶ νά ἐκφράσω μιὰ ἀπορία σὲ σχέση μέ κάτι πού εἶπες προηγουμένως. Εἶπες ὅτι οἱ φιλόσοφοι στὴν Ἀμερικὴ εἶναι κλεισμένοι στό ἐσωτερικὸ τῶν ἀκαδημαϊκῶν θεσμῶν καὶ κατὰ κανόνα δὲν τοποθετοῦνται πολιτικά. Ὅμως οἱ προπάτορες τῆς σημερινῆς ἀμερικανικῆς φιλοσοφίας εἶναι οἱ θετικιστές πού διώχθηκαν ἀπὸ τὴ Γερμανία, τὴν Αὐστρία κ.λπ. μέ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ναζισμοῦ. Καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν πολιτικὰ ἐνεργοὶ στὶς πατρίδες τους καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἄλλωστε ἀναγκάστηκαν νά φύγουν. Πῶς ἔγινε νά χαθεῖ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ διάσταση ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ φιλοσοφία;

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐρώτηση καὶ πολὺ δύσκολο θέμα. Αὐτὸ πού πρέπει νά ἐξετάσει κανεὶς ἐδῶ εἶναι τὸ ἂν ἡ πολιτικὴ δράση ἀνθρώπων σάν τὸν Κάρναπ, τὸν Νούρατ κ.λπ. σχετιζόταν μέ τίς φιλοσοφικὲς τους ἀπόψεις.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Νομίζω πῶς ναί, μέ τὴν ἐξῆς ἔννοια: Ὁ κύκλος τῆς Βιέννης, ἡ ομάδα τοῦ Βερολίνου καὶ γενικὰ ἡ θετικιστικὴ στάση συνιστοῦσε τότε μιὰ προσπάθεια ἀπάντησης στὸν ἰρασιοναλισμὸ πού ἔφεραν μαζί τους ὁ ναζισμὸς καὶ ὁ φασισμὸς. Οἱ θετικιστές ἤθελαν νά καθαρίσουν καὶ νά καταστήσουν ἐπιστημονικὰ αὐστηρὴ τὴ γλώσσα τῆς φιλοσοφίας ὥστε νά τὴν κάνουν νά ἀποβάλλει ὀριστικὰ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού δίνουν λαβὴ στὸν ἰρασιοναλισμὸ...

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς:... ὅπως καὶ ὀρισμένες αὐταρχικὲς καὶ ἀπολυταρχικὲς τάσεις τίς ὁποῖες ἔβλεπαν νά ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου τότε τέτοιες τάσεις δὲν ὑπάρχουν. Ὅχι ὅτι βρῆκαν τὸν παράδεισο, ἀλλά ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ ναζισμὸς ὡς πολιτικὴ ἰδεολογία καὶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ χεγκελιανισμὸς ὡς φιλοσοφικὴ ἰδεολογία εἶναι ἀνύπαρκτοι. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἡ Ἀμερικὴ εἶναι φανατικὰ ἐναντίον τοῦ ναζισμοῦ καὶ ὁ Χέγκελ δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως παρουσία. Ἡ πολιτικὴ διάσταση τοῦ θετικισμοῦ χάνεται γιατί δὲν ἔχει ἀντίπαλο. Καὶ εὐκολὰ ἡ ἀμερικανικὴ ἰδεολογία, γιὰ τὴν ὁποία ἡ ἐπιστῆμη εἶναι πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ οὐδέτερη, μπόρεσε νά πάρει τὸ θετικισμὸ καὶ νά τὸν ἐνσωματώσει.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Τὸ πολιτικὸ σύστημα στὴν Ἀμερικὴ δὲν δημιουργεῖ συνθήκες γιὰ νά ὑπάρξουν ὀρ-

γανικοί διανοούμενοι, δηλαδή διανοητές που νά μπορούν νά συλλάβουν και νά εκφράσουν μέ τό έργο τους τή σχέση έπιστήμης, κοινωνίας και πολιτικής.

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Οί σχέσεις αυτές εμφανίζονται μέ πιό έμμεσο τρόπο στήν Άμερική άπ' ό,τι στήν Εύρώπη. Καί αυτό προσδίδει στήν άμερικανική φιλοσοφία έναν επαγγελματισμό. Τό νά όνομάσεις έναν φιλόσοφο επαγγελματία είναι στήν Άμερική ένα από τά μεγαλύτερα κομπλιμέντα. Πράγμα που σέ έλληνικό ή σέ εύρωπαϊκό αυτό ήχει παράταιρα. Ποιός είναι επαγγελματίας; Αυτός ό όποιος έχει τήν ικανότητα νά δουλέψει μέσα σ' ένα σύστημα, ό όποιος μπορεί ένδεχομένως νά δώσει καινούργια πράγματα και νά ταράξει τά νερά άλλα όχι τόσο ώστε νά χαλάσει τό σύστημα, νά διαλύσει τή συνοχή του. Για νά θεωρηθεί επαγγελματίας ένας Άμερικανός φιλόσοφος, πρέπει αυτός νά μήν άσκει κριτική τόσο ριζοσπαστική ώστε νά τεθεί έκτός Πανεπιστημίου. Βέβαια, χωρίς νά είναι κανείς εύτελώς άθώς, πρέπει νά πεί ότι στα άμερικανικά Πανεπιστήμια υπάρχει σοβαρή έλευθερία λόγου. Καί μπορεί κανείς νά άσκήσει σημαντική κριτική μέσα από τά Πανεπιστήμια. Άλλά αυτό, βέβαια, είναι δίκοπο μαχαίρι. Έπειδή ή κριτική μπορεί νά γίνει τόσο εύκολα, δέν χρειάζεται νά γίνει τόσο σκληρή.

Άριστείδης Μπαλτάς: Ό επαγγελματισμός που αναφέρεις δείχνει και μία στάση του φιλοσόφου άπέναντι στή φιλοσοφία καθ' έαυτήν. "Αν είσαι επαγγελματίας δέν είσαι, άς πούμε, πλατωνιστής, καντιανός, μαρξιστής μέ τήν έννοια ότι πιστεύεις βαθιά στις βασικές άρχές τής σχολής ή τής παράδοσης όπου τοποθετείσαι. Καί ότι, από κει και πέρα, άνάγεις αυτά που κάνεις σ' αυτές τις άρχές, προσδίδοντας έτσι στή φιλοσοφία σου

σαφές κοινωνικό περιεχόμενο. "Αν είσαι επαγγελματίας, παίρνεις όρισμένες ιδέες από τον Κάντ, όρισμένες, ένδεχομένως, από τον Μάρξ ή από όποιονδήποτε άλλον και γράφεις ένα δοκίμιο, μία εργασία όπου έπισημαίνεις ένα ζήτημα και «λύνεις ένα πρόβλημα». Δέν υπάρχει δέσμευση άπέναντι σέ ένα εύρύτερο φιλοσοφικό σύστημα.

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Άκριβώς. Έπαγγελματίας είναι αυτός που λύνει συγκεκριμένα προβλήματα. Καί τις άρχές μέ βάση τις όποιες λύνουμε ένα πρόβλημα κατά κανόνα δέν τις έξετάζουμε. Αυτό τό χαρακτηριστικό τής αναλυτικής φιλοσοφίας πάει πίσω μέχρι τον Άριστοτέλη, ό όποιος λέει ότι δέν είναι έργο του έπιστήμονα νά έξετάζει τις άρχές τής έπιστήμης του. Πρέπει νά δουλεύει μέσα στις άρχές αυτές. Φυσικά ό Άριστοτέλης είναι ό φιλόσοφος. Άλλά όταν πλέον ό φιλόσοφος βλέπει τον έαυτό του ως έπιστήμονα, τότε παύει νά έξετάζει εύθέως τις άρχές.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που προσδιορίζει τή μορφή επαγγελματισμού που συζητάμε, είναι ό τρόπος μέ τον όποιο μορφώνονται οι Άμερικανοί φιλόσοφοι. Η μόρφωση αυτή δέν στηρίζεται στή συγκριτική μελέτη των φιλοσοφικών συστημάτων και των άρχών τής φιλοσοφίας, π.χ. του Πλάτωνα ή του Κάντ, άλλα στήν έξέταση προβλημάτων. Μαθαίνεις τί ειπε ό τάδε ή ό δείνα φιλόσοφος για κάποιο πρόβλημα και μετά βλέπεις ότι τό πρόβλημα αυτό έμεινε άλυτο. Έ υπάρχει εδώ μία ειρωνεία. Από τή μία μεριά βλέπεις ότι τό παρελθόν δέν έλυσε τά προβλήματα και από τήν άλλη μεριά άποκτάς τήν άφελή άισιοδοξία ότι σήμερα μπορούμε νά τά λύσουμε γιατί έχει προχωρήσει ή Λογική και ή έπιστήμη και έπειδή μάθαμε νά κάνουμε τά προβλήματα μικρότερα. Ό Άμερικανός φιλόσοφος άντιμετωπίζει έντελώς καχύποπτα τις γενικεύσεις. Καί αυτό είναι μία επαγγελματική και μία έπιστημονική στάση. "Όπως στή Φυσική δέν λύνεις ποτέ τό γενικό πρόβλημα τής κίνησης, έτσι και στή Φιλοσοφία δέν θέτεις τό γενικό πρόβλημα του έάν ό άνθρωπος διαχωρίζεται ή όχι από τά ζώα. Άπλως έξετάζεις τις διάφορες δραστηριότητες του ανθρώπου και κοιτάς ποιές από αυτές μπορούμε ή δέν μπορούμε νά βρούμε στά ζώα. Άντί νά δούμε τήν ύπαρξη τής συνείδησης ως πρόβλημα τό όποιο καλούμαστε νά άντιμετωπίσουμε φιλοσοφικά, λέμε ότι δέν υπάρχει γενικό πρόβλημα συνείδησης άλλα τριάντα ή πενήντα έπιμέρους προβλήματα μέ τά όποια άσχολούμαστε.

Άριστείδης Μπαλτάς: Αυτό ή στάση, βέβαια, έχει ως προϋπόθεση μερικές πολύ συγκεκριμένες και σαφείς θεωρήσεις και θέσεις οι όποιες δέν συζητούνται ποτέ.

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Δέν συζητούνταν ποτέ μέχρι πρόσφατα. Ήταν ύπερβατικές.

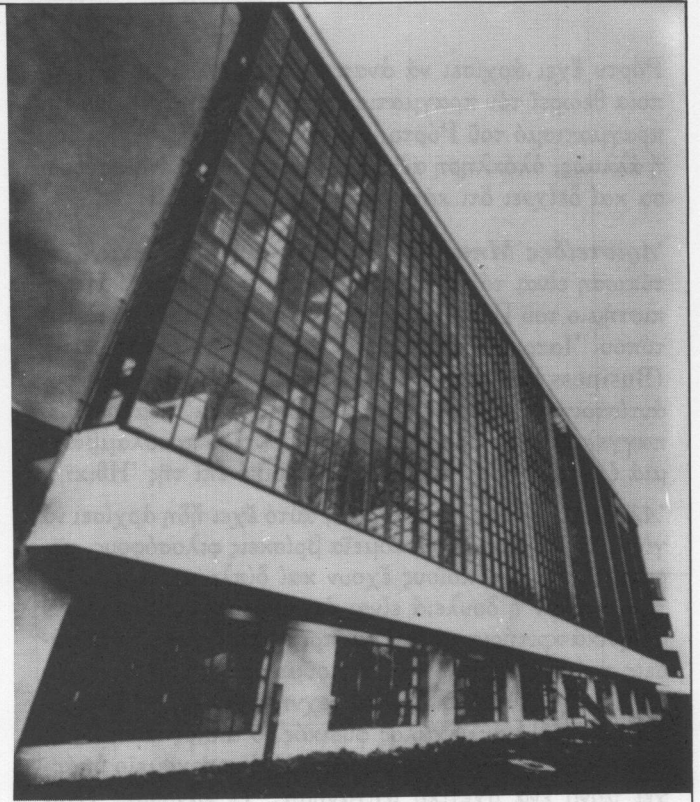
Άριστείδης Μπαλτάς: Έννοώ ότι πίσω ή κάτω από τήν προσέγγιση τής αναλυτικής φιλοσοφίας, σέ όλα λίγο πολύ, τά ζητήματα υπάρχουν κάποιες θεμελιώδεις άρχές, όπως π.χ. ή άναγωγή στό άτομο και σέ ό,τι αυ-

τό προτίθεται, θεωρεῖ ἢ πιστεύει, οἱ ὁποῖες ἐκλαμβάνονται σιωπηρὰ ὡς αὐτονόητες καί δέν ἀντιμετωπίζονται φιλοσοφικά. Πῶς γίνεται νά μήν ἀπασχολεῖ καθόλου τήν ἀναλυτική φιλοσοφία τό ἐρώτημα, π.χ., ἂν εἶναι ἡ πίστη καί ἡ πρόθεση θεμελιώδεις ἔννοιες καί ὄχι ἡ ἰδεολογία, ἡ ὁποία, σύμφωνα μέ ἄλλες θεωρήσεις, διαμορφώνει τήν πρόθεση καί τήν πίστη τῶν ἀτόμων; Γιατί τέτοια ζητήματα δέν θίγονται καθόλου;

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Τέτοια ζητήματα χαρακτηρίζονται συχνά ὡς μεταφιλοσοφικά. Ἐνας ἀπό τούς σημαντικότερους σύγχρονους Ἀμερικανούς φιλοσόφους — ὁ ὁποῖος, κατά τή γνώμη μου, συνέβαλε πολύ στή δημιουργία τῆς κρίσης πού συζητάμε — εἶναι ὁ Νέλσον Γκούντμαν. Αὐτός, πρὶν ἀπό εἴκοσι περίπου χρόνια ἔγραψε ἕνα πολύ σημαντικό ἄρθρο ὅπου ἰσχυρίζοταν ὅτι ὁ μεταφιλοσοφικός στοχασμός εἶναι δεῖγμα παρακμῆς. Μόνον ὅταν ἡ φιλοσοφία ἔχει χάσει τήν υγεία της — δηλαδή ἔχει πάψει νά ἔχει συγκεκριμένα, χειροπιαστά προβλήματα νά λύσει —, τότε μόνο στρέφεται στή μεταφιλοσοφία. Εἶναι αὕτη μιὰ ἰδεολογία ἡ ὁποία ἔχει ἐπιηρεάσει πολύ τήν ἀμερικανική φιλοσοφία. Ἀλλά καί αὕτη ἡ ἰδεολογία ἔχει ἀρχίσει νά χάνει ἔδαφος.

Ποιά εἶναι ἡ γνώμη μου; Συμφωνῶ μέ τόν Γκούντμαν ὅτι ἡ μεταφιλοσοφική ἀναζήτηση συνιστᾷ σύμπτωμα κρίσης. Ἀλλά διαφωνῶ στό ὅτι ἡ κρίση ἀποτελεῖ δυστύχημα. Ἀντίθετα, μέσα ἀπό τήν κρίση βγαίνουν πολύ ἐνδιαφέροντα πράγματα. Καί αὐτό παρατηροῦμε νά συμβαίνει σήμερα. Βλέπω νά ἀναπτύσσεται π.χ. ἕνα τεράστιο ἐνδιαφέρον γιά τήν εὐρωπαϊκή φιλοσοφία τό ὁποῖο στηρίζεται σέ ὀρισμένες νέες διακρίσεις. (Ἡ ἔννοια τῆς διάκρισης ἀποτελεῖ θεμελιώδες μεθοδολογικό ἐργαλεῖο τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας). Τί ἐννοῶ: Μέχρι πρὶν λίγα χρόνια ἡ Φιλοσοφία διακρινόταν ἀπλῶς σέ ἀναλυτική καί εὐρωπαϊκή. Σήμερα ἡ ἴδια ἡ εὐρωπαϊκή φιλοσοφία χωρίζεται σέ δύο πολύ διαφορετικές παραδόσεις, μιὰ μέ ἐκπρόσωπο τόν Χούσερλ καί μιὰ ἄλλη μέ ἐκπρόσωπο τόν Χάιντεγκερ. Ὁ Χούσερλ ἔβλεπε τή Φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη καί προσπαθοῦσε νά τή θεμελιώσει πάνω σέ ἀπόδομένα τῆς συνείδησης. Στήν ἀγγλοσαξονική ἀναλυτική κίνηση ὁ Φρέγκε καί ὁ Ράσελ, φυσικά, ὁ Κάρναπ καί οἱ ἐπίγονοί του προσπαθοῦσαν νά κάνουν κάτι ἀνάλογο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ Χάιντεγκερ προσπάθησε νά ὑπονομεύσει τήν ἰδέα ὅτι ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη. Καί γιά νά τό κάνει αὐτό, πῆγε πίσω στόν Νίτσε καί σέ μιὰ ὀλόκληρη εὐρωπαϊκή φιλοσοφική παράδοση. Αὕτη ἡ παράδοση ἀντανακλάται σήμερα στή δουλειά σύγχρονων Ἀμερικανῶν φιλοσόφων ὅπως ὁ Ρόρτυ ἢ, ἀκόμη, ὅπως ὁ Κούν στή φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης. Ἄν κάνουμε αὐτόν τό διαχωρισμό, δηλαδή διακρίνουμε τίς τοποθετήσεις σύμφωνα μέ τό πῶς ἀπαντοῦν στό ἐρώτημα ἂν ἡ Φιλοσοφία εἶναι (ἢ ἔστω μπορεῖ νά γίνει) ἐπιστήμη ἢ ὄχι, τότε διαπιστώνουμε ὅτι καί ἡ ἀναλυτική φιλοσοφία χωρίζεται στά δύο. Ἀπό τή μιὰ μεριά εἶναι, ὅπως εἶπα, ὁ Ράσελ καί ὁ Κάρναπ οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν τό ἀναμφισβήτητο θεμέλιο τῆς φιλοσοφίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι ὁ Κουάιν καί ὁ Ρόρτυ οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦν τήν ἴδια ἔννοια τοῦ

θεμελίου. Ὅποτε καί οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σέ ἀναλυτική καί εὐρωπαϊκή φιλοσοφία γίνονται πολύ πῖο σύνθετες. Π.χ. ὁ Χούσερλ καί ὁ Ράσελ διαφέρουν ὡς πρός τό ποῖο εἶναι τό θεμέλιο ἀλλά πιστεύουν καί οἱ δύο ὅτι θεμέλιο ὑπάρχει. Ἐνῶ ὁ Χάιντεγκερ καί ὁ Κουάιν εἶναι ἀντίθετοι σέ κάθε ἀπόπειρα ἀναμφισβήτητης θεμελίωσης. (Βέβαια, ἂν ἄκουγε ὁ Κουάιν ὅτι τόν προσομοιάζουμε μέ τόν Χάιντεγκερ, θά τό ἔβρισκε ἀστεῖο).

Ἀριστείδης Μπαλιτᾶς: Ὡστόσο, παρόλο πού ὅπως λές, ὁ Χούσερλ συνδέεται μέ τόν κύριο κορμό τῆς ἀναλυτικῆς παράδοσης, αὐτός παραμένει λίγο-πολύ ἐξοριστός καί ὅσοι ἀσχολοῦνται μέ τό ἔργο του εἶναι ἀπομωνωμένοι.

Ἀλέξανδρος Νεχαμᾶς: Ναι, γιατί μέχρι σήμερα ὁ διαχωρισμός πού ἔλεγα δέν ὑπῆρχε. Ἐνῶ τώρα μπορεῖ κανεῖς νά χρησιμοποιήσει τόν Χούσερλ γιά σκοπούς τέτοιους πού ὁ Χάιντεγκερ νά εἶναι ὁ μεγάλος ἀντίπαλος. Ἀλλά καί πάλι, τό ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὅλοι σχεδόν οἱ φιλόσοφοι, εἴτε τοποθετοῦνται ὑπέρ τῆς ὑπαρξης ἀκλόνητων θεμελίων τῆς φιλοσοφίας εἴτε τοποθετοῦνται ἐναντίον, βρίσκονται ἐκτός πολιτικῆς. Ἐνῶ στήν Εὐρώπη ὁ Χούσερλ, ἄς ποῦμε, ἤθελε νά βρεῖ τήν ἐπιστημονική βάση τῆς φιλοσοφίας γιά νά ἄρει τήν κρίση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Τίποτε λιγότερο ἀπό αὐτό. Τά κίνητρά του μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν πολιτικά. Ἐνῶ στήν Ἀμερική ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ διανοουμένου, αὐτοῦ πού βλέπει τό ἔργο του σέ συνάρτηση μέ τήν κοινωνία, δέν ὑπάρχει. Μόλις τώρα μιὰ τέτοια ἔννοια ἀρχίζει ἴσως νά ἐμφανίζεται. Π.χ ὁ Ρόρτυ παίρνει πολιτικές θέσεις. Ὁμοῦς οἱ θέσεις αὐτές εἶναι συντηρητικές. Ὁ πραγματισμός τοῦ Ρόρτυ εἶναι συντηρητικός. Καί μάλιστα τώρα τελευταῖα, μέ ἀφορμή τό ἔργο τοῦ

Ρόρτυ έχει αρχίσει να αναπτύσσεται μία κριτική ή ό-ποια θεωρεί τον πραγματισμό γενικά, και όχι μόνο τον πραγματισμό του Ρόρτυ, ως συντηρητισμό. Άλλά έτσι ή άλλως, όλόκληρη αυτή ή συζήτηση είναι ενδιαφέρου-σα και δείχνει ότι κάτι ίσως πάει να αλλάξει.

Άριστειδης Μπαλτάς: Κάτι άλλο πού μου έκανε εν-τύπωση είναι τό εξής: διαπίστωση ότι εδώ, στό Πανε-πιστήμιο του Πίτσμπουργκ, διδάσκονται μαθήματα του τύπου 'Ιατρική 'Ηθική ή 'Ηθική τής 'Επιχείρησης (Business Ethics). Φαντάζομαι, λοιπόν, ότι υπάρχουν αντίστοιχες φιλοσοφικές ειδιχεύσεις ή και ανάλογες έ-παγγελματικές άπασχολήσεις. "Οντως προσλαμβάνει μία έπιχείρηση έναν φιλόσοφο, ειδικό επί τής 'Ηθικής;

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Ναι, αυτό έχει ήδη αρχίσει να γίνεται. Π.χ. στό νοσοκομείο βρίσκεις φιλοσόφους, με-ρικοί από τούς όποιους έχουν και δίπλωμα 'Ιατρικής, τών όποιών ή δουλειά είναι άκριβώς να συμβουλεύουν μέ ήθικά κριτήρια τό Ιατρικό προσωπικό για τίς άποφά-σεις πού έχει να πάρει. "Ας πούμε ότι έχεις δύο νεφρο-παθείς οι όποιοι χρειάζονται τεχνητό νεφρό. 'Ο ένας εί-ναι 68 έτών και μεγάλος φυσικός, ό άλλος είναι 22 έ-τών χωρίς να έχει άλλο προσόν. Στο νοσοκομείο υπάρ-χει μόνο ένα σχετικό μηχάνημα. Τί κάνουμε; Στην 'Αγγλία ή κυβέρνηση πήρε άπόφαση ότι άν είσαι πάνω από 65 έτών δέν σου δίνουν βοήθεια μέ τέτοια μηχανή-ματα.

Άριστειδης Μπαλτάς: Τό πρόβλημα είναι ίσως ύ-παρκτό αλλά είναι περίεργο ότι χρειάζεται ειδικός για να τό άντιμετωπίσει. "Ισως αυτό είναι τό όριο στό ό-ποιο μπορεί να καταλήξει ό έπαγγελματίας.

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Πραγματικά. 'Επειδή έχουμε συνηθίσει στην ιδέα του έπαγγελματικού φιλοσόφου, ό όποιος καταπιάνεται μέ συγκεκριμένα προβλήματα, μπορούμε να μεταφέρουμε εύκολα αυτό τό μοντέλο και εκτός Πανεπιστημίου.

Άριστειδης Μπαλτάς: 'Υπάρχει αντίδραση σ' αυτό του τύπου τήν «έφαρμοσμένη φιλοσοφία»;

Άλέξανδρος Νεχαμάς: 'Υπάρχουν δύο αντιδράσεις. 'Η μία είναι ότι «έφαρμοσμένη φιλοσοφία» συνιστά σχήμα οξύμωρο. 'Αφού ή φιλοσοφία είναι έπιστήμη, τί σημαίνει έφαρμοσμένη φιλοσοφία; 'Η άλλη αντίδραση είναι ότι ή φιλοσοφία είναι από τήν ίδια τήν ούσία της «έφαρμοσμένη», μέ τήν έννοια ότι είναι συνάρτηση τής κοινωνίας. 'Οπότε ό όρος «έφαρμοσμένη φιλοσοφία» συνιστά πλεονασμό.

Άριστειδης Μπαλτάς: Αυτή ή ανάπτυξη τής «έφαρ-μοσμένης 'Ηθικής» πιστεύω ότι όφείλεται και σε έναν άκόμη λόγο. Πολύ περισσότερο ζητήματα χαρακτηρί-ζονται στην 'Αμερική σάν καθαυτό ήθικά άπ' ό,τι συμ-βαίνει στην Εύρώπη. "Ενα πρόβλημα τό όποιο θά έ-βλεπε στην Εύρώπη σάν καθαυτό πολιτικό, στην 'Α-μερική τό άντιμετωπίζεις σάν καθαυτό ήθικό. 'Οπότε, στό βάση αυτής τής ιδεολογίας αναπτύσσεται μία πίεση

στις έπιχειρήσεις και στό νοσοκομείο για μία πολιτική περισσότερο ήθική. 'Οπότε, άς πούμε, μία έπιχείρηση μπορεί να άπαντήσει σ' αυτή τήν πίεση προσλαμβάν-οντας τον ειδικό επί τής 'Ηθικής φιλόσοφο, ό όποιος θά τίς δίνει τίς κατάλληλες «συμβουλές».

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Καί ή ύπαρξη μιās τέτοιας ί-δεολογίας δέν είναι καθόλου τυχαίο γεγονός. Καθρε-φτίζει τό γεγονός ότι ή πολιτική σφαίρα έχει στην 'Αμε-ρική πολύ πιό έμμεση σχέση μέ τό άτομο άπ' ό,τι συμ-βαίνει στην Εύρώπη. Στην 'Αμερική δέν υπάρχει δελ-τίο ταυτότητας και αναπτύσσονται τεράστιες αντιδρά-σεις έναντια στην ιδέα να καθιερωθεί ένα τέτοιο δελτίο, γιατί έτσι θέτεις τον έαυτό σου υπό τον έλεγχο του κρά-τους και τής κοινωνίας. Στην 'Αμερική δείχνεις ποιός είσαι μέ τίς πιστωτικές σου κάρτες, μέ τήν άδεια όδή-γησης κ.λπ. Καί έτσι στην 'Αμερική δημιουργείται μία άλλη εικόνα, περισσότερο διαφοροποιημένη, για τό τί είναι τό άτομο. Δέν υπάρχει ό ένας, ένιαίος και μοναδι-κός παράγοντας μέ τον όποιο τό κάθε άτομο όρίζεται. "Αρα και οι δεσμοί μεταξύ τών ατόμων δέν φαίνονται κοινωνικοί και πολιτικοί. Φαίνονται μόνο προσωπικοί. Καί άνάγονται έτσι στην σφαίρα τής 'Ηθικής.

Άριστειδης Μπαλτάς: Καί για να τελειώσουμε τή συζήτησή μας, άς σέ ρωτήσω κάτι πιό προσωπικό. Πώς «έφαρμόζονται» όλα τά παραπάνω στην δική σου περι-πτωση; 'Ασχολείσαι μέ τον Πλάτωνα και τήν αρχαία έλληνική φιλοσοφία, έχει γράψει ένα βιβλίο για τον Νί-τσε, σέ ενδιαφέρει ή Θεωρία τής Λογοτεχνίας. Βλέπεις τίς δραστηριότητες αυτές κατά ένιαίο τρόπο ή τίς θεω-ρείς σχετικά άνεξάρτητους τομείς ενδιαφέροντος;

Άλέξανδρος Νεχαμάς: Προσωπικά τά βλέπω ως ά-πολύτως ένιαία. 'Αλλά μου πήρε πολλά χρόνια για να τά δώ έτσι. Τό διαπίστωση μόνο άφού είχα πλέον αρχί-σει να δουλεύω σοβαρά και στους τρεις τομείς. Να τό έ-ξηγήσω. "Αρχισα να δουλεύω στον Πλάτωνα μέ τήν ι-δέα ότι όφειλα να δείξω κατά πόσον οι μεταφυσικές θε-ωρίες τίς όποιες είχε διατυπώσει ήταν σωστές. Τί θά πεί σωστές; Θά πεί ότι είχαν άμεση σχέση μέ τίς ιδέες πού ήταν δημοφιλείς όταν έγραφα τή διατριβή μου. Θυ-μάμαι μάλιστα ότι, σέ ένα τμήμα τής διατριβής, προ-σπάθησα να δείξω ότι ή θεωρία τών ιδεών, όπως πα-ρουσιάζεται στον Φαίδωνα, είναι ισόμορφη μέ τή θεω-ρία τής αλήθειας του Τάρακι. Καί, όπως νόμιζα τότε, αυτό έδινε κάποια νομιμότητα στον Πλάτωνα. 'Από τήν άλλη μεριά είχα ένα άνεξάρτητο ενδιαφέρον για τον Νίτσε, τό όποιο είχα άποκτήσει σχετικά τυχαία, και, σάν «μορφωμένος άνθρωπος», διάβαζα πολύ λογοτε-χνία και μ' ενδιέφερε ή κριτική τής.

Αυτό πού κατάλαβα σιγά σιγά ήταν ότι, άνεξάρτητα από άν θεωρούσα τή δουλειά μου για τον Πλάτωνα «έ-πιστημονική» ή όχι, αυτό πού στην ούσία έκανα ήταν να διαβάζω κείμενα. Κείμενα τά όποια βρίσκονταν πολ-λύ μακριά από μένα από πλευράς χρονικής, κοινωνι-κής, ιδεολογικής, άκόμη και συναισθηματικής, κείμενα τά όποια, από τή μία μεριά, μέ είχαν δημιουργήσει ως άτομο, αλλά, από τήν άλλη, δέν καταλάβαινα πώς

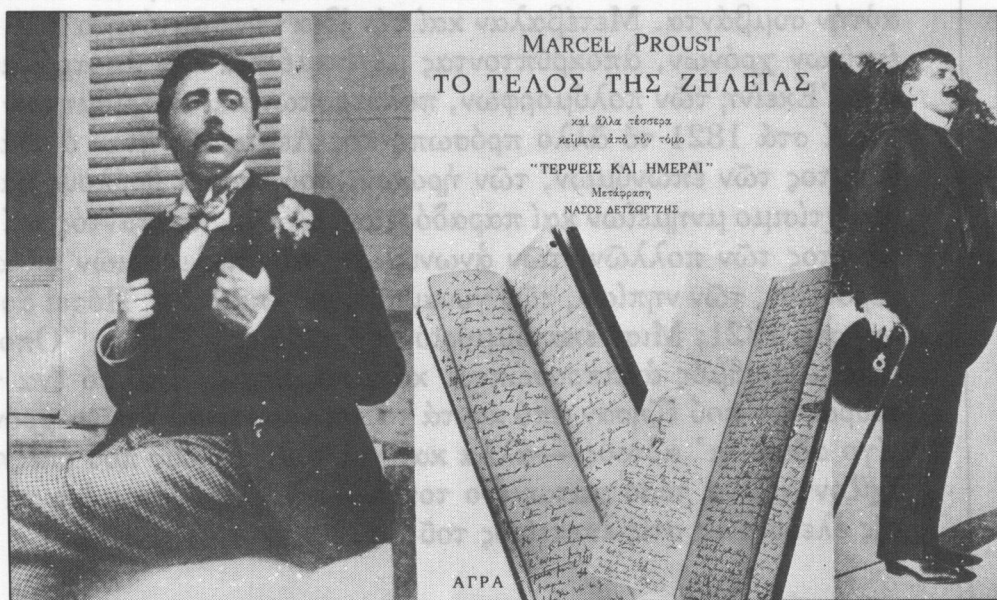
μπόρεσαν νά μέ δημιουργήσουν ἀφοῦ βρίσκονταν τόσο μακριά μου. Καί ἔτσι εἶδα τό πρόβλημα τῆς ἀνάγνωσης ἑνός κειμένου, τό πρόβλημα τοῦ τί πάει νά πει νά συσχετιστεῖς μέ ἕνα κείμενο— ἤ, ὅπως τό λέγαμε στή γλώσσα τῆς ἐποχῆς, νά συσχετιστεῖ μέ τό μυαλό ἑνός ἄλλου ἀνθρώπου— ὡς ἕνα νέο πρόβλημα. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά κύρια προβλήματα που θεματοποιεῖ ὁ Νίτσε. Ἐπιπλέον, ὁ Νίτσε θεωρεῖ τόν Πλάτωνα ὡς τόν μεγάλο του ἀντίπαλο. Αὐτοί οἱ δύο συσχετισμοί μ' ἔφεραν λοιπόν στό νά δῶ τόν Πλάτωνα καί τόν Νίτσε μαζί καί κυρίως τόν Σωκράτη καί τόν Νίτσε. Ὁ τρίτος τομέας πού ἀνέφερε, ἡ Θεωρία τῆς Λογοτεχνίας, συνιστᾷ μιᾷ προσπάθεια νά ἀντιμετωπιστεῖ τό πρόβλημα τῆς ἀνάγνωσης ἀπό θεωρητική σκοπιά. Νά, λοιπόν, γιατί βλέπω αὐτούς τούς τρεῖς τομεῖς νά σχετίζονται, νά πηγαίνουν μαζί. Μοῦ πῆρε πολύ καιρό νά τό δῶ ἀλλά σήμερα τέτοιοι «περίεργοι» συσχετισμοί ἀναπτύσσονται πολύ στήν Ἀμερική. Γι' αὐτό καί εἶμαι αισιόδοξος γιά ὅσα γίνονται σήμερα στή φιλοσοφία. Ὅσο καί ἂν οἱ περισσότερες προφητείες κατά κανόνα διαφεύδονται, ἐγώ ἐξακολουθῶ νά νομίζω ὅτι ἡ κατάσταση εἶναι ὑγιής καί ὅτι ἀσφαλῶς θά ὀδηγήσει σέ κάτι καλό. Τό γεγονός π.χ. ὅτι υπάρχουν ἀνθρωποὶ σάν τόν συνάδελφό μου πού λέγαμε πῶς πρὶν ὁ ὁποῖος, ἀπό τή μιᾷ μεριά, ἀσχολεῖται μέ τό ἂν οἱ ἠλεκτρονικοὶ ὑπολογιστές ἔχουν ἢ δέν ἔχουν νοημοσύνη καί ἀπό τήν ἄλλη γράφει ἕνα βιβλίο γιά τόν Χάιντεγκερ, βλέποντας σ' αὐτόν ἕναν φιλόσοφο ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ὑπολογισμός εἶναι μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης καί ὅτι ἀκόμα καί ἂν δημιουργηθοῦν ὑπολογιστές οἱ ὁποῖοι θά κάνουν ὄλους τούς ὑπολογισμούς πού μπορεῖ νά κάνει ὁ ἄνθρωπος πάντα θά μένει ἀπ' ἔξω ἡ ἔννοια τῆς δουλειᾶς, τοῦ ἔργου, τῆς πρακτικῆς, τό βρίσκω ἰδιαίτερα ἐνθαρρυντικό. Τό γεγονός ὅτι σήμερα, στά ἀμερικανικά Πανεπιστήμια, «ἐπιτρέπεται» νά κάνεις πράγματα τά ὁποῖα πρὶν ἀπό λίγα χρόνια ἦταν ἀδιανόητα, εἶναι φαινόμενο ἰδιαίτερα ἐλπιδοφόρο. Τό ἦθος τῆς φιλοσοφίας ἀλλάζει. Π.χ., τήν ἐποχή πού ἤμουνα μεταπτυχιακός φοιτητής

καί ὅταν πρωτοάρχισα νά διδάσκω, ἔπρεπε νά κάνεις ἕνα πράγμα, νά ἀσχολεῖσαι μέ ἕνα μόνο θέμα. Ὁ ἐπαγγελματισμός ἐπέβαλλε στόν καθένα τό θέμα του, ἔκανε τόν καθένα εἰδικό μόνο σέ ἕνα θέμα. Καί αὐτό ἔχει ἀρχίσει νά ἀλλάζει. Βέβαια ἀκόμα ἡ κατάσταση δέν ἔχει ἀλλάξει ἐντελῶς. Π.χ., ἐγώ δέν τόλμησα νά δημοσιεύσω τίποτε γιά τόν Νίτσε πρὶν ἀποκτήσω μονιμότητα στή Σχολή μου. Προσπάθησα πρῶτα νά καθιερώσω τόν ἑαυτό μου ὡς κάποιον πού ἀσχολεῖται μέ «σοβαρά» πράγματα πρὶν ἀρχίσω νά κινουῦμαι πρὸς «τά ἔξω». Αἰσθάνθηκα τήν ἀνάγκη νά καλύψω τά νῶτα μου. Ἀλλά σήμερα ὑπάρχει πολύ μεγαλύτερη ἀνοχή καί πολλοί νέοι ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται σοβαρά μέ δύο τρία φαινομενικά ἀνεξάρτητα θέματα. Πρὶν ἀπό λίγα χρόνια αὐτό ἦταν ἀδιανόητο καί οἱ ἴδιοι θά θεωροῦνταν καί θά ἀντιμετωπίζονταν ὡς αἰρετικοί.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Ὅποτε καί τό στενό τῆς Μάγλης μπορεῖ νά γεφυρωθεῖ...

Ἀλέξανδρος Νεχαμάς: Πράγματι, ὑπάρχει σήμερα ἡ δυνατότητα τό χάσμα αὐτό τό ὁποῖο ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας καί κατά ἐντελῶς τεχνητό, κατά τή γνώμη μου, τρόπο διαιρούσε στά δύο τή Φιλοσοφία, νά ἀρχίσει νά κλείνει. Καί μπορεῖ κανεῖς σήμερα νά ἐλπίζει ὅτι τά προτερήματα τῆς ἀναλυτικῆς παράδοσης— ἡ αὐστηρότητα τοῦ συλλογισμοῦ, ἡ λογική συνέπεια, ἡ λεπτομέρεια στήν ἀνάλυση τοῦ ἐπιμέρους, ἡ καθαρότητα στή διατύπωση— μποροῦν νά συναντήσουν τά προτερήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς παράδοσης— τήν τόλμη στή σύλληψη, τό εὖρος τῆς ἀντιμετώπισης, τή συνθετική καί γενικευτική ικανότητα, τή γνώση τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας— ὅποτε ἡ Φιλοσοφία νά γίνεῖ κατά πολύ πλουσιότερη.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Δέν μένει παρά νά σέ εὐχαριστήσω καί νά εὐχηθῶ σέ ὄλους μας καλύτερες φιλοσοφικές μέρες. Γιατί οἱ καλύτερες φιλοσοφικές μέρες δέν εἶναι μόνο φιλοσοφικές.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Οἱ εἰκόνες τοῦ 1821, πού μιά ὀρισμένη συλλογική μυθοπλασία συντηρεῖ καί τρέφει στό νοῦ μας, ἔχουν ἐξαγνιστεῖ μέσα ἀπό ἃ ἐπάλληλα φίλτρα. Οἱ ἐπετειακοὶ ὕμνοι στή λεβεντιά ἐκείνων τῶν καιρῶν δέν ἐξοβέλισαν ἀπό τό νοῦ μονάχα τήν προδοσία τοῦ Βαρνακιώτη καί τὰ ἀνάλογα μέ αὐτήν συμβάντα. Μετέβαλαν καί τήν ἴδια τήν ταυτότητα τῶν δύσκολων ἐκείνων χρόνων, ἀποκρύπτοντας μέ ἐπιμέλεια τήν ἀποτρόπαιη πλευρά της. Ἐκείνη τῶν πολύμορφων, πολύτροπων καί ἀναρίθμητων θανάτων. Γιατί στά 1821 τό ἄλλο πρόσωπο τῆς Λευτεριάς ἦταν ὁ Θάνατος: Ὁ θάνατος τῶν ἐπωνύμων, τῶν ἡρώων, πού ἔθρεψε θρύλους καί ὀδήγησε στό χτίσιμο μνημείων καί παραδόσεων. Ἀλλά, προπαντός καί κυρίως, ὁ θάνατος τῶν πολλῶν, τῶν ἀνωνύμων, τῶν παλικαριῶν ἀλλά καί τῶν γερόντων, τῶν νηπίων, τῶν γυναικῶν, τῶν παιδιῶν. Πόσοι ἄραγε πέθαναν στά 1821; Μισό ἑκατομμύριο; Τριακόσιες χιλιάδες; Ὅποιος καί νά εἶναι ὁ ἀριθμὸς ἀντιπροσώπευε κάτι παραπάνω ἀπὸ τό ἕνα τρίτο τῶν ἀνθρώπων πού ἔζησαν ἀπὸ κοντά τὰ ἐπαναστατικά ἐκεῖνα χρόνια. Εἶναι λίγο ἄδικο γι' αὐτούς —ἀλλά καί γιὰ τοὺς ἄλλους πού ἐπέζησαν, διασχίζοντας ἕνα τόσο ματωμένο τοπίο— νά βλέπουμε μόνο τό πρόσωπο τῆς ἐλευθερίας στίς ἐπετεῖους τοῦ 1821.

1821

Ο Θάνατος, τό άλλο πρόσωπο τῆς Λευτεριάς

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ο θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη συγκλόνησε τήν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς καί ἡ κηδεῖα του ἦταν μιά λαμπρότατη, γιά τά μέτρα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, τελετή. Ἐπρόκειτο γιά ἕναν θάνατο ἥρωα. Ὁ θρῦλος τόν παρουσιάζει πληγωμένο, ἀνάμεσα στούς πολεμιστές του πού τόν μετέφεραν στό Μεσολόγγι, νά προφέρει λόγια ἡρωικά γιά τήν πατρίδα, τήν ἐλευθερία, τόν θεό τῶν Ἑλλήνων. Μιά διαθήκη φανταστική πού βαφτισμένη στό θάνατο μεταβίβαζε στούς γύρω ὑποχρεώσεις βαριές καί ἱερές: νά συνεχίσουν τό ἔργο πού ὁ νεκρός ξεκίνησε. Λέγεται ὅτι ἡ προφορική αὐτή διαθήκη τελείωνε μέ μιά παρότρυνση γιά θάνατο ἡρωικό: «Μὴν ξεχνάτε ὅτι ἕνας λαός δέν μπορεῖ νά σπάσει τίς ἀλυσίδες του καί νά στηρίξει τή λευτεριά του παρά μόνο μέσα ἀπό τόν θάνατο καί τό αἷμα».¹

Ἡ λαμπρότητα τῆς κηδεῖας ἐπιβεβαίωσε τή σημασία τῆς διαθήκης. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Μεσολογγίου συνόδεψαν τήν ἐκφορά τοῦ νεκροῦ. Ἡ πομπή περιλάμβανε σιδηροδέσιμους αἰχμαλώτους καί ἄλογα τοῦ πολέμου, λάφυρα τῶν μαχῶν. Ἀκολουθοῦσαν μουλάρια φορτωμένα μέ ὄπλα χρυσοπλούμιστα, μπακίρια καί ἀσήμια. Ὅλα ὅσα βρέθηκαν στίς σκηνές, στό στρατόπεδο τοῦ ἐχθροῦ μαζί μέ τίς σκηνές τίς ἴδιες. Ἐπειτα, ποιός θά τό περίμενε, μαζί μέ τίς σημαίες τίς αἰχμαλώτες, ὀκτώ χιλιάδες πρόβατα, ἀκολουθοῦσαν τόν νεκρό. Σύμβολο πλούτου καί δόξας, ἀντάξια ἑνός νεκροῦ πού ἔγινε σύμβολο μιᾶς ἐπανάστασης.²

Σίγουρα ἡ κηδεῖα ἀπρέπει νά ἦταν πιό περιορισμένη καί ταπεινή ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀπόηχός της τήν παρουσίασε στό Παρίσι. Δέν ἔπαυε ὅμως νά εἶναι κάτι τό ἐξαιρετικό, τό ἀσυνήθιστο γιά τά μέτρα τοῦ τόπου καί τῆς ἐποχῆς. Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἡ κηδεῖα αὐτή ἐξέφραζε τή θέληση τοῦ νέου κράτους νά προβάλει τήν ἰσχύ καί τήν ἀποφασιστικότητά του, ὑπογραμμίζοντας τήν ἀξία ἑνός νεκροῦ. Τό κράτος μπορεῖ καί τιμᾷ ὅσους πεθαίνουν γι' αὐτό ἄρα εἶναι σέ θέση νά ζητήσει νά πεθάνουν κι ἄλλοι γι' αὐτό. Εἶναι ἀξιο τῶν θανάτων πού ἡ λευτεριά του θά ἀπαιτήσει...

Στήν διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης, ἐκτός ἀπό τόν Μάρκο Μπότσαρη, οἱ τέσσερις στούς πέντε Σουλιώτες σκοτώθηκαν.³ Πιό ἀθόρυβοι θάνατοι, ἄν καί ἐξίσου ἡρωικοί. Μέ τό Σούλι στά χέρια τῶν Τούρκων, οἱ θερμόαιμοι κάτοικοι του θά μπορούσαν νά περιμένουν τό τέλος τῶν δεινῶν στά Ἴονια νησιά ὅπου βρέθηκαν πρόσφυγες. Προτίμησαν νά πολεμήσουν καί νά πεθάνουν στίς μάχες τῆς Ἐπανάστασης. Ἐφεραν μαζί καί τίς συνήθειές τους. Στούς προεπαναστατικούς πολέμους τοῦ Σουλίου ἡ κοινότητα συμμετεῖχε σύσσωμη καί οἱ πολεμιστές ἔνωσαν δεμένοι ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλον μέ δεσμούς αἵματος, οἰκογένειας καί ἀμοιβαίας ἰσότητος. Ὁ καθένας ἦταν ὑ-

πεύθυνος γιά τήν τύχη τοῦ διπλανοῦ του, ἀκόμα κι ὅταν ὁ τελευταῖος τραυματιζόταν ἢ σκοτωνόταν στή μάχη. Προπαντός τότε. Στή μάχη τῆς Μπογόριζας, λίγο μετά τό Πάσχα τοῦ 1821, ἡ θύελλα διέκοψε τή λυσσασμένη σύγκρουση Σουλιωτῶν καί Τούρκων. Γιά τούς πρώτους, ἡ νύχτα πού ἀκολούθησε ἦταν γεμάτη ἀγωνία. Εἶχαν μαζί τους τά πτώματα δεκαπέντε συντρόφων πού τράβηξαν μέ κίνδυνο ἀπό τό πεδίο τῆς μάχης. Ἐφιάλτης τῶν ζωντανῶν ἔγινε ἡ φύλαξη αὐτῶν τῶν πτωμάτων. Ὑποφιάζονται κάποια ἀπόπειρα τοῦ ἐχθροῦ νά τά κλέψει μέσα στή θύελλα καί ἄ σῦρει τά κεφάλια τους μαζί του, ὕψιστο σημεῖο ἀνδρείας καί νίκης. Μέχρι τά ξημερώματα, ὅποτε οἱ νεκροί παρελήφθησαν ἀπό τούς ἱερεῖς γιά τήν ταφή, κανεῖς Σουλιώτης δέν κοιμήθηκε, παρά τήν κούραση τῆς ἡμέρας καί τή συνεχή βροχή. Μόλις ὅμως οἱ νεκροί ἀσφαλίστηκαν καί εὐλογήθηκαν ἀπό τούς ἱερεῖς κάθε κούραση χάθηκε. Τώρα πού τό καθήκον ἐπιτελέστηκε ὅλα ἦταν ἔτοιμα γιά τή νέα μάχη. Οἱ δεκαπέντε νεκροί τοποθετήθηκαν ἀπέναντι στήν πλαγιά γιά νά παρακολουθήσουν τή νέα ἐφοδο καί νά χαροῦν κι αὐτοί γιά τή σφαγή τῶν ἐχθρῶν, γιά τήν ἐκδίκηση τοῦ δικοῦ τους χυμένου αἵματος.⁴ Οἱ δεσμοί ἀνάμεσα στούς ζωντανούς ἴσχυαν καί γιά τούς πεθαμένους καί τό ἔργο τῶν πρώτων ἐνδιέφερε ἄμεσα τούς δεύτερους.

Ὅταν οἱ Σουλιώτες σκορπίστηκαν στήν ἐπαναστατική Ἑλλάδα, μετέφεραν μαζί καί τήν ἀγωνία τους γιά τήν τύχη τοῦ νεκροῦ συναγωνιστῆ καί τήν φροντίδα τους γι' αὐτόν. Στήν πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, στό Μεσολόγγι, τούς βλέπουμε νά κουβαλοῦν συχνά μαζί τους, ἀκόμα καί στήν ἐφοδο, τά πτώματα τῶν ἄτυχων συντρόφων τους. Γιά ἀσπίδα, ἔλεγαν οἱ ἄλλοι μέ κάποια εἰρωνία. Τό μεγάλο πλῆθος τῶν πολεμιστῶν τῆς Ἐπανάστασης δέν εἶχε παρόμοιες συμπεριφορές, καθῶς οἱ δεσμοί πού ἔκαναν τούς ἀνθρώπους μεταξύ τους δέν ἦταν τῆς ἴδιας ποιότητας μέ ἐκείνους τῶν Σουλιωτῶν. Ἀνθρωποὶ ἀπό διάφορες περιοχές, πού συσπείρωνε ἡ ἐπανα-

1. *Biographie des Hellènes, Marcos Botzaris*, Παρίσι, Νοέμβριος 1825, Delaunay – Libraire, σελ. 78.

2. Στό ἴδιο, σελ. 78-81.

3. Βλ. Κουτσοῦνιχα Λάμπρου, *Γενική Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, Ἀθήνα, 1863-1864, στή *Ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821* τοῦ Ἐμμ. Γ. Πρωτοφάλλη, τόμος Δ', σελ. 151.

4. Περραιβός Χριστόφορος, *Ἀπομνημονεύματα πολεμικά*, στή *Ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821* τοῦ Ἐμμ. Γ. Πρωτοφάλλη, τόμος Β', σελ. 36-37.

στατική όρμη αλλά και οι μισθοί που μοίραζαν οι καπετάνιοι και η προσδοκία απόκτησης λαφύρων από μία πετυχημένη επιχείρηση. Έκείνος που δίπλα ξεφυχούσε δέν τους ενδιέφερε ιδιαίτερα κι έτσι στα πεδία των μαχών έμεναν άταφα τά πτώματα, σάπιζαν στη βροχή ή ξεραίνονταν στον ήλιο. "Αν σ' αυτούς τους νεκρούς προσθέσουμε και τά πτώματα των σφαγμένων άμάχων και αίχμαλώτων, τότε μπορούμε νά φανταστούμε τό πόσο μακάβρια όψη παρουσίαζε ή χώρα.

«μέ τράβηξε γρήγορα άπ' αυτές τίς σκέψεις τό θέαμα πτωμάτων άνδρών, γυναικών και παιδιών που συναντούσαμε σε κάθε μας βήμα· ό άέρας είχε βρωμίσει!... Τί χώρα!... Τί καιροί!...».⁵

«Πτώματα αποξηραμένα από τόν ήλιο, ύπολείμματα παραπηγμάτων και σωροί από πέτρες... μου έδειξαν τή θέση του στρατοπέδου των κατά τή διάρκεια τής πολιορκίας, και τό θέατρο των μαχών τους».⁶ «Καθώς πλησιάζαμε, έφαξα μέσα στό σκοτάδι, νά ιδώ ποιά ήταν ή άφορμή που τό άλογο μου τινάχτηκε άπότομα: είχα περάσει κοντά σ' ένα πτώμα· διέκρινα έπειτα πολλά άλλα και σε λίγο τό έδαφος ήτανε στρωμένο άπ' αυτά...».⁷

Συχνά, ή άφθονία πτωμάτων έδινε παράξενες ιδέες στους ζωντανούς. Τά χρησιμοποιούσαν για όπλα, βιολογικά θά λέγαμε σήμερα. Η ιδέα ήταν νά ρίξουν σαπισμένα πτώματα στά πηγάδια ή τίς δεξαμενές ύδρευσης του άντιπάλου:

«...άπεφάσισαν λοιπόν νά μολύνωσι τό νερό... σταλέντες πέντε στρατιώται άφοφητί, έρριψαν εις τό φρέαρ ένα τριήμερον Τουρκικόν πτώμα και δύο χοίρους διηγηρημένους εις τέσσαρα τεμάχια και μέ όλα τά έντόσθια... ό μολυσμός του ύδατος έσύγχυσε και κατεπίκρανε τό πρωί αισθαντικώτατα τους Τούρκους...».⁸

Όπλο άπόλυτο και έπικίνδυνο για τίς έποχές εκείνες όπου παραμόνευαν οι έπιδημίες και οι άρρώστιες. Πολλές φορές οι νικητές πλήρωναν περισσότερο από τους νικημένους τά άποτελέσματα τής άλόγιστης χρήσης πτωμάτων. Στην Τρίπολη μέσα στη σύγχυση των τελευταίων ήμερών τής πολιορκίας, οι σκοτωμένοι ριχνόντουσαν συνοπτικά στά πηγάδια. Κατά τή διάρκεια τής τρομερής τριήμερης σφαγής που άκολούθησε τήν άλωση τά πηγάδια γέμισαν από σφαγμένους Τούρκους και τά ύπόλοιπα πτώματα ρίχτηκαν στους δρόμους ή άφέθηκαν μέσα στά λεηλατημένα σπίτια. Οι θριαμβευτές Έλληνες τής Τριπολιτσάς βρέθηκαν έξαφνα μέ μολυσμένα όλα τά νερά τής πόλης και τής περιοχής και για νά πιούν έπρεπε νά κουβαλοούν μέ άσκιά τό νερό από ώρες μακριά. Ακόμα χειρότερα, ή λεηλασία που συνόδεφε τή σφαγή, άπλωσε σε όλον τόν Μωριά και στά νησιά τήν έπιδημία και τό θανατικό μετατρέποντας τόν στρατιωτικό θρίαμβο των επαναστατών σε μάστιγα για τους πληθυσμούς τής Ελλάδας.⁹

Τύχη παράξενη στην περίσταση αυτή εκείνη του άφανους πρωτεργάτη τής νίκης, του επισκόπου του Έλους. Ό ιεράρχης αυτός, περισσότερο ίσως κι από τους καπετάνιους και όπλαρχηγούς έμαθε τους άπόλεμους ραγιάδες νά περιφροούν τόν θάνατο. Ήταν ένα είδος Πασιονάρας του '21, μία χαρακτηριστική προσωπικότητα από εκείνος που κάθε επανάσταση γεννάει. Λειτουργούσε στό ύπαιθρο, στη μέση του στρατού άνεβασμένος σε ένα βράχο. Μίλαγε μετά για τήν πίστη, για τόν Χριστό, για τήν πατρίδα, για τους άπιστους και τά δεινά που προκαλούν. Ό λόγος δυνάμωνε και συνέπαιρνα τόν όμιλητή και τους άκροατές του. Ό ένθουσιασμός τελείωνε στην ύστερία:

«Θέλω νά πεθάνω, νά πεθάνω σαν μάρτυς, και νά ταφώ άνάμεσα στους γενναίους που θά χαθούν πολεμώντας· κι αυτοί επίσης θά είναι μάρτυρες!...».¹⁰

Τό κόμιφο των κεφαλιών των σκοτωμένων έχθρων ήταν συνήθεια κοινή σε Τούρκους και Έλληνες. Η ήρωική πράξη άποδεικνυόταν μέ τό κεφάλι του έχθρου και ή απόκτηση του επίζηλου αυτώ επάθλου προκαλούσε ειδικές επιχειρήσεις. Στίς άτέλειωτες πολιορκίες του Μεσολογγίου οι κυνηγοί κεφαλών συναγωνίζονται άναμεταξύ τους. Μόλις σκάσει ό ύπόνομος και άναποδογυριστούν τά όχυρά του έχθρου οι πολιορκημένοι έφορμούν ώστε νά φέρον: «...ίκανάς κεφαλάς ως τρόπαια των θριάμβων των, ...πολλάς σημαίας, περισσότερα όπλα, φορέματα και λοιπά...».¹¹

Τή νύχτα μεμονωμένοι αγωνιστές ή μικρές ομάδες έβγαίναν σιωπηλά από τά προχώματα ως όμηρικοί Δόλωνες, σέρνονταν στό στρόπεδο του έχθρου και συναγωνίζονταν στό ποιός θά φέρει περισσότερα κεφάλια «νουντούμηδων», άλογα και καμήλες για νά φάει ή φρουρά. Συχνά τά κεφάλια των γενναίων αυτών στόλιζαν τήν έπόμενη τά κανονοσάσια του έχθρου, δίπλα στους παλουκωμένους άμάχους που επίσης άποτελοΰσαν μόνιμη διακόσμηση των ίδιων όχυρών.

Πάντως, οι επιχειρήσεις για τήν απόκτηση κεφαλών πρέπει νά έληξαν υπέρ των Έλλήνων καθώς βλέπουμε μία όλοένα και μεγαλύτερη φροντίδα των πολιορκητών Τούρκων και Αιγυπτίων νά περισυλλέγουν και νά θάβουν μακριά τά πτώματα των νεκρών στρατιωτών τους. Στην έφοδο των τακτικών του Ίμπραήμ ένάντια στην Κλείσοβα όλόκληρος μηχανισμός έχει στηθεί για τήν περισυλλογή των νεκρών από τό πεδίο τής μάχης ώστε νά μήν έπηρεάζεται τό ήθικό των στρατιωτών. Παρ' όλες τίς φροντίδες ή φρουρά ύπερηφανεύεται επειδή 1200 πτώματα έχθρων έμειναν στην διάκρισή της.

Η Έπανάσταση μεταφέρει τίς εικόνες και τά πειστήρια του θανάτου και έξω από τίς περιοχές όπου λυσομανά ό πόλεμος. Στην Κωνσταντινούπολη όταν ό Τούρκικος στόλος έπιστρέφει νικητής, τά ξάρτια των πλοίων είναι βαρυφορτωμένα μέ κρεμασμένους. Τό ίδιο θέαμα παρουσίαζε και ή θλιβερή πομπή των αίχμαλώτων караβιών του Γαλαξειδιού που μεταφέρθηκαν «έν θριάμβω» στην Πόλη. Κι έπειτα στά σοκάκια, άνάμεσα στη λάσπη και τίς άκαθαρσίες, συναντούσε κανείς άκέφαλα πτώματα ή ανθρώπινα μέλη που τά σκυλιά έσυραν από κάποιο άτυχο κουφάρι. Μά για πολλούς μήνες τό κύριο εύρημα των διαβατών τής πολιτείας ήταν τά ανθρώπινα αυτιά. Αυτιά που συγκέντρωναν έπιμελώς οι σφαγείς τής Χίου, και που συγκέντρωναν έπιμελώς οι σφαγείς τής Χίου, και που συσκέυασαν σε σακιά που ανοίχτηκαν και σκόρπισαν τό μακάβριο περιεχόμενό τους στη σουλτανική πρωτεύουσα.

Στά 1821 τό άλλο πρόσωπο τής Έλευθερίας ήταν ό θάνατος.

5. Voutier Colonel, *Άπομνημονεύματα, στα Άπομνημονεύματα των Άγωνιστών του 1821* του Έμμ. Γ. Πρωτοφάλλη, τόμος ΙΑ', σελ. 160.

6. Στο ίδιο, σελ. 152.

7. Στο ίδιο, σελ. 153.

8. Περραιβός Χριστόφορος, *δ.π.*, σελ. 45.

9. Voutier, *δ.π.*, σελ. 163-164.

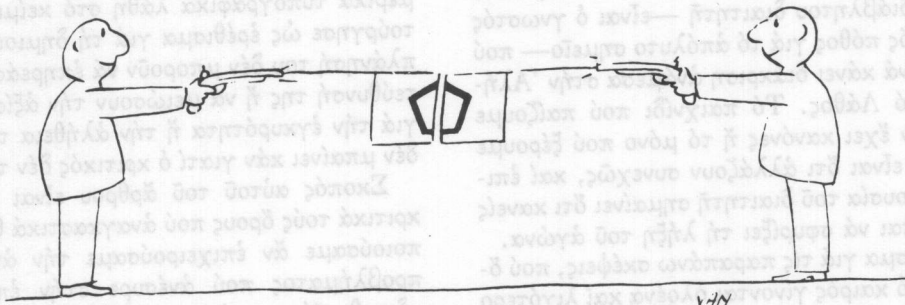
10. Στο ίδιο, σελ. 128.

11. Μάγιερ Ίωάννου-Ίακώβου, *Έλληνικά Χρονικά, Ημερολόγιον Β' πολιορκίας Μεσολογγίου, σε Άπομνημονεύματα, δ.π.*, τόμος Ε', σελ. 201-202.

Ο δαίμονας του τυπογραφείου καί τὰ κενά δαιμόνια τῆς κριτικῆς

τοῦ Γιώργου Γιαννουλόπουλου

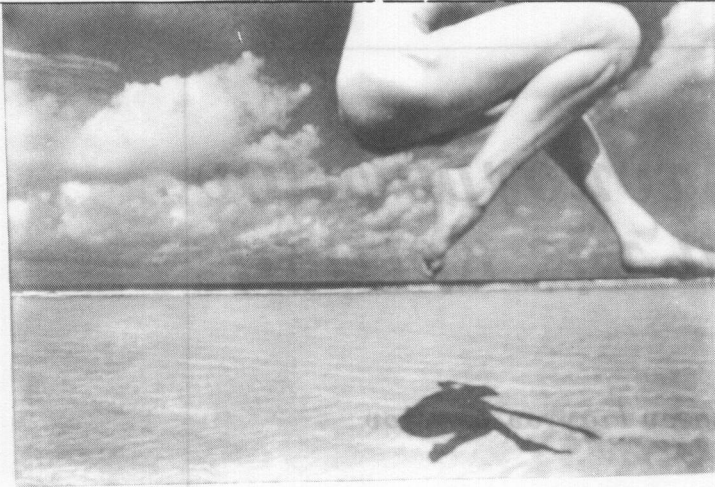
Στά στοιχεῖα πού συνιστοῦν τήν εἰδοποιό διαφορά ανάμεσα στή λογοτεχνία καί τὰ υπόλοιπα εἶδη τοῦ ἀνθρώπινου λόγου συγκαταλέγεται καί τό ἐξῆς παράδοξο: καμιά ἄλλη πρακτική δέν δίνει λαβή σέ τόσες πολλές διαφωνίες ἐνώ ταυτόχρονα ἐκείνοι πού τήν ἀσχοῦν, ὡς συγγραφεῖς, κριτικοί ἢ ἀναγνώστες, ἀποκλείεται ἐξ ὀρισμοῦ νά κάνουν αὐτό πού συνήθως ὀνομάζουμε «λάθος».

Τί κρύβεται πίσω ἀπό τόν περίεργο αὐτό συνδυασμό πού τά δύο σκέλη του ἀλληλοὑπονομεύονται; Φυσικά, θά ἔλεγε κάποιος, οἱ διαφωνίες συνεχίζονται καί θά συνεχίζονται ἐπ' ἄπειρον ἐφόσον δέν εἴμαστε σέ θέση νά ὀρίσουμε τί σημαίνει λάθος. Ἄλλά πῶς εἶναι δυνατό νά διαφωνήσουμε μέ κάποιον ὅταν δέν μπορούμε νά ξέροουμε ἂν σφάλλει, κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅταν ἀποκλειστεί ἡ πιθανότητα τοῦ σφάλματος πῶς μπορούμε νά ἔχουμε ἀποψη πού συνεπάγεται τήν ἐπιλογή μιᾶς συγκεκριμένης ἐκδοχῆς κι ὄχι μιᾶς ἄλλης; Τό λογικό ἀδιέξοδο πού συναντᾶμε δέν ἐπηρεάζει

τήν ὑπαρξή μιᾶς κατάστασης πού σίγουρα εἶναι ἐμπειρικά διαπιστώσιμη καί ἀδιαμφισβήτητη. Κι ὅπως συμβαίνει σχεδόν πάντα σέ τέτοιες περιπτώσεις, ἡ ἀντίφαση φανερώνει καί ταυτόχρονα κρύβει ἕνα πρόβλημα: τό φανερώνει ἀνασύροντας στήν ἐπιφάνεια τήν ἀναγκαστική συμβίωση δύο ὄρων πού ἀποκλείουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, καί τήν ἴδια στιγμή τό κρύβει γιατί οἱ ὄροι τοῦ διλήμματος εἶναι τέτοιοι ὥστε τό φαινόμενο νά ἐγκλωβίζεται στό ἄγνοο ἐπίπεδο τῆς παραδοξολογίας.

Διέξοδος ὑπάρχει, θά ἔλεγαν πολλοί σήμερα. Τό μυστήριο φωτίζεται ὅταν διαπιστώσουμε ὅτι στήν καρδιά τοῦ προβλήματος βρίσκεται ἡ «νοηματική πανσπερμία» τῆς λογοτεχνίας, γιά νά θυμηθοῦμε τήν πετυχημένη φράση πού χρησιμοποίησε τελευταία ὁ Δημήτρης Δημηρούλης. Στίς μέρες μας ἡ «ἐνεργητική φωνή» ἔχει περιέλθει σέ δυσμένεια γιάτι ἀρχίσαμε νά ἀμφισβητοῦμε τήν ἀφετηριακή λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου ἐνώ ταυτόχρονα ἡ μεταβατικότητα τοῦ ρήματος σέ κάτι πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό τή γλώσσα γεννάει τίς ἴδιες ἢ καί ἀκόμα χειρότερες ὑποφῆες. Ζοῦμε στήν ἐ-

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

‘Η αυτοαναφορική κίνηση τής γλώσσας και τής λογοτεχνίας ειδικότερα είναι τό κλειδί τής πόρτας πού οδηγεί στον μαγικό κήπο του νοήματος.

ποχή τής «μέσης φωνής». Αυτό κάνει τīs διαφωνίες μας μοιραίες. ‘Η αυτοαναφορική κίνηση τής γλώσσας γενικά και τής λογοτεχνίας ειδικότερα είναι τό κλειδί τής πόρτας πού οδηγεί στον μαγικό κήπο του νοήματος πού υπάρχει μόνο για όσους δέν πιστεύουν στη στέρεη ύπαρξή του, κι έδω έγκριεται εξάλλου ή μαγεία του. Λογικό είναι λοιπόν νά αποκλείονται και οι συμφωνίες και τά λάθη μιά και κάτι τέτοιο προϋποθέτει τήν παρουσία κάποιου αδιάβλητου διαιτητή —είναι ό γνωστός μεταφυσικός πόθος για τό απόλυτο σημείο— πού θά μπορεί νά κάνει διάκριση ανάμεσα στην ‘Αλήθεια και τό Λάθος. Τό παιχνίδι πού παίζουμε όμως ή δέν έχει κανόνες ή τό μόνο πού ξέρουμε γι’ αυτούς είναι ότι αλλάζουν συνεχώς, και επί πλέον ή απουσία του διαιτητή σημαίνει ότι κανείς δέν πρόκειται νά σφυρίξει τή λήξη του αγώνα.

Τό έρέθισμα για τīs παραπάνω σκέψεις, πού όσο περνάει ό καιρός γίνονται όλοένα και λιγότερο πρωτότυπες, ήταν ένα πρόσφατο γεγονός. Κάποιος Γερμανός καθηγητής μετά από πολλά χρόνια δουλειάς και μέ τή βοήθεια ενός κομπιούτερ ανακάλυψε, ούτε λίγο ούτε πολύ, ότι τό κείμενο του ‘Οδυσσέα του Τζαίμς Τζόυς ήταν γεμάτο τυπογραφικά λάθη. Μερικά από αυτά δέν έχουν ιδιαίτερη σημασία γιατί είναι προφανή. ‘Όμως υπάρχουν εκατοντάδες άλλα, μάς διαβεβαιώνει, πού επηρεάζουν άποφασιστικά τό νόημα του κειμένου. ‘Όπως θά έπρεπε νά περιμένει κανείς, ή είδηση προκάλεσε ήδη ειρωνικά σχόλια μέ στόχο τούς άπειράριθμους κριτικούς πού επί δεκαετίες τώρα άκόνιζαν τά θεωρητικά τους δόντια πάνω στο κείμενο του Τζόυς, προσπαθώντας νά μαντέψουν και νά μάς εξηγήσουν τί σημαίνει αυτή ή λέξη ή ή φράση, όταν πολλές φορές ή αίτία τής πολυσημίας δέν ήταν ό ίδιος ό συγγραφέας αλλά κάποιος τυπογράφος πού δέν ήξερε νά κάνει καλά τή δουλειά του. Για όσους εξακολουθούν νά ανθίστανται στά καινά δαιμόνια τής γλωσσικής αυτοαναφορικότητας και τών ατέρμονων σημασιολογικών γονιμοποιήσεων. ή είδηση δέν πρόκειται νά δημιουργήσει κανένα άπολύτως πρόβλημα. ‘Η ανακάλυψη του Γερμανού καθηγητή αποτελεί

πολύτιμη συμβολή στις μελέτες για τόν Τζόυς, θά πουν, και τό νέο διορθωμένο κείμενο πού κυκλοφόρησε ήδη αντιπροσωπεύει τήν άποκατάσταση και τήν ανάκτηση του «πρωτοτύπου» άπαλλαγμένου από κάθε μειωτική πρόσμιξη έξωγενών στοιχείων. Τί θά πουν όμως οι άλλοι; Τί θά πουν εκείνοι πού μάς έπεισαν ότι ή πρόθεση του συγγραφέα στερείται συχνά ενδιαφέροντος και πάντοτε σημασίας; Γιατί φυσικά δέν έχει σημασία πώς άρχισε ένα παιχνίδι πού μόνη φιλοδοξία του είναι νά μήν τελειώσει.

Θά μπορούσε πάντως νά αντιτάξει κανείς ότι ό νέος ‘Οδυσσέας είναι άπλως και μόνο ένα διαφορετικό κείμενο. Διορθώνοντας μερικά τυπογραφικά λάθη δέν επηρεάζουμε κατά κανέναν τρόπο τήν κριτική επεξεργασία πού έχει γίνει πάνω στην προηγούμενη μορφή του βιβλίου. ‘Ο σύγχρονος κριτικός, σύμφωνα μέ τήν ίδια άποψη, δέν είναι θηρευτής τής αλήθειας, κάποιος πού μέ δουλικότητα προσπαθεί νά ανασυγκροτήσει και νά διασώσει τήν άρχική πρόθεση του συγγραφέα — αντίθετα, είναι κι αυτός συγγραφέας. Συνεπώς, μερικά τυπογραφικά λάθη στο κείμενο πού λειτούργησε ως έρέθισμα για τή δημιουργική περιπλάνησή του δέν μπορούν νά επηρεάσουν τήν κατεύθυνσή της ή νά μειώσουν τήν αξία της. ‘Όσο για τήν έγκυρότητα ή τήν αλήθεια της, τό θέμα δέν μπαίνει καν γιατί ό κριτικός δέν τή διεκδικεί.

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι νά εξετάσει κριτικά τούς όρους πού αναγκαστικά θά χρησιμοποιούσαμε άν επιχειρούσαμε τήν άνάλυση του προβλήματος πού άνέσυρε στην επιφάνεια τό «διορθωμένο» κείμενο του Τζόυς. ‘Όπως θά διαπιστώσουμε στη συνέχεια, οι όροι αυτοί έχουν τεράστια σημασία γιατί φωτίζουν αρκετά καθαρά διάφορες πτυχές τής διαμάχης πού ξέσπασε τελευταία ανάμεσα στους «παραδοσιακούς» και τούς «πρωτοποριακούς» τής λογοτεχνίας και τής θεωρίας για τή λογοτεχνία. Θά προσπαθήσουμε νά δείξουμε ότι ή προβληματική πού χρησιμοποιούν οι σύγχρονοι ριζοσπάστες περιέχει αδιέξοδες αντιφάσεις όχι επειδή άπορρίπτει τήν παραδοσιακή έκδοχή, αλλά αντίθετα επειδή δέν τήν άπορρίπτει όσο θά ήθελε κι όσο θά έπρεπε. ‘Ός εισαγωγική παρατήρηση, τό κύριο ελάττωμα τής νέας ριζοσπαστικής προβληματικής —ή μάλλον, για νά άκριβολογούμε, όρισμένων έκδοχών της — είναι ότι πίσω από τά μαχητικά συνθήματα και τήν εικονοκλαστική ρητορική έλλοχεύει μιά τάση, για νά μήν πούμε στρατηγική, κατευνασμού και εξημέρωσης. Θά πρέπει όμως στο σημείο αυτό νά κάνουμε μιά διευκρίνιση: δέν μιλάμε για κατευνασμό και εξημέρωση στο καθαρά πολιτικό επίπεδο, άν και τέτοιους κατηγορίες έχουν ήδη άπαγγελθεί από πολλούς — κατά τή γνώμη μας χωρίς τήν άπαιτούμενη θεωρητική άνάλυση και κατά συνέπεια χωρίς ουσιαστικό άπο-

τέλεσμα. Ἡ μομφή πού ἀπευθύνουμε κινεῖται στό ἐπίπεδο πού θά ἤθελαν οἱ ἴδιοι οἱ ριζοσπάστες νά τοποθετηθεῖ ἡ συζήτηση ἢ, γιά νά τό ποῦμε διαφορετικά, προσπαθεῖ νά χρησιμοποιήσει τή δική τους γλώσσα, γι' αὐτό καί εἶναι μομφή βαριά. Θά πρέπει νά ἐξηγηθοῦμε.

Ἐνα ἀπό τά κλειδιά τοῦ προβλήματος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ «λάθους». Πρόκειται γιά μιὰ λέξη ἀπατηλά ἀπλή πού σίγουρα ὄλοι ξέρουμε ἢ νομίζουμε ὅτι ξέρουμε τί σημαίνει ὅταν τή χρησιμοποιοῦμε καθημερινά. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, τά πράγματα εἶναι ἀφάνταστα πιό δύσκολα, γιατί ἡ οἰκεία αὐτή ἔννοια μαζί μέ μερικές ἄλλες, ἐξίσου ταπεινές, ἀποτελοῦν τό σκαρί τῆς σκέψης μας, εἴτε τό γνωρίζουμε εἴτε ὄχι. Στή συγκεκριμένη χρήση πού ἐξετάζουμε, ἡ κατάργηση τοῦ «λάθους» ἔχει ἀποφασιστική σημασία, μᾶς λένε, διότι μόνον ἔτσι μπορούμε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν ἀνασταλτική παρουσία κάποιας «ἀρχῆς» (μέ ὄλες τίς ἀπειλητικά αὐταρχικές ἔννοιες τοῦ ὄρου) πού ἀναγκαστικά θά βρισκόταν ἔξω καί πάνω ἀπό τό λογοτεχνικό κείμενο, μιᾶς ἀρχῆς πού θά τό δυνάστευε ἐπειδή θά τό καθόριζε ἀξιολογώντας τό ταυτόχρονα. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τό «λάθος» συμβιώνει πάντα μέ τό «σωστό». Τέτοιες «ἀρχές» ὑπάρχουν καί εἶναι βασικά δύο. Ἡ πρώτη ὑποστηρίζει ὅτι ὁ λόγος, παρά τή γλωσσική του ὑπόσταση, ἐκπορεύεται ἀπό τό ὑποκείμενο πού τόν χρησιμοποιεῖ ὡς πειθήνιο ἐργαλεῖο γιά νά ἐκφράσει κάτι πού ἤδη δημιούργησε στό ἄβατο τῆς ψυχῆς του, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀρχή ἀντιτείνει ὅτι τό κείμενο μπορεῖ μέν νά ὑλοποιεῖται γλωσσικά, ἀλλά στήν οὐσία ἐκφράζει καί ἀντανακλά, ἐξίσου πειθήνια, κάτι ποιοτικά διαφορετικό καί ἐπικρατέστερο — τήν κοινωνική ἢ τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα. Φαίνεται λοιπόν καθαρά γιατί ἡ ἔννοια τοῦ λάθους ἔχει «στρατηγική» σημασία. Ἄν παραδεχθοῦμε ὅτι ἓνα κείμενο, καί μάλιστα ἓνα λογοτεχνικό κείμενο, μπορεῖ νά κάνει κατ' ἀρχήν λάθος, ὑπονομεύουμε τόν ἀπόλυτο χαρακτήρα του ἐπειδή τό ἀξιολογοῦμε μέ κάποια μέτρα καί σταθμά πού βρίσκονται ἔξω ἀπ' αὐτό. Μέ ἄλλα λόγια, κρίνουμε ἂν «ἔκανε καλά τή δουλειά του». Καταργώντας λοιπόν τό λάθος πετυχαίνουμε τό στόχο μας νά ἀπελευθερώσουμε τήν ἀπεριόριστη ἐνεργητικότητα τοῦ λόγου/κειμένου πού εἶναι συνώνυμη μέ τή «νοηματική πανσπερμία» του.

Βάζοντας κατά μέρος, πρὸς τό παρόν, τή διάκριση ἀνάμεσα στή λογοτεχνία καί τά ὑπόλοιπα εἶδη τοῦ λόγου, ἄς δοῦμε πρῶτα τή σχέση κειμένου-πραγματικότητας. Μέσα ἀπό αὐτό τό πρίσμα φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ λάθους ἐκτός ἀπό σημαντική εἶναι καί σύνθετη. Ἄν ἐξαιρέσουμε τά συστήματα πού ἐξασφαλίζουν τήν ἐσωτερική τους συνοχή μέ τή βοήθεια μιᾶς αὐστηρά τυπικῆς λογικῆς πού εἴτε μᾶς ἐπιτρέπει εἴτε δέν μᾶς

ἐπιτρέπει νά ποῦμε κάτι, τό λάθος δέν ἀναφέρεται σέ ἓνα μόνο πράγμα ἢ σέ μιὰ ἀπλή κατάσταση, ὅπως οἱ περισσότερες ἔννοιες, ἀλλά ἔχει τρεῖς φάσεις. Ἡ πρώτη φάση ἀρχίζει μέ τήν ἐκφορά κάποιας κρίσης πού δέν εἶναι παρά ἡ σύνδεση ἑνός ἀντικειμένου μέ ἓνα — γλωσσικό φυσικά — κατηγορήμα. Ἐπεται ἡ δεύτερη φάση μέ τή σύγκρουση ἀνάμεσα σ' αὐτό πού ἀποδίδουμε στό ἀντικείμενο καί σέ διάφορες ἐνδείξεις ὅτι τό ἀντικείμενο εἶναι διαφορετικό, ὅτι τό κατηγορήμα πού τοῦ ἀποδώσαμε εἶναι λανθασμένο, ὅτι ἔχουμε κάνει λάθος. Ἡ σύγκρουση αὐτή εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητη γιά νά περάσουμε στήν τρίτη καί τελευταία φάση πού τοποθετεῖται σέ ἐπίπεδο χρονικά μεταγενέστερο ἢ ἀνώτερο, ὅπως θά ἤθελε ἡ διαλεκτική: ἡ φάση αὐτή ἐπιφέρει τήν ἄρση τῆς ἀρχικῆς διαφορᾶς μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ νέου κατηγορήματος πού εἶναι ἀληθές στό μέτρο πού μᾶς τό ὑπαγόρευσε, σωστά αὐτή τή φορά, τό ἀντικείμενο. Τό παράδοξο εἶναι ὅτι τό λανθασμένο κατηγορήμα ἀπορρίπτεται ὡς «ἀπλά λόγια» χωρίς ἀντίκρισμα, ἐνῶ τό ἀληθές ἀπαρνεῖται τή γλωσσική του ὑπόσταση γιατί ἐμφανίζεται καί ἐπικρατεῖ ὡς γνήσια ἀντανάκλαση τοῦ ἐξωγλωσσικοῦ ἀντικειμένου. Ἡ μητέρα γλώσσα πεθαίνει πάντα στόν τοκετό. Γιά νά συμβοῦν ὅμως ὄλα αὐτά θά πρέπει, ὅπως εἶπαμε, νά ἔχει προηγηθεῖ ἡ σύγκρουση. Πρόκειται γιά μιὰ σύγκρουση πού δέν μπορεῖ νά γίνει μέρος τοῦ λόγου μας ἂν δέν ἔχει ἤδη κριθεῖ ἡ ἐκβασή της. Γιά νά τό ποῦμε διαφορετικά, τό λάθος ὁμολογεῖ τή διαφορά καί τή διάσταση μόνον ὅταν ἔχει ξεπεραστεῖ, ὅταν ἔχει ἐπέλθει ἡ τελική ἀποκατάσταση τῆς ἀρμονίας. Ὅσο παράξενο καί νά φαίνεται, τό ρῆμα σφάλω δέν ἔχει χρόνους. Δέν ἔχει ἐνεστώτα διότι ἀναφέρεται πάντοτε στό παρελθόν, κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά δέν μπορεῖ νά ἀναφερθεῖ στό παρελθόν χωρίς νά τό ὑπερβεῖ. Ἡ Ἀλήθεια βρίσκεται ἔξω ἀπό τό χρόνο καί τό Λάθος αἰωρεῖται ἀνάμεσα στό πρῖν καί τό τώρα. Τό ζητούμενο ὅμως εἶναι τό ὁμιλοῦν παρόν. Ἀρχίζει κανεῖς νά καταλαβαίνει γιατί ἡ σύγχρονη ριζοσπαστική θεωρία θέλει νά ἐξοβελίσει μιὰ ἔννοια πού τή βλέπει νά μᾶς ὀδη-

Ἄν παραδεχθοῦμε ὅτι ἓνα κείμενο, καί μάλιστα ἓνα λογοτεχνικό κείμενο, μπορεῖ νά κάνει κατ' ἀρχήν λάθος, ὑπονομεύουμε τόν ἀπόλυτο χαρακτήρα του.

γεῖ μοιραῖα στήν Ἀλήθεια καί ταυτόχρονα στό συνώνυμό της, τή Σιωπή.

Τά πράγματα ὅμως εἶναι ἀκόμα πιό περίπλοκα. Γιά νά εἰσχωρήσουμε βαθύτερα στό πρόβλημα θά πρέπει νά ξετάσουμε τώρα ὄχι ποιός εἶναι ὁ ἐχθρός — σ' αὐτό συμφωνοῦμε, ὁ ἐχθρός εἶναι ὄντως ἡ ἀλήθεια μέ ὅλες τίς μεταφυσικές προεκτάσεις της — ἀλλά μέ τί ὄπλα τόν πολεμάμε κι ἄν πράγματι τόν ὑποτάξαμε. Ἄς ξαναγυρίσουμε στόν ὄρισμό τοῦ λάθους πού δώσαμε προηγουμένως. Τό λάθος μπορεῖ νά εἶναι ὁ προάγγελος τῆς ἀρμονίας καί τῆς ἀλήθειας, ἀλλά γιά νά φτάσουμε μέχρι ἐκεῖ θά πρέπει νά προηγηθεῖ ἡ διαφορά καί ἡ ἀντιπαράθεση — αὐτό, ὅπως εἶδαμε, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση. Ἡ τελική φάση, ἡ ἀλήθεια, προβάλλει ὡς ἄρση τῆς προηγούμενης δυσαρμονίας, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι τόν μεταφυσικό χαρακτήρα τῆς παραδοσιακῆς ἔννοιας τοῦ λάθους πού δέν εἶναι παρά ἡ κατάργηση τῆς διαφορᾶς πού τό γέννησε. Ἡδῆ μαντέψαμε τή μόνη δυνατή ἀπάντηση κάποιου πού πιστεύει στήν πρωτοκαθεδρία τῆς γλώσσας: ἡ ἀλήθεια καί τό λάθος, πού διορθώνεται μόνον ὅταν τό ἐξωγλωσσικό ἀντικείμενο ὑπαγορεύσει τά λόγια μας, καταργοῦνται ταυτόχρονα μιά καί τό ἕνα συνεπιφέρει ἀναγκαστικά τό ἄλλο. Ἐπιπλέον δέ, πῶς εἶναι δυνατό νά προκύψει διαφορά μέ ἕνα ἀντικείμενο πού δέν καθορίζει τή σκέψη μας; Ἀλλά πρῖν ἀρχίσουμε νά θριαμβολογοῦμε καί νά διακηρύσσουμε τήν τελική νίκη κατά τῆς μεταφυσικῆς, καλό θά ἦταν νά βεβαιωθοῦμε πόσα καί ποιά ἦταν τά τρυγόνια πού χτύπησε ὁ σμπάρος μας.

Ἡ λύση πού προτείνει ἡ σύγχρονη ριζοσπαστική θεωρία στηρίζεται στήν ὑπόθεση ὅτι τό λάθος καί ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι παρά οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος. Ὅπως θά διαπιστώσουμε ὅμως στή συνέχεια, κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει ἀναγκαστικά, καί γιά νά συμβεῖ θά πρέπει νά δεχθοῦμε ἕνα ὄρισμό τοῦ λάθους πού τό ὑπεραπλουστεύει. Τό πού καταλήγει τό λάθος καθορίζεται ἀπό τό πῶς ἀρχίζει, καί ἡ περιγραφή τῶν τριῶν φάσεων πού ἐπιχειρήσαμε πρῖν ἀπό λίγο δείχνει καθαρά τήν τάση του νά καταλήγει ὄντως στήν ἀλήθεια. Ἡ ἀφετηρία του ὅμως μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ ἐντελῶς διαφορετική μέ ὅλη τή σημασία τῆς λέξης. Δηλαδή, τίποτα δέν μᾶς ἐμποδίζει νά θεωρήσουμε μὴ ἀναγώγιμη τήν ἀρχική ἀντιπαράθεση ἀντικειμένου καί κατηγορήματος ἢ, πιό γενικά, τήν ἀντιπαράθεση γλώσσας καί πραγματικότητας. Κι αὐτό θά μᾶς ὀδηγήσει στή μὴ ἀναγώγιμη, στήν «πραγματική» σχέση μεταξύ τους. Πρῖν προχωρήσουμε ὅμως θά πρέπει νά ὀρίσουμε προσεκτικά τίς ἔννοιες πού χρησιμοποιοῦμε. Τό κύριο χαρακτηριστικό μιᾶς μὴ ἀναγώγιμης σχέσης εἶναι ἡ ἑτερότητα τῶν σκελῶν της, ἡ ἀνομοιογένειά τους. Μέ ἄλλα λόγια, τό ἕνα σκέλος δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στό ἄλλο. Ἡ σχέση προκύπτει

ἐπειδή τά σκέλη της εἶναι ἀνομοιογενή, καί συντηρεῖται ἀπό τό γεγονός ὅτι καί τά δύο εἶναι ἐξίσου ἀπαραίτητα. Ἐχουμε μπροστά μας ἕναν παράξενο συνδυασμό ταυτότητας καί ἑτερότητας. Τό κάθε σκέλος διατηρεῖ τήν ταυτότητά του καί συνεπῶς τήν ἑτερότητά του πρὸς τό ἄλλο, κι αὐτό ἀντί νά ἀποκλείει τή μεταξύ τους σχέση τήν καθιστᾶ δυνατή. Ἄν κάτι τέτοιο μᾶς φαίνεται ἀντιφατικό καί δυσνόητο, εἶναι γιατί οἱ ἔννοιες πού ἀναγκαστικά χρησιμοποιοῦμε ἔχουν ἤδη φορτιστεῖ ἀπό τήν προβληματική πού προσπαθοῦμε νά ἀνατρέψουμε. Ἡ μεταφυσική παράδοση πού κινεῖ τά νήματα τῆς σκέψης μας στηρίζεται, μεταξύ ἄλλων, καί στήν ἀρχή ὅτι ὀφείλουμε νά διαλέξουμε ἀνάμεσα στήν αὐτονομία καί τή σχέση. Μιά ὀντότητα, μᾶς λέει, εἶναι αὐτόνομη στό μέτρο πού δέν σχετίζεται μέ ὀποιαδήποτε ἄλλη, ἐνῶ παράλληλα ἡ σχέση ὀδεύει πάντα πρὸς τήν αὐτοκατάργηση τῆς ἐφόσον προϋποθέτει τήν ἀναγωγή τοῦ ἐνός ὅρου της στόν ἄλλο — ἄν κάτι τέτοιο δέν συμβεῖ, οἱ ὅροι εἶναι αὐτόνομοι, ἄρα δέν ὑπάρχει σχέση. Αὐτή εἶναι ἡ ἀρχή πού διέπει καί τή συντηρητική καί τήν πρωτοποριακή θεωρία. Καί οἱ δύο ἐκδοχές συμφωνοῦν σ' ἕνα καίριο σημεῖο: συλλαμβάνουν τή διαφορά κατά τέτοιον τρόπο ὥστε τό θῦμα νά εἶναι πάντα ἡ σχέση πού συνδέει δύο ἀνομοιογενῶς διαφορετικά στοιχεῖα. Οἱ παραδοσιακοί καταργοῦν τή σχέση μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι τό ἀληθές κατηγορήμα ἐπικρατεῖ ὑπέρ τοῦ ἀντικειμένου. Ἀντίθετα (;) οἱ σύγχρονοι ριζοσπάστες προσπαθοῦν νά μᾶς πείσουν ὅτι τά κατηγορήματα δέν εἶναι παρά ἀμιγῆ γλωσσικά νοήματα πού διαδέχονται τό ἕνα τό ἄλλο ἐπειδή ἡ ἀσταθής «φύση» τους τά καταδικάζει νά πολλαπλασιάζονται ἐπ' ἄπειρον — τή φορά αὐτή κερδισμένη βγαίνει ἡ γλώσσα. Στήν οὐσία, ὅμως, μόνη κερδισμένη παραμένει ἡ ἀλήθεια γιατί σ' αὐτήν πάντα καταλήγουμε ὅταν τό ἕνα σκέλος μιᾶς σχέσης ἀναχθεῖ στό ἄλλο, χωρίς νά ἔχει τεράστια σημασία ποιό ἀπό τά δύο θά ἀναδειχθεῖ τελικά νικητής ἐφόσον ὁ ἠττημένος εἶναι ὁ ἴδιος: ἡ πραγματική, μὴ ἀναγώγιμη διαφορά καί ἡ πραγματική, μὴ ἀναγώγιμη σχέση.

Τό μεγάλο σφάλμα τῆς ριζοσπαστικῆς πρωτοπορίας εἶναι ὅτι καταρρίπτει μέν μιά ἐκδοχή τῆς συντηρητικῆς παράδοσης, χωρίς ὅμως νά ἀμφισβητήσῃ τό γενικότερο πλαίσιο τῆς προβληματικῆς της, καί κατ' αὐτό τόν τρόπο γίνεται καί ἡ ἴδια ἄλλη μιά ἐκδοχή της — ἡ πρωτοπορία δέν εἶναι ἀρκετά πρωτοποριακή! Ἐτσι δέν ἀπορρίπτουμε τό λάθος ἀλλά τόν σύνθετο χαρακτήρα του, αὐτό δηλαδή πού ἐπιτελεῖ ἡ παραδοσιακή θεωρία μέ τήν ὑπέρβαση πρὸς τήν ἀλήθεια. Ἡ καινοτομία εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει πιά λόγος νά καταργήσουμε τή γλώσσα ἐναρμονίζοντάς την μέ τήν πραγματικότητα ὅπως ἔκαναν παλιά, γιατί ἔχουμε πειστεῖ ὅτι τό θῦμα μας τή φορά αὐτή εἶ-

Τό λάθος, ὁμολογεῖ τή διαφορά καί τή διάσταση μόνον ὅταν ἔχει ξεπεραστεῖ, ὅταν ἔχει ἐπέλθει ἡ τελική ἀποκατάσταση τῆς ἀρμονίας.

ναι ἡ πραγματικότητα πού ἴσως ὑπάρχει, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει μέσα στὴ γλώσσα δὲν λειτουργεῖ. Οἱ συνέπειες τῆς ἐπιλογῆς αὐτῆς ἀνατρέπουν τοὺς στόχους πού ἐπιδιώκει ἡ ἴδια ἡ πρωτοπορία σήμερα. Ἡ ἄρση τῆς ἀντιπαράθεσης καὶ τῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴ συνείδηση καὶ τῆς ἀντικειμενικότητας, ἀνάμεσα στοῦ κείμενο καὶ στοῦ ἀντικείμενο (κι ἄς ἀναλογιστοῦμε γιὰ λίγο, ὅπως ὑπαγορεύει ἡ μόδα, τὸν ὄρο «ἀντι-κείμενο») σημαίνει ἀναγκαστικά κατάργηση τῆς διαφορᾶς στοῦ πιό γόνιμο ἐπίπεδο τῆς, σημαίνει ἐξημερωτικὴ ἀπλούστευση πού πολλαπλασιάζεται ἐπ' ἀπειρον ὡς ἐπανάληψη καὶ δὲν ἐπηρεάζει ἢ ἀπειλεῖ τίποτα ἔξω ἀπ' αὐτὴν, ἐφόσον ἔξω ἀπ' αὐτὴ δὲν ὑπάρχει τίποτα. Γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὴ διαφορὰ, γιὰ νὰ μποροῦμε δηλαδή νὰ μιλάμε, θὰ πρέπει νὰ ἀντισταθοῦμε καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς γλώσσας μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς πραγματικότητας μὲ τὴ γλώσσα (κι ἐδῶ φαίνεται καθαρά πὼς ἕνας μονόλογος μεταμφιέζεται σὲ καβγά καὶ ἐπὶ αἰῶνες τώρα περιορίζει τὶς ἐπιλογές μας μὲ τὴν ψευδαίσθηση ὅτι τὰ πάντα κρίνονται ἀπὸ τὴν ἔκβασή του). Ἀντίθετα, θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴ μὴ ἀναγώγιμη καὶ τὴν ἐξ ὀρισμοῦ ἀσταθὴ ἀντιστοιχία τους. "Ὅλα παίζονται σ' αὐτὴν τὴ ζαριά. Ἡ μόνη λύση πού μᾶς ἀπομένει, λοιπόν, εἶναι νὰ ἐννοήσουμε διαφορετικὰ τὴν ἔννοια τοῦ λάθους: νὰ κρατήσουμε τὸ πρῶτο συστατικό τῆς, τὴ διαφορὰ, στοῦ σωστοῦ ἐπίπεδο, καὶ νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸ ἄλλο μισό, τὴν ὑπέρβαση ἢ τὴν ἄρνησή τῆς.

Παραμένει ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς πρόθεσης τοῦ συγγραφέα, κι αὐτὸ μᾶς φέρνει στὴ δευτέρη ἀπειλή κατὰ τῆς αὐτονομίας τοῦ κειμένου, τὴν «ὑποκειμενικὴ», πού θὰ πρέπει νὰ τὴν ἐξετάσουμε στοῦ καθαρά λογοτεχνικὸ ἐπίπεδο αὐτὴ τὴ φορά. Γιατί ἄραγε ἔχουμε ἀρχίσει νὰ ἀμφισβητοῦμε τὸ δικαίωμα κυριότητας τοῦ λογοτέχνη σ' αὐτὸ πού ὁ ἴδιος δημιούργησε, σ' αὐτὸ πού δὲν ὑπῆρχε πρὶν ἀρχίσει νὰ γράφει; "Ὅταν μᾶς λέει: «αὐτὸ θέλω νὰ πῶ», γιατί δυσπιστοῦμε καὶ δὲν τὸν παίρνουμε στὰ σοβαρά; Τὰ ἐπιχειρήματα πού ἐπικαλεῖται ἡ σύγχρονη θεωρία γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἀντίθεσή τῆς στὴν καθοριστικὴ πρόθεση τοῦ συγγραφέα εἶναι καὶ γνωστά καὶ πειστικά. Τὸ εἶδος τῆς δημιουργικότητας πού διεκδικεῖ ὁ παραδοσιακὸς λογοτέχνης ὑποβιβάζεται στοῦ ἐπίπεδο τῆς ἀφέλειας καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι τὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει πρὶν τὸ δημιουργήσῃ. Ὁ συγγραφέας, λέει πολὺ σωστὰ ἡ σύγχρονη θεωρία, ἐφευρίσκει χρησιμοποιώντας ἀναγκαστικά τὴ γλώσσα καὶ τοὺς τρόπους τῆς πού ἔχουν ἤδη ἐφευρεθεῖ. Στὴν οὐσία, δὲν προκειταί γιὰ ἐφεύρεση ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἰδιότυπη ἀνακάλυψη ἢ μᾶλλον αὐτοανακάλυψη τῆς πρωταρχικῆς γλωσσικῆς βάσης πού ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ τῆς ὡς συστατικὴ προϋπόθεση μέσα στοῦ ἀσταθῆς

ἐποικοδόμημα πού ἔχτισαν τὰ λόγια τοῦ συγγραφέα. Ἔτσι βλέπουμε ξανά πὼς τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο ἐνσαρκώνει τὴν αὐτοαναφορικότητα τῆς μέσης φωνῆς (κάτι σάν τὸ Ἀπόλυτο Πνεῦμα τοῦ Χέγκελ χωρὶς τὴν τελεολογία γιὰ ὅσους διακρίνεται φιλικὰ ἢ χωρὶς τὴ διαχρονικότητα γιὰ ὅσους διακρίνεται ἐχθρικά). Ἡ πρωτοτυπία, στὴν κυριολεξία τῆς, ἀποδεικνύεται οὐτοπία, γιατί κάθε φορά πού χρησιμοποιοῦμε μιὰ φράση ἐνεργοποιοῦμε ὀλόκληρο τὸ γλωσσικὸ σύστημα. Τὸ νόημα δὲν προϋπάρχει τῆς λέξης καὶ δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικά σ' αὐτὴν. Τὸ νόημα γεννιέται μέσα ἀπὸ μιὰ ὀριζοντιῶς δικτυωτὴ καὶ καθέτως ἀμφίδρομη παραπομπὴ πού συνδυάζει δυναμικά τὸ βάθος μὲ τὴν ἐπιφάνεια, τὸ γενικὸ μὲ τὸ ἐπιμέρους, τὴ δυνατότητα μὲ τὴν πραγμάτωση, τὸ σταθερὸ μὲ τὸ ἀσταθῆς, τὸ κοινωνικὸ μὲ τὸ ἀτομικὸ. Ἡ λογοτεχνία κινεῖται ἀποκλειστικά μέσα στὸν κῆπο τοῦ μαγικοῦ καὶ αὐτόνομου νοήματος. Ἄν δεχτοῦμε τὴ συλλογιστικὴ αὐτὴ —καὶ πρέπει νὰ τὴ δεχτοῦμε— οἱ ἀτομικὲς ἐπιλογές τοῦ λογοτέχνη, τὰ λόγια του, αὐτὸ πού ἐννοεῖ, ὅλα χάνουν τὴν στερεότητα πού θὰ νομιμοποιούσε τὴν ἀξίωση κυριότητας πού προβάλλει γιατί παραπέμπουν καὶ ταυτόχρονα ἀνάγονται σ' ἕνα σύστημα πού λειτουργεῖ ὡς ἀπούσα προϋπόθεση. Ἄς μὴ βιαστοῦμε ὅμως νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ λογοτέχνης δὲν μπορεῖ ἢ δὲν πρέπει νὰ ἐκφράσει ἰδέες μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του ἢ ὅτι οἱ ἰδέες αὐτές δὲν ἔχουν σημασία γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γιὰ τοὺς ἀναγνωστές του — κάθε ἄλλο. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ λογοτεχνία λειτουργεῖ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο πού γιὰ τὴν τεράστια πλειονότητα τῶν ἀναγνωστῶν εἶναι καὶ τὸ μοναδικό. Ἡ σύγχρονη θεωρία ὅμως κατάφερε νὰ ἐντοπίσει μὲ ἐπιτυχία ἕνα ἐπίπεδο πιὸ οὐσιαστικὸ (δύσκολο νὰ βρεθεῖ ἢ σωστὴ καὶ μεταφυσικὰ παρθένο λέξη) στοῦ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀναγάγει ὅλες τὶς ἄλλες διαστάσεις τοῦ κειμένου, κι αὐτὸ εἶναι πού τὶς κάνει τόσο τρωτές.

"Ὅπως ὅμως διαπιστώσαμε ἤδη, ἡ ἀναίρεση μιᾶς παραδοσιακῆς ἐκδοχῆς δὲν σημαίνει ἀναγκαστικά καὶ ἀναίρεση τῆς παραδοσιακῆς προβληματικῆς πού τὴ στηρίζει. Γιὰ νὰ δοῦμε πὼς λειτουργοῦν στοῦ ἐπίπεδο τοῦ λογοτεχνικοῦ νοήματος οἱ ἔννοιες πού χρησιμοποιήσαμε στοῦ πρῶτο μέρος τῆς ἀνάλυσής μας, δηλαδή ἡ διαφορὰ, ἡ σχέση, τὸ λάθος καὶ ἡ ἀλήθεια, ἄς ἀρχίσουμε μὲ τὴν προφανή διαπίστωση ὅτι τὸ ἴδιο τὸ λογοτεχνικὸ διακηρύσσει τὴ μυθοπλαστικὴ ὑπόστασή του, πού σημαίνει ὅτι ἔχει ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὴ δεσμευτικότητα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Τὸ κείμενο φυσικὰ ἀναφέρεται σὲ «κάτι», ἀλλὰ ἡ ἀνάλυση πού ἐπιχειρήσαμε πρὶν, ὅταν ἐξετάσαμε τὴ σχέση τοῦ κειμένου μὲ τὴν πραγματικότητα, δὲν ἰσχύει στὴν προκειμένη περίπτωσι. Αὐτὸ τὸ «κάτι» δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ὑπαγορεύσει σωστὰ τὸ κατηγόρημά του γιατί ὑπάρχει μόνο

Γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὴ διαφορὰ, γιὰ νὰ μποροῦμε δηλαδή νὰ μιλάμε, θὰ πρέπει νὰ ἀντισταθοῦμε καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς γλώσσας μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ στὴν ἀφομοίωση τῆς πραγματικότητας μὲ τὴ γλώσσα.

Ἡ λογοτεχνία κινεῖται ἀποκλειστικά μέσα στὸν κῆπο τοῦ μαγικοῦ καὶ αὐτόνομου κινήματος.

μέσα σ' αὐτό καὶ λόγω αὐτοῦ, καὶ κατὰ μείζονα λόγο δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει τὸν ἄλλο ὄρο μιᾶς πραγματικῆς σχέσης μέ τὸ κατηγόρημα, ἐφόσον δέν χωρίζονται ἀπὸ μιᾶς πραγματικῆς διαφορᾶς. Τὸ μυθοπλαστικό ἀντικείμενο συμπίπτει ἀπόλυτα μέ τὸ νόημα πού τοῦ ἀποδίδει τὸ μυθοπλαστικό κείμενο. Γιὰ νά τὸ ποῦμε διαφορετικά, ἡ λογοτεχνία καταφέρει νά ὑπερφαλαγγίσει τὴν προβληματικὴ σύνδεση τῆς γλώσσας μέ τὴν πραγματικότητα γιατί δέν ὑπόκειται στὴ συνθησιμένη ἔννοια τῆς ἀλήθειας ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή ἀντιστέκεται μέ ἐπιτυχία στὴ δυναμικὴ διαφορὰ καὶ ἀσταθῆ σχέση τῶν δύο αὐτῶν ἀνομοιογενῶν στοιχείων — ἡ συστατικὴ τῆς προϋπόθεσης εἶναι ἡ κατάργηση αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς διαφορᾶς μέ τὴν ἐπικράτηση τοῦ γλωσσικοῦ σκέλους. Τῆ θέση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς μὴ ἀναγώγιμης σχέσης καταλαμβάνει τώρα ἡ διαφορετικὴ σχέση τῶν σημείων μέσα στό ἀπεριόριστο καὶ συγχρονικό γλωσσικό σύστημα, καὶ ἡ δυναμικὴ ἀστάθεια, πού χαρακτηρίζει τὴ σύζευξη δύο ὄρων οἱ ὁποῖοι διατηροῦν τὴν ἑτερότητά τους μέσα σέ μιᾶ σχέση πού τοὺς ἐπιτρέπει νά λειτουργοῦν, μετατρέπεται σέ χαρακτηριστικό τῆς γλώσσας.

Τί ἔχει ἀλλάξει; Τά πάντα, θά ἰσχυριστοῦν οἱ θιασῶτες τῆς πρωτοπορίας. Τίποτα τὸ οὐσιαστικό, θά ἀπαντήσουμε, γιατί τὸ γλωσσικό σύστημα ἐξασφαλίζει τὴν αὐτάρκεια καὶ τὴν ἀποδοτικότητά του ἐνσωματώνοντας καὶ μετουσιώνοντας πρὸς ὄφελός του ὅλες τίς προηγούμενες ἔννοιες καὶ διακρίσεις τῆς παραδοσιακῆς θεωρίας μέ τὴν πρόφαση ὅτι τίς καταργεῖ. Ὁ στόχος ὅμως παραμένει πεισματικά ὁ ἴδιος: ἡ μὴ ἀναγώγιμη σχέση τοῦ ἀντικειμένου μέ τὸ κείμενο. Ἡ καινοτομία πού εἰσάγει ἡ σύγχρονη θεωρία εἶναι μιᾶ νέα τακτικὴ γιὰ νά τὸν πλήξουμε. Ἀντὶ νά διακηρύσσουμε ὅπως πρὶν τὴν κατάργηση τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς σχέσης μέ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐνός σκέλους (τῆς πραγματικότητος), τώρα ἐξασφαλίζουμε τὴν ἐξίσου ἀπόλυτη ἐπικράτηση τοῦ ἄλλου σκέλους (τοῦ κειμένου), πῶ ἐξυπνα αὐτὴ τὴ φορά, μέ τὸν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ διαφορὰ καὶ ἡ σχέση ζοῦν καὶ βασιλεύουν ἀλλὰ μόνο μέσα του. Αὐτὸ πού κατάλαβε πολὺ καλά ὁ γλωσσικός μεταστρουκτουραλισμός εἶναι ὅτι οἱ προκάτοχοί του ἔκαναν λάθος ὅταν διάλεξαν γιὰ στόχο τους τὴν ἔννοια τῆς σχέσης. Δέν εἶχαν καταλάβει ὅτι ἡ σχέση μπορεῖ νά λειτουργήσει ὡς σχέση μόνο στό μέτρο πού οἱ ὄροι τῆς διατηροῦν τὴν ἑτερότητά τους ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλο. Ἐκεῖ ἀκριβῶς χτυπάει ἡ σύγχρονη ριζοσπαστικὴ θεωρία: ἡ ἀνομοιογένεια τῶν ὄρων πού δημιουργεῖ τὴν σχέση ἀντικαταστάθηκε μέ ταχυδακτυλουργικὴ δεξιολογία ἀπὸ τὴν σχέση πού δημιουργεῖ μόνον ὁμοιογενεῖς ὄρους. Ἀντὶ ἡ μὴ ἀναγώγιμη διαφορὰ νά γεννάει τὴν σχέση, ἡ σχέση γεννάει τὴν ἀναγώγιμη διαφορὰ. Δέν πρόκειται γιὰ διύλιση τοῦ κώνωπα ἀλλὰ

γιὰ μιᾶ λεπτή καὶ ἀφάνταστα σημαντικὴ διάκριση. Ἡ νέα θεωρία δημιουργεῖ τὴν ψευδαίσθηση ὅτι δέχεται τὴν διαφορὰ καὶ τὴν σχέση καὶ μάλιστα τὴν ἀναγορεύει κινήτρια ἀρχὴ τῶν πάντων ἐνῶ στὴν οὐσία τὴν οἰκειοποιεῖται ἐξημερώνοντάς τη. Μέσα στὴ γλώσσα τὰ σημεῖα ἀποκτοῦν ὄντοτητα ἐνῶσιν διατηροῦν τὴν ἐπαφή τους μέ ἄλλα σημεῖα. Γιὰ νά διαφοροποιηθοῦν δηλαδή θά πρέπει νά εἶναι οὐσιαστικά τὰ ἴδια. Κάθε ἀπόπειρα νά στηριχθοῦν σέ κάτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν γλώσσα ἀποκλείεται ἐκ προοιμίου, γιατί τὸ σύστημα πού καυχᾶται γιὰ τὴν «ἀνοιχτὴ» δομὴ του ἔχει περιχαρακωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνομοιογένεια τῶν στοιχείων πού τὸ συγκροτοῦν. Τέτοιες ἀπόπειρες εἶναι καὶ ἄκαρπες καὶ λανθασμένες γιατί ἡ λύση δέν εἶναι νά ἀναγάγουμε τὴν γλώσσα σέ κάτι ἄλλο, ἀλλὰ νά τὴν καταστήσουμε ὄρο μιᾶς σχέσης πού θά τὴ διατηρήσει ὅπως εἶναι καὶ τὴν ἴδια στιγμή θά τὴ φέρει σέ ἐπαφή μέ κάτι διαφορετικό πού δέν θά γίνε ποτέ γλώσσα — τὴν πραγματικότητα.

Τὴ λειτουργία τῆς γλώσσας, ὅπως τὴν ἀνακάλυψε ἡ σύγχρονη γλωσσολογία, δέν μπορούμε νά τὴν ἀλλάξουμε. Τὸ μόνο πού μπορούμε νά κάνουμε εἶναι νά ὀρίσουμε σωστά τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς. Ὁ ἀκραῖος ἀντικειμενισμός πού θέλει νά δαμάσει ἢ καὶ νά καταργήσει τὴν γλώσσα εἶναι ἕνας παράξενος συνδυασμός οὐτοπίας καὶ ἐφιάλη. Ἡ γλώσσα ἦταν καὶ θά παραμείνει γιὰ πάντα τὸ ἐρώτημα πού ἀπευθύνει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν κόσμο. Ἡ ἀξία τῆς ἔγκειται σὸ ὅτι δέν ἐμπεριέχει καὶ τὴν ἀπάντηση. Ἐτσι προκύπτει ἡ πραγματικὴ καὶ γόνιμη ἀστάθεια πού πάντα θά χωρίζει τὸ κείμενο ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο. Θά πρέπει ὅμως νά ἀνισταθοῦμε σὸν ἐπεκτατισμό τῆς — γλώσσα πού μπορεῖ νά λειτουργήσει μόνο ὅταν ἐνεργοποιεῖ τὴν διαφορὰ καὶ τὴν σχέση, ἀποτελεῖ τὴν ἴδια στιγμή καὶ τὴν πῶ ριζικὴ ἀναίρεσή τους γιατί δέν μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει τίποτα πού δέν ἔχει ἢ ἴδια ἢδη δημιουργήσει. Εἶναι τὸ νόμισμα μέ μιᾶ μόνο ὄψη, ἡ ρίζα καὶ ἡ ἀποθέωση τῆς μέσης φωνῆς πού τόσο βιαστικά καὶ ἄκριτα δοξάζουμε σήμερα. Μέσα στὴν παντοκράτειρα γλώσσα ξανασυναντᾶμε μεταμφιεσμένα ὅλα τὰ στηρίγματα τῆς μεταφυσικῆς σχέψης πού ὑποτίθεται ὅτι κατατροπώσαμε: τὸ τέλος πού εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ, τὸ ὑποκείμενο πού δέν ἐπιδέχεται ἄλλο ἀντικείμενο ἐκτός ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, τὴν διαφορὰ πού γεννάει τοὺς ὄρους τῆς, τὴν Ἀλήθεια. Ὅσο γιὰ τὸ λάθος πού στάθηκε τὸ ἀρχικό μας ἐρέθισμα, ἔχει κι αὐτὸ γενικευτεῖ καὶ ἐπικρατήσει τόσο καταλυτικά ὥστε δέν εἶναι πιά δυνατό νά τὸ ἐντοπίσουμε. Τὰ ἐπιμέρους σημεῖα ψεύδονται ἐκ φύσεως γιατί μόνον ὅλα μαζί μποροῦν νά ποῦν τὴν Ἀλήθεια. Κι αὐτὸ ἰσχύει ὅποια λέξη καὶ νά χρησιμοποιήσουμε.

Τότε ὅμως πῶς μπορούμε νά μιλήσουμε γιὰ τυπογραφικά λάθη;

Ὁ θάνατος τοῦ συγγραφέα καί ἡ διασπορά τοῦ νοήματος

τοῦ Σάββα Πατσαλίδη

Β' ΜΕΡΟΣ

4: Ἡ διασπορά τοῦ νοήματος

α: Μέ ὅσα προανέφερα (καί πού θά μπορούσαν νά εἶναι ἀπείρως ἐκτενέστερα) δέν ἔχω καμιά πρόθεση νά ἀμφισβητήσω τά δικαιώματα τοῦ συγγραφέα ἢ τό κύρος του. Κάθε ἄλλο. Πιστεύω πώς κι αὐτός, ὅπως και ὅλοι μας, ἔχει τό δικαίωμα νά δηλώνει ὀρισμένα ἰδιόκτητα πράγματα. Ἀλλοίμονο ἐάν ἐπιστρέψαμε στήν «ἀνωθυμία» τοῦ Μεσαίωνα, τοῦ Βυζαντίου κ.λπ. Τότε, καί μέ τά δεδομένα τῆς σημερινῆς κοινωνίας, πολύ ἀμφιβάλλω ἐάν θά χαιρόμασταν τά τόσα δημιουργήματα πού κατακλύζουν τήν ἀγορά. Ἄλλωστε σέ μία κοινωνία ὅπου ὅλα μετριοῦνται μέ τό βάρος τῶν ἀνταλλακτικῶν τους ἀξιών γιατί νά θυσιάζεται ὁ δημιουργός; Τό θέμα δέν εἶναι ἐκεῖ· ἄλλοῦ θέλω νά καταλήξω: σέ ἕνα συλλογισμό πού δέν ἄπτεται τοῦ χώρου τῆς οἰκονομίας (παραγωγῆς καί ζήτησης) ἀλλά τῶν ιδεῶν.

Πιστεύω πώς ἡ παραδοσιακή ἀντίληψη τοῦ συγγραφέα ὡς δημιουργοῦ (ὡς ἀπόλυτου ἐλεγκτῆ τοῦ μυθιστορηματικοῦ) πρέπει νά ἐπανεξεταστῆ. Ὅπως λέει καί ὁ Φουκώ, στό ἄρθρο του «Τί εἶναι ἕνας συγγραφέας;», ἡ ἀλήθεια τοῦ νοήματος δέν βρίσκεται ἐκεῖ πού τήν ἀναζητήσαμε ὡς τώρα ἀλλά ἀκριβῶς στήν ἀντίπερα ὄχθη. Ὁ συγγραφέας, διατείνεται ὁ Φουκώ, δέν εἶναι ἡ ἀνεξάντλητη πηγή «σημαιοδοτήσεων» («significations»). Ἀπλῶς εἶναι μία συγκεκριμένη λειτουργική ἀφετηρία μέ γνώμονα τήν ὁποία κάποιος, ἕνα μέλος μιᾶς συγκεκριμένης κουλτούρας, «ἐντοπίζει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο φοβόμαστε τόν πολλαπλασιασμό τοῦ νοήματος». Ἡ παρουσία του δηλαδή (ἢ ἡ ἀύθεντία του) εἶναι ἕνας τρόπος ἐλέγχου/ἀναστολῆς τῆς διασπορᾶς τοῦ νοήματος δεδομένου ὅτι ἀποκλείει τήν «παρουσία μου» (ὡς ἀναγνώστη/ἐρμηνευτῆ). Ὅπως λέει καί ὁ Βρετανός δραματικός συγγραφέας Τόμ Στόπαρντ στό ἔξοχο μονόπρακτό του Ὁ πραγματικός ἐπιθεωρητής Χάουντ (The Real Inspector Hound), «ἡ παρουσία μου (πού ἐδῶ μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ ὡς ἡ ἐρμηνευτική παρουσία τοῦ δέκτη) καθορίζει τήν ἀπουσία του (συγγραφέα), ἡ ἀπουσία του ἐπιβεβαιώνει τήν παρουσία

μου, ἡ παρουσία του ἀποκλείει τή δική μου». Μιά τέτοια ἀντίληψη φυσικά εἶναι κάπως ἐνοχλητική ἐάν ἀναλογιστοῦμε τό κύρος τοῦ συγγραφέα στήν κουλτούρα μας ὅπως ἐπίσης καί τόν τρόπο ἐπιβολῆς τῆς παρουσίας του (ἀπό τή μέχρι σήμερα θεατρική κριτική) εἰς βάρος τῆς παρουσίας, ὅπως προεῖπα, ἄλλων ρυθμιστικῶν παραγόντων, ὅπως (στήν περίπτωση τοῦ θεάτρου) τοῦ σκηνοθέτη, ὑλικοτεχνικῆς ὑποδομῆς κ.λπ.

«Ὁ συγγραφέας», γράφει ὁ Μπάρτ, «εἶναι μία μοντέρνα φιγούρα, ἕνα παράγωγο τῆς κοινωνίας ἡ ὁποία βγαίνοντας ἀπό τόν μεσαίωνα —μέ τή βοήθεια τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ, τοῦ γαλλικοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τήν προσωπική πίστη στήν Παλινόρθωση— ἀνακάλυψε τό γόητρο τοῦ ὑποκειμένου... τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος. Εἶναι λοιπόν λογικό νά ὑπάρχει στή λογοτεχνία μας αὐτός ὁ θετικισμός, τό ἀποκορύφωμα τῆς καπιταλιστικῆς ιδεολογίας ἡ ὁποία προσέδωσε στό «πρόσωπο» τοῦ συγγραφέα τή μέγιστη δυνατή σπουδαιότητα. Ὁ συγγραφέας ἐξακολουθεῖ νά πρυτανεύει στίς ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας, στίς βιογραφίες συγγραφέων, στίς συνεντεύξεις, στά περιοδικά ὅπως καί στήν ἴδια τή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων πού ἀδημονοῦν νά ἐνώσουν τό πρόσωπό τους καί τό ἔργο τους μέσα ἀπό ἡμερολόγια καί ἀπομνημονεύματα. Ἡ εἰκόνα τῆς λογοτεχνίας πού συναντᾶμε στήν καθημερινή κουλτούρα εἶναι τυραννικά ἐπικεντρωμένη στό συγγραφέα...».²⁰

Φυσικά, τό τονίζω καί πάλι, ἄς μή νομιστεῖ πώς μ' αὐτές τίς ἀναφορές ἔρχομαι νά ἀμφισβητήσω τό ἴδιο τό ἔργο/ἐπίτευγμα τοῦ δημιουργοῦ. Θέλω ἀπλῶς νά προβάλω τήν ἰδέα πώς σ' ἕνα χῶρο ὅπως τό θέατρο, ὅπου ἀκόμη καί τό ἴδιο τό ἔργο (work) δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπό μία παρερμηνεία (δανείζομαι τόν ὄρο «misreading» ἀπό τούς ἀποδομιστές — «deconstructionists»), εἶναι ἀφελές ἀλλά καί ἐπικίνδυνο νά ἐμμένουμε στή δικτατορία τοῦ συγγραφέα περιθωριοποιώντας τίς οὐσιαστικές δυνάμεις πού τόν ἐλέγχουν. Κανένα ἔργο δέν ἔχει μοναδικότητα ἢ ἐννοιολογικό ντετερμινισμό. Ἀπό μόνο του τό κάθε λογοτεχνικό ἔντυπο (ἐφόσον εἶναι καλό) εὐνοεῖ τήν ἐννοιολογική διασπορά ἀφοῦ δέν

μπορεί να υπάρξει χωρίς διαμεσολάβηση (συγγραφέας-κείμενο-άναγνώστης). Αυτό που πρέπει ουσιαστικά να απασχολήσει την κριτική σκέψη είναι τα νοήματα που εμπεριέχει το έργο ως αναπτυσσόμενα (εξελισσόμενα ή μή) σχήματα και όχι ο στατικός (και όπως έδειξα πιο πριν, όχι ιδιαίτερα αξιόπιστος) χαρακτήρας της τυπωμένης σελίδας. Για μία ξεχωριστή μελέτη του θεάτρου όλα έχουν σημασία: η επιλογή του έργου, των ήθοποιων και του χώρου παράστασης, η τιμή του εισιτηρίου, ο χρόνος προετοιμασίας, τα οικονομικά του θεάτρου κ.λπ. "Όπως λέει και ο Πάτρικ Ντέιβις, «ένα παραστασιολογικό κείμενο μπορεί να αποδελτιωθεί με βάση τις ένδοκειμενικές σχέσεις με έναν κοινωνιολογικό Λόγο».²¹ Καμία παράσταση απ' όπουδήποτε και να προέρχεται δεν έχει (ή μάλλον δεν μπορεί να έχει) ένα προκαθορισμένο κειμενικό νόημα. Αντίθετα, γίνεται χώρος νοήματος όταν κατορθώσουν τελικά να συναντηθούν σ' αυτή όλοι οι θεατρικοί και εξωθεατρικοί Λόγοι και σχέσεις που προανέφερα.

Τό έργο μπορεί (και πρέπει) να είναι ένα τεκμήριο, πλην όμως αυτό τό τεκμήριο δεν είναι καθόλου σταθερό αφού μεταβάλλεται συνεχώς ανάλογα με την εκάστοτε ιστορικοκοινωνική του ένταξη. "Όπως λέει και ο Ουμπέρτο Έκο, «κάθε λήψη ενός έργου τέχνης είναι και

μιά έρμηνεία και μιά παράσταση του έργου, γιατί σέ κάθε λήψη τό έργο προσλαμβάνει μιά νέα διάσταση για τόν έαυτό του».²² Δηλαδή ή κάθε νέα ανάγνωση (σκηνική ή άλλης μορφής) είναι αυτή που προσδίδει στό έργο τή διαχρονικότητά του, που συμβάλλει στην ανανέωσή του. Αυτή ουσιαστικά γράφει τήν πραγματική ιστορία του κειμένου κι όχι οι αρχικές προθέσεις του συγγραφέα. Τό αν θά συνεχίσει ένα έργο να υπάρχει έν ενεργεία ή όχι συνδέεται άρρηκτα μέ παράγοντες που ούτε προβλέπει μά ούτε θά μπορούσε να προβλέψει ο δημιουργός του. Παράδειγμα άλλωστε οι χιλιάδες versions τών σαιξπηρικών έργων και άλλων μεγάλων τής λογοτεχνίας.

β: Τό νόημα (τό «τί σημαίνει ένα έργο») δεν είναι κάτι που κληροδοτείται. Είναι κάτι που παράγεται τή στιγμή τής κατανάλωσής του. Είναι δηλαδή μιά καθυστερημένη παραγωγή ή, αν θέλετε, ανακάλυψη μέ άπρόβλεπτο τελικό σχήμα.²³ Καμία συγγραφική υπογραφή, είτε αυτή είναι του Αίσχylου είτε ενός άσημου καλλιτέχνη, δεν μπορεί να έξουσιάζει (και θά 'λεγα εύτυχώς για τόν ίδιο τό λειτουργό και τό έργο του) έννοιολογικά, παραστασιολογικά ή μέ οποιαδήποτε άλλη μορφή τό σώμα του έργου, όπως δεν μπορεί και να έγγυηθεί τήν ίδια τή «λογοτεχνικότητά» του. Γι' αυτό άλλωστε

20. Βλ. *Image-Music-Text*, έπιμ. και μτφ. S. Heath (Νέα Υόρκη, Hilland Wang, 1977), σελ. 142-43. Παρόμοιες αντίληψεις υπάρχουν και στή σκέψη του Φουκό, ο οποίος έντοπίζει τόν έρχομό του συγγραφέα μέ τήν άνοδο του καπιταλισμού. Μόνο που έδω πρέπει να τονιστεί πώς ή αντίληψη αυτή για τό συγγραφέα, αλλά ιδίως για τά «συγγραφικά δικαιώματα», δεν είναι, ιστορικά τουλάχιστον, άπόλυτα όρθή. Κι αυτό γιατί τά πρώτα δείγματα «δικαιωμάτων» μπορούν να άναζητηθούν πολύ πιο πριν, γύρω στά 1556 (στήν Άγγλία τουλάχιστον), όταν δημιουργήθηκε ή εταιρεία ή γνωστή ως *Stationers' Company*, ή οποία ήταν κάτι αντίστοιχο μέ τς σημερινές εταιρείες διανομής έντυπου υλικού. Η εταιρεία αυτή ήταν δημιουργήμα τής βασιλικής άλλαγής και έργο τής ήταν ο έλεγχος τής διακίνησης του βιβλίου. Άγόραζε δηλαδή τό έντυπο υλικό από τούς τυπογράφους, τό έδενε και κατόπιν τό πουλούσε ή τό προωθούσε υπό τή μορφή βιβλίου. Για να έχουν πλήρη εικόνα (άλλά και για να άσκοούν καλύτερο έλεγχο φυσικά) τών υπό κυκλοφορία τίτλων, οι διανομείς κρατούσαν ένα βιβλίο άπογραφής τό οποίο τή παρόδω του χρόνου πήρε τή μορφή άπόδειξης ιδιοκτησίας του τίτλου. Δηλαδή για πρώτη φορά συνδέεται τό όνομα του συγγραφέα μέ τά πνευματικά άγαθά. Επίσης άξίζει να άναφέρουμε έδω πώς πέραν τής εταιρείας αυτής ως άλλη άφετηρία τής ιδέας τών συγγραφικών δικαιωμάτων μπορεί να έκληφθει και ή βασιλική πρακτική τών ειδικών έπιχορηγήσεων, που είχαν καθαρά μονοπωλιακό χαρακτήρα. Μόνο που στην περίπτωση αυτή τά λεφτά που παραχωρούσε ο εκάστοτε εύγενής πηγαιναι στους ίδιους τούς συγγραφείς ένω μέ τήν Έταιρεία πηγαιναι στους τυπογράφους. Ήταν, θά μπορούσαμε να πούμε, ένα είδος προνομιακής μεταχείρισης και όχι ένδεικτης όποιωνδήποτε φυσιολογικών δικαιωμάτων του συγγραφέα. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι τά πρώτα σημάδια ένταξης άνάμεσα στά κεκτημένα δικαιώματα τής συγγραφικής δημιουργίας και τής παραχώρησης ειδικών προνομίων από τήν κοινωνία (προνομίων που μπορούσαν να άνακληθούν άνά πάσα στιγμή στό όνομα είτε τής «νομιμότητας» είτε τής «σταθερότητας», κ.λπ.) όπως επίσης και τής ένταξης άνάμεσα στην προσω-

πική πνευματική ιδιοκτησία και τά δικαιώματα αυτών που τήν υποστηρίζουν, άρχισαν να διαφαίνονται πολύ πριν από τό 19ο αιώνα. Άπλως μέ τή βιομηχανική επανάσταση πήραν μιά νέα, νομική πλέον ύπόσταση. Είναι ένδιαφέρον να τονίσουμε έδω ότι ή πρακτική τής έλισαβετιανής Άγγλίας μπορεί να μή χαρακτηρίζει πιά τή δραματική πρακτική, πλην όμως είναι τό σήμα κατατεθέν τών σεναριογράφων (ιδίαιτερα του Χόλλυγουντ), οι όποιοι δουλεύουν επί πληρωμή. Ο ισχύων νόμος δίνει τά δικαιώματα και τήν άπόλυτη έξουσία στό χρηματοδότη (έκτός και αν τό συμβόλαιο προνοεί διαφορετικά). Έλάχιστα εισακούεται ή προβάλλεται ο σεναριογράφος. Στόν κινηματογράφο ισχύει ή αντίληψη ότι ο πραγματικός συγγραφέας είναι, τς περισσότερες φορές, ο σκηνοθέτης. Υπάρχουν δέ και περιπτώσεις όπου συμβαίνουν και παράλογα πράγματα, όπως λ.χ. στό έργο *Play it Again Sam*, όπου ένω σεναριογράφος, σκηνοθέτης και πρωταγωνιστής είναι ο Γούντνυ Άλλεν, τό έργο διαφημίζεται σαν «A Herbert Ross Film» (δηλαδή προβάλλεται τό όνομα του χρηματοδότη). Ο βασικότερος βέβαια λόγος αυτής τής περιθωριοποίησης του σεναριογράφου είναι και τό γεγονός ότι λείπει τό έντυπο που θά 'δινε μιά κάποια ύπόσταση στό έπάγγελμα του. Ένω ο νόμος σήμερα καλύπτει τόν δραματικό συγγραφέα κατά τή διάρκεια τής καριέρας του και πενήντα χρόνια μετά τό θάνατό του, στους σεναριογράφους ή άπουσία του τυπωμένου τεκμηρίου τούς άφήνει έκθετους.

21. Βλ. τό έξοχο βιβλίο του *Languages of the Stage: Essays in the Semiology of Theatre* (Νέα Υόρκη, Performing Arts Journal Publications, 1982), σελ. 67.

22. Umberto Eco, *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts* (Bloomington, Ind., 1979), σελ. 49.

23. Η σκέψη αυτή μάς παραπέμπει κατευθείαν στή σκέψη του Βιτγκενστάιν όταν λέει ότι ή γλώσσα δεν είναι κάτι δεδομένο αλλά ένα παιγνίδι σχέσεων όπου ο χώρος και ο χρόνος όπου διεξάγεται έχει μεγάλη σημασία. Βλ. *Philosophical Investigations* (Όξφόρδη, Basil Blackwell, 1958).

βλέπουμε κείμενα ἢ ἔννοιες πού κάποτε θεωροῦνταν λογοτεχνικά νά ταξινομοῦνται λίγες δεκαετίες ἀργότερα σέ ἄλλους χώρους ἔκφρασης ἢ ἔργα μή-λογοτεχνικά νά φορᾶνε τῆ παρόδω τοῦ χρόνου τό μανδύα τοῦ ἔντεχνου λόγου. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι τόσο ἡ «λογοτεχνικότητα», ὅσο καί τό «νόημα» ἑνός κειμένου, πού μέ τόσο πάθος ὑπερασπίζονται καί οἱ κριτικοί καί οἱ συγγραφείς, δέν εἶναι κάτι δοτό καί ἀμετάθετο ἀλλά κάτι πού ἀνακαλύπτεται/παράγεται συνεχῶς ἀπό τήν «ἐρμηνευτική κοινότητα», ἡ ὁποία ἀλλάζει καί ἀπό ἐποχή σέ ἐποχή ἀλλά καί ἀπό περιοχή σέ περιοχή.²⁴

Μέ αὐτό τό σκεπτικό θαρρῶ ὁ Μάρτιν Χάιντεγκερ, μιλώντας γιά τό «ἔργο καταστροφῆς τῆς ἱστορίας τῆς ὄντολογίας» (στό βιβλίο του *Being and Time*), τονίζει πῶς καθῆκον τοῦ κριτικοῦ εἶναι ἡ καταστροφή (Destruction) τῆς ἱστορίας. Ὁχι φυσικά μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξαφάνισής της (Zerstörung), ὅπως θά τό ἠελαν οἱ φουτουριστές τοῦ Μαρινέτι λ.χ., ἀλλά τῆς ἐπανεξέτασής της.²⁵ Ἡ παράδοση (πρόσφατη ἢ μακρινή) εἶναι ὄντως ἕνας σημαντικός φορέας γνώσης, ἕνας παιδαγωγός.

24. Ὁ ὅρος «ἐρμηνευτική κοινότητα» ἀνήκει στόν Στάνλεϋ Φίς ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι μιά κοινότητα ἀπαρτίζεται ἀπό διάφορα μέλη τά ὁποῖα μοιράζονται κοινούς κώδικες καί συμβάσεις πού διαφοροποιοῦνται ἀπό περιοχή σέ περιοχή καί ἀπό περίοδο σέ περίοδο. Κι αὐτή ἀκριβῶς ἡ πολλαπλότητα δικαιολογεῖ καί τίς διαφοροποιημένες ἀναγνώσεις. Βλ. *Is there a text in this class? The Authority of Interpretive Communities* (Καίμπριτζ, Mass.: Harvard U.P., 1980), 167-173, 97-111.

25. Βλ. Martin Heidegger, *Being and Time*, μτφ. John Macquarrie καί G. Robinson (Νέα Ὑόρκη, Harper and Row, 1962).

26. Τό θέμα τῆς «καταστροφῆς» ἀπασχόλησε ιδιαίτερα τόν Ἀντονέν Ἀρτώ ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στό ἀριστοτεχνία τῆς παράδοσης ἀναφέρει ὅτι δέν ἀνταποκρίνονται πιά στίς ἀνάγκες τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. «Ἡ εἰδωλολατρία τῶν παγιωμένων ἀριστοτεχνιῶν», γράφει ἐνδεικτικά στό *Théâtre et son Double*, «εἶναι μιά ὄψη τοῦ κομπορμισμοῦ τῆς μπουρζουαζίας πού ὀδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ θεάτρου στήν καλλιέργεια μιᾶς νοοτροπίας πού τό κοινό ἀδυνατεῖ νά καταλάβει». Ὁ Ἀρτώ ἀμφισβητεῖ τό σέβας πού δείχνουμε σ' ἕνα θέατρο πού μπορεῖ νά ἔθεσε ἀρχές καί δρομολόγια στό χῶρο, πλὴν ὅμως σήμερα ναρκώνει. Οἱ μεγαλοπρεπεῖς καί οἰκουμηνικές του ἰδέες θά μπορέσουν νά μᾶς συγκινήσουν καί πάλι, διατείνεται ὁ Γάλλος ὀραματιστής, μόνον ὅταν καταστραποῦν καί ἀναπροσαρμοστοῦν στοὺς σύγχρονους ρυθμούς καί προβληματισμούς.

27. William Spanos, "Breaking the Circle: Hermeneutics as Disclosure", *Boundary 2* (Χειμῶνας 1972), σελ. 445. Βλ. ἐπίσης Vincent Leitch, *Deconstructive Criticism: An Advanced Introduction* (Νέα Ὑόρκη, Columbia U.P., 1983).

28. Βλ. Martin Heidegger, "Letter on Humanism" (1947), μτφ. F.A. Capuzzi καί S.G. Gray στό *Martin Heidegger, Basic Writings*, ἐπιμέλεια D.F. Krell (Νέα Ὑόρκη, Harper and Row, 1977).

29. Βλ. Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinkig" (1951) στό *Poetry, Language, Thought*, μτφ. A. Holstader (Νέα Ὑόρκη, Harper and Row, 1971), σελ. 146.

30. Βλ. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, μτφ. G.C. Spivak (Βαλτιμόρη, Md.: Johns Hopkins U.P., 1977).

31. "Hermeneutics and Memory: Destroying T.S. Eliot's *Four Quartets*," *Genre* (Χειμῶνας 1978), σελ. 563.

Ἀπό τῆ στιγμή ὅμως πού ἀντιμετωπίζεται ὡς μιά ἀποθήκη αὐταπόδεικτων, ἀσώματων ἀληθειῶν, τότε μοιραία σφραγίζει ὅλες τίς προσβάσεις πρὸς τίς αὐθεντικές πηγές ἀπ' ὅπου ξεκίνησε. Διαγράφει διαμιάς ὅλες τίς ἀρχικές ἐρωτήσεις καί τοὺς ζωτικὸς προβληματισμούς πού κάποτε ταλάνιζαν ἄλλους δημιουργούς. Ὅπως δὲ ποτε σεβαστὴ ἢ προσπάθεια θεοποίησης τοῦ Σαίξπηρ. Γιά νά εἶναι ὅμως ἀκόμη πιό σεβαστὴ (καί ἐγκυρη), ὀφείλει νά δεῖ τόν μεγάλο αὐτόν συγγραφέα καί ἀρνητικά. Νά φάξει δηλαδή νά ἐντοπίσει ὑλικό χρήσιμο γιά μᾶς, τοὺς σύγχρονους. Καί ἂν χρειαστεῖ νά «κάψει», νά «πετάξει», νά «παραβιάσει» ὅ,τι ἐκ τοῦ προχείρου ταξινομήθηκε στό πάνθεον τῶν «ιερῶν καί ὁσίων» μνημείων τῆς γνώσης. Μέ αὐτό τόν τρόπο ἴσως μπορέσει νά φτάσει σέ θετικά ἀποτελέσματα πού θά ἀνανεώσουν τὰ κληροδοτημένα καί θά ξαναζωντανέψουν τῆ σύγχρονη σκέψη, ἡ ὁποία θά βρεῖ μέσα ἀπὸ τήν παράδοση δρομολόγια πού θά ὀδηγοῦν καί πρὸς τό μέλλον ἀλλά καί πρὸς τό παρελθόν (πίσω στίς θεμελιακές στιγμές τοῦ «ὄντος καί τῆς Ἀλήθειας», ὅπως θά ἴλεγε καί ὁ Χάιντεγκερ). Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἐρμηνευτικὴ διάθεση θά παραμένουμε ἐσαεὶ παγιδευμένοι στίς βουλευτικές ἐρμηνείες καί τίς ἀπλουστευμένες ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας πού θεοποιοῦν ἀκριβῶς ὅ,τι θά ἴπρεπε νά ἐξανθρωπίζου.²⁶

Ὅπως ὀρθά ἀναφέρει καί ὁ γνωστός Ἑλληνοαμερικανὸς καθηγητὴς Γουίλιαμ Σπανός, ἡ κριτικὴ σκέψη πρέπει νά ἐγκαταλείψει τὴν εἰκόνα τοῦ Ὀλύμπιου συγγραφέα (τοῦ πανταχοῦ παρόντος καί τὰ πάντα ἐπιβλέποντος), γιά νά μπορέσει ἔτσι νά ἐντοπίσει ὅλες ἐκεῖνες τίς ρυθμιστικὲς δυνάμεις πού τόν καθορίζουν.²⁷ Τό ὄν (Sein, ὅπως τό ὀνομάζει ὁ Χάιντεγκερ) μιλιέται ὅπως προεῖπα ἀπὸ τῆ γλώσσα τοῦ Συστήματος. Δέν μπορεῖ νά διαφύγει οὔτε κἂν μέσα στή σιωπῆ (πού καί αὐτὴ ἄλλωστε εἶναι μιά μορφή γλώσσας). Τίποτα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἔξω ἀπὸ αὐτό τό Σύστημα, οὔτε τό ἴδιο τό τίποτα (κἂν-ΕΝΑ-πράγμα).²⁸ Ὡς ἐκ τούτου ὁ Λόγος δέν φέρεται ὡς μορφοποιός καί ἐξουσιαστής (ὅπως βλέπουμε στήν ἀρχαιότητα ἢ τὴν Ἀναγέννηση), στήν οὐσία ὅμως εἶναι μορφοποιούμενος καί ἐξουσιαζόμενος καί ὁ Λόγος του ἀπλῶς μιά ἐρμηνευτικὴ παράσταση ἄλλων ἐρμηνευτικῶν Λόγων.²⁹ Εἶναι μέρος μιᾶς παγκόσμιας «κειμενικότητας» («écriture» κατὰ τόν Ντερνιτά) τὴν ὁποία, ἐφόσον θέλει νά τὴν ἐκμεταλλεῖται δημιουργικά, πρέπει νά τὴν καταστρέψει γιά νά μπορέσει νά ἀνακαλύψει ξεχασμένες δυνατότητες καί πιθανότητες.³⁰

Ἡ καταστροφή λοιπὸν τῶν κυρίαρχων μεταφυσικῶν σχημάτων δέν κατεδαφίζει τὴ σκέψη (κριτικὴ ἢ λογοτεχνικὴ) ἀλλὰ ἀντίθετα τὴ διαπλατύνει μιά καί τὴ βοηθεῖ νά εἰσχωρήσει μέσα στό Χρόνο καί νά προβάλλει (ἀποδομώντας) τὰ ἐνδότερα μόρια πού ἀποκρύπτει ἢ παράδωξη. Ὅπως διατείνεται καί ὁ Σπανός, ἡ ἀνοικία αὐτὴ πορεία «κάνει τό χρόνο ἀνθρώπινο στοιχεῖο καί τὴν ἀδιάκοπη ἐξερεύνηση στό ἀνοικτὰ τοῦ χρόνου τῆ (σωτήρια) δραστηριότητά του».³¹ Ἐτσι ὁ ἀνθρώπος

(ἐπαγγελματίας κριτικός ή ἀπλῶς καταναλωτής) ἀπό ἀμέτοχος ἀποδέκτης τῶν a priori γίνεται μιὰ ἀτέρμονη ἐρμηνευτική ὑπόσταση. "Ἐνα "Ὀν πού μανιωδῶς ἀναζητεῖ τήν ἐλευθερία, τήν écriture χωρίς ὅρια, τό «ἀνοιχτό τέλος» ὅπως θά 'λεγε καί ὁ Μπρέχτ.³² Στή στάση λοιπόν προτείνεται ἡ κίνηση, στήν ἀδιαφορία ἡ ἀγωνία, στό γνωστό τό ἄγνωστο, στό κλειστό τό ἀνοιχτό, στό δοκιμασμένο τό πειραματικό, στό ἀντικειμενικό τό υποκειμενικό, στήν ταυτότητα ἡ διαφορά, στή συσπείρωση ἡ διασπορά, στήν παρουσία ἡ ἀπουσία, στήν ὁμοιότητα ἡ διαφορά, στό αὐθεντικό τό μεταχειρισμένο, στό μόνιμο τό παροδικό, στό ἀθῶο τό σκόπιμο, στή μονοσημία ἡ πολυσημία, στό τέλος ἡ ἀρχή, στή μεταφυσική ἡ φαινομενολογία, στή λογοτεχνία ἡ κειμενικότητα, στήν παράδοση ἡ ἐνδοκειμενικότητα, στό φυσιολογικοποιημένο τό ἀφύσικο καί πάνω ἀπ' ὅλα στό ἐρώτημα «τί εἶναι Λογοτεχνία» τό ἐρώτημα «τί θεωρεῖται κάθε φορά Λογοτεχνία;».³³

Μέ αὐτό τό σκεπτικό, λοιπόν, φαινομενολόγοι καί ἀποδομιστές ὅπως οἱ Σπανός, Μποβέ, Ντεριντά, Πῶλ ντέ Μάν, Τζ.Χ. Μίλλερ κ.λπ., δοξολογοῦν τήν παροδικότητα τῶν κειμένων (τῶν λεκτικῶν καί ἐννοιολογικῶν τους σχημάτων) καί τονίζουν τίς πορεῖες καί τίς παραστάσεις τῆς ἀνάγνωσης καί τῆς ἐρμηνείας.³⁴ Προβάλλουν ἀντί τῆς δεξιολογίας τοῦ δημιουργοῦ, τῆς δομῆς τοῦ κειμένου καί τοῦ παγώματος τῶν ἐννοιῶν του, τίς δραστηριότητες καί ἀνακαλύψεις τῆς ἀνάγνωσης. Ἡ ἀναγνωστική ἐμπειρία μεταβάλλεται τώρα σέ ἕνα δυναμικό «δοῦναι καί λαβεῖν» ὅπου πολλά σχήματα καί ἀντιλήψεις ἀκίνητοποιημένα ἀπό τόν χρόνο δοκιμάζονται. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ συγγραφέας εἶναι ἀπλῶς ἕνα ὄνομα (ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κειμένου, ὄχι ὅμως καί τοῦ νοήματός του), ἡ ἀνάγνωσις παραμένει μιὰ ριψοκίνδυνη περιπέτεια, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ὀδηγήσει (ὅπως ἐπαινημένη πιστοποιοῦμε ἀπό τίς διαφορές πρωτοπορίες) καί σέ σοβαρές παρεξηγήσεις. Εἶναι κι αὐτό ἄλλωστε μέρος τοῦ ἐλεύθερου παιγνιδίου τῶν σημαίνοντων τοῦ κειμένου μέ τὰ συστατικά μόρια τοῦ ὀρίζοντα τῶν προσδοκιῶν τοῦ δέκτη. Εἶναι ἕνα ἀτελειώτο παιγνίδι διαφορῶν («Differance» λέει ὁ Ντεριντά)³⁵ ἐπάνω στήν κειμενική ἐπιφάνεια ὅπου ἀποκλείεται τό «νόημα», τό «τελικό σημαίνόμενο», ὁ «συγγραφέας», ὁ «νόμος», τό «εἶδος», ἡ «λογική», ὁ «θεός». Οὔτε λοιπόν ἀλήθεια οὔτε αὐθεντικές ἀφετηρίες ἡ εἰδολογικά στεγανά.

Ἀπλῶς ἐρμηνευτική (καί ὄχι ἐπεξηγηματική) δραστηριότητα, πού θά ἐπιφέρει τήν ἔκρηξη τῶν σταθερῶν νοημάτων καί θά πολλαπλασιάσει τή διασπορά τους. Κάτι ὅπως τούς θιασάρχες καί τούς ἡθοποιούς τῆς Ἀναγέννησης. Διασπασμένη γραφή (split writing) μέ ἀπώτερο σκοπό τήν ἀντιστροφή τῶν παραδοσιακῶν νόμων καί τήν προβολή τοῦ μυστηριώδους καί ἀπροσανατολιστικοῦ παιγνιδίου ἀθέατων ἀπό μιὰ πρώτη ἀνάγνωσις ἀντιλήψεων πού ἐνοικοῦν στό χάσμα ἀνάμεσα στή «Φύση» καί τήν «Κουλτούρα». Ἴσως αὐτό ὑπονοεῖ τό θάνατο (ἀφοῦ ἀπειλεῖται ἡ ταυτότητα, ἡ ἀλήθεια τοῦ κειμένου), ταυτόχρονα ὅμως σηματοδοτεῖ καί τή

ζωή (ἀφοῦ ὑπόσχεται μιὰ ἀνανέωση). Καί στό κάτω κάτω, καμιά ἀνανέωση δέν εἶναι ἀνώδυνη ἀφοῦ ἐκ τῶν πραγμάτων κλυδωνίζει πάγιες δομές.

Καί κάτι ἐπιπλέον: ἕνα ἀληθινά λογοτεχνικό κείμενο διαφοροποιεῖται ἀπό ἕνα μαθηματικό ἡ ἕνα χημικό ἐγχειρίδιο ἀκριβῶς γιατί ὄχι μόνο ἐπιτρέπει ἀλλά καί ἐνθαρρύνει τήν ἐννοιολογική διασπορά τῶν σημείων του. Μᾶς προκαλεῖ νά τό παρερμηνεύσουμε. Μέ ἄλλα λόγια, μᾶς ζητᾶ νά τό σώσουμε ἀπό τή Χάρυβδη τῆς μίας καί μοναδικῆς ἀνάγνωσις, γιά νά τοῦ δώσουμε ἔτσι τήν εὐκαιρία νά μᾶς ξαφνιασει μέ νέους συνδυασμούς καί ἀναφορές. "Ὅπως λέει καί ὁ Πῶλ ντέ Μάν, «μέ καλή παρερμηνεία ἐννοῶ ἕνα κείμενο πού παράγει ἕνα ἄλλο κείμενο τό ὁποῖο μπορεῖ νά προβληθεῖ ὡς μιὰ ἐνδιαφέρουσα περίπτωση παρερμηνείας, ἕνα κείμενο πού γεννᾶ ἐπιπλέον κείμενα».³⁶ Καί δέν χρειάζεται θαρρῶ ἐδῶ καμιά εἰδική τεκμηρίωση. Ἄρκει μιὰ ματιά στίς τόσες Ἀντιγόνες, Οἰδίποδες καί Ὀρέστειες καί θά καταλάβουμε τί ἐννοεῖ ὁ ντέ Μάν. Ἐννοεῖ μιὰ λογοτεχνική Γένεση ὅπου θά ἀναγράφονται ὄνόματα ὅπως τῶν Ἀνουίγ, Μπρέχτ, Γκελντερό, Σάρτρ, Ἐλιοτ, Κοκτώ, Ὁ Νήλ, Τζέφερς (γιά νά περιοριστοῦμε μόνο στούς σύγχρονους) πού μπορεῖ νά μή δάμασαν ἀπόλυτα τό ὕλικό τους, μᾶς ἔδωσαν ὅμως ἕξοχες παρερμηνείες (κατα-στροφές).

"Ἄλλωστε, ὁποιαδήποτε ἀνάγνωσις φιλοδοξεῖ νά συμπεριλάβει στά στεγανά της ὅλες τίς παρερμηνείες (εὐελπιστώντας ἴσως νά τίς καθυποτάξει) τό μόνο πού μπορεῖ νά πετύχει εἶναι νά πιστοποιήσει καθ' ὁδόν τό ἀναπόφευκτο τῶν παρερμηνειῶν, τόν ἀδάμαστο χαρακτήρα τοῦ τυχαίου παιγνιδίου τῶν γραμματικῶν δομῶν καί τῶν ρητορικῶν σχημάτων. Δέν ἔχει τελικά σημασία ἐάν ἡ ἀνάγνωσις αὐτή ἔλκει τήν ἀφετηρία της ἀπό τόν συγγραφέα ἑνός *Endgame* ἡ ἀπό ἕναν κριτικό τοῦ ὕφους ἑνός Ἐλιοτ. Τό κείμενο ἀπό ὅπουδηποτε καί ἂν προέρχεται δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἕνα συνονθύλευμα παρερμηνειῶν καί ἀναφορῶν πού δέν κλείνουν ποτέ. Εἶναι μιὰ οὐτοπική vision πού προϋποθέτει ἕνα κινητικό, πολλαπλό κοινό τό ὁποῖο καλεῖται νά τοποθετηθεῖ ἡ νά ἀφαιρεῖ κάθε φορά τὰ «εἰσαγωγικά». "Ἐνα κοινό πού, ὅπως λέει καί ὁ Μπάρτ, «ἀρχίζει νά γράφει μαζί μου».³⁷ Τό ἀνθεκτικό κείμενο, λοιπόν, σέ κάθε κατανά-

32. Γιά περισσότερα ὡς πρός τήν ἐννοια τοῦ «ἀνοιχτοῦ τέλους» βλ. τό ἄρθρο μου «Μπρέχτ καί τό θέατρο τοῦ ἀνοιχτοῦ τέλους», *Μιμικά*, 3-4 (Δεκέμβριος 1984), 173-179.

33. Βλ. ἐπίσης Leitch, *Deconstructive Criticism*, σελ. 76.

34. "Ο.π., σελ. 78-80.

35. Βλ. *Writing and Difference*, μτφ. Allan Bass (Λονδίνο, Routledge and Kegan Paul) ὅπως ἐπίσης καί τό *Speech and Phenomena: And Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, μτφ. D.B. Allison (Evanston: Northwestern U.P. 1973), σελ. 130, 134, 137, 141, 144-45, 153. Ἐνδιαφέρουν ἐπίσης παρουσιάζουν καί οἱ ἀπόψεις τοῦ Ρολάν Μπάρτ στό ἔργο τοῦ *Image-Music-Text*, σελ. 147.

36. Βλ. "Nietzsche's Theory of Rhetoric", *Symposium* ("Ἀνοιξη 1974), σελ. 51.

37. Βλ. Roland Barthes, σελ. 161.

λωσή του γίνεται «scriptible» (γράφεται, σέ αντίθεση μέ τό «lisible» πού διαβάζεται) ὅπου τά σημαίνόμενά του φτάνουν τό ἄπειρο. Ἡ ἀπόλαυσή του μετατρέπεται σέ μιά ὀργασμική δραστηριότητα. Γίνεται ἐρωτική.³⁸ «Γνωρίζει», ὅπως λέει καί ὁ ντέ Μάν, «καί διακηρύσσει ὅτι θά παρεξηγηθεῖ. Λέει τήν ἱστορία, τήν ἀλληγορία τῆς παρεξήγησής του».³⁹ Ἡ γραφή τοῦ καταστρέφει κάθε φωνή καί κάθε σημεῖο ἀφετηρίας. Ἡ ἐνότητά του δέν βρίσκεται πιά στήν ἀφετηρία (πού εἶναι ὁ συγγραφέας) ἀλλά στόν προορισμό του πού εἶναι τό κοινό. Ὁ τελευταῖος (παρ)ερμηνευτής.⁴⁰

γ: Πού ὅμως καταλήγουμε μ' ὄλα αὐτά; Νομίζω πίσω στό θέμα πού ἔθεσαν οἱ *Times* καί τό *New York Journal*: «Σέ ποιόν ἀνήκει τό ἔργο;». Θαρρῶ πώς ἡ ἀπάντηση εἶναι πιά λίγο-πολύ γνωστή: ὁ συγγραφέας μπορεῖ νά εἶναι ὁ κατά τό νόμο πατέρας καί ἰδιοκτῆτης τοῦ ἔργου, ταυτόχρονα ὅμως τό ἴδιο τό ἔργο ἀπό τή στιγμή πού ὀλοκληρώνεται καί φεύγει ἀπό τό γραφεῖο του ἀρνεῖται ὀποιαδήποτε συγγένεια. Καί γιά νά συνεχίσω μέ τόν Μπάρτ, τό ἔργο (work) εἶναι ἀπλῶς ἕνα ἀντικείμενο, ἕνα «τεμάχιο οὐσίας» πού συναντᾶμε στή δημόσια βιβλιοθήκη, στούς καταλόγους, στά εὑρετήρια, στήν ἀγορά καί πού καλύπτεται νομικά! «Λειτουργεῖ ὡς ἕνα γενικό σημεῖο κι ἔτσι ἀναπαριστάνει μιά καθιερωμένη κατηγορία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Σημεῖου». Ἀντίθετα, τό κείμενο (text) ὑπάρχει μόνο στό Λόγο. Εἶναι πλουραλιστικό καί «ἐκφράζεται μόνο σέ μιά δραστηριότητα, μιά παραγωγή». Ζητᾶ τήν ἐμπρακτική συνεργασία τοῦ δέκτη γιά νά ἀπελευθερώσει τό νόημά του. Τό ἔργο εἶναι ἕνα ἀντικείμενο πού ἐκτίθεται (displayed). Τό κείμενο εἶναι ἕνας «μεθοδολογικός χώρος» πού ἐπιδεικνύεται (demonstrated). Θέτει σέ ἐφαρμογή «τίς ἀτέλειωτες ὑποχωρήσεις τοῦ σημαίνοντος». Τό νόημά του εἶναι ἀναβλητικό ὅπως καί ἡ δράση του. Ἡ λογική πού τό ρυθμίζει δέν εἶναι περιεκτική (δηλαδή στό ἐπίπεδο τοῦ «τί σημαίνει τό ἔργο») ἀλλά μετωνυμική, ριζοσπαστικά συμβολική: «Μ' αὐτό τόν τρόπο», συνεχίζει ὁ Μπάρτ, «τό κείμενο ἀποκαθίσταται στή γλώσσα... δομημένο ἀλλά ἀποκεντρωμένο, χωρίς κλείσιμο...».⁴¹

Μ' αὐτό τό σκεπτικό, λοιπόν, ἔχω τήν ἐντύπωση πώς τόσο ὁ Μίλλερ ὅσο καί ὁ Μπέκετ (καί δεκάδες ἄλλοι σύγχρονοι καί παλαιότεροι) ὅταν ἤρθαν σέ ρήξη μέ τούς κατασκευαστές τῆς παράστασης μάλλον ἀναφέρον-

ταν στό ἔργο τους κι ὄχι στό κείμενό τους. Ἀναφέρονταν στούς ἑαυτούς τους ὡς παραγωγῶν τοῦ ἐντύπου ὅπου ἐμφανίζονται μέ τήν ἰδιότητα τοῦ Ἀφηγητῆ-Ἐγῶ ἢ Ἀφηγητῆ-Χαρακτήρα πού περιγράφει ἕνα τρίτο πρόσωπο Αὐτό - Ἀφηγούμενο. Φυσικά αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἀπό τή στιγμή πού οἱ δύο αὐτοί συγγραφεῖς (ἢ ὀποιοιδήποτε ἄλλοι) παραδώσουν τά χειρόγραφα τους στήν ἀγορά δέν μποροῦν νά «ἐπιστρέψουν σ' αὐτά». Καί φυσικά μποροῦν, μόνο πού τώρα θά ἔχουν τήν ἰδιότητα τοῦ φιλοξενουμένου κι ὄχι τοῦ ἰδιοκτῆτη. Τό κείμενο τους θά ὑπάρχει, οὔτως ἢ ἄλλως, χωρίς τόν «πατέρα» του. Ἐκτός βέβαια ἂν αὐτός ἀποφασίσει νά ἐμφανίσει τόν ἑαυτό του (ὅπως ἐπανελημμένα ἔκανε φέρ' εἰπεῖν ὁ Μπέν Τζόνσον) στό ρόλο ἑνός σχολιαστή, σ' ἕναν πρόλογο ἢ ἕναν ἐπιλογο, ἐπεξηγώντας τή θέση του. Ἀλλιῶς, πρέπει νά συμβιβαστεῖ μέ τήν ἰδέα τῆς ὑπαρξης τοῦ δημιουργήματος του χωρίς αὐτόν καί τή λογική του. Νά δεχθεῖ δηλαδή τό σκεπτικό πού βλέπει τήν κάθε ἀφήγηση σάν ἕνα «ἀνέβασμα τοῦ ἀπόντος πατέρα», ἕνα «συνεχές Παρόν», ὅπως θά ἔλεγε κι ὁ Ντερντά,⁴² ὅπου το ἀρχικό μοντέλο ἐπικοινωνίας συγγραφέας-χαρακτήρας-δέκτης (μέ χῶρο συνάντησης τῆ σελίδα) διευρύνεται μοιραῖα γιά νά χωρέσουν κι ἄλλα καθοριστικά ζεύγη ὅπως: χαρακτήρας-ἠθοποιός, χαρακτήρας-δέκτης, ἠθοποιός-δέκτης, ἠθοποιός-διδασκαλίες,⁴³ διδασκαλίες-δέκτης καί ἄλλες ρυθμιστικές δυνάμεις, ὅπως χῶρος καί χρόνος παράστασης, οἰκονομικά τοῦ θιάσου, ὀράματα, κ.λπ. (μέ χῶρο συνάντησης τῆ σκηνῆ).

Κανένα δραματικό ἔργο, ὅσο ἄρτιο καί νά εἶναι, δέν εἶναι αὐτοτελές. Εἶναι, ὅπως λέει κι ἡ Anne Ubersfeld, «un texte à trous» πού συμπληρώνει τίς «ἐναπομένουσες σημασίες» μέσα ἀπό τίς παραστασιολογικές ἀναγνώσεις τῶν ρυθμιστῶν τοῦ θεάματος. Ὁ ἠθοποιός, λ.χ., ἀναλαμβάνει νά ἐρμηνεύσει τίς ἐρμηνεῖες τοῦ συγγραφέα, οἱ τεχνικοί ἐρμηνεύουν μέρος τῶν «διδασκαλιῶν» καί ὁ σκηνοθέτης ἀναλαμβάνει νά ἐνορχηστρώσει ὅλες τίς ἐρμηνεῖες μέ ἀπώτερο σκοπό τήν οἰκοδόμηση ἑνός ἐνιαίου θεατρικοῦ σχήματος, τό ὁποῖο ὁ κριτικός κι ὁ θεατής θά ἐρμηνεύσουν μέ τή σειρά τους.

δ: Ἄν ὑπάρχει κάτι πού μποροῦμε νά μάθουμε, ὄχι μόνο ἀπό τή διαμάχη στή Νέα Ὑόρκη ἀλλά καί ἀπό τίς συχνές καί ἀτέρμονες διαφωνίες ὡς πρός τήν τύχη τῆς ἀρχαίας τραγωδίας στή χώρα μας, εἶναι ὅτι ἡ ἐρμηνεία ἔχει (ἢ πρέπει νά ἔχει) πολλά πρόσωπα. Ὁ δυνατός ποιητής, ὁ δυνατός σκηνοθέτης (ἠθοποιός, κριτικός κ.λπ.) πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά (παρ)ερμηνεύουν τούς προκατόχους τους γιά νά ξαναζωντανεύουν τά κληροδοτημένα ἀλλά καί νά τά ξεπερνούν. Καί ἀφοῦ ὁ σκηνοθέτης εἶναι τό βασικό ὄργανο ἐρμηνείας στό θέατρο τῆς ἐποχῆς μας, πρέπει νά συμβιβαστοῦμε μέ τήν ἰδέα ὅτι ὁ δημιουργός δέν μπορεῖ νά εἶναι ὁ προνομιούχος, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ἡ λογοτεχνία δέν μπορεῖ νά εἶναι προνομιούχος σέ σχέση μέ τόν κριτικό Λόγο. Ἀφορισμοί τοῦ στυλ «ὁ κακός συγγραφέας γίνεται κριτικός ἢ σκηνοθέτης ἀπό φθόνο» ἢ ἡ «κριτική εἶναι οἱ φεῖρες στίς πλεξίδες τῆς λογοτεχνίας», εἶναι ἀφελεῖς στήν καλύτερη πε-

38. Βλ. Roland Barthes, *S/Z*, σελ. 4-6 καί Roland Barthes, σελ. 118.

39. *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism* (Νέα Ὑόρκη, Oxford U.P., 1971), σελ. 136.

40. Βλ. Barthes, *Image-Music-Text*, σελ. 142.

41. Ὁ.π. σελ. 141-144.

42. Βλ. "The Theatre of Cruelty and the Closure of Representation", *Yale/Theatre* 9, 3 (καλοκαίρι 1978), σελ. 10.

43. Ὁ ὅρος "didascalie" ἀνήκει στήν Anne Ubersfeld, *Lire le théâtre* (Παρίσι, Editions Sociales, 1977), σελ. 21-22, καί μ' αὐτόν ἐννοεῖ τούς διάφορους ἐνδεικτές πληροφοριῶν μέσα στό κείμενο: ὅπως γιά παράδειγμα ἐνδυματολόγιο, ντεκόρ, διαχωρισμός πράξεων, σκηνῶν κ.λπ.

ρίπτωση. "Όπως λέει κι ο Μπλούμ, «οί λέξεις δέν εξηγούν τόν έαυτό τους και οι κοινοί κώδικες για τήν έρμηνεία τών λέξεων δέν θά υπάρξουν ποτέ». 'Ακόμη και σέ εποχές αύστηρης ειδολογικής δογματοποίησης, ο πολυπλασιασμός κι ή διασπορά αποτελούσαν κοινό τόπο (βλ. 'Αναγέννηση). «'Αν αφήσεις κάποιο έργο νά μιλήσει», γράφει ο σκηνοθέτης Πήτερ Μπρούκ, «'ίσως νά μή βγάλει άχνα. 'Αν αυτό πού θέλεις είναι ν' άκουστεί τό έργο, τότε πρέπει νά πλάσεις άπ' αυτό τόν ήχο του».

Τό έργο είναι όπως ή ζύμη κι ο σκηνοθέτης δέν είναι τό παράσιτο του οικοδεσπότη/έργου αλλά αυτός πού τό ζυμώνει και τό άνακτά. Κι αυτό άλλωστε μάς τό δείχνουν δεκάδες παραδείγματα, από τόν Κραίνγκ (πού δίνει τήν πρωτοκαθεδρία στό σκηνοθέτη) στον 'Αρτώ (πού λέει ότι όλες οι λέξεις από τή στιγμή πού έχουν άρθρωθεί είναι νεκρές...), στον Μπρέχτ (πού όχι μόνο παρερμήνευσε τά κλασικά κείμενα αλλά τά ξανάγραψε), στους Γκροτόφσκι, Μπρούκ, Σέκνερ, Τσαίκιν, Ζουβέ κ.λπ.

"Ό,τι πέτυχαν οι άνθρωποι αυτοί είναι τό ξεπάγωμα του παιχνιδιού τών σημειώντων. 'Ανέκτησαν τίς πολυπλές φωνές τών έργων μεταφράζοντας τήν ένδοκειμενικότητά τους μέσα από τήν ένδοκειμενικότητα τής παράστασης και πολλές φορές μέσα από τήν ένδοκειμενικότητα άλλων μέσων (βλ. Φόρμαν, Γουίλσον κ.ά.).

'Αποτόλμησαν νά κατα-στρέψουν τήν παράδοση και τους ειδολογικούς όρισμούς της και πολλές φορές νά «σκοτώσουν» τό συγγραφέα (άκόμα και τόν ήθοποιό),⁴⁴ για νά γίνουν στό τέλος έξοχα μοντέρνοι και παραδοσιακοί ταυτόχρονα. Στόν Σέκνερ, λ.χ., θά δείς και τόν άρχαιο κώδικα και τόν μεσαιωνικό και τόν αναγεννησιακό και τόν ένδικό και τόν γιαπωνέζικο όχι βέβαια μέ τή μουσειακή έννοια αλλά μέ τή δυναμικά συγχρονική.

5: "Όρια έλευθερίας

α: Φυσικά, άς μή νομιστεί ότι αυτές οι ανανεωτικές προσπάθειες ήταν όλες καλές. Κάθε άλλο. 'Υπήρξαν πάμπολλες περιπτώσεις φριχτών έρμηνειών, γεγονός πού μέ αναγκάζει νά θέσω, υπό τύπον κατακλείδας, ένα τελευταίο έρώτημα: Πώς μπορούμε νά διακρίνουμε μιά αδύνατη ή μπανάλ παράσταση από μιά δυνατή και άσυνήθιστη; Πώς μπορεί τό κοινό νά άποφανθεί πότε ένας σκηνοθέτης λειτουργεί σωστά ή από καπρίτσιο;

Στό κείμενο αυτό μίλησα υπέρ τής έρμηνευτικής έλευθερίας. Μέ κανέναν όμως τρόπο δέν έννοώ άπόλυτη έλευθερία πού θά δικαιολογεί τά πάντα. "Όπως σέ όλους τους χώρους, έτσι κι έδω υπάρχουν τά όρια και οι δυνατότητες. "Όπως λέει κι ο Χένρυ Μίλλερ, υπάρχουν «δυνατές και αδύνατες κριτικές, περισσότερο ή λιγότερο ζωτικές».

'Ο άναγνώστης θά προσδώσει στό κείμενο εκείνο τό νόημα πού «άναβλύζει από τήν άμοιβαία πράξη όπου ο έρμηνευτής και τό έρμηνευόμενο συμβάλλουν στή δόμηση και τήν άνεύρεση ενός πλαισίου». 'Ενός πλαισίου πού θά είναι μιά ένδιαφέρουσα παρερμηνεία και θά πα-

ράγει άλλα κείμενα εξίσου ένδιαφέροντα.

Χωρίς νά φιλοδοξώ νά καταθέσω μεθοδολογικές κατευθύνσεις, πιστεύω ότι μιά παρερμηνεία πρέπει νά είναι πειθαρχημένη, δυνατή, δεμένη μ' ένα θεωρητικό μανδύα προσεκτικά διατυπωμένο. Πρέπει νά οδηγεί στή διασπορά κι όχι στό κλείσιμο τών κειμένων. Πρέπει νά έπιβεβαιώνει τό έλεύθερο παιγνίδι και νά προκαλεί άπόλαυση στό δέκτη. Πρέπει τέλος νά είναι άνεξίτηλη. "Όπως λέει κι ο ντέ Μάν, «μόνο ή δύναμη είναι άξιωμανημόνευτη· μόνο ή δυνατότητα νά πληγώνεις δίνει τήν εύκαιρία στή θεραπευτική ικανότητα ν' άντέξει και ν' άκουστεί». Δέν υπάρχει βέβαια φόρμουλα μέ τήν οποία νά μετρίεται ή δύναμη. Τό κοινό (ή έρμηνευτική κοινότητα), ό κριτικός και πάνω άπ' όλα ό χρόνος (ό αύστηρότερος κριτής) θά βεβαιώσουν άν αυτή ή δύναμη υπάρχει ή όχι. Αυτοί θά μάς πουν τί είναι κάθε φορά λογοτεχνία και λογοτεχνικότητα και τί δέν είναι.

β: Οι μελετητές όφειλουν νά άποδεχτούν τό γεγονός ότι όλα είναι μιά παρερμηνεία. 'Ακόμη κι αυτή ή έπιβίωση τής λογοτεχνίας όφειλεται σ' αυτό άκριβώς τό φαινόμενο. 'Ο συγγραφέας, όντας παγιδευμένος στή «φυλακή τής γλώσσας», παρερμηνεύει τήν κειμενικότητα πού τόν περιβάλλει. 'Ο παραδοσιακός σκηνοθέτης, άσυνείδητα πολλές φορές, παρερμηνεύει τό ύλικό του άκόμα κι όταν προσπαθεί νά παραμείνει άπόλυτα πιστός σ' αυτό. "Όσο για τόν πειραματιστή σκηνοθέτη, αυτός συνειδητά παρερμηνεύει τό δοτό κείμενο αλλά και τόν παραστασιολογικό κώδικα. 'Ο 'Αρτώ, λ.χ., παρερμηνεύει τήν τεχνική τών Μπάλι και του Κατακάλι. 'Ο Σέκνερ παρερμηνεύει τόν Γκροτόφσκι, ό όποιος παρερμηνεύει τόν 'Αρτώ. 'Ο Πήτερ Μπρούκ παρερμηνεύει όλους τους παραπάνω και τόν Σαίξπηρ. 'Ο προνομιούχος κριτικός παρερμηνεύει όλες τίς παρερμηνείες και τό κοινό μέ τή σειρά του (και μέ βάση τόν «όρίζοντα τών προσδοκιών» του) παρερμηνεύει τόσο τίς παρερμηνείες τών τελεστών του θεάματος όσο και τίς παρερμηνείες τών κριτικών.

Ποιά είναι λοιπόν ή θέση του κειμένου αυτού στό θέ-

44. Είναι γεγονός πώς ή δοξολογία του ήθοποιού/σώματος, πού τόσο πολύ συνεπήρε τήν πρωτοπορία τής γενιάς του '60, σήμερα έχει ύποσκελιστεί από τή δοξολογία τής «κειμενικότητας» (textuality). Αυτό πού τονίζουν οι σύγχρονοι πειραματιστές είναι ότι ή κουλτούρα (όποιασδήποτε μορφής) όντοποιείται μέσα στα όρια και τά περιθώρια τής γλώσσας και τής γραφής. Δέν υπάρχει τίποτα άθθεντικό. "Όλα είναι μιά κειμενικότητα. 'Ο ήθοποιός, ή άλλοτε μοναδική παρουσία, σήμερα δίνει άκόμη και τή φωνή του στό Σύστημα, διαχωρίζεται άπ' αυτήν (άλλοτε μέ τή σκόπιμη χρήση μικροφώνων επί σκηνής, άλλοτε μεγαφώνων κ.λπ.), κάνοντας έτσι αδύνατο τό συσχετισμό φωνής/σώματος. Σέ αντίθεση μέ τό παραδοσιακό θέατρο, τό σημερινό δραματοποιεί ή καλύτερα άναπαριστάνει τήν άποτυχία ή άκόμη και αδυναμία του ανθρώπου νά άρθρώσει έναν λόγο άθόρμητο, άθθεντικό. Αυτή ή στροφή σηματοδοτεί και τήν ουσιαστική άποδόμηση τής καθοριστικής ιεραρχίας πού συντηρούσε τό θέατρο (και τό λογοκεντρισμό του) από τήν 'Αναγέννηση και δώθε. 'Η σκηνή τώρα παρουσιάζει μιά άποστροφή για τή μεταφυσική και μιά άποδοχή τής μοιραίας κειμενικότητας, τής συνεχούς παρερμηνείας.

μα τῆς διαμάχης συγγραφέα/σκηνοθέτη; Ἐάν οἱ ὑποστηρικτές τῶν συγγραφέων συγκρίνουν τὰ ἔργα τῶν δημιουργῶν μέ τὰ αὐτοκίνητά τους (πού κανεῖς δέν μπορεί νά τὰ ὀδηγήσει χωρὶς τήν ἄδεια τοῦ ἰδιοκτήτη) ἔχει καλῶς. Ἐάν πιστεύουν ὅμως ὅτι ἡ ἐνότητα τοῦ Λόγου, δηλαδή τό συγκεκριμένο κείμενο, μπορεί νά διαβαστεῖ ἔγκυρα καί ὀρθά μόνο σέ σχέση μέ τίς προθέσεις τοῦ συγγραφέα του, τότε νομίζω ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι λανθασμένο καί θεωρητικά καί πρακτικά (καί φυσικά ἱστορικά). Ὁ λόγος (ἢ θέση) τοῦ συγγραφέα δέν εἶναι οὔτε λιγότερο οὔτε περισσότερο αὐθεντικός ἀπό τόν ἐρμηνευτικό λόγο τῆς κοινότητας. Εἶναι ἀπλῶς ἕνας λόγος μέσα σέ μιά πληθώρα λόγων. Ἐτικέτες τοῦ τύπου «ἐπιτυχία» ἢ «ἀποτυχία», «δόκιμο» ἢ «ἀδόκιμο» δέν βοη-

θοῦν καί πολύ τό ἀνοιγμα τῆς θεατρικῆς συζήτησης. Εἶναι βουλευτικές ἐτικέτες πού ἀπομονώνουν μᾶλλον τό θεατρικό (ἢ ὅποιοδήποτε ἄλλο) κείμενο καί τό μεταμορφώνουν σέ μιά εὐδιάκριτη καταναλωσιμη ἐνότητα. Τοῦ ἀφαιροῦν τή δυνατότητα νά ὑπάρχει καί κάπου ἄλλου. Κι ὄχι μόνο αὐτό ἀλλά δημιουργοῦν ὅλες τίς προϋποθέσεις ἐπιβολῆς τῆς δικτατορίας τῆς μονοσημίας πού ἐλάχιστα θά διέφερε ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ρισελιέ ὅταν ἡ «ἐγκυρότητα» ἐνός κειμένου ἐξαρτῶνταν ἄμεσα ἀπό τήν ἀνάγνωση μιᾶς ἐξουσίας. Κάτι πού φαντάζομαι πῶς καί οἱ ἴδιοι οἱ δημιουργοί δέν θά τό θέλανε, γιατί ἔτσι θά μᾶς ἔδιναν κάθε δικαίωμα νά τοῦς στηλιτεύσουμε γιά τίς δικές τους παρερμηνείες καί τίς αὐθαίρετες ἐπεμβάσεις στό σῶμα ἄλλων κειμένων καί πρακτικῶν.

τώρα -

ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ
φθηνά ΠΟΛΥ φθηνά βιβλία

Ἐγκυκλοπαίδειες μισοτιμῆς
Εὐκολίες πληρωμῆς

ΜΠΟΣΤΑΝΟΙ ΛΟΥ - ΓΙΑ ΤΟ ΦΘΙΝΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ 92, ΠΕΙΡΑΙΑΣ ΤΗΛ. 4112258

Από τις εκδόσεις
KENTAYROS

Max Weber
ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

(Η προπόθεση για την κατανόηση
του βεμπεριανού έργου)

Α.Π. Ελευθερίου
ΣΥΝΟΜΙΛΙΕΣ ΜΕ ΤΟΝ
Ν. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ

(Μια ολόπλευρη εξέταση της αμφιλεγό-
μενης προσωπικότητας του
Νίκου Ζαχαριάδη)

Oscar Lange κ.ά.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

(«Μια ζωοποιός ἐνεση μέσα στο
παραμιλητό μας για ιδεολογίες και
διάνοηση», Αδ. Πεπελάσης)

Ελένη Αγγελή
ΑΓΓΕΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΑΥΡΟ ΦΩΣ

(«Πῶς το ανακάλυψατε αυτό το
χειρόγραφο!... με γοήτευσε... το διάβασα
εντελῶς συνεπαρμένη...»,
Ιωάννα Καρατζαφέρη).

Ανρί Λεφέβρ
ΜΙΑ ΣΚΕΨΗ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ
ΚΟΣΜΟΣ

(«Τι αντιπροσωπεύει σήμερα ο μαρξισμός;
Εἶναι μια επιστήμη, μια φιλοσοφία ἢ
μια ιδεολογία;...»)

KENTAYROS

Μαυροκορδάτου 7, Αθήνα
Τηλ. 3627711 - 3627301

ΦΘΗΝΑ ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΑ ΕΙΣΙΤΗΡΙΑ

ΑΠΟ ΑΘΗΝΑ ΠΡΟΣ:	ΑΠΛΗ ΜΕΤ/ΣΗ ΑΠΟ ΔΡΧ.:	ΜΕ ΕΠΙΣ/ΦΗ ΑΠΟ ΔΡΧ.:
ΑΒΑΝΑ	*53.000	95.000
ΑΜΣΤΕΡΝΤΑΜ	19.500	32.000
ΑΝ. ΒΕΡΟΛΙΝΟ	18.500	32.000
ΒΙΕΝΝΗ	15.000	26.000
ΒΡΥΞΕΛΛΕΣ	18.500	32.000
ΕΛΣΙΝΚΙ	30.000	45.000
ΖΥΡΙΧΗ	18.500	30.000
ΚΟΠΕΝΧΑΓΗ	24.500	33.000
ΛΟΝΔΙΝΟ	22.500	37.000
ΜΑΔΡΙΤΗ	21.500	33.000
ΜΑΝΑΓΚΟΥΑ/ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ	57.000	101.500
ΜΕΛΒΟΥΡΝΗ/ΣΥΔΝΕΥ	80.000	131.000
ΜΙΛΑΝΟ	17.000	30.000
ΜΟΝΑΧΟ	20.000	30.000
ΜΟΝΤΡΕΑΛ	41.500	61.000
ΜΟΣΧΑ	21.500	31.000
ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ	38.500	61.000
ΠΑΡΙΣΙ	22.500	34.500
ΡΩΜΗ	16.500	26.000
ΣΙΚΑΓΟ	42.000	65.000
ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ	25.500	36.000
ΤΟΚΥΟ	54.000	105.000
ΤΟΡΟΝΤΟ	46.000	67.000
ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗ	22.000	33.500

«TIME OUT TRAVEL» Σταμ. Χ. Μιχαηλίδης
Χαριλάου Τρικούπη 18 - Ακαδημίας, 3ος ὄροφος
τηλ. 36.22.085 - 36.29.804

Τό «κεραμεούν» καί «φαῦλον» τό σιχαμερό:
πού κιάλας μερικούς (χωρίς προπόνησι ἀρκετή)
ἀγυρτικής ἐξαπατά. Τό κεραμεούν καί φαῦλον.
(« Ἀπολλώνιος: Τυανεύς ἐν Ρόδῳ »)

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ/1925

Ἑταιρεῖες ἐξαγωγῶν εἰσαγωγῶν

Ἀπό τήν τέχνη
στό «ΧΝΑΡΙ»
καί τ'ἀνάπαλιν

τῆς Ἑρσης Χατζηαργυροῦ

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑ

ΣΕΝΑΡΙΟ

Παρίσι. Βαβελική ἀτμόσφαιρα, βαβελική συνύπαρξη ἐγκυμονοῦσα πολλούς κινδύνους. Μέσα σ' αὐτήν, κάποιοι ἀρχισαν νά συζητοῦν γιά τήν παρατεινόμενεν ὀργανική εὐδαιμονία τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς ζωῆς. Ἡ προσοχή ἐστιάστηκε —λόγω ἐπαγγελματικῆς παραμόρφωσης— στά εἰκαστικά καί τόν γραπτό λόγο. Ἡ πληθωριστική διάσταση χαρακτηρίζει καί τά δύο. Στά εἰκαστικά εἶναι ἡ μιμητική διάσταση που δίνει ἰδιαίτερη αἴγλη. Ἡ κριτική, εἴτε εἶναι συννεργός σέ τέτοια «φιάσκα» εἴτε εἶναι ἀνίκανη νά τά ἐντοπίσει, ἀναλώνεται σέ πανηγυρικούς καί δικανικούς λόγους κενούς περιεχομένου, ἀρχίζοντας νά θωπεύει πάλι τό νερένιο τάφο τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου.

Βέβαια καί ἡ πύο σκληρή ἔρημος ἔχει τούς φοινικές τῆς καί φωνές «βοῶντων ἐν τῇ ἔρημῳ». Δέν εἶναι ὁμως οἱ δάσεις πού χαρακτηρίζουν τήν ἔρημο.

Τό Ὑπουργεῖο Παραγωγῆς Θεάματος καί Δημοσίων Σχέσεων εἶναι ἀλλοπαρμένο μέ τό «σουξέ» τῆς ὑπερπαραγωγῆς του: «Θέλω τά Ἑλγίνειά μου πίσω». Ὁ λόγος του εἶναι ἐθνικιστικός, ἑλληνοκεντρικός, ἐπιστροφή στίς ρίζες, καί συνάμα μοντέρνος, ὁ λαϊκισμός στό ἀπόγειό του. Ἡ ἀνάγκη Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης ἐξακολουθεῖ νά ξεγελιέται μέ ὑποσχέσεις καί διακηρύξεις καί ἡ Πινακοθήκη παραμένει «κρανῖο τόπος» ὅσον ἀφορᾷ τῇ σύγχρονῃ τέχνῃ. Οἱ πρωταρχικές ἀνάγκες παραμερίζονται ἀπό τά ἔργα βιτρίνας. Μερικούς «οὐκ ἐὰ καθεύδειν» ἡ ἰδέα τοῦ περιοδικοῦ.

Νά καταγραφοῦν κάποιες συζητήσεις, κάποιες προσπάθειες τοῦ ἐδῶ χώρου πού προσπαθοῦν μέσα σ' αὐτή τῇ λαίλαπα τῆς ἐμπορευματοποίησης ν' ἀρθρώσουν λόγο, πού παράγουν ἔργο διαφορετικό ἀπό τῇ μόδα. Νά γίνεῖ μιά ἐμπεριστατωμένη πληροφόρηση μέ τήν εὐχή κάποτε νά βοηθήσει στό νά διαφορῶσουμε κάποια κριτήρια. Νά ἀναδειχθεῖ ἕνας ἄλλος κριτικός λόγος γιά τά εἰκαστικά. Τελικά νά συμβάλει στή δημιουργία τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς καλλιτεχνικῆς ταυτότητας. Ἐνα περιοδικό μέ δύο σκέλη: ποίηση-εἰκαστικά, δίγλωσσο!

Καί ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ ἐγένετο φῶς. ΧΝΑΡΙ(Α).

Α' Ἀργό πλάνο

Τό Χνάρι φέρει ὡς χρονολογία ἐκδόσεως του τό ἐνδεικτικό 1-2, 1985 καί τῇ

διευκρίνιση: ἐξαμηνιαία ἐπιθεώρηση. Ἄρα διπλό τεῦχος. Κυκλοφόρησε τόν Ἰούλιο τοῦ 1985. Ἡ ἐμφάνισή του (ἐγχρωμες φωτογραφίες, πολύ καλό χαρτί) ἀπό τίς καλύτερες — ἂν ὄχι ἡ καλύτερη — πού ἔχει δεῖ ἡ ἑλληνική ἀγορά. Ἀρχίζουμε νά τό ψηλαφοῦμε.

Ἐξώφυλλο: «ΧΝΑΡΙ(Α)» ποίηση, εἰκαστικά, θεωρίες. Jean-Pierre Faye, Μαντώ Ἀραβαντινοῦ, Chryssa Romanos, Mitsou Ronai, Vostell, Ἀντρέας Παγουλάτος, Τάκις, Μπουζιάνης, Καβάφης, Λαζόγκας, Σάνια Παπᾶ. Ὡστόσο στόν εἰδικό πίνακα τῶν συνεργατῶν διαβάζουμε τά ἐπιπλέον ὀνόματα: Κώστας Βεργόπουλος, G. Deleuze, F. Guattari, Δανιήλ, Βασίλης Κολώνιας, Βάσα Καρκαγιάννη-Καραμπελιά. Μέ ποιά κριτήρια πληρώθηκαν οἱ θέσεις τοῦ ἐξωφύλλου; Ἀξιοκρατικά ἢ τῆς κολοκυθιάς; Ἀποκλείουμε τῇ δεύτερῃ περίπτωση, οἱ ἄνθρωποι εἶναι σοβαροί καί τούς ξερούμε καί ἀναγκαστικά παραδεχόμεστε τήν ἀξιοκρατική τους ταξινόμηση. Παίρνουμε ἕνα δείγμα τῆς. Τά εἰκαστικά: Χρῦσα Ρωμανοῦ (ἀφιέρωμα): 14 σελίδες, 11 ἐγχρωμες — τό ἐξώφυλλο. Γιώργος Λαζόγκας: 14 σελίδες, 11 καταχωρήσεις — τό «σαλόνι» τοῦ περιοδικοῦ. Τάκις: 9 σελίδες, 2 καταχωρήσεις. Κεσανλής: 6 σελίδες, 0 καταχωρήσεις. Μπουζιάνης: 4 σελίδες, 0 καταχωρήσεις. Vostell: 4 σελίδες, 0 καταχωρήσεις. Δανιήλ: 2 1/3 σελίδες, 0 καταχωρήσεις.

Εἶναι, τάχα, ἀντιιδεολογικό νά ἀνακοινῶναι ἕνα περιοδικό ὅτι ἔχει ταυτόχρονα δύο ἀφιερώματα στή ζωγραφική; Ἡ εἰθισταί τό ἕνα νά χρησιμεύει ὡς ἄλλοθι γιά τό ἄλλο;

Καί παράξενα «ἀξιοκρατικά» κριτήρια... Μηδέ τῆς ἀγοράς, μηδέ τῶν περιθωρίων...

Τό ἐνδιαφέρον μας στρέφεται στή γραπτή παρουσίαση τοῦ περιοδικοῦ καί στίς διακηρύξεις τῶν ἐκδοτῶν του, πού ὅπως καί σ' ὅλα τά ὑπόλοιπα κείμενα παραπλεύρως τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς βρίσκεται ἡ γαλλική.

Θά μπορούσαμε νά εἶμαστε πύο αὐστηροί, στή σχεδόν παράνομη διάσταση πού τοῦ δίνεται γιά τόν καιρό τῆς δικτατορίας τοῦ '67, ἀλλά ἄς μή γίνουμε μεμψήμοιοι... Γιατί τό Χνάρι βγαίνει «χωρίς κερδοσκοπικούς στόχους» καί γιατί «σάν ἐκδόση-φορέας μιάς λειτουργικῆς πρωτοπορίας μέ προοδευτικές ἀντιλήψεις, ἔχουμε τῇ συνείδηση ὅτι ἔχει τῇ δυνατότητα νά καλύψει ἕνα κενό πού ὑπάρχει σ' αὐτό τό χώρο, χάρη στή ἰδιομορφία τῆς καί τίς ἐπιλογές τῆς». Κοντοστεκόμαστε.

Μά, ἡ λειτουργική πρωτοπορία ἔχει α priori προοδευτικές καλλιτεχνικές ἀντιλήψεις καί δέν γίνεται πρωτοπορία χωρίς προοδευτικές ἀντιλήψεις. Ἐπειτα, ἡ πρωτοπορία ποτέ δέν συμβίβασθηκε στό νά καλύψει «κενό»

—μέρος του χώρου— αλλά ντέ φάκτο καταλαμβάνει όλο το χώρο. Γι αυτό άλλωστε δέν αυτοαποκλήθηκε αλλά αναγνωρίστηκε ως τέτοια.

Ανατρέχουμε στο παραπλεύρω γαλλικό κείμενο, μπάς και βοηθηθούμε. Δέν υπάρχει πουθενά ή λέξη *avant-garde* (πρωτοπορία). 'Αντ' αὐτῆς διαβάζουμε: *ανανεωτικές καλλιτεχνικές αντιλήψεις* («conceptions artistiques novatrices...»). 'Ο δαίμων του τυπογραφείου ή λανσάρισμα επαναστατικής μόδας; Μήπως έχει «κρίση αντιληπτικότητας» ή έκδοτική ομάδα και τους χαλεπούς καιρούς που ζούμε τους αντιλαμβάνεται ως επαναστατικές εκρήξεις αλλά μόνο για τήν 'Ελλάδα;

Συνεχίζουμε... «'Αποφεύγοντας τις εύκολες ταξινομήσεις (έννοιες όπως «γενιά», «ελληνικότητες» κλπ.) κι επιδιώκοντας νά εκφράσουν τις συγγένειες και τις αναλογίες αλλά και τις όποιεςδήποτε διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στην δική μας και τις άλλες «πριοχές», τά Χνάρι(α) αντιτίθενται δυναμικά τόσο στον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό όσο και στον πολιτιστικό εθνικισμό (έννοιες που θά προσπαθήσουμε νά καθορίσουμε θεωρητικά και νά αναλύσουμε).

Θεωρούμε τήν ελληνική πραγματικότητα καθοριστική για τήν έρευνά μας και τήν καλλιτεχνική μας εξέλιξη. Είναι ένδεικτικό ότι τό περιοδικό εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη, πόλη όπου ή καλλιτεχνική της παραγωγή στη λογοτεχνία και τις τέχνες χαρακτηρίζεται από τή συνένωση των πιο προχωρημένων μορφών έκφρασης σε μία βαθιά προσέγγιση τῆς καλλιτεχνικής προιστορίας».

Στεκόμαστε για τά καλά εδώ. 'Ως μία διεθνιστική και διαπολιτισμική κίνηση, τά Χνάρι(α) αντιτίθενται δυναμικά τόσο στον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό, όσο και στον πολιτιστικό εθνικισμό. Πολιτικάντικες, κενές περιεχομένου πολυφορεμένες εκφράσεις που άλληλεξουδετερώνονται «ορίζοντα και κάθετα»... Για νά δούμε τό γαλλικό κείμενο... *ΕΛΛΕΙΠΕΙ!* Λογοκρισία; Γιατί; Δέν ένδιαφέρει τους Γάλλους μία διαφορετική προσέγγιση τῆς σύγχρονης 'Ελλάδας εκτός από τό φολκλόρ ή μήπως θά τους προσβάλαμε, υπενθυμίζοντάς τους τήν ιμπεριαλιστική τους πολιτιστική διάσταση και τήν άποφαση νά τους αντιπαρατεθούνε δυναμικά;

Περίεργο, γιατί ή γαλλική αντιπροσώπευση στο περιοδικό προέρχεται από τον άριστερό χώρο και διεθνισμό γνωρίζει... Καί βέβαια ούτε λόγος στα γαλλικά για εκείνη τήν άλλη ελληνική πραγματικότητα που βρίσκεται συμπυκνωμένη στη Θεσσαλονίκη — κι εμείς που νομίζαμε ότι ό τοπικισμός είναι έξωτικό φρούτο που εύδοκμεί στη Γουαδελούπη! Πόσο μάλλον για τό θεσσαλονικιώτικο έπίτευγμα — «τή συνένωση των πιο προχωρημένων μορφών έκφρασης σε μία βαθιά προ-

σέγγιση τῆς ελληνικής καλλιτεχνικής προιστορίας». Μά, άποσιωπώνται τέτοια πράγματα στους δύσκολους καιρούς που βρισκόμαστε; Δέν καταλαβαίνουμε. 'Ακολουθούν τά όνόματα των έκδοτών. Μία κριτικός τέχνης, ένας ποιητής κι ένας ζωγράφος. Τί καλύτερος συνδυασμός, ποιά καλύτερη έγγύηση από τό συνδυασμό τέχνης και γραμμάτων! 'Η δημιουργία στην πρισματική της διάσταση...

Υ.Γ. Σε ειδικό πίνακα διαβάζουμε τά όνόματα: του έκδότη, τῆς σύνταξης, των συνεργατών του τέχους, ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ. 'Ακολουθεί πλήθος διαφημίσεων ιδιαίτερα γαλλικής προέλευσης. 'Αχ, πώς αλλάξαν οι καιροί και ή αγορά δέν αντιμετωπίζει πιά μέ δυσπιστία τά πρώτα βήματα ενός προοδευτικού και πρωτοποριακού περιοδικού, αντίθετα χρηματοδοτεί κιόλας: Βιομηχανία Philkram-Jonson.

ΦΛΑΣ ΜΠΑΚ

Τό γαλλικό περιοδικό τέχνης, *KANAL*, No 10, 'Απρίλιος '85, κυκλοφορεί μέ άρθρο τιτλοφορούμενο «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ» (σελ. 78).

('Ακολουθούμε αυστηρά τή «λογική» εκτύλιξη του άρθρου, στη μεταφορά ή τή μετάφραση άποσπασμάτων του).

'Αρχίζει μέ τήν εξῆς πρόταση: «'Η 'Ελλάδα, αυτή ή περίλαμπρη χώρα, ή "εύλογημένη των θεών", ή 'Ελλάδα των ήρωικών και μυθολογικών χρόνων, όταν ό μύθος αντικαθιστούσε τήν ιστορική συνείδηση και πάντοτε άποκαλούμενη από τους Εύρωπαίους "τό λίκνο τό πολιτισμού μας"...».

'Ο πολυχρησιμοποιημένος δούρειος ίππος τῆς υπενθύμισης του αρχαίου κλέους τῆς ελληνικότητας ως ναυαδικῆς σύγχρονης ελληνικῆς ταυτότητας, ξαφνιάζει σε συνδυασμό με τό όνομα τῆς άρθρογράφου. Είναι ή κριτικός και συνυπογράφουσα τις διακηρύξεις-θέσεις του ΧΝΑΡΙΟΥ. «... 'Αποφεύγοντας τις εύκολες ταξινομήσεις (έννοιες όπως ... "ελληνικότητες" κ.λπ.). 'Αν αυτή ή παράγραφος δέν βγάξει ταυτότητα «ελληνικότητας», τότε τί άλλο σηματοδοτεί;

Συνεχίζουμε: «'Ο Πλάτωνας έλεγε ότι οι "Έλληνες είναι τά αιώνια παιδιά χωρίς καμιά μνήμη του παρελθόντος» (sic). 'Αν άπέτυχε ό έκσυγχρονισμός τῆς ελληνικῆς ταυτότητας, του αρχαίου κειμένου είναι έντυπωσιακός άν μή τι άλλο! 'Η παραχάραξη του πλατωνικού διαλόγου από τον *Τίμαιο** είναι δρατή διά γυμνό όφθαλμού.

'Ο Πλάτωνας, οι συμπολίτες του, οι συνομιλητές τους ήταν ιδιαίτερα περήφανοι για τή δημιουργία του ελληνικού πολιτισμού, δέν είχαν ανάγκη νά επικαλεστούν άμνησία.

Συνεχίζουμε: «'Από τον 8ο αι. π.Χ. ή στενοχώρια που σημαίνει "άελλιπσία" και επίσης "έλλειψη γῆς" σπρώ-

ΧΝΑΡΙ (Α)
ποίησι
εἰσαγωγικά
θεωρίες

KHNARI (A)
poesie
arts
theories

Jean-Pierre Faye Μανώ Αραβαντινού Chryssa Romanos Mitsou Ronal Vostell
Αντρέας Παυλιόπουλος Τάκης Μινωτάκης Καθάρης Λαζάρκος Σάνια Πλάσι

χει τον ελληνικό λαό νά μεταναστεύσει σ' άλλα ξένα μέρη. 'Η πολιτιστική πολλαπλότητα, ή έλευθερία διακίνηση των ιδεών, οι ανταλλαγές, δέν άπειλούν ποτέ τήν εθνική ένότητα, αντίθετα τήν εμπλουτίζουν και είναι τό δείγμα μιάς αυθεντικῆς δημοκρατίας». 'Εδώ ή στενοχώρια μας (μέ τήν πρωταρχική της εμφάνιση στα ελληνικά γράμματα: στενότης-ανεπάρκεια χώρου) γίνεται... άποπνικτική.

Δηλαδή στην 'Ελλάδα από τον 8ο αι. π.Χ. μέχρι σήμερα δέν είχαμε καμιά πολιτειακή κρίση; Καί καλά, ως μήν πουδμε στα αρχαία χωράφια — είδαμε δά τί γίνεται όταν μπαίνει κανένας σε ξένα οικόπεδα — αλλά από τή σύσταση του νεοελληνικού κράτους και ύστερα; Τό γλωσσικό, τό Γουδί, τα βενιζελικά, ή δικτατορία του Μεταξά, ό έμφύλιος, ή δικτατορία του '67, τό Πολυτεχνείο; Φαίνεται είναι άσχημα όνειρα και όσο κι άν ταράζουν τον ύπνο μας... νύχτα είναι θά περάσει. 'Εμείς έχουμε «αυθεντική δημοκρατία» και ως εκ τούτου, αυθεντικά πολιτικό αναλφαβητισμό και άλλο τόσο εκπαιδευτικό παρόμοιο.

Διαβάζουμε για τή σύγχρονη τέχνη, τήν άνυπαρξία Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης, τό συντηρητισμό τῆς Πινακοθήκης και τή σχεδόν άνυπαρξία μιάς από τις σημαντικότερες παραμέτρους για τή δημιουργία πολιτιστικής δράσης: τό μαικηρισμό.

Και άμέσως μετά μεταφράζουμε:

«*Μαϊκήνας*: Ρωμαίος, ύπουργός του Αύγουστου (67 π.Χ. — 8 μ.Χ.). 'Ατομο πλούσιο και γενναιόδωρο τό όποιο βοηθά τους συγγραφείς και τους καλλιτέχνες (*Petit Robert*).

'Αλέξανδρος 'Ιόλας: Εύγενής 'Ελληνας από τήν 'Αλεξάνδρεια, όπως και ό μεγάλος ποιητής Καβάφης» !!! (sic).

Τί νά πρωτοθαυμάσουμε εδώ; Τόν «έξυπνο» τρόπο γραφῆς, έτσι που τό *Petit Robert* να «δανείζει» τή φερεγγυότητα του στον προσωπικό όρισμό τῆς τεχνοκριτικῆς ή τόν συμπλεκτικό

τρόπο γραφής που εξομοιώνει τόν 'Ιόλα και τόν ποιητή χαρίζοντας και στους δύο τίτλο ευγενείας; Μαθαίνουμε, επιπλέον, για τα φυσικά και οικονομικά χαρίσματα του 'Ιόλα και ότι και τα δύο αυτά μπήκαν στην υπηρεσία της τέχνης «για τήν κρυφή αγάπη της τέχνης» — όπως λέει και ο ίδιος — και ότι «έκανα ένα μουσείο στη Θεσσαλονίκη» είναι για τόν ελληνικό λαό», αυτό δέν έχει καμιά σχέση μέ τήν κυβέρνηση, τό ύπουργείο Πολιτισμού και όλες αυτές τίς «βρωμιές» (sochonneries). Νά κι άλλος ένας φοίνικας που έχει τό θάρρος της γνώμης του.

Μαθαίνουμε τήν ιστορία του Μακεδονικού Κέντρου Σύγχρονης Τέχνης (ΜΚΣΤ). Πότε ιδρύθηκε, ποιά τά ιδρυτικά μέλη, πόσο λίγο συνέδραμε τήν όλη αυτή ιστορία τό ύπουργείο Πολιτισμού και πόσο ή άυτονομία και οι γρήγορες αποφάσεις συνδέονται άμεσα μέ τήν *ελεύθερη οικονομία!*

*Έτσι ο κ. Φιλίππου, ο ιδιοκτήτης της Philkeram-Johnson παραχώρησε τμήμα του έργουστασίου για τό ΜΚΣΤ, ο 'Ιόλας τοποθέτησε και δώρισε τή συλλογή του, το ΜΚΣΤ λειτουργεί.

«Μπράβο 'Ιόλα, σ' εύχαριστούμε άπό τό βάθη της ψυχής μας», ανακράζει ή κριτικός του ΧΝΑΡΙΟΥ κλεινώντας τό άρθρο της.

Γρήγορο φλάς μπάκ

*79: 'Ο 'Ιόλας τοποθετεί προσωρινά τμήμα της συλλογής του σέ χώρο 950 τ.μ. που παραχωρεί ο —ιδιοκτήτης της Filkeram-Johnson— κ. Φιλίππου. 'Ιδρύεται έτσι τό Μακεδονικό Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης (ΜΚΣΤ). Τό διοικητικό του συμβούλιο άποτελείται άπό ιδιώτες και υποστηρίζεται άπό έμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις.

*83: Προσπάθεια χρησιμοποίησης του χώρου για νά γίνει «πυρήνας» πολλαπλής καλλιτεχνικής δράσης. Μέ ήμερομηνία 27.7.83 «έπίσημο» έγγραφο ανακοινώνει τά παραπάνω, καθώς και τά όνόματα των καλλιτεχνών ('Ακριθάκη, Δανιήλ, Θόδωρου, Κανιάρη, Καρά, Κεσανλή, Ρωμανού, Κοκκινίδη, Λογοθέτη, Κοντού, Μυταρά, Παύλου, Σαχίνη, Σκυλάκου, Σκλάβου, Τάκη, Τσόκλη, Φασιανού), που είναι οι παραλήπτες της έπιστολής, και τους καλούν νά βοηθήσουν μέ τή συμμετοχή τους τήν πρώτη έκθεση του ΜΚΣΤ. *Υπεύθυνη της έκθεσης ή *θεωρητικός της Τέχνης Σάνια Παπά*. *Έκτοτε «άγνοείται» ή τύχη αυτής της έκθεσης.

*84: *Υποστήριξη χρηματική άπό τό ύπουργείο Πολιτισμού.

*85: 'Ο χώρος της Filkeram-Johnson κατοχυρώνεται στον 'Αλέξανδρο 'Ιόλα.

Θεωρούμε θετικό που τουλάχιστον τό προσωπικό γούστο και τά προσωπικά όφέλη δίνουν «στέγη» σέ κάποιους άπό τους «άστεγους» καλλιτέχνες. Πόσο μάλλον όταν είναι «ή άσπρηση» του 'Ιόλα (όπως λέει ο κ. Ξύδης) που *έγγυάται...* ('Αντί, τεύχ. 276).

Παρ' όλ' αυτά άναρωτιόμαστε. Τί έγινε; Γιατί ναυάγησαν οι «προσπάθειες» του '83; Γιατί τότε δέν έγιναν άρθρα όπως τώρα που έγινε ή δωρεά 'Ιόλα;

— Είναι δυνατόν μόνο τά προσωπικά κριτήρια νά χαρακτηρίζουν τήν άντιπροσώπηση της σύγχρονης τέχνης ενός κράτους;

— Τό κράτος, δηλαδή τό ύπουργείο Πολιτισμού, μέ τό νά μήν έχει κριτήρια, ποιούς ιδιοποιείται ή ποιό τό ιδιοποιούνται; —Βρίζοντας το πολλακίς (είναι στύλ)!—

— Γιατί ή Πινακοθήκη Πιερίδη στην έκθεση «'Η γενιά του '80» ('Αθήνα, ΠΠΤΕ '85) δέν είχε παρά τή συλλογή της; *Ωστόσο, χρηματοδοτούσε και τό ύπουργείο Πολιτισμού.

— Γιατί μερικοί (έδω ξέρουν πολύ καλά τί σημαίνει κρατική πολιτιστική πολιτική) έκτιμούν τήν αναγκαιότητα μιας πολιτικής «διαφορετικού τύπου»; *Αν αυτό κατορθωνόταν γίνει, ποιούς και πώς θά ώφελούσε, ή τό αντίθετο;

Σενάριο (συνέχεια)

Πέρα άπό τή γενική εικόνα του «πλίνθοι και κέραμοι άτάκτως έρριμμένοι», πέρα άπό τίς κατάφωρες άντιφάσεις του και τους βιασμούς της ιστορίας και της γλώσσας, πέρα άπό τήν υιοθέτηση τής ελληνικότητας, τό άρθρο «Θεσσαλονίκη» κάτι επιδιώκει. Τί;

— Νά «πλασάρει» στους Γάλλους τήν —παρ' όλες τίς αντίξοες ιστορικές συνθήκες— «άξιοθαύμαστη» εικόνα της σύγχρονης 'Ελλάδας; Μά τήν ξέρουν καλά και έκτιμώντας τη δεόντως έκαναν εκείνη τήν άνεπαλάλητη τουριστική διαφήμιση: «'Η 'Ελλάδα μάς άνήκει» (La Grèce nous appartient). Ποτέ δέν ειπώθηκε έτσι συνοπτικά και σταράτα ή σχέση 'Ελλάδας — Εύρώπης.

— Νά τους δείξει τήν άνυπαρξία κρατικής πολιτιστικής πολιτικής; Μά είναι άπό τους πρώτους που τό ανακάλυψαν και μάς έχουν στους καλύτερους πελάτες και καταναλωτές των όποιων δικών τους πολιτιστικών προϊόντων και ιδίως υποπρόϊόντων.

— Νά τους πληροφορήσει ότι έμεις ανακαλύψαμε στό μαικηνισμό και τήν ιδιωτική πρωτοβουλία τό μυστικό της έπικείμενης πολιτιστικής μας άνθησης; Μήπως θά 'πρεπε νά σκεφτούμε γιατί ή Γαλλία —που ξέρει πολύ καλά τά άγαθά του μαικηνισμού— χρησιμοποιώντας τους μαικηνες της έχει τό ύπουργείο Πολιτισμού σ' όλη τήν

Εύρώπη; Γιατί *άναγκάστηκε* νά έχει κρατική πολιτική; Γιατί ή 'Αμερική *ΧΩΡΙΣ* νά έχει ύπουργείο Πολιτισμού, είναι ο «φόβος» όλης της Εύρώπης σ' αυτό που όλοι (ΑΙΓΛΟΙ-ΓΑΛΛΟΙ-ΠΟΡΤΟΓΑΛΟΙ) άποκαλούν άμερικανικό τρόπο ζωής και γιατί κατορθώνει νά είναι ή άναφορά της εύρωπαϊκής καλλιτεχνικής παραγωγής και δημιουργίας; Γιατί, ώστόσο, ή Γαλλία περνάει πάντα σέ «γότηρο» και τό όνειρο κάθε 'Αμερικανού είναι τό Παρίσι; Τί συμβαίνει; 'Η μία έχει κρατική πολιτιστική πολιτική και ή άλλη μόνο μαικηνες και μαικηνισμό;

Βέβαια, για ένα λιβάνισμα στον 'Ιόλα και τή Filkeram-Johnson δέν είναι άπαραίτητες οι παραπάνω σκέψεις, μόνο που καμιά φορά βοηθούν για νά είναι άκόμα κι αυτό πιο εύπρεπές. *Εξάλλου, και για νά «στεφθεί» κανείς ως κριτικός τέχνης μέ αξιώσεις και μέλλον, οι παραπάνω προβληματισμοί έξακολουθούν νά είναι εύπρεπείς, πόσο μάλλον που οι ζωγράφοι —οί όποιοι είναι αυτοί που φτιάχνουν τους κριτές τους— άρνούνται ως επί τό πλείστον νά άνακατευτούν στα λεγόμενα «ιδεολογικά» ζητήματα, θεωρώντας τα έπουσιώδη.

Στό τεύχος 10 του *Neve Kunst in Europa* ('Οκτώβριος-Νοέμβριος '85) ...μετά τό ΧΝΑΡΙ, βρίσκουμε άρθρο μέ τίτλο: 'Αθήνα «Πολιτιστική πρωτεύουσα της Εύρώπης» μέ τό όνομα της κριτικού του ΧΝΑΡΙΟΥ. Περιττόν νά άσχοληθούμε διεξοδικά, τό ύπουργείο Πολιτισμού θά ήταν πιο φειδωλό σέ έπιθετα για τήν περιγραφή του κοσμογονικού κλίματος. Παρατηρούμε μόνο ότι έκτός άπό τόν Ξενάκη, κανένα άλλο όνομα 'Ελληνα καλλιτέχνη δέν μνημονεύεται, άκόμα και όταν αναφέρονται οι έκθέσεις κατά γενιές (γενιά του '60, γενιά του '80).

*Ακολουθεί παρουσίαση της 5ης Διεθνούς Μπιενάλε Γλυπτικής στό Σκιρώνειο Μουσείο. Παρουσιάζεται τό μουσείο, ή ιδιοκτήτριά του, οι έκδηλώσεις του. Κανένα όνομα 'Ελληνα καλλιτέχνη έκτός άπό μία φωτογραφία μέ έργο-κατασκευή 'Ιάπωνα. Αυτά τά δύο κείμενα μάς κάνουν νά άναρωτηθούμε μήπως τελικά τό νά άντιτίθεται δυναμικά κανέναν τόσο στον *πολιτιστικό ήμπεριαλισμό* όσο και στον *πολιτιστικό έθνικισμό* στοιχίζει τά ...κεφάλια των συμπατριωτών του ...πλήν του δικού του. (*'Αλλο πρόσφατο γεγονός που ενισχύει τους φόβους μας ήταν ή έκθεση 'Απαρτχάντ που μεταφέρθηκε και οργανώθηκε στην 'Ελλάδα άπό τήν κριτικό του Χναριού. Ουτε ένας 'Ελληνας καλλιτέχνης).

Τέλος, μετά τό άρθρο «'Αθήνα-Πολιτιστική πρωτεύουσα της Εύρώπης», ακολουθεί παρουσίαση του περιοδικού *Χνάρι*, όπου στην πρώτη κιόλας παράγραφο πληροφορούμαστε ότι ή κριτικός του Χναριού είναι *θεωρητικός της τέχνης* (sic)!!!

Τελειώνοντας την ανάγνωση της παρουσίασης του περιοδικού μονολογούμε: τελικά τό *Χνάρι* έξετέλεσε άψογα την άποστολή του. Η κυκλοφορία του στην Έλλάδα ύπηρεσε περιστασιακή. Τό είδαν και τό διάβασαν έλάχιστα. Κυκλοφόρησε, είναι άλήθεια, σέ κάποια εικαστικά κυκλώματα. Ύπηρεζαν προφορικά κάποιες έντονες κριτικές και συζητήσεις. Γραπτά, μόνο ή Βεατρίκη Σπηλιάδη του έκανε έντονη κριτική στην *Έλευθεροτυπία* (Ίούλιος '85). "Άλλωστε, οι ζωγράφοι δέν πολυανακατεύονται στά λεγόμενα «ιδεολογικά» θέματα, πόσο μάλλον στά θεωρητικά.

Άλίμονο, έχουν νά παλέψουν μέ τόσα προβλήματα, την προβολή τους, την καθιέρωσή τους στόν εικαστικό χώρο... Την προβολή και την καθιέρωση την αναλαμβάνουν, ως επί τό πλείστον, κριτικοί μέ μικρότερη έμβέλεια άπ' αυτήν της κριτικού του *Χναριού* χωρίς έντυπο δικό τους και χωρίς προσβάσεις στην Έσπερίαν. Τό *Χνάρι*, άφου τυπώθηκε πολυτελώς στην Έλλάδα, χρησιμοποιήθηκε στό έξωτερικό ως άποδεικτικό στοιχείο μιάς, επιτέλους, άλλης «πνοής» στά έλληνικά πράγματα. Καί έπειδή οι "Έλληνες δουλεύουν περισσότερο μέ τό σάλιο και τό λέγειν παρά μέ τόν γραπτό λόγο και έπειδή άλλες ευρωπαϊκές χώ-

ρες βρίσκονται σέ κατάσταση τέλματος και κινούνται στά πολιτιστικά τους πιά μέ την άρχή: τί δίνω, τί παίρνω, τό *Χνάρι* έφτασε στίς προθήκες του βιβλιοπωλείου του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (Παρίσι) και του *Arcurial* (Παρίσι), ή κριτικός του απέκτησε προσβάσεις στό *Art Press* (έγκυρο γαλλικό περιοδικό τέχνης), στό *KANAL*, όπου δημοσίευσε ό,τι ήθελε και τό *KANAL* την έχρισε υπεύθυνη γιά τά έλληνικά θέματα. "Όποιοι άλλος θέλει νά γράψει γιά τά έλληνικά εικαστικά θέματα όφείλει νά έχει άπό τή συγκατάβαση της!

Με όλα αυτά τά τρόπαια, ή άλωση του έλληνικού χώρου ήταν παιγνίδι. Η κριτικός του *Χναριού* μεταφέρει και την Έκθεση του Άπαρτχάιντ στην Έλλάδα (συνεργασία μέ τό ύφυπουργείο Νέας Γενιάς), συμμετέχει στην έπιτροπή της Μπιενάλε των Νέων της Μεσογείου και όψόμεθα...

Σύνοψη

Γιατί τόσο μελάνι και ή μέν και ...έμεις; Μά γιά νά διατηρηθεί ό τίτλος της «θεωρητικού» και νά 'χει αντίκρισμα, επιτέλους! Μέ κόπο είναι άλήθεια.

Διαβάζοντας κάτω άπό τίς γραμμές (είναι φαίνεται ίδιον της «θεωρίας» νά

΄ναι καλά «καμουφλαρισμένη»), εκτιμήσαμε τή συνέπεια πράξης και θεωρίας του ότι: είναι κανένας ό,τι δηλώσει και ΟΧΙ ΜΟΝΟ στην Έλλάδα, γιατί ή καθολική ισχύς του χρήματος σέ συνδυασμό μέ την έξουσία είναι τά μόνα στοιχεία πού πυροδοτούν πρωτοπορία χωρίς κερδοσκοπικούς σκοπούς, ίκανή νά συγκολλήσει όλα τά αντίθετα, επιτυγχάνοντας την άμβλυνση των αντιθέσεων. Τό έτερόφωνο σώμα είναι τό μόνο πού θά επιβιώσει στόν πολιτισμό του περίπου. Η τροχιά του άνεξέλεγκτη. Μπροστά σέ μιά τέτοια «θεωρία» πού ένωσε τό *Χνάρι(α)*, τόν *Ίόλα*, τή Filkeram-Johnson, τό *ύπουργείο Πολιτισμού* και τό *ύφυπουργείο Νέας Γενιάς*, μεταγγίζοντας νέο σφρίγος στά πολιτιστικά μας πράγματα, πού κατάφερε μέ τή *διεθνιστική* και *διαπολιτισμική* της έμβέλεια νά μάς τοποθετήσει «ισότιμα» μέ τούς άλλους στόν ευρωπαϊκό χώρο, θά μαστε τουλάχιστον σκοταδιστές γιά νά είχαμε «ιδεολογικές διαφωνίες»! Χειροκροτούμε και ...έπαυζάνουμε:

Τερπνόν, ώφέλιμον και προσοδοφόρον νά μπορεί κανείς νά χρησιμοποιεί γιά κάθε άκροατήριο τόν άνάλογο λόγο, άρκει νά μήν αφήνει πίσω του ...χνάρια.

Παρίσι, Δεκέμβριος '86

΄Αθήνα, καλοκαίρι '86

μιά περιπέτεια στην πρώτη πολιτιστική πρωτεύουσα της Εύρώπης

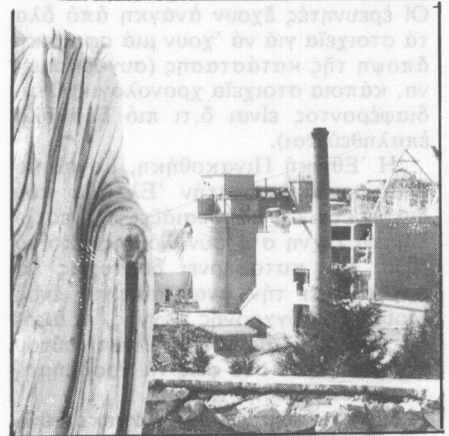
Έάν παραδεχόταν κανείς ως βασική άρχή ότι ή σύγχρονη έλληνική τέχνη

είναι ό πιό παραγκωνισμένος και μάλιστα ό πιό κακομεταχειρισμένος τομέας της νεοελληνικής κουλτούρας, τότε ισχύουν και τα παρακάτω.

Κάθε έρευνα πού γίνεται σέ βάθος και άφορά τόν τομέα αυτό προσκρούει σέ πολυάριθμα προβλήματα άποδεικτικών στοιχείων.

Η τέχνη ξεσηκώνει στην Έλλάδα

1) Βλέπε ΣΥΣΤ (Σύνδεσμος Σύγχρονης Τέχνης), Μάιος 1979. Η πρώτη εκδήλωση του Συνδέσμου είχε θέμα την ίδρυση Μουσείου (Κέντρου Σύγχρονης Τέχνης) στην Έλλάδα (δημόσια συζήτηση).

πολλές παθιασμένες συζητήσεις όπου συγκρούονται άτελείωτα διάφορες άπόψεις και λόγια και άπό τά όποια είναι δύσκολο νά άποκομίσει κανείς ένα άντικειμενικό συμπέρασμα.

Ό ξένος νεοελληνιστής έρευνητής πού φτάνει στην Άθήνα (στην ιερή πόλη, πολιτιστική πρωτεύουσα της Εύρώπης στά 1985!) όφείλει νά 'ναι όπλισμένος μέ έπιμονή και νά 'ναι βαθιά πεπεισμένος γιά την «ύπαρξη» της πλαστικής δημιουργίας σ' αυτή τή χώρα, γιά ν' άντιμετωπίσει τά πολυάριθμα έμπόδια πού θά προκύψουν. Όφείλει κατ' άρχάς νά προσαρμόσει τίς δικές του έρευνητικές και αναλυτικές μεθόδους στό συγκεκριμένο κλίμα. Έτσι ή

μεγάλη περιπέτεια αρχίζει. Τό πρώτο έρώτημα πού τίθεται είναι:

Πού είναι το Έθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης; Απάντηση: Δέν υπάρχει. Η απάντηση είναι προκλητική. Έχει δει ποτέ κανείς ευρωπαϊκή πολιτιστική (!) πρωτεύουσα χωρίς μουσείο σύγχρονης τέχνης; Πράγματι, ή Ελλάδα είναι ή μόνη ευρωπαϊκή χώρα πού πρωτοτυπεί σ' αυτό. Η πρωτοτυπία αυτή πληρώνεται πολύ ακριβά, γιατί ή ανάγκη ενός τέτοιου χώρου είναι ζωτικής σημασίας. Οι πολυάριθμες προτάσεις από τήν πλευρά των ιστορικών τής τέχνης, των κριτικών, των καλλιτεχνών και των δημοτικών αρχών έχουν πέσει στό κενό.¹

Γιά τόν έρευνητή περισσότερο άπ' ό,τι γιά τό κοινό ή έλλειψη αυτή έχει βαριές συνέπειες. Τό πρόβλημα περιπλέκεται. Πού νά δει κανείς τά έργα; Η ιστοριογραφική προσέγγιση παίρνει διάσταση άστυνομικής πλοκής. Η μόνη δυνατότητα πού υπάρχει είναι ή συνεργασία μέ τούς καλλιτέχνες πού έχουν βιώσει μαζί τήν ανάλογη περίοδο. Η επαφή μέ τούς ζωντανούς καλλιτέχνες είναι δυνατή, αλλά μέ τούς άλλους; Οφείλει δηλαδή ό έρευνητής να διατρέξει όλες τές ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα ή σέ όλόκληρο τόν κόσμο;

Η κατάσταση είναι σαφώς άνησυχητική και δημιουργεί μιά άβεβαιότητα γιά τό μέλλον των έρευνών αυτών. Οι έρευνητές έχουν ανάγκη από όλα τά στοιχεία γιά νά 'χουν μιά σφαιρική άποψη τής κατάστασης (συγκεκριμένα, κάποια στοιχεία χροнологικού ενδιαφέροντος είναι ό,τι πιά δύσκολα έπαληθεύεται).

Η Έθνική Πινακοθήκη, μοναδικό δημόσιο ίδρυμα στην Ελλάδα πού διατείνεται ότι παρουσιάζει τήν νεοελληνική τέχνη στό σύνολό της από τό 1930, δέν καταφέρει δυστυχώς νά συγκαλύψει τήν άναγκαιότητα ενός Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, κι άκόμα λιγότερο αυτήν ενός ινστιτούτου πού θά 'φερνε στό φώς τά προβλήματα τής σύγχρονης τέχνης.

Εάν παίρναμε ως συγκεκριμένο παράδειγμα τήν τέχνη των τελευταίων σαράντα χρόνων, θά διαπιστώναμε ότι οι κύριοι αντιπρόσωποι των νέων τάσεων άπουσιάζουν ή παρουσιάζονται ελάχιστα.² Τουναντίον, καλλιτέχνες οι όποιοι έχουν παίξει δευτερεύοντα ρόλο στην διεθνή ή ελληνική σκηνή αντιπροσωπεύονται εύρέως μέ περισσότερα έργα. Οι οργανωμένες από τήν Έθνική Πινακοθήκη εκθέσεις δέν βοηθούν στό νά καταλάβει κανείς ποιά είναι τά κριτήρια των ύπευθύνων γιά τήν καλλιτεχνική παραγωγή. Εάν εξετάσουμε τόν κατάλογο των εκθέσεων πού παρουσιάστηκαν μεταξύ 1984-86,³ δέν μπορούμε παρά νά παρατηρήσουμε τήν άπουσία κριτηρίων και τήν άπόρριψη μερικών τάσεων καθ' όλοκληρίαν. Π.χ. στους λεγόμενους

καλλιτέχνες «τής διασποράς» πού κατέλαβαν στην διεθνή σκηνή, τή δεκαετία του '60, θέσεις πού ξεχώρισαν από ένα τοπικό πλαίσιο περιορισμένο και παρόλο πού από τές αρχές του '80 είναι παρόντες στό ελληνικό τοπίο, καμία προσωπική έκθεση δέν τούς άφιερώθηκε.

Εάν παραδεχθούμε μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο τήν άναγκαιότητα μιάς αντικειμενικότητας και μιάς άστηρήρης όργάνωσης, τί σημαίνουν τέτοιου είδους παραλείψεις;

Μπορούμε νά σκεφτούμε ότι πρόκειται γιά μιά πολιτική ήθελημένα προσανατολισμένη στό νά διαφυλάξει έναν χαρακτήρα άστηρά «ελληνικό» στην νεοελληνική τέχνη; Έντούτοις σέ καμία περίπτωση δέν μπορεί ν' αντιμετώπιζει κανείς αυτές τές πρακτικές ως πολιτιστικές πολιτικές προς όφελος των πλαστικών τεχνών.

Ο άλλος τομέας πού είναι δραματικά παραμελημένος από τούς επίσημους οργανισμούς είναι τά αρχεία. Γιά άλλη μιά φορά, ή Έθνική Πινακοθήκη δέν καταφέρει νά σώσει τήν κατάσταση κι ή βιβλιοθήκη της, ή όποία θά όφειλε νά διαθέτει πληροφοριακό υλικό εξειδικευμένο και πλήρες, παρουσιάζει έλλιπή πληροφόρηση. Δέν υπάρχουν στό σύνολό τους τά τεύχη των εξειδικευμένων περιοδικών⁴ γιά τήν τέχνη. Αλλά μιά όλοκληρωμένη και λεπτομερής ιστοριογραφία δέν μπορεί παρά νά στηρίζεται σέ ντοκουμέντα εποχής. Κανένας επίσημος όργανισμός (βιβλιοθήκη τής Σχολής Καλών Τεχνών, Έθνική Βιβλιοθήκη, Δημοτική Βιβλιοθήκη Αθηνών κ.ά.) δέν συγκεντρώνει αυτήν τήν πληροφόρηση μέ σοβαρό και πλήρη τρόπο. Μπορούμε άκόμα και νά άμφιβάλλουμε κατά πόσον ή λέξη αρχείο χρησιμοποιείται στην νεοελληνική γλώσσα. Η άναδρομή στα περιοδικά είναι άπαραίτητη διότι ή σχετική βιβλιογραφία είναι ελάχιστη και τά θεωρητικά κείμενα άνύπαρκτα. Τά κείμενα πού

υπάρχουν είναι συχνά άτελή. Αυτή ή άπουσία άστηρότητας, έπαυξημένη από ένα πνεύμα μονόπλευρο, καθιστά τές έξακριβώσεις σχεδόν άδύνατες.

Είναι άδύνατον, π.χ., να έπαληθεύσει κανείς τήν ήμερομηνία έγκαινίων σέ κάποιες γκαλερί στα βιβλία πού ήδη υπάρχουν καθώς και στίς ίδιες τές γκαλερί πού συχνά δέν κρατούν αρχεία. Αυτές οι ήμερομηνίες παίζουν δύο έως τρία χρόνια από τό ένα βιβλίο στό άλλο. Ποιά μέθοδο ν' άκολουθήσει κανείς; Τή δουλειά ενός μυρμηγκιού επί δέκα χρόνια γιά νά έπιβεβαιωθεί ένα συγκεκριμένο άποτέλεσμα ή μιά μαθηματική έξίσωση; Αυτό τό βιβλιογραφικό κενό ύποχρεώνει τόν έρευνητή νά συγκροτήσει τά προσωπικά του αρχεία. Εάν τό καταφέρει, θά πρόκειται γιά έναν άληθινά έθνικό θησαυρό, πού οι ελληνικές αρχές θά τόν ζήλευαν. Μόνο έφόσον υπάρχει στό σύνολό της ή πληροφόρηση, μπορούν νά τεθούν τά προβλήματα μ' έναν τρόπο θεωρητικό και μόνο τότε οι αναλυτικές μέθοδοι μπορούν νά έξελιχθούν προς μιά κάποια αντικειμενικότητα.

Αυτή ή περιπέτεια μέσα στην κουλτούρα άξίζει όσο όλες οι τουριστικές προσεγγίσεις τής Ελλάδας! Αποκαλύπτει τήν έλλειψη μιάς πολιτιστικής πολιτικής ύπερ των πλαστικών τεχνών και τήν άμέλεια γιά έναν από τούς λιγότερο έρευνημένους τομείς τής ελληνικής πολιτιστικής ζωής.

Marie Noëlle Lamblin
Δεκέμβιος '86

2) Μπορούμε ν' αναφέρουμε γιά παράδειγμα: Κανάρης, Τάκης, Κανέλλης, Χρύσα, Νίκος Κεσσανλής, Χρύσα Ρωμανού, Παύλος κ.λπ.

3) Βλέπε Αλ. Ξύδη, «Τά δέκα χρόνια τής Πινακοθήκης», έφημερίδα ΠΡΩΤΗ 9.6.86.

4) Έπιθεώρηση Τέχνης, Ζυγός, Νέες Μορφές κ.λπ.

Στιγμές από τόν Κούν τῆς κατοχῆς

Τό ξεκίνημα τοῦ Θεάτρου Τέχνης. Ὁ Κούν τῆς Κατοχῆς. Μιά συνέντευξη, ἕνα ἄρθρο του, ἐνδεικτικά γιά τό ρόλο πού θέλει νά παίξει στό νεοελληνικό θέατρο, γιά τήν ἀφοσίωσή του. Ἀνθρωποι ἀπό διαφορετικές γενιές, ὁ Βάσος Βαρίκας, ὁ Γιώργος Σεβαστίκογλου, ὁ Κωστής Σκαλιόρας καταθέτουν μέ τόν τρόπο τους τήν ἴδια μαρτυρία: πάθος, μαγεία, ποίηση ἀλλά καί ἀνταπόκριση στίς ἀγωνίες τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνιδιοτέλεια, ἡ προσήλωση στή θεατρική παιδεία, τήν αὐτομόρφωση ἐμπνέουν τόν Σεβαστίκογλου νά μεταφράζει ἀσταμάτητα θεατρικά ἔργα, μόνο καί μόνο γιά νά διαβαστοῦν ἀπό τοὺς ἠθοποιούς τοῦ θιάσου. Στό γράμμα του ἀπό τή Μόσχα τό 1958 θυμίζει στόν Κούν τό δελτάριο πού εἶχε στείλει ἀπό τό Ἀλβανικό μέτωπο ὅπου τοῦ ἔλεγε πῶς ἀνάμεσα σέ δύο μάχες συγκέντρωνε λέξεις γιά τήν ἀτέλειωτη μετάφραση τοῦ ἔργου Τά καπνοτόπια. Τά καπνοτόπια ἀνέβηκαν τό Δεκέμβριο τοῦ 1943 μέ τόν τίτλο Γιά ἕνα κομμάτι γῆς. Τόσο ὁ τίτλος, ὅσο καί τά παραλλαγμένα ἀμερικανικά ὀνόματα τῶν ἡρώων εἶχαν σκοπό νά παραπλανήσουν τή λογοκρισία. Ὁ Κωστής Σκαλιόρας ἀνακαλώντας μνήμες τῆς ἐφηβείας του γράφει: «Θυμάμαι, πάντως, πῶς γιά μᾶς τό Θεατρο Τέχνης ἐμοιοῦσε νά ἔχει τήν ἴδια φορά μέ τά ἀγωνιστικά στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Στραμμένοι πρός τό μέλλον, μετρούσαμε μέ παιδική αὐστηρότητα τοὺς ἀνθρώπους καί τά πράγματα πού θ' ἄξιζε νά κρατήσουμε στόν κόσμο ὅπου ἐλπίζαμε καί ὅπου δέν ἐμελλε νά ζήσουμε». Μιά ἐποχή μέ μεγάλα ὄραματα, πού τσακίστηκαν. Ἐνας ἄνθρωπος μέ μεγάλα ὄραματα ὡς τό τέλος. Ἀς μᾶς ἐμπνέει μέσου σέ τούτη τή μιζέρια.

ΛΙΓΕΣ ΣΤΙΓΜΕΣ ΜΕ ΤΟΝ κ. ΚΑΡΟΛΟ ΚΟΥΝ

Καλός φίλος — πάλι κινητοποιοῦνται οἱ φίλοι μιά καί σά νέοι οἱ γνωριμίες μας εἶναι πολύ μικρές— προσφέρθηκε νά μᾶς φέροι σ' ἐπαφή μέ τόν κ. Κούν. Τόν βρίσκουμε στοὺς «Δελφούς» στό διάλειμμα μιᾶς ἀπογιοματινῆς παράστασης. Γίνονται οἱ ἀπαραίτητες συστάσεις κι ἀμέσως ὕστερα φανερώνομε τό σκοπό τῆς ἐπίσκεψῆς μας. Μᾶς ζητάει λίγα λεπτά συγγνώμη γιά νά δώσει μερικές ὁδηγίες στοὺς συνεργάτες του πού τόν περιτριγυρίζουν καί προθυμότατα ὕστερα μᾶς ὁδηγáει σέ μιάν ἀπόμερη μεριά στά πίσω τῆς πλατείας. Ἀρχίζουμε μαζί μέ τό ἀνοιγμα τῆς αὐλαίας γιά τή δεύτερη πράξη, ἀφοῦ τοῦ ἐξηγοῦμε πρῶτα τή σημασία καί τή σοβαρότητα πού δίνει τό περιοδικό μας σέ τούτη τήν ἔρευνα καί φυσικά στά ὅσα θά μᾶς ποῦν ἐκεῖνοι πού πλησιάζουμε.

— Ποιά ἡ σημερινή κατάσταση τοῦ θεάτρου μας κ. Κούν; Ἀνταποκρίνεται δηλαδή στό μορφωτικό καί διαπαιδαγωγικό σκοπό του, στή δη-

μιουργία ἀληθινῆς συγκίνησης στό κοινό μέ τά ἔργα καί τόν τρόπο πού τ' ἀνεβάζει;

— Τό ζήτημα αὐτό εἶναι πολύ σοβαρό καί μοῦ 'ναι κάπως δύσκολο ἔτσι πρόχειρα νά σᾶς ἀπαντήσω συγκεκριμένα καί μέ λεπτομέρειες. Πάντως κατά τή γνώμη μου τό θεάτρο μας σήμερα ἔχει δύο ἐπιδράσεις ἢ καλύτερα δύο τάσεις. Ἡ πρώτη ν' ἀνεβάζει ἔργα μπουλμπάρ, ὅπως συμβαίνει μέ τοὺς περισσότερους θιάσους μας κι ἡ δεύτερη τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ρομαντισμοῦ ὅπως τόν ὀνομάζω ἐγώ, δηλαδή ν' ἀνεβάζει ἔργα μέ κάποιο ἀνώτερο περιεχόμενο καί κλασικά. Ὅμως καί στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση σέ κανέναν ἀπό τοὺς σκοπούς του δέν κατορθώνει ν' ἀνταποκριθεῖ. Τά βουλευβαρδιέρικα ἔργα σάν φωτογραφίες ἢ σκίτσα τῆς ζωῆς ὀρισμένων ἀνθρώπων — τίς περισσότερες φορές ξένης ἐθνικότητας καί μ' ἄλλες συνήθειες— δέν κατορθώνουν ν' ἀγγίξουν κáν τόν ψυχικό κόσμο τοῦ κοινοῦ μας. Σάν ἔργα χωρίς δραματικές συγκρούσεις, χωρίς ἀνώτερη πνοή καί περιεχόμενο δέν κατορθώνουν νά δώσουν καμιά συγκίνηση, καμιά ψυχική λύτρωση στό κοινό μας πού, λαβωμένο καί στεναχωρημένο καθῶς εἶναι, ἀποζητάει. Δέν κατορθώνουν νά κρατήσουν μαζί τους τό κοινό παρά μόνο τίς λίγες

ῶρες πού βρίσκεται σ' ἄμεση ἐπικοινωνία μέ τή σκηνή πού παίζονται· σάν βγεῖ ἔξω ἀπό τή σκηνή ξέχασε τά ὅσα εἶδε κι ἄκουσε. Τό ἴδιο καί στή δεύτερη περίπτωση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ρομαντισμοῦ ὅπως τή λέγω. Ἐδῶ γίνεται βέβαια μιά κάποια προσπάθεια κι ἀνεβάζονται ἔργα τέχνης, ὅμως αὐτό γίνεται σέ πολύ περιορισμένο ποσοστό καί τό κυριότερο δέν ἀνεβάζονται μέ τόν πρεπούμενο τρόπο ὥστε νά συγκινήσουν καί νά δώσουν λύσεις ἔστω καί σέ μερικά ἀπ' τά προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τό σημερινό ἀνήσυχο κοινό μας. Ἐπάρχει μιά κάποια ἀπαγγελία, θά 'λεγα κάποιος ἐγκεφαλικός ρυθμός, στόν τρόπο πού ἀνεβάζονται πού ἀπομακρύνουν ἀντί νά φέρουν κοντά τους τό κοινό. Αὐτή θά μπορούσα νά πῶ πῶς εἶναι ἡ γενική κατάσταση τοῦ θεάτρου μας σήμερα, ἐκτός βέβαια λίγων ἐξαιρέσεων πού δέν κατορθώνουν ὅμως νά τήν ἀλλάξουν ἔστω καί γιά λίγο. Τό ὄλο θεάτρό μας — ὅπως εἶπα καί στήν προχτεσινή μου διάλεξη — στηρίζεται σέ σαθρές βάσεις. Καί τό ξέρουμε, καί πρέπει νά τό ξέρουμε, λίγο-πολύ ὅλοι ὅσοι ἐργαζόμαστε σ' αὐτό. Ἐτσι ὅπως ἐμφανίζεται δέν εἶναι τέχνη κἂν. Δέν κατορθώνει ν' ἀνυψώσει τό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ μας, νά τόν μορφώσει ψυχικά πλατιά.

— Σεῖς κ. Κούν πετυχαίνετε τό ἀποτέλεσμα αὐτό;

— Δέν μπορῶ νά πῶ ἀπόλυτα. Κι αὐτό γιατί μοῦ λείπουν ἀκόμα ὅλα σχεδόν τά μέσα. Θέατρο μέ σκηνικές ἀνέσεις κι εὐκολίες, ὠρμιοί ἠθοποιοί καί ὕλικά μέσα γιά τήν ἐπίλυση πολλῶν ἄλλων τεχνικῶν προβλημάτων.

— Ποιός φταίει γιά τούτη τήν κατάσταση;

— Γιά μένα τρία εἶναι τά κακά: Πρῶτα οἱ ἐπιχειρηματίες πού ἐνδιαφέρονται ἀποκλειστικά πῶς νά κολακέψουν τό κοινό, πῶς νά τό τέρψουν καί νά δημιουργήσουν ἔτσι αὐτό πού λέγεται κοινά «ἐμπορικές ἐπιτυχίες». Δεύτερα ὁ «βεντετισμός» τῶν ἠθοποιῶν μας. Ἡ τάση δηλαδή μερικῶν ἀπ' αὐτούς, πού 'γιναν μιά κάποια φέρμα, νά φτιάχνουν θιάσους γιά ν' ἀνεβάζουν ἔργα μέ ρόλους πού νά τούς πηγαίνουν, ἐνδιαφερόμενοι ἔτσι γιά τόν ἑαυτό τους κι ὄχι γιά τό περιεχόμενο κι ἡ τάση πάλι ἄλλων, πού 'χουν μιά κάποια ἐμπορικότητα, νά βγαίνουν στό σφυρί καί νά κατακυρώνονται σέ κείνον τόν ἐπιχειρηματία πού θά τούς προσφέρει περισσότερα λεφτά καί ρεπερτόρια μέ περισσότερο ρόλους. Καταντήσαμε δηλαδή νά κάνουμε ἕνα μάταιο ἀγώνα δρόμου γιά ποιόν θ' ἀναγραφεῖ πῶς πῆρε μιά δραχμὴ περισσότερη στό συμβόλαιό του ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τό καλλιτεχνικό μας κύρος καί τήν ἐμπορική μας διατίμηση. Κι ἡ Τέχνη; Κι ὁ προορισμός μας σάν καλλιτέχνες; Πᾶνε περίπατο. Καί τρίτο — πού 'ναι συνέπεια τῶν δύο παραπάνω — ἡ θέση πού ἀναγκάζονται νά πάρουν οἱ ἄλλοι νεότεροι ἠθοποιοί γιά νά προασπίσουν τόν ἑαυτό τους. Ἀναγκάζονται νά μιμηθοῦν τούς παραπάνω συναδέλφους τους

γιά νά μή χάσουν — καί χαθοῦν κι αὐτοί ὄχι μόνο σάν καλλιτέχνες μά καί σάν ἄτομα — ἕνα κομμάτι φωμὶ πού ὁ ἐπιχειρηματίας τούς δίνει καί τούς τό μεγαλώνει φειδωλά σύμφωνα μέ τήν ἐμπορική τους ζήτηση. Ὁργανώνονται ἔτσι ἀπ' τή μιά μεριά οἱ ἐπιχειρηματίες κι οἱ μεγάλοι ἠθοποιοί, ὀργανώνονται κι οἱ μικροί σέ βάρος δικό τους καί τῆς τέχνης τους.

— Τί θά 'πρεπε κατά τή γνώμη σας νά γίνει;

— Μόνο μέ γενικό ἄλλαγμα τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς θά μπορούσε νά σταματήσει τό κακό αὐτό. Μόνο ὅταν ὁ καλλιτέχνης, ὅπως καί κάθε ἄτομο, ἀνεξαρτητοποιηθεῖ οἰκονομικά καί πάφει νά φροντίζει ἀποκλειστικά γιά τό πῶς θά μπορέσει νά κρατηθεῖ στή ζωὴ θά κατορθώσει ν' ἀφοσιωθεῖ στήν τέχνη του καί νά δουλέψει ἀποδοτικά κι ὠφέλιμα.

— Ἐπάρχει πραγματικά θεατρόφιλο κοινό;

— Ἐπάρχει ἕνα ποσοστό, πού ὄλο καί πληθαίνει μά πού δέν εἶναι καλλιτεχνικά μορφωμένο. Δέν ἔχει ἀποκτήσει ἀκόμα σωστό κριτήριο. Ὁχι! Τό πλατύ κοινό εἶναι ναρκωμένο καί τό ναρκώσαμε ἐμεῖς, ἐμεῖς πού τό κολακεύουμε μέ τά ἔργα πού γράφουμε καί μέ τό παίξιμό μας. Ἐμεῖς πού τοῦ κολακεύουμε τά φτηνότερα γούστα του κι ἔτσι τό ἀποκοιμίζουμε. Κι ἂν τύχει βαθύτερα ὅπως κάθε ἄνθρωπος νά ζητάει κάτι καλύτερο δέν ἔχει συναίσθηση ἀκόμα ὄχι τό ὅτι ζητάει ἀλλά μήτε τό τί ζητάει. Κι ἔτσι δικαιολογεῖται τ' ὅτι τρέχει καί γιομίζει τά θεάτρά μας.

— Οἱ ἠθοποιοί μας ἔχουν συνείδηση τῆς ἀποστολῆς τους κι ἀνταποκρίνονται σ' αὐτήν;

— Σᾶς εἶπα καί παραπάνω, ὅλοι τους ἔχουν ὀνερα καλλιτεχνικά κι ἐπιδιώξεις εὐγενικές. Ὁστόσο βλέποντας τούς κινδύνους πού τούς περιζώνουν καί τούς φοβερίζουν, ἀναγκάζονται σέ μικροῦποχωρήσεις στήν ἀρχή πού μεγαλώνουν ἀργότερα σέ βάρος δικό τους καί τῆς τέχνης τους, ἀντί νά παλέψουν ὅπως κι ὅσο θά 'πρεπε νά γίνει.

— Ἐπάρχει ἀξιόλογη παραγωγή ἑλληνικῶν ἔργων;

— Γίνονται προσπάθειες πού δέν κατόρθωσαν ὅμως νά ὀλοκληρωθοῦν. Κι αὐτό ἴσως γιατί δέ δόθηκε ἡ πρεπούμενη προσοχή, ἴσως γιατί φταῖνε οἱ γενικές συνθηκῆς ζωῆς κι ἴσως γιατί μᾶς παρασύρει ἡ «ἐμπορική ἐπιτυχία».

— Πῶς βλέπετε μεταπολεμικά τό θεάτρό μας;

— Τοῦ ἀνοίγεται μιά περίοδος πλατύτατης δράσης. Μιά περίοδος ἐξέλιξης καί δημιουργίας σ' ἕνα θέατρο πού θά βγαίνει καί θ' ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες τοῦ κοινοῦ. Μιά περίοδος πού τό θέατρο θά πάρει τή θέση πού τοῦ ἀξίζει ἂν ὄλοι μας βέβαια ἀγωνιστοῦμε εἰλικρινά κι ἀκούραστα.

Ἐδῶ σταματᾶμε πιά. Ἄλλωστε τέλειωσε κι ἡ ἀπογοιωματίνη παράσταση καί δέ θά θέλαμε νά τόν κρατήσουμε μακριά ἀπό τίς τόσες ἀσχολίες του.

ΚΩΣ. ΠΑΠ.

ΘΕΑΤΡΟ

ΝΑΤΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ

‘Αφορμή απ’ τό έργο
«Γιά ένα κομμάτι γής»

‘Εχουμε συνηθίσει νά παραδεχόμαστε στην τέχνη αλήθειες πού έκφράζονται όμορφα και καλά, δηλαδή αλήθειες ντυμένες μέ περίτεχνα στολίδια. ‘Αν μιά αλήθεια έκφραστεί άπευθείας μέ στοιχειά πού έχουν ταπεινή κι ευτελή τήν προέλευση, τότε άρνιόμαστε τό αποτέλεσμα σάν κάτι τό αντικαλλιτεχνικό κι ώμά νατουραλιστικό.

Αυτή είναι μιά σφαλερή και περιορισμένη αντίληψη γιατί ή ποίηση άντλεί τά στοιχειά της απ’ τή ζωή κι όλα τά στοιχειά της ζωής έχουν ποίηση, φτάνει νά ξέρει νά τά δει ό καλλιτέχνης κι ύστερα νά καταφέρει νά τά συνθέσει δημιουργικά ώστε τό αποτέλεσμα νά πάρει προέκταση και νά έκφράσει ποιητικά ένα νόημα ή μιά πλατιά αίσθηση ζωής.

Τό «Γιά ένα κομμάτι γής» πού παίζεται από τό «Θεατρο Τέχνης» είναι άκριβώς ένα έργο πού στή σύνθεσή του χρησιμοποιεί στοιχεία δίχως έχνος συμβατικής όμορφιάς. ‘Ο,τι παίρνει είναι άτόφιο, γνήσιο κι αληθινό σύμφωνα μέ τή σφαίρα της ζωής του έργου πού παρουσιάζει τήν οικογένεια ενός Τζήτερ Λέστερ, μιά οικογένεια πού τ’ άτομά της αντιπροσωπεύουν κι έκφράζουν τό τελευταίο μπορεί νά πει κανείς σκαλοπάτι της ανθρώπινης εξαθλίωσης. Τά άτομα αυτά έχουν χάσει κάθε έχνος ανθρωπισμού κι ανθρώπινης ευαισθησίας. ‘Ολες οι αντιδράσεις τους είναι ένστικτώδεις και πρωτογονικές. ‘Η πείνα είναι πείνα ζωού, ό έρωτας είναι ένστικτος σεξουαλικός. Πόνος για τούς συνανθρώπους δέν υπάρχει ούτε αντίδραση συναισθηματική. Τό μητρικό φίλτρο δίνεται ξεκάθαρα σάν ένστικτο μητρικό ζωού. Τά άτομα αυτά πού τά ίδια ή από κληρονομιά ξεκίνησαν σάν άνθρωποι έχασαν τόν ανθρωπισμό τους, χάνοντάς τον όμως ξαναγύρισαν στό πρωτόγονο κι έγιναν παιδιά. Μέ τήν επικράτηση του πρωτογονισμού και της άφέλειας εξαλειφτηκε πέρα για πέρα κάθε αίσθηση σαπίλας για τό ύλικό της ιδιοσυστασίας τους. Δέν τούς κυβερνούν σκοτεινές δυνάμεις ούτε ζούν μέσ στην πηχτή μαυρίλα του βούρκου. Είναι γυμνοί από κάθε ψυχικό πολιτισμό, αληθινό όμως κι αυθόρμητοι στίς πρωτογονικές των αντιδράσεις. ‘Οπως δέχεται κανείς τό ζωό, δέχεται κι αυτούς τούς ανθρώπους, πού άν διαφέρουν αυτό έγκριεται στό σχήμα και στ’ άπομεινάρια ενός ανθρωπισμού σάν τή θρησκεία, τήν οικογένεια κ.λπ. από κληρονομιά και συνήθεια. ‘Ο θεατής πονά για τ’ άτομα πού αποτελούν τήν οικογένεια του Τζήτερ Λέστερ, τά πονά γιατί έχουν σχήμα ανθρώπινο και δέν είναι άνθρωποι. Δέν τά σιχαίνεται, δέν περνά απ’ έμπρός τους άδιάφορα ή βιαστικά για ν’ άποφύγει ένα άποτροπιαστικό θέαμα. Κι έκτός από τόν πόνο αισθάνεται πίκρα γιατί πιά πέρα απ’ τό ρημαδόσπιτο των Λέστερ περνά κατάφωτο τή νύχτα τό τραίνο του πολιτισμού, τό δλοκαίνουργιο αυτοκίνητο της άδελφής Κλάρας φθάνει ως έξω απ’ τό φράχτη και τά σύρματα του τηλεγράφου διαγράφονται πάνω στον ούρανό της φωτισμένης γής. Δέν είναι ή τεμπελιά αίτία της εξαθλίωσης των Λέστερ, αλλά ένα αποτέλεσμα μέσα στα άλλα πού ή εξαθλίωση τό έφερε. Γι’ αυτό ό θεατής δέν κατακρίνει τούς ανθρώπους αυτούς αλλά συμπονά τή θέση τους κι αισθάνεται

μέσα του αγάπη κι ενδιαφέρον γενικότερο για τόν άνθρωπο πού του πρέπει μιά άνώτερη θέση μέσα στη ζωή! Τό έργο μπορεί επιτόλεια νά κριθεί νατουραλιστικό, αυτό δέν είναι σωστό γιατί νατουραλισμός θά ήταν μονάχα άν μάς παρουσίαζε ό συγγραφέας τή φωτογραφία της ζωής του έργου. Δηλαδή τήν έξωτερική αλήθεια μόνο δίχως καμιά προέκταση. Συμβαίνει όμως έντελώς τό αντίθετο, γιατί κάθε σκηνή άν τήν ξεετάσουμε χωριστά και συγχρόνως όλο τό έργο μαζί, δέν θ’ άπαντήσουμε τήν έξωτερική στατική αλήθεια αλλά μιά προέκταση. Σέ μιά απ’ τίς πρώτες σκηνές του έργου ό γιός λέγει στον πατέρα και στη μάνα του πως θά πεθάνουν και θά τούς ξαπλάρουν έτσι καταπώς είναι στην ταγίστρα και τά ποντίκια θαρθούν νά τούς φάνε. Τό λέει άκαρδα δίχως έχνος υίκου φίλτρου, δίχως κανένα αισθηματισμό, γιατί καθώς έξηγήσαμε οι Λέστερ έχασαν τόν άνθρωπο μέσα τους και ζέπεσαν στό επίπεδο του ζωού. ‘Ο γιός λέει αυτά τά πικρά λόγια νιώθοντας τήν ένστικτώδη ίκανοποίηση του μικρού παιδιού σάν τυραννά ένα ζωό. ‘Ο πατέρας κι ή μάνα πάλι τυραννιούνται μ’ αυτό πού τούς λέει ό γιός γιατί μπροστά στό θάνατο αισθάνονται τόν ένστικτώδη φόβο του ζωντανού και ζεστού άπέναντι στό κρύο και παγερό του θανάτου. ‘Η δραματική σύνθεση αυτού του μέρους είναι φτιαγμένη μέ τέτοιο τρόπο πού ενώ οι ήρωες συγχρόνως μεταξύ τους και τά σύρματα του τηλεγράφου διαγράφουν σ’ αντίθεση τό φόντο μιάς ζωντανής πραγματικότητας, ή ποίηση ξεπηδά άβίαστα και μοναχική της έξω από τά τριμμένα μονοπάτια πού ή ποίηση δέν γεννιέται παρά λέγεται από τόν συγγραφέα.

‘Οταν πάλι ή γριά Βάβω πλησιάζει τή γεμάτη νιάτα έγγονή της Πέρλ και άπλώνει τό τρεμάμενο χέρι της νά της άγγίξει τά μαλλιά, έχουμε μπρός μας μιά σκηνή απ’ τίς πιό πλαστικές και ποιητικές του έργου. Είναι μιά σκηνή πού δέν άρθρώνεται ούτε μιά λέξη. Τά μόνα έκφραστικά της στοιχεία είναι ό ρυθμός και ή πλαστικότητα της κίνησης. ‘Η σύνθεση όμως δίνει μιά τέτοια προέκταση μέ τήν αντίθεση και τήν τραγική όξύτητα (στοιχείο άνώτερης ποίησης και τέχνης) πού γεννά ή λαχτάρα των γηρατειών για τήν όμορφιά και τά νιάτα και ή άποστροφή των νιάτων προς τό γερασμένο και άσχημο, ώστε ή συγκίνηση νά φτάνει στό κατακόρυφο. ‘Αντίστοιχη αίσθηση έχει δοθεί απ’ τόν Μπωντελαίρ σ’ ένα από τά ωραιότερα πεζά ποιήματά του.

Για ν’ αναφέρουμε μιά άκόμα ποιητική αίσθηση απ’ τίς πολλές του έργου, αναφερόμαστε στα τελευταία λόγια του Τζήτερ Λέστερ πού λέει για τήν πεθαμένη γυναίκα του: «Σκάψτε της βαθύ τό λάκκο. Θά τό χαρεί πολύ κι ή ίδια». Αυτά τά λίγα και άπλά λόγια είπωμένα πάνω στό δραματικό κορυφωμα πού φινάλε έχουν μιά τέτοια λιτότητα και έκφραση τραγικού πού μονάχα σ’ άρχαία τραγωδία μπορούν ν’ αναβρεθούν.

Τό περιεχόμενο του έργου είναι τραγικό κι ανθρώπινο. ‘Η ποίηση δίχως νά λέγεται ξεπηδά άβίαστα μέσ απ’ τήν ίδια τή ζωή πού μάς παρουσιάζει. Τό πικρό χιούμορ πού βάζει ό συγγραφέας στίς άφελεις έξωτερικά κουβέντες των ήρώων του έργου μετασχηματίζεται μέσα στό θεατή σε μιά έντονη κι άγωνιώδη διάθεση πού δέν τελειώνει εκεί πού τελειώνει ή παράσταση και κλείνει ή αύλαία. Συνεχίζεται όπως συμβαίνει μέ τά μεγάλα έργα μέσ στην ψυχή του θεατή κι εκεί βρίσκει τό λύσιμο και τή λύτρωση και γεννά τήν αισιόδοξη διάθεση για τό καλλιτέρεμα του ανθρώπου.

‘Ενας απ’ τούς μεγαλύτερους ξένους κριτικούς έδωσε έπιγραμματικά τά καταστάλαγμα της κρίσης του για τό έργο:

«Τό «Γιά ένα κομμάτι γής» είναι ένα θεατρικό ντοκουμέντο, συχνά μέ βαθύ τραγικό χιούμορ, γεμάτο μέ στοιχεία πικρής όμορφιάς πού είναι κρυμμένα μέσα στην μήτρα μιάς άσχημης αλήθειας».

Τό «Θεατρο Τέχνης» διάλεξε τό έργο αυτό σάν ένα πρότυπο σύγχρονου δράματος συνειδητά αισθανόμενο τήν ύποχρέωση μετά τό Φεστιβάλ ‘Ιψεν νά τό παρουσιάσει στό έλληνικό κοινό.

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΟΥΝ

Καλλιτεχνικά Νέα, 8 Γενάρη 1944

Γέννηση ενός θεάτρου και ενός κοινού

Δέν ξέρω, βέβαια, αν μιλώ για τὰ ίδια τὰ πράγματα ἢ για ἀναπόφευκτες ἐπεξεργασίες τῆς μνήμης. Νομίζω, ωστόσο, ὅτι παραμένω πιστός καί σέ μιὰ ἡλικία καί σέ μιὰ ἐποχή λέγοντας τοῦτο: για ὅσους ἔτυχε νά διανύουν τὴν ἐφηβεία τους ὅταν γεννήθηκε τὸ Θέατρο Τέχνης, οἱ παραστάσεις του ἀπετέλεσαν γεγονότα πρῶτου μεγέθους — ἀπ’ αὐτὰ πού νιώθει πῶς μετρᾶνε στὴ ζωὴ ὄχι μόνο ἑνὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ κι ἑνὸς τόπου.

Δέν θά μέ ξάφνιαζε ἂν κάποιος ἀπὸ τὴ γενιά μας σκεπτόταν νά συντάξει τὸ βιογραφικὸ του σημείωμα μνημονεύοντας, πλάι σέ συμβάντα πού τὸν ἐνσωματώνουν στίς ἱστορικές περιπέτειες, τὰ ἔργα πού ἀνέβασε ἐκεῖνα τὰ χρόνια ὁ Κούν: «Βρυκόλακες», «Ρόσμερσχολμ», «Γιὰ ἕνα κομμάτι γῆς»...

Μά —θά ρωτήσουν οἱ κατοπινοί— τί ἔβρισκε ἡ γυμνασιακὴ νεολαία τῆς κατοχῆς στὸ θέατρο τῆς πλατείας Καρύτση; Ζυγίζω τὰ λόγια μου: κάτι πού ἀνταποκρινόταν στίς ἀπαιτήσεις τῆς καί ξεπερνοῦσε τίς προσδοκίες τῆς. Ἄν ἔπρεπε νά ἱεραρχήσουμε τίς ἀρετές πού ἀναζητοῦσαν τότε, σέ τέτοιας λογῆς προσπάθειες, ὅσοι λογάριζαν ὅτι δέν ἦταν πιά παιδιά καί θέλαν νά συμπορευθοῦν μέ τίς ζωντανές δυνάμεις τοῦ ἔθνους, θά βάζαμε, πιστεύω, πρῶτα: τὴν ἀνιδιοτέλεια καί τὸν ἐνθουσιασμό. Αὐτὰ τὰ πρόσφεραν ἀπλόχερα ὁ Κούν κι οἱ συνεργάτες του. Καί δίναν ταυτόχρονα, σάν δῶρο πού δέν τὸ περίμεναν οἱ ἄγουροι θεατῆς τους, τὴν αἰσθητικὴ συγκίνηση. Ἦταν μιὰ ἐμπειρία πού οἱ πιὸ πολλοὶ δέν τὴν εἶχαν συνδέσει ἄλλη φορά μέ τὸ θέατρο καί πού γινόταν κυρίως αἰσθητὴ ἀπ’ τὴ διαφορά τῆς θερμοκρασίας. Ἄλλοῦ, ἀκόμα καί σέ ἀπόπειρες ἀξιοσέβαστες, ὑπῆρχε συνήθως μιὰ ψυχρότητα πού καθήλωνε ἠθοποιούς καί κοινὸ, τὸν καθένα στὴν ὄχθη του, ἀντιχριστά. Ὁ Κούν, ἀντίθετα, κατάφερε ν’ ἀναπτύξει πάνω στὴ σκηνὴ μιὰ θερμότητα πού δέν ἀργοῦσε νά διαχυθεῖ στὴν πλατεία, καταργώντας στὴν οὐσία τὴ ράμπα.

Αὐτὴν τὴν ἀκτινοβολία, αὐτὴν τὴ συνεκτικὴ πυκνότητα ἀνεκάλυπτε, συνεπαρμένος, ὅποιος

πήγαινε στὸ Θέατρο Τέχνης. Ἀργότερα, σέ καιροὺς μειωμένης ψυχικῆς ὁμοιογένειας, ἔμελλε νά σταθμίσουμε, ποιὸς λίγο, ποιὸς πολύ, τὰ ὄρια ἢ τοὺς κινδύνους τῆς συγκινησιακῆς εὐφορίας. Σ’ ἐκείνη ὅμως τὴ φάση, ὁ ρόλος τῆς ἦταν, ἀναμφισβήτητα, θετικὸς. Χωρὶς τὸν Κούν, τὸ θέατρο θά ἐξακολουθοῦσε —ποιὸς ξέρει ὡς πότε;— νά ἐμπνέει σέ πολλοὺς ἀπὸ μᾶς τὸν τυπικὸ σεβασμὸ πού συνοδεύει τίς μορφωτικὲς ὑποχρεώσεις. Χάρη στὸν Κούν, μάθαμε πολὺ νωρὶς στὴ ζωὴ μας ὅτι τὸ θεατρικὸ γεγονὸς μποροῦσε ν’ ἀποτελέσει συλλογικὸ βίωμα, ἀφορμὴ καί ἀπόδειξη ὁμαδικῆς σύμπνοιας.

Ἀχοῦμε νά γίνεται, ἐνίοτε, λόγος για τὴ σκηνοθετικὴ μαγεία τοῦ Κούν, σάν νά ἐπρόκειτο για κάτι πού συντελεῖται σέ θερμοκήπιο, μακριὰ ἀπὸ τίς παγωνιές τοῦ ἀνοιχτοῦ ἱστορικοῦ χώρου. Στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ θά μᾶς φαινόταν ἀδιανόητη. Δέν θέλω νά πῶ μ’ αὐτὸ ὅτι δέν καταλαβαίναμε πόσο ἰδιάζουσα ἦταν ἡ ἔξαψη τῆς παράστασης, πόσο διαφορετικὴ ἦταν ἡ διάσταση στὴν ὁποία ζῶσαμε ὅσο παιζόταν τὸ ἔργο. Ἄλλὰ δέν εἶχαμε ποτέ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀτνοῦσε ἔτσι ἡ σχέση μας μέ τὴν πραγματικότητα. Νιώθαμε πῶς ὅ,τι γινόταν ἐκεῖ, στὸν κλειστὸ ἐκτετατὸν χῶρο, ἀπηχοῦσε κάθε στιγμὴ μιὰ βαθύτερη ἔγνοια για τίς τύχες τοῦ τόπου. Πῶς; Δέν ξέρω ἂν εἶμαι σέ θέση νά τὸ ἐξηγήσω ἰκανοποιητικά. Θυμᾶμαι, πάντως, πῶς για μᾶς, τὸ Θέατρο Τέχνης ἔμοιαζε νά ἔχει τὴν ἴδια φορά μέ τὰ ἀγωνιστικά στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Στραμμένοι πρὸς τὸ μέλλον, μετροῦσαμε μέ παιδικὴ αὐστηρότητα τοὺς ἀνθρώπους καί τὰ πράγματα πού θ’ ἄξιζε νά κρατήσουμε στὸν κόσμον ὅπου ἐλπίζαμε καί ὅπου δέν ἔμελλε νά ζήσουμε. Ἀνάμεσά τους, ὁ Κούν καί τὸ θέατρό του στέκονταν σέ καλὴ σειρά. Αὐτὸ θυμᾶμαι. Καί δέν νομίζω νά πρόκειται για ἐπεξεργασία τῆς μνήμης.

ΚΩΣΤΗΣ ΣΚΑΛΙΟΡΑΣ

Ἄπὸ τὸ λεύκωμα
Θέατρο Τέχνης, 1942-1972

ΘΕΑΤΡΟ

Καταναλώνοντας τή «γυναίκα»

Ανεπαρκές, σχεδόν παθητικό αποδείχθηκε τελικά τό του Λευτέρη Πανταζή σουξέ των προηγούμενων ετών που εκλιπαρούσε «νά πεθάνουν οι γυναίκες, νά πεθάνουνε, γιά νά μάθουνε καθόνια νά μάς κάνουνε». Έσχάτως τά πράγματα σκληρύνανε κι ο Σπύρος Ζαγοραΐος, βάρδος των βαριά άρσενικών καμηών, εντέλλεται: «Νά κρεμάσουν τίσ γυναίκες».

Η γυναίκα-τών-τραγουδιών είναι ή γυναίκα-πολεμικός αντίπαλος, ή γυναίκα-γενικό ισοδύναμο των άπωθημένων, τό πεδίο άναφοράς των πίο ένοχων πόθων μας. Κι ενώ κάποτε εξαγνίζοταν στή μορφή της μάνας («Μήν κλαΐς γλυκιά μανούλα...»), «Ποτέ τή μάνα μήν πικραίνεις, ποτέ σκληρά μήν τής φερθείς...» κ.λπ.), μέ τή συνδρομή τής στέρησης της ξενιτιάς, τώρα πιά κυκλοφορεί από στίχο σέ στίχο σφραγισμένη ανεξίτηλα από τήν προδοσία, τήν άπιστία, τή ζήλια, τή σκληρότητα, τόν άμοραλισμό κι όλα όσα εκλαμβάνονται αυτονοήτως ως τελεσιδικώς τεταπεινωμένα από τόν άντρα-τόν ντόμπρο-τόν λεβέντη.

Ακόμη και στά περισσότερα φιλόποπτα άσματα, τό κυνήγι τής ομοιοκαταληξίας στήνει τή φαλλική του σαγήνη: «Από τή γυναίκα ουτε ένα καλό δέν είδα» ισχυρίζεται π.χ. ο Μανόλης Ρασούλης, έστω κι άν τό γλυκαίνει επιβεβαιώνοντας πώς «πίστεψέ με, είν' ή μόνη μου ελπίδα».

Δέν πρόκειται βέβαια γιά παρθενογένεση. Η γυναίκα των τραγουδιών (κι όχι μονάχα αυτών που λυτρώνουν τό σεβντά των άρσενικών στις πίστες των σκυλάδικων) είναι τέτοια επειδή ίδια άκριβώς είναι ή κοινωνική της εικόνα, αυτή που καταναλώνουμε χωρίς πολλές αντίστασεις στις τηλεοπτικές διαφημίσεις, στά σήριαλ, στις εφημερίδες και στά «οικογενειακά» περιοδικά.

● **Στίς διαφημίσεις:** Ό,τι κι άν έμπορεύονται οι διαφημιστές, προσπαθούν νά τό πλα-

σάρουν άποτελεσματικότερα μέ τή βοήθεια ήμίγυμνων έως γυμνών γυναικών (άπροσώπως ώραιών). Αυτές οι γυναίκες έχουν χείλη όχι γιά νά μιλούν αλλά γιά νά προκαλούν διά τυποποιημένων κινήσεων. Έχουν μάτια-δόλωμα κι όχι μάτια-βλέμμα. Τό κορμί τους πέζεται, σφίγγεται γιά νά μοιάζει άψογο, μεταβαλλόμενο έτσι σέ σώμα-φάντασμα. Η δψη τους γεμάτη κρέμες και πούδρες και κοκκινάδια και ρίμελ ώστε νά άφανίζεται τό πρόσωπο.

Τίς τοίχλες; Έρεθιστικά νυμφίδια θά τίς προωθήσουν. Τό κρασί; Γυναίκες όλο μυστήριο. Τά ύπονοούμενα που περισεύουν ούδεμία σχέση έχουν μέ τό πρόσ πώληση άντικείμενο, άφου, άλλωστε, τό άντικείμενο είναι ένα, πάντα τό ίδιο, ή γυναίκα, και στόχος ή υδραυλική διέγερση των άνδρων-καταναλωτών. Και μόνον οι τυφλοί δέν καταλαβαίνουν ότι τό τσιγάρο και ο λαιμός τής φιάλης οίνου και ο λεβιές του αυτοκινήτου και τό δοχείο του άπορρυπαντικού πιάτων άποτελούν άπεικάσματα του φαλλού και άκριβώς ως τέτοια προβάλλονται. Στο βασίλειο των συμπαραδηλώσεων τό μόνο νόμιμο ζευγάρι είναι αυτό τής γοητείας και του κέρδους.

Οι μυριάδες εξαγγελθεισες αλλαγές στον δεοντολογικό κώδικα των διαφημίσεων έλάχιστη παρηγοριά — σέ μία χώρα όπου οι διαφημιστές είναι και πολιτειολόγοι και φιλόσοφοι και περιφερόμενα λυσάρια παντός κοινωνικού προβλήματος.

● **Στίς εφημερίδες και στά περιοδικά:** Και καλά. Τόν Ταχυδρόμο τόν καταλαβαίνουμε νά μοστράρει στο έξώφυλλό του μία ήμίγυμνη κοπέλα μέσ στο καταχείμωνο. Τό εμπόριο έχει τούς νόμους του και, φυσικά, τούς επιβάλλει.

Όμως: Δυστύχημα; Ό φαλλός-φακός έστιάζεται σέ κάποια τεταρτεύουσα, ως προς τή διακριβωση των γεγονότων, σημασιώς περαστική — άρκεί νά είναι ευειδής.

Ληστεία; «Η όμορφη δεσποινίς τάδε μάς είπε: “Από δω διέφυγαν οι κλέφτες”», κοινότοπη ή λεζάντα.

Πανελλήνιες εξετάσεις; Η άγωνία ή ή χαρά κατασκηνώνουν μόνο σέ πρόσωπα «τρυφερών ύπάρξεων».

Έκλογές βουλευτικές, φοιτητικές ή άλλες; Η γυναίκα και πάλι βορά στο θέαμα και στήν ήδονοβλεψία.

Πρώτα μάνια ή τελευταία; Η —δΐθεν νόμιμη— κορούσση.

Πολιτικές συγκεντρώσεις; Δέν προβάλλονται τόσο τά αίτήματα όσο οι διαδηλώτριες. Οι δημοσιογράφοι ως διακοσμητές.

Κι όλα αυτά συμβαίνουν άνεξαρτήτως τής πολιτικής γραμμής τής κάθε εφημερίδας και των διακηρυγμένων δεσμεύσεων της έναντι του άνα-

γνώστη. Λόγου χάρη, δέν είναι άπλώς θέμα άσυνεννοησίας μεταξύ των συντακτών ή συνύπαρξη στήν Έλευθεροτυπία τής 7ης Μαρτίου διέλιδο άφιερώματος μέ τίτλο «Παγκόσμια Ημέρα Γυναίκας: Δέν φτάνουν γιά τήν ισότητα νόμοι και γιορτές» (μιλάνε δέκα άνδρες: κατά τύχη, στο άνάλογο άφιερώμα του Ριζοσπάστη τής 8ης Μαρτίου γράφουν επίσης άνδρες, έξι αυτή τή φορά) μέ σελίδα τιτλοφορούμενη: «Καιρός νά δείξετε τά πόδια σας».

Πολυσυλλεκτικές οι εφημερίδες, κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν των κομμάτων που (τίς) ύποστηρίζουν. Πάντα, όμως, κάτι ξεφεύγει. Ό σεβασμός του άλλου, γιά παράδειγμα.

Πα.Μ.

ΑΚΡΩΝΥΜΙΕΣ

Κι ενώ εισήλαμα αίσίως στο τρίτο έτος τής μ.Χ. (μετά Χρήστον) φάσις τής «Αλλαγής», και μάλιστα α.Χ. (άνευ Χάρητος — γενικώς), ο σεσημασμένος έκδοροσφαγεύς Μάρτης επιβεβαίωσε γιά πολλοστή φορά τό παλιό έκείνο πώς ΔΕΗ σημαίνει Δέν Έχουμε Ηλεκτρισμό και τό παλαιότερο πώς ο ΟΤΕ άποτελεί Οργανισμό Ταλαιπωρίας Ελλήνων.

Πάλι καλά που οι άρμόδιοι του όργανισμού ΕΥλόγως Διψάτε ΑΠαντες ή ήρωικές προσπάθειες έκμεταλλεύθηκαν τίσ χιονοπτώσεις και δέν άψσαν χωρίς νερό όσους άποκλειστήκανε πέντε χιλιόμετρα από τήν Όμόνοια.

Οι συγκοινωνίες, πάντως, πήραν τό δρόμο τόν κακό τής έπικοινωνίας γενικώς, ή όποία περνάει κεσάτια άφου ταμπλόιντ εφημερίδες και ίλουστρασιόν περιοδικά κατάφεραν νά μάς πείσουν πώς άγάπη σημαίνει: Είτζ Ροκανίζε— Ωθει Τώρα Απαντες Σπίτι. Και πώς νά πās στο σπίτι σου; Δημοσίως; Τά λεωφορεία Έρχονται Αργά Συνήθως. Ταξικώς; Χρειάζεται ΤΑΞΙμο στήν δι' έβδομηκοστήν φορά άθωοθεισαν Άγιάν του Αιγάλεω γιά νά πās από τό Σύνταγμα στή Όμόνοια χωρίς νά χαρείς τή θεά από τόν Καρέα, χωρίς νά σέ άλυμρίσει ο Άλιμος.

Χειμέρια τά πράγματα. Πάντως, ή κυβέρνηση του Πάνε Όλα Στόν Οριστικό Κρημό δέν παύει νά καταβάλλει φιλότιμες προσπάθειες μάς και

πείσει τόν Άχελωό νά τό ρίξει στις παρεκτροπές αλλά που αυτός. Μασεί πέντε Ηρακλείς στήν καθισιά του και δέκα Κουλουμπήδες δίκην τουλούμπα.

Δυσλειτουργία παντάσχι και βρήκες πάτσημα κι έσύ — έχω νά λάβω γράμμα σου πέντε χρονάκια τώρα — και μέ κόλλησες στον τοίχο. Ε, Λίγοι Ταχυδρόμοι Αργοπορούν.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΟΙ ΠΟΘΟΙ: τό ρίχνω κι έγώ στον τζόγο. Όλοι Παιίζουν Από Πάντα, άλλωστε, κι είναι ή ζωή ένα ντέρμπι. Τί νά σταντάρω, όμως, στον άγωνα Αλέφαντος Έναντιόν Κατεστημένου — Παλαιοί Ασοι Ολυμπιακού ώστε νά έλπίζω πώς θά άνΑΤΑχθει ή τσέπη μου; Γιατί Υπάρχει Πράγματι Ένα Θέμα Οικονομικό, που θά 'λεγε κι ο κύριος Σημίτης.

Νά τά ποντάρω όλα στον ΝΕΑζοντα Γκορματσόφ, τόν «Αρχάγγελο του νέου Εδαγγελισμού»; Μά καλά, δέν βλέπεις πώς γιά τούς συντρόφους τής πέρα δχθης πέρα βρέχει και έπιμεινουν: Κάλμα, Καλά Είμαστε;

Και νά 'χεις και τή Νέα Δεινοκρατία νά σου μοστράρει μιά τόν Μήτσο, μιά τόν Τάκη.

Νά τό χωνέψουμε, όλοι τους θέλουν τό «Μισό» δικό τους και τ' άλλο «Μισό» πάλι δικό τους. Και σέ μάς προσφέρουν τήν ΕΡΤ. Ερμι Ραγιάδες Τρέμετε.

Τ. Σιμπούρης

Γιά νά συνεννοούμεθα

Ναί, νά φτιάχνουμε έπιτροπές σωτηρίας τής γλώσσας — έστω κι άν, συνήθως, ή δραστηριότητά τους έξαντλείται στά ιδεολογήματα τής ιδρυτικής διακήρυξης. Ναί, νά διαρρηγγύουμε τά ιμάτιά μας από στηλών γιά τή λεξιπενία και τούς σολοικισμούς και τούς δατισμούς και τούς άμερικανισμούς και τούς ξυλινοδημοτικισμούς.

Άλλά, Άλλά, τό λεξικό δέν είν' ντροπή — ίδίως όταν οί μόνοι γλωσσικά αυτάρκειες είναι οί νεκροί. «Κατοχυρωμένες γνώσεις» (γιά νά θυμηθούμε τά πανεπιστημιακά μας) δέν υπάρχουν στά γλωσσικά.

Η ιδεολογική αυτάρκεια, π.χ., είναι αυτή που έχει πείσει, δεκαετίες τώρα, τούς τής Άριστεράς ότι ή «έκμεταλλευσόμενη τάξη» είναι ή εργατική, παρά τό οικείο έρμήνευμα των λεξικών (έδώ του *Μεγάλου Λεξικού τής νεοελληνικής γλώσσας*, εκδόσεις «Παιδεία»): «έκμεταλλεύομαι: έπωφελοῦμαι από τίς ιδιότητες, τά συναισθήματα ή τίς άδυναμίες κάποιου και κερδοσκοπῶ άθέμιτα: *Αυτός ό βιομήχανος εκμεταλλεύεται τούς εργάτες του*». Άρα, εκμεταλλευσόμενος τυγχάνει ό βιομήχανος. Και άν προσπαθήσεις νά τ' αλλάξεις και νά γράψεις τούς εργάτες ως «ύφιστάμενους τήν εκμετάλλευση», θά σέ καταγγείλουν άθωορ και παραχρήμα ως «καθαρευουσιάνικο όργανο τής εργοδοσίας» ή, έστω, ως τυπολάτρη.

Φαλλικός τύπου αυτάρκεια κινεί μάλλον όσους επιμένουν νά γράφουν: *οί περί ου* (άντί: *ών*), ή *περί ου* (άντί: *ής*) ό λόγος, έξαρσενίζοντας καλά και σώνει τή φρασούλα και καταντώντας τη σύνδεσμο κατά τό *αφοῦ*. Άς βγάλει, λοιπόν, άπόφαση ή Άκαδημία νά τό γράφουμε στό έξής μέ μία λέξη: «περιοῦ» κι άς κάνει κι ένα μνημόσυνο τής περιουσίου γλώσσας μας.

Άλλά ποιά αυτάρκεια νομιμοποιεί τήν *Έλευθεροτυπία* (και όχι μόνον αυτή) νά γράφει, στίς 10.1.87, στίς καλλιτεχνικές της στήλες ότι, «σέ μία *“έξ απαλών όνύχων” κριτική τής σοβιετικής λογοκρι-*

σίας στόν κινηματογράφο τά τελευταία χρόνια, τό περιοδικό Νόβογε Βρέμια γράφει ότι ό Ταρκόφσκι...»; «Έξ απαλών όνύχων», δηλαδή, κατά τήν έφημερίδα: *άπέξω άπέξω, σιγανά και μαλακά, άμβλυμένα*. Κι όχι, όπως επιμένει ό Βοσταντζόγλου (πού πολλοί πολύ τόν τιμούν, κατά τά άλλα) στό *Άντιλεξικό* του μέ τά συνώνυμά του: «άπό τής βρεφικής ηλικίας, από λίκνου, από μωρό, έξ απαλών όνύχων, από μικρά του νύχια, από κούνια». Κούνια πού μας κούναγε...

Κοστίζει, βλέπετε, τό μανικιούρ τής γλώσσας. Και, δυστυχώς, δέν είναι εύριθμες (= εύριθμητες, εύκόλως αριθμούμενες, *ολιγάριθμες*) οί περιπτώσεις βιασμού τής σημασίας φράσεων και λέξεων, τήν ίδια στιγμή πού λίγες σελίδες παρακάτω, στήν ίδια έφημερίδα, κάποιες σεντονιάδες καταγγέλλουν τή φτώχεια του λεξιλογίου και τήν άδυναμία συνεννόησης των Έλλήνων του '80.

Αυτό τό καμένο τό *εύριθμος*, επί παραδείγματι. Τέτοιων έρώτων σφοδρών έγινε άντικείμενο πού τό φουσκώσανε, τό πολλαπλασιάσανε, τό άντιστρέψανε, μαρξιστικός τάχα μου, και νά τό κεφάλι κάτω και τά πόδια πάνω. Τό αποτέλεσμα: νά γράφεται εκατό φορές ή λέξη και στίς 99 νά σημαίνει *πολυάριθμος*, τό εντελώς αντίθετο δηλαδή άπ' ό,τι ή έτυμολογία της επιτάσσει. Δείγματα τερπνά από τά ΝΕΑ τής 3ης Μαρτίου '87: «Κι οί ούρές μπροστά στό θέατρο πριν από τήν έναρξη τής συναυλίας του Τζέιμς Μπράουν είχαν σεβαστό μήκος, κι ή δύναμη τής άστυνομίας κι οί όρθιοι πού ποδοκρατούσαν (αυτό τό άλφα άς τό πάρει ό δαίμονας), σφυροκοπούσαν (πού άραγε; στά κεφάλια των μπροστινών τους, μέ τά αποκρινάτικα πλαστικά σφυράκια;) και φωνασκοῦσαν στίς πρώτες σειρές των καθισμάτων, *εύριθμοι*». Πάμπολλοι δηλαδή, άρίφνητοι πού θά 'λεγε κι ό μακαρίτης ό Καζαντζάκης, άφοῦ πῶς θά κάνανε τό-

σον σαματά άν ήταν λίγοι; Και γιά νά μή μας μείνει καμιά άμφιβολία, λίγο πιά κάτω διαβάζουμε: «Και οί μουσικοί του συγκροτήματος κι αυτοί *εύάριθμοι* — 14 τόν αριθμό». Πολλοί, τουτέστιν, γιά συγκρότημα. Μιά του εύάριθμου, δύο του εύάριθμου, τρεις και τή βιάσαμε τή λέξη.

Μόνο πού ή έρμη δέν ταπεινώνεται μονάχα σέ άνώνυμα έφήμερα κείμενα. Άλλά, δυστυχώς, χρησιμοποιείται μέ τήν ίδια λανθασμένη έννοια και σέ κομμάτια περισσότερο άπαιτητικά, στοῦ Δημοσθένη Κούρτοβικ, λόγου χάρη, στό *Σχολιαστή* του Μαρτίου, τεῦχος 48. Άντιγράφουμε: «*Άνήκω στήν όχι και τόσο εύριθμη κατηγορία μεταφραστών πού δέν λειτουργούν ως παραγωγολοδοί, αλλά προτείνουν οί ίδιοι στους εκδότες τά βιβλία πού ενδιαφέρονται νά μεταφράσουν*». Και ό Δημοσθένης Κούρτοβικ και έμεις γνωρίζουμε ότι, δυστυχέστατα, αυτή ή κατηγορία είναι όντως εύριθμη, *ολιγάριθμη* δηλαδή. Άρα, εκείνο τό «*όχι και τόσο*»

στήν αρχή τής φράσης όχι άπλώς περισσεύει αλλά ύπονομεύει τήν ίδια τή σκέψη του συνεργάτη του *Σχολιαστή*.

Ψύλλοι στ' άχυρα όλα τουτα κι εγώ άπλως σκωπτόλης; Ίσως. Ίσως όμως νά 'ναι προτιμότερο νά γίνεται ή, όποια, μάχη σπιθαμή τή σπιθαμή κι όχι κατά *έκτάρια*, όπως προτιμῶ ό μαίτρ των μεγαλοπρεπών ά-νοησιών Γιώργος Λιάνης (ΝΕΑ, 3.3.87) πού μπλέκεται σέ μέγαρα χωράφια και χάνει (τούς) πόντους, γράφοντας: «*Εμείς οί μεγάλοι, ενώ τά ψωμιά μας τά φάγαμε κι ή κλεψύδρα μας όλοένα άδειάζει, δέν λέμε νά παραχωρήσουμε ούτε ένα έκτάριο από τή γή πού κατέχουμε...*». Τή σπιθαμή θά 'χε μάλλον στό μυαλό του ό δημοσιογράφος, λίγο πριν ό λυρισμός των κοινών τόπων τόν σαγηεύσει. Έλα, όμως, πού τό έκτάριο ισούται, καιρό τώρα, μέ *δέκα χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα*. Πολλά τά στρέμματα, πολλά και τά ρέματα πού μας παρασύρουν.

Παντελής Μπουκάλας

Ό πωλῶν επί ναρκώσει

Όταν δύο-τρία χρόνια πριν οί άναρχικοί έπέμεναν δι' άφισών ότι *οί μπάτσοι πουλάνε τήν ήρωίνη*, είχαν σηκωθεί κάγκελο οί τρίχες των σοσιαλιστικών κεφαλών. «Οί άλητες. Περιωβρίζουν τίς Άρχές». Κι από κοντά οί μνηύσεις, οί έπιχειρήσεις-«άρετή» και οί εκδικητικοί ξυλοδαρμοί.

Λήγοντος, όμως, του Φεβρουαρίου, στήν περί ναρκωτικών συζήτηση στή Βουλή, κατά τήν όποία οί εκλεκτοί του έθνους συνελήφθησαν έλαφρώς άδιάβαστοι, δύο βουλευτές, ό Χρ. Οικονόμου του ΠΑΣΟΚ και ό Σπ. Παπαδόπουλος τής Ν.Δ. (ψυχίατροι-κλινικάρχες και οί δύο: ξέρουν αυτοί) έδωσαν τό δικαίωμα στίς έφημερίδες νά κραυγάσουν: «*Οί άστυνομικοί πουλάνε ναρκωτικά*». Πρότειναν μάλιστα στόν τής Δημοσίας Τάξεως κ. Δροσογιάννη «*νά κάνει έρευνα στα οικονομικά των άνδρων πού ύπηρετήσαν στό Τμήμα Διώξεως Ναρκωτικών*».

Ουδέμια εκπληξίς. Τό κράτος, μονοπωλιακός διακινητής σκληρών ναρκωτικών (τηλεόραση, ΠΡΟ-ΠΟ, Ίπό-

δρομος...) τό ίδιο, δέν κινδυνεύει από «λίγους κακούς άστυνομικούς». Τούς χρειάζεται, άλλωστε, γιά νά έμπορευονται τόν λευκό θάνατο, γιά νά προβοκάρουν συγκεντρώσεις και γιά νά εκπαιδεύονται στά όπλα επί σωμάτων διαδηλωτών. Όστε, και κάπως έτσι, νά αποδεικνύεται περιττή ή διάκριση έμπόρων — χρηστών και έλαφρών — σκληρών και νά έξωραίζονται και οί διάφορες «Ίθάκες». Άλλωστε, τό ζήτημα δέν είναι τόσο (ή μόνο) τό ποιοί πουλάνε τήν ήρωίνη. Άλλά ποιοί τήν αγοράζουν και ποιοί και γιατί τούς κάνουν νά τή θέλουν. Πόσοι, δηλαδή, βολεύονται από τήν εν γένει νάρκη, από τήν αυτοανάλωση πιθανών έχθρών του συστήματος.

Νά περιμένουμε ότι οί βουλευτές μας, μέ τήν άσυλία τους υπό μάλης, θά προχωρήσουν τάχιστα και σέ άλλες άναρχίζουσες κινήσεις, π.χ. στήν αυτοδικία κατά των, σεσημασμένων ως έλέχθη, έμπόρων;

Σπύρος Εδαγγελίου

ΒΙΒΛΙΟ

1

ΦΡΑΝΚΟ ΛΟΜΠΑΡΝΤΙ

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Άντονιο Γκράμισι, έκδόσεις Παρατηρητής, μετάφραση Τάσου Δαρβέρη, Θεσσαλονίκη 1986

Με τό μικρό βιβλιαράκι του Φράνκο Λομπάρντι, που μεταφράστηκε πρόσφατα από τις έκδόσεις «Παρατηρητής», ο Έλληνας αναγνώστης έχει την ευκαιρία να γνωριστεί με τις «παιδαγωγικές» αντιλήψεις του Γκράμισι.

Γιά τόν Γκράμισι —ήταν άλλωστε από τούς πρώτους που επέστησαν τήν προσοχή στό σημείο αυτό— τό σχολείο, ως κρατικός-ιδεολογικός μηχανισμός, είναι ταξικό. Όχι μόνο γιατί, στίς σύγχρονες κοινωνίες, χάρη στό σύστημα τής σύμφυτης μέ τόν εκπαιδευτικό μηχανισμό κοινωνικής επιλογής, κατανέμει στά παιδιά διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους και επαγγέλματα ευνώνοντας τούς γόνους τών άνωτερων τάξεων, οί όποιοι προορίζονται νά αναλάβουν ήγετικές θέσεις, ενώ τά παιδιά τών λαϊκών τάξεων εξωθούνται στήν ανάληψη ύποτελών καθηκόντων: είναι ταξικό επίσης γιατί χάρη σ' αυτό διαδίδεται και έγχαράσσεται στους γόνους τών λαϊκών τάξεων ή κυρίαρχη ιδεολογία, προϋπόθεση κατά τόν Γκράμισι τής ήγεμονίας. Έτσι, μέσα από συγκεκριμένες αναλύσεις του εκπαιδευτικού μηχανισμού τής Ιταλίας τής εποχής του δείχνει ότι ή παρεχόμενη τότε μόρφωση σκοπό είχε τή νάρκωση τής εργατικής τάξης και τήν ύποταξη τών άγροτικών μαζών του Νότου στήν κυριαρχία τής Έκκλησίας.

Ο Γκράμισι όμως δέν είναι παιδαγωγός: ενδιαφέρεται νά δημιουργηθούν γιά τίς ήγεμονευόμενες τάξεις οί προϋποθέσεις τής χειραφέτησής τους, πράγμα καθόλου αυτόνοτο. Γιά νά κατακτήσει ή εργατική τάξη τήν ήγεμονία, τήν όποία έννοει ως πνευματική-ιδεολογική ύπεροχή και πάλι γιά τήν απόσπασή τής από τήν άστική ιδεολογική χειραγωγήση, χρειάζεται πάλι στό ίδιο τό πεδίο άπ' τό όποιο άντλεί ή άστική τάξη τά εφόδιά τής: τό σχολείο.

Τό πρόβλημα είναι άν και κατά πόσον οί όργανικοί διανοούμενοι τής εργατικής τάξης μπορούν νά επιτελέσουν τό ρόλο τους μόνο άν άποδείξουν ότι είναι σε θέση νά αναλάβουν τίς νέες διευθυντικές λειτουργίες, νά διαμορφώσουν μιά νέα κουλτούρα.

Αυτή ή φροντίδα δεσπόζει όλη τήν «παιδαγωγική» αντίληψη του Γκράμισι όταν μιλά είτε γιά τό κόμμα, στό όποιο άποδίδει παιδαγωγικές λειτουργίες, είτε γιά τούς διανοούμενους —άλλωστε τό κόμμα γι' αυτόν είναι συλλογικός διανοούμενος— είτε γιά τό άστικό σχολείο, είτε τό ένιαίο σχολείο του μέλλοντος. Σε καμιά περίπτωση δέν ύποχωρεί στίς εύκολες-δημαγωγικές λύσεις: «Αυτός που ύποχωρεί στόν κοινό νοΰ και στή χυδαία σκέψη (...) είναι πρακτικά άσπλος και αδύνατος». Σύμφωνα άλλωστε μέ τόν Γκράμισι ό σχηματισμός τής προσωπικότητας του παιδιού, ή κριτική οικείωση του πολιτισμού δέν είναι τυχαία ύπόθεση: άπαιτεί πειθαρχία, μιά μορφή έξαναγκασμού δηλαδή, γιά νά κυριαρχηθεί τό ένστικτο, πράγμα που δέν σημαίνει παθητική άποδοχή τών διαταγών αλλά ένσυνείδητη κατανόηση, και έπομένως έφαρμογή, τών κατευθύνσεων που επιβάλλονται.

Οί σκέψεις του Γκράμισι, άσπασματικές δυστυχώς λόγω τών συνθηκών έγκλεισμού του στίς φασιστικές φυλακές, θά μπορούσαν νά τροφοδοτήσουν όχι μόνο τούς άσχολούμενους μέ τήν πολιτική θεωρία αλλά τό σύνολο τών ανθρώπων που ένέχονται στό εκπαιδευτικό πρόβλημα: παιδαγωγούς, γονείς, μαθητές, μεταρρυθμιστές. Η όργάνωση του σχολείου, ή ενεργητική μαθητεία, ή σχέση μόρφωσης και εργασίας, ή έναντίωσή του στόν εκπαιδευτικό κατακερατισμό, τό όραμά του τελικά γιά τό ένιαίο scho-

λείο αποτελούν και σήμερα προβλήματα και στόχους που ξεπερνούν κατά πολύ τό πλαίσιο μιās «παιδαγωγικής» σχολής. Έπίκαιρος, λοιπόν, ό «παιδαγωγός» Γκράμισι. Όσο άπέναντι στά προβλήματά μας μένου- με μέ τήν άπορία.

Π.Λαβ.

2

ΣΟΦΙΑ ΑΡΓΥΡΙΟΥ - ΚΥΡΙΤΣΗ

Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού, Άθήνα 1986

Τό βιβλίο τής Σοφίας Άργυρίου-Κυρίτση γράφηκε γιά νά θυμίσει ένα καυτό πρόβλημα: τή φυλακή. Ειδικά γιά τίς γυναικείες φυλακές έχουν γραφεί λίγα πράγματα στό παρελθόν και λίγα έχουν γίνει γνωστά. Κρατούμενη και ή ίδια επί τρία χρόνια, έζησε από κοντά και στό περσι της τό άπάνθρωπο καθεστώς του έγκλεισμού, τής καθημερινής ταπεινώσης άπό τά όργανα του σωφρονιστικού συστήματος και τής τάξεως, έτσι που ή μαρτυρία της έχει τή δραματική αυθεντικότητα του ανθρώπινου βιώματος. Γιατί ό έγκλεισμός δέν είναι σωφρονισμός αλλά ή τυφλή έκδικητικότητα ενός συστήματος που ενώ δέν έλέγχει τίς ήθικές κατηγορίες και τά μοντέλα-συμπεριφορές τών ανθρώπων, ή μόνη άπάντηση που γνωρίζει στίς παραβιάσεις τών κανόνων είναι ή τυφλή τιμωρία και, άκριβώς διά του σωφρονιστικού συστήματος, ή έξόντωση του κρατουμένου. Γιά έπαναφορά στόν κοινωνικό στίβο και ψυχολογική άνόρθωση του κρατουμένου άς μή γίνεται λόγος. Οί περιπτώσεις που παρελαύνουν μέσα από τίς μαρτυρίες του μικρού αυτού βιβλίου άλλων γυναικών από χωριά, που έγκλημάτησαν κάτω από τίς πιέσεις άκαμπτων και άναχρονιστικών ήθιολογικών προταγών είναι χαρακτηριστικές.

Μιά δεύτερη διάσταση έξισου τραγική με την πρώτη, ιδιαίτερα σκληρή για γυναίκες, είναι η συστηματική παραβίαση στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων του κρατουμένου. Στερητική της ελευθερίας ποινή δεν σημαίνει μόνο απομόνωση από τον έλευθερο βίο: σημαίνει βίωση της καθημερινής ταπείνωσης. Για γυναίκα αυτό ισοδυναμεί με διπλό και τριπλό εξευτελισμό.

Μέσα σ' αυτόν τό μίζερο διάκοσμο της φυλακής θα ζήσουν τά ανθρώπινα δράματα οί ανήλικες, οί ψυχασθενείς, οί ισοβίτισσες, οί «άστες» και οί άγρότισσες περιφέροντας τή δυστυχία τους από τό θάλαμο στό προαύλιο και τή μελαγχολία του τελικά ανέλπιδου έπισκεπτηρίου ή στή σύσπαση τής «ψυχαγωγίας», όπου οί κρατούμενες, με πενιχρά μέσα ή έπιστρατεύοντας όποιο κουράγιο κι εύρηματικότητα απομένει, θά προσπαθήσουν νά γεφυρώσουν τό χάσμα πού τίς χωρίζει από τήν ανθρωπινή ζωή.

Σ' αυτό τό πλαίσιο, όπου οί αυτοκτονίες ή οί συνεχείς απόπειρες αυτοκτονίας αποτελούν πεζή πραγματικότητα, έρχεται και ή εξέγερση των κρατουμένων για νά

δικεικώσουν στοιχειώδη δικαιώματα. Η συγγραφέας περιγράφει με ένάργεια τήν άπεργία πείνας πού ξέσπασε τόν Άπρίλη του 1980 στίς φυλακές Κορυδαλλού: Για νά καταργηθεί τό Δαφνί ως τόπος άποτοξίνωσης, για πλήρη ίατροφαρμακευτική περίθαλψη των κρατουμένων, τό σταμάτημα των άπειλών, των ύβρεων και των πειθαρχικών κυρώσεων, για πνευματική άπασχόληση και πραγματική ψυχαγωγία, κατάργηση τής λογοκρισίας, έλευθερο έπισκεπτήριο, βελτίωση διατροφής και άπομάκρυνση φυλάκων πού φέρθηκαν με βάνουσο τρόπο. Έξέγερση πού αντιμετώπιστηκε με βαρβαρότητα.

Η μαρτυρία τής Σοφίας Άργυρίου-Κυρίτση, σήμερα πού μοιάζει νά εύαισθητοποιείται ή κοινή γνώμη για τά σύγχρονα κάτεργα και τόσος λόγος γίνεται για τήν άναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, έρχεται νά αποδείξει ότι έχουμε νά κάνουμε με ένα από τά σοβαρότερα προβλήματα του ίδιου του σύγχρονου πολιτισμού, προβλήματα πού δέν αντιμετωπίζονται με τήν παλάμη μπροστά στά μάτια.

K.K.

ρώτηση πού δέν στηρίζεται στα άπλοικά διλήμματα, τόσο τής μόδας, του τύπου ναι ή όχι στή μηχανή. Άντίθετα, άρνεϊται τίς μανιαϊστικές άφαιρέσεις και τίς καταστροφολογικές προφητείες, όσο κι αν βλέπει ότι ή τεχνολογία στίς μέρες μας οδηγεί σε μία «πυραμίδα με μίαν όργάνωση τόσο άστυρή και άψογη ώστε νά εξαλείψει όριστικά τήν κοινωνική σύγκρουση και τήν άμφισβήτηση (ως πραγματικότητα και ως λέξεις)» (σελ. 150). Γιατί κατανοεί ότι ή τεχνολογία δέν είναι ύπερβατική ως προς τούς ανθρώπους, ότι είναι «όργανο και πεδίο διεξαγωγής των ταξικών αγώνων» (σελ. 151) και ότι χρησιμοποιείται από τίς κυρίαρχες τάξεις για νά «διευρύνουν και νά σταθεροποιήσουν τόν έλεγχο και τήν κυριαρχία τους». Δέν υπάρχει λοιπόν ή σχέση μιάς εξωτερικότητας πού θά συνηγορούσε στήν αντίληψη για τό μοιραίο μπροστά στον Μολώχ τής μηχανής. Άν κάποιος οδηγούνται στήν άκραία άπαισιοδοξία, αν άλλοι, άθελα τους ίσως, έμμένουν στον τυφλό «προοδευτισμό» θεωρώντας τήν τεχνολογική ανάπτυξη συνώνυμη τής κοινωνικής προόδου κι αν άλλοι, στοχαστές ή πολιτικά ρεύματα, προβάλλουν τήν ιδέα μιάς νέας έπιστήμης και μιάς νέας τεχνολογίας, ό ίδιος δέν συνηγορεί για τό άλάθητο τής μηχανής ούτε για τήν κοινωνική ουδετερότητα τής: Άπό τόν κομπούτερ ως τό ηλεκτρονικό φακέλωμα, από τά χημικά όπλα ως τήν περίπλοκη τεχνολογία διεξαγωγής πολέμου, από τήν αυτοματοποίηση τής εργασίας ως τή διεκδίκηση τής ελευθερίας στον έλεύθερο χρόνο, από τίς «μικρές» συσκευές πού ό σύγχρονος άνθρωπος διαθέτει ως τά περίπλοκα συστήματα κοινωνικής όργάνωσης και παραγωγής, τά προβλήματα πολλαπλασιάζονται και οί άπορίες πληθαίνουν. Ο Ζήσης Σαρίκας καταγράφοντας τίς δικές του, σε μία άγορά μαστιζόμενης από μόδες και προχειρολογίες, συμβάλλει στό νά διασαφήσει ό καθένας τίς δικές του.

Π. Λαβ.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Apple Michael, *Ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, Παρατηρητής, 1987.

Άργυρίου-Κυρίτση Σοφία, *Γυναίκες φυλακές Κορυδαλλού*, Παρατηρητής, 1987.

Άντερσον Μαίρη, *Θεραπεία με τά χρώματα*, Μπαρμπουνάκης, 1986.

Βενιζέλος Εύάγγελος, *Τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα και ή λειτουργία του κατά τό Σύνταγμα του 1975/86*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

Διαμαντόπουλος Θαν. *Homo Pasokus. Neodemocraticus*. Ροές 1986.

Λεφέβρ Άνρι, *Μιά σκέψη πού έγινε κόσμος*, μετ. Έφη Κορομηλά, έπιμ. Μαριλίτσα Μητσού, Κένταυρος, 1987.

Lombardi F., *Οί παιδαγωγικές άνυλήψεις του Άντόνιο Γκράμισι*, Παρατηρητής, 1986.

Λουλούδης Λεωνίδης, *Πολιτολογία*, έκδ. Στοχαστής/Οίκολογία, 1986.

Μανούσκακας Γιάννης, *Τό χρονικό του Άγώνα*, τόμ. Α': *Άκροναυπλία 1939-1943*, τόμ. Β': *Μετά τήν Άκροναυπλία* (έπανέκδοση), Γνώση, 1987.

Σαρίκας Ζήσης, *Μύθοι τής τεχνολογίας*, Έκδοτική Θεσσαλονίκης, 1987.

ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΕΣ - ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ

Καράκος Άλέξανδρος, *Μεθοδολογία προγραμματισμού με τή γλώσσα Fortran*, Θεσσαλονίκη 1986.

Lawrence David, England Mark, *Γιά νά μάθετε τόν Amstrand*, Θεσσαλονίκη 1986.

Lassel Joan, Ramsy Caral, *Τό άλφάβητο του IBM P.C.* Θεσσαλονίκη, 1986.

ΔΟΚΙΜΙΟ - ΓΛΩΣΣΑ

Ζήκας Γιάννης, *Εισαγωγή*, Άθήνα, 1987.

Καρζής Θ., *Τά σωστά ελληνικά*, έκδ. Φιλιππότη, 1987.

Πεντζίκης Ν.Γ., *Πρός έκκλησιασμό*, Άγροτικές Συνεταιριστικές Έκδόσεις, 1986.

Τσάγκας Νικόλαος, *Ο Πλούταρχος στή Γαλλία*, Πρόθεση, 1987.

3 ΖΗΣΗΣ ΣΑΡΙΚΑΣ

Μύθοι τής τεχνολογίας, άπορίες και σχόλια, Έκδοτική Θεσσαλονίκης, 1987

Μύθοι τής τεχνολογίας, άπορίες και σχόλια. Έτσι επιγράφει ό Ζήσης Σαρίκας τήν προσπάθειά του νά περιγράψει και νά κατανοήσει τήν κατακτητική ανάπτυξη τής τεχνολογίας από τόν αρχαίο κόσμο ως σήμερα πού τά Τσερνομπίλ ρίχνουν τή σκιά τους πάνω στό μέλλον τής ανθρωπότητας. Τό έργο δέν άποτελεί συστηματική αντιμετώπιση του καυτού θέματος: «ετερόκλητα άποσπάσματα πού έχουν γραφεί στό περιθώριο των βιβλίων διαφόρων συγγραφέων, όπως ό Μάμφορντ, ό Έλύλ, ό Μαρκοϋζε κ.ά.», χαρακτηρίζει ό ίδιος τήν εργασία του. Ο άποσπασματικός όμως χαρακτήρας του κειμένου αυτού, όπου άναμειγνύονται προσωπικές σκέψεις και άναλύσεις πληθώρας συγγραφέων πού άσχολήθηκαν με τά σχετικά προβλήματα,

κάθε άλλο παρά μειώνει τή σημασία τής εργασίας αυτής. Και σίγουρα δέν είναι ή μικρότερη άρετή του τό γεγονός ότι προτάσσει τήν ιστορική διάσταση του προβλήματος για τή θέση τής τεχνολογίας στίς ανθρωπίνες κοινωνίες, τή διαφορετική τους στάση ανά τούς αιώνες άπέναντι στή μηχανή και τίς τεχνολογίες τής ζωής, τόν τρόπο, τελικά, με τόν όποιο δυναμίζει ή τεχνική τόν ανθρωπινό κόσμο. Πέραν τούτων όμως —πού μάς οδηγούν σε μιά επικοινωνία με τίς όζυδερκέστερες αναλύσεις στοχαστών όπως ό Μαρκοϋζε, ό Φόρμιος, ό Μάρξ, ό Σβάρτς, ό Μάμφορντ, ό Έλύλ, ό Χορκχάιμερ, ό Γκόρζ—, τό βιβλίο του Ζ. Σαρίκα τό διατρέχει ή μόνη αναρώτηση για τή λειτουργία τής τεχνολογίας και τής τεχνικής, μία άνα-

Επισημάνσεις

Η ΑΥΓΗ

Σφόδρα εταράχθη ο όμοτιμος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κ. Δ. Ι. Πάλλας από το σημείωμά μας στον προηγούμενο *Πολίτη* στο οποίο επισημαίναμε την απρέπεια της *Αύγης* να περιλάβει στά ιδεολογικά της κείμενα — που άριστερους έχουν αποδέκτες — άρθρο του όπου ούτε λίγο ούτε πολύ εξομοίωσε ή παρομοίαζε τους κομμουνιστές με τις θεούσες και το «Κ» με το σατανικό σύμβολο της Αποκαλύψεως, το «666». Η ταραχή δική του υπόθεση, νά, όμως, πού ακόμη μία φορά η *Αύγη* όχι μόνο του συμπαραστάθηκε αλλά στην πρώτη σελίδα κιόλας, μή τυχόν και κανένα μάτι τό προσπεράσει, υποδεικνύει την απάντηση του κ. Πάλλα ως προτιμητέο ανάγνωσμα και ιδεολογική τροφή για τους αναγνώστες της. Πού σημαίνει ότι την υιοθετεί (*Αύγη*, 7.3.87).

Οί αναγνώστες πού οδηγήθηκαν από τόν κονδυλοφόρο — σήμα στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας — στη σελίδα 4 διάβασαν τά εξής από τή γραφίδα του κ. όμοτίμου: πρώτον ότι στον *Πολίτη* ήταν κάποιος «Ανώνυμος» πού σχολίασε τό κείμενό του. Ανώνυμος μέ κεφαλαίο Α, όπως λέμε π.χ. Ανώνυμου του Ίερομονάχου, ή ιεροψάλτου, ώστε ή ύποψία της θρησκοληψίας νά συνοδεύει τήν ταυτότητα του άρθρογράφου μας. Καλά νά πάθουμε αφού καλυφθήκαμε πίσω από τήν ανωνυμία. Έδω ό κ. όμοτίμος έκανε δέκα, ή *Αύγη* είκοσι κι έμεις καμία. Θά διάβασαν επίσης όσοι άσχολήθηκαν μέ τό βαθύ αυτό κείμενο ότι παραιοήσαμε τίς προθέσεις του κ. Πάλλα. Όθεν διαμαρτυρόμενος — μαζί του και ή *Αύγη* πού φρόντισε νά αναγράψει τή διαμαρτυρία και στην πρώτη σελίδα και μέ μεγάλα γράμματα ως υπέρτιτλο — γράφει: «Δέν θά επιχειρούσα αυτόν τήν απάντηση στο σχολιαστή του *Πολί*

τη αν δέν μέ κατέκρινε ότι τάχα ταυτίζω τό «Κ» (σύμβολο τής «ανάβάθμισης») μέ τό «666» (συμβολικό άριθμό στην Αποκάλυψη) τούς «κομμουνιστές μέ τίς θεούσες». Αναγνώριση του άδόκιμου τής σύγκρισης; Έτσι θέλει νά πλασαριστεί ή φράση αυτή, άρα έμεις πλαστογράφοι και δόλιοι παρερμηνευτές των προθέσεών του. Και ήσυχος πού καθάρισε τούς άλλους και τή θέση του συνεχίζει: «Απλώς παρομοίωσα (άλλο ταύτιση και άλλο παρομοίωση)». Κατέφυγε λοιπόν στην παρομοίωση. Αλλά νά πώς όρίζουν τά λεξικά τήν «άθωα» αυτή λεξούλα πού επιστρατεύεται νά περισώσει τό πολιτικό ήθος τής *Αύγης* και του κ. Πάλλα: «*Παρομοίωση*» ό *παλληλισμός* ή ή σύγκριση ενός πράγματος μέ ένα άλλο πού εξαγγέλλεται ρητά μέ τίς λέξεις σάν, καθώς, όπως, όμοιος κ.λπ. Η παρομοίωση χρησιμοποιείται για νά φωτιστεί τό άγνωστο μέ τό γνωστό ή κάτι πού φαίνεται άσφές και άφηρημένο νά καταστεί όρατό και έναργές». (Όσοι ενδιαφέρονται για θέματα σχετικά μέ τήν παρομοίωση, τή μεταφορά, τόν παλληλισμό κ.λπ. έχουν ύπόψη τους τήν όγκώδη φιλολογία από τόν Άριστοτέλη ως σήμερα. Άς μήν επεκταθούμε περισσότερο σέ ένα άπλό σημείωμα).

Έτσι και ό κ. όμοτίμος για νά φωτίσει τό άγνωστο, δηλαδή τήν κατ' αυτόν μυστηριώδη έμμογή των κομμουνιστών στην κομμουνιστική ιδεολογία, μέ τίς γνωστές τοίς πάλι άποτρόπαιες θεούσες του «666» κατέφυγε στην παρομοίωση. Σίγουρα τίποτε δέν ταύτισε. Απλώς έδειξε ότι τά δύο μοιάζουν, τό ένα είναι σάν τό άλλο, καθώς τό άλλο, όμοιο. Όχι ίδιο, για τ' όνομα του Θεού. Σάν νά λέμε καθεμιά από τίς δύο κατηγορίες σατανικών και τυφλωμένων έχει μέν τόν δικό της Θεό ή Σατανά, όμοιος όμως ό φανατισμός, ή τυφλή πίστη, ή άγελαία συμπεριφορά. Νά, λοιπόν, πού τό άσφές και τό άφηρημένο του κομμουνισμού μπορεί νά καταστεί έναργές, όρατό, από όπως

οί άλαλάζουσες θεούσες. Τά υπόλοιπα δέν μάς άφορούν. Άρκεί για τόν άποτροπιασμό μας ή άπλή «παρομοίωση».

Σημάδι των καιρών; Μάλλον σημάδι των ανθρώπων πού δέν άνέχονται τό διαφορετικό. Κι αν βρεθούν αντιμετώποι του θά τό ύποβιβάζουν στην κατηγορία του γελοίου γιατί τότε ή «νίκη» τους είναι εκ του άσφαλου. Ίσως έτσι, ακόμα κι ό νέος φορέας τής Άριστεράς — για χάρη του όποιου ή *Αύγη* έπέλεξε και τούτα τά κείμενα του κ. όμοτίμου — μπορεί ν' ανοιχτεί σέ νέους όρίζοντες και συνταρακτικές ιδέες. Αλλά επειδή επί τριάντα τόσα χρόνια διάβαζαν τήν *Αύγη* εκατοντάδες χιλιάδες άριστεροί και κομμουνιστές, δέν τής εύχόμαστε τέτοια καριέρα. Θά τήν κρατάμε στην άνάμνησή μας πύ όντιμη και γενναϊόφρονη.

Ανώνυμου του Ίερομονάχου
(και για τήν αντιγραφή
Άγγελος Έλεφάντης)

Actuel
Marx

Απάντηση στα προβλήματα πού αντιμετώπιζει ό σύγχρονος μαρξισμός επιχειρεί νά δώσει τό νεοσύστατο γαλλικό (διεθνές) περιοδικό *Ό Μάρξ σήμερα* (Actuel Marx) πού εκδίδεται στο Παρίσι — δύο τεύχη ετησίως — από τόν οίκο L' Harmattan.

Ήδη στο πρώτο τεύχος, Ίανουάριος 1987, είναι προφανείς οι στόχοι του έγχειρήματος. Αναζητείται ή απάντηση στο βασικό έρώτημα: «Τί πρέπει νά κάνουμε σήμερα για νά «κάνουμε τόν σοσιαλισμό»;». Αυτό φυσικά προϋποθέτει ότι πρέπει νά ληφθεί ύπόψη ή πολύχρονη ιστορία του μαρξισμού σέ συνάρτηση μέ τίς ιστορικές, πολιτικές και οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις πού μεσολάβησαν από τίς άπαρχές τής μαρξικής σκέψης ως σήμερα.

Οί υπεύθυνοι του περιοδικού (J. Bidet, J. Texier, E. Balibar, Chr. Barrère, M. Bertrand, J.-P. Cotten, J.-Claude Delaunay, M. Fogel, El. Guissert, F. Hineker, G. Labica, J.-J. Lecercle, Yr. Quiniou, An. Tose) πιστεύουν ότι είναι άδύνατη όποιαδήποτε αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων δίχως τή γενική και ειδική θεώρηση των μαρξισμών πού έχουν

ήδη αναπτυχθεί. Άλλά αυτό δέν σημαίνει ότι άποβλέπουν σ' έναν μαρξιστικό εκλεκτικισμό ή στην έπιβολή ενός μονοδιάστατου θεωρητικού σχήματος: «Δέν έχουμε τήν πρόθεση νά επιβάλουμε έναν καθορισμένο προσανατολισμό, αλλά νά επισημάνουμε και ν' άποκτήσουμε ακριβή γνώση όλων των προσανατολισμών. Πιστεύουμε ότι ύπάρχει μία κριτική γνώση πού συνδέεται μέ τό κίνημα για τή χειραφέτηση των ανθρώπων. Έτσι κατανοούμε τήν έπικαιρότητα του Μάρξ».

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΙ ΔΕΝ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ ΣΤΗΝ ΠΑΝΤΕΙΟ

Αναγνώστες μάς έπέστησαν τήν προσοχή σέ όρισμένα σημεία του άρθρου του Θόδωρου Βασιλείου «Τί συμβαίνει στην Παντείο;» πού δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο τεύχος (άριθμ. 75) του περιοδικού. Κατ' άρχήν μία βασική άνακριβεία: τόν κ. Κόνσολα αναγράφεται στο Εϊδικό Πειθαρχικό Συμβούλιο τό 1974 ό κ. Ταλλιαδούρος και όχι ό κ. Δ. Τσάτσος ως ύπουργός Παιδείας όπως κακώς αναγράφεται στο άρθρο. Επιπλέον ό κ. Κόνσολας άπαλλάχτηκε όμόφωνα τής κατηγορίας για συνεργασία του μέ τή δικτατορία, πράγμα πού ό άρθρογράφος άποσιωπά. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, στο κείμενο του Θ.Β. ύπάρχει ή άκόλουθη διατύπωση σχετικά μέ τήν εκλογή τής κας Θ. Κόνσολα στην θέση τής επικούρου καθηγητριάς. «Η έπιτροπή πού «έκρινε» τά προσόντα τής εκλογείσας δέν έχει νά απαντήσει τίποτε όταν πλανάται ή ύποψία πώς ήταν όλα «μιλημένα»;». Τή διατύπωση αυτή — έμμεση καταγγελία κατά του καθηγητή Δ. Τσάτσου για συναλλαγή — τό περιοδικό όχι μόνο δέν τή συμεριζεται αλλά αισθάνεται ύποχρεωμένο νά ζητήσει συγνώμη από τούς αναγνώστες και τόν κ. Δ. Τσάτσο γιατί άποτελεί συκοφαντία και παραβίαση δεοντολογικών άρχων πού πρέπει νά ισχύουν στο δημόσιο λόγο και πού πάντα τηρούμε αστηρότατα. Στην προκειμένη περίπτωση, φαίνεται, δέν υπήρξε ή δέουσα έγρηγορηση.

Άγγελος Έλεφάντης